

જે. જે. કેળીઆ બી એ
માણ પ્રિન્સીપાલ શામળદાસ ડોલેજ-લાવનગર.

જન્મ

૪ સ ૧-૧૨-૧૮૬૭

મૃત્યુ

૪ મ ૫-૧-૧૯૨૩

સ્વ૦ શ્રીયુત્ કણીઆજીનું દુક જીવનચરિત્ર

જગત્ત્રિયતા તથા શ્રીમન્નૃસિંહ ભગવાન તથા શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનના નવા શ્રીમત્ મુરેશ્વર ભગવાનના ચરણ સરોજમાં અનન્ત પ્રભુતિ સમર્પી આ ગ્રંથના લેખક તથા મારા પરમ મિત્ર તરફ મારી ફરજ અદા કરવા પ્રેરાઈ છું. સદ્ગત શ્રીયુત્ જે. જે. કણીઆ બી. એ. એ માગપર કરેલા અનેક ઉપકારોનું કથન કરતાં પાનાનાં પાના ભગવ મારે ને તેમનો લાંબા વખતનો સ્નેહ લક્ષમાં લઈ ઉદાગૃહ્તિથી તેમના પુત્રો શ્રીયુત્ હરિલાલભાઈ હાઇકોર્ટ જજ તથા શ્રીયુત્ હીરાલાલ હાઇકોર્ટ પ્લીડરે આ ગ્રંથની નવી આવૃત્તિ કાઢવાનું કામ મને સોંપ્યું છે તે માટે અભિનંદન આપું છું.

આ ગ્રંથકારનું સપૂર્ણ જીવનચરિત્ર તો શ્રી એચન્સાધક અધિકારી વગ તરફથી વખત આવે પ્રસિદ્ધ થશે પણ તેમણે જનસમૂહપર કરેલા ઉપકારોના સ્મરણરૂપે તેમનું બહુ જ દુક જીવનચરિત્ર આપવા પ્રેરાઈ છું.

સદ્ગતનો જન્મ ઈ. સ. ૧-૧૨-૧૮૬૭ માં સુરતમાં થયો હતો. તેમના પિતાશ્રી જેઠાલાલભાઈએ કોઈ એવો વ્યાપાર કર્યો નથી પણ તેમની વડીલો-પાછાંત મિલકતમાંથી નિવૃત્ત ચલાવ્યો હતો. પણ તેમના સાધુસત સાથેના સમાગમને લીધે જન્મથી જ પુત્રમાં ધર્મની વૃત્તિ જાગૃત હતી. તેમના માતૃશ્રીનું નામ સૂરજબા હતું. તે સાક્ષાત્ ધર્મની જ મૂર્તિ હતી. તેમણે તેમના સસરાની મિલકતમાંથી પોતાના કુટુંબનો મોલો જળવીને કરકસરથી વ્યવહાર ચલાવ્યો હતો. તેમની સલતા તથા નિખાલસપણાની છાપ તેમના પુત્રપર સારી રીતે પડી હતી. બાલ્યાવસ્થામાં સદ્ગત જગ તોફાની હતા, પોતાની સ્મરણશક્તિ તથા શુદ્ધિ એટલી તીવ્ર હતી કે એકજવાર વિષય વાચવો પડતો તેથી પોતે બાકીનો વખત સહાધ્યાયી સાથે વાર્તાલાપમાં તથા આનંદમાં ગાળતા. સને ૧૮૮૨ માં સરકારી હાઈસ્કૂલના છઠ્ઠા ધોરણના ત્રણે વર્ગોમાં પહેલા આવવાથી એક વરસ માટે સરકારી સ્કોલર્શીપ મેળવના ભાગ્યશાળી થયા હતા. અહિંથી જ તેમના હૃદયની શરૂઆત થાય છે.

ઈ. સ. ૧૮૮૩ માં મેટ્રીકમાં પહેલે વર્ગે ઉચ્ચે નજરે પાસ થયા હતા. પછીથી તેમણે એલ્ફીન્સ્ટન કોલેજમાં અભ્યાસ શરૂ કર્યો તેઓ ગણિતમાં બહુ સાફ જ્ઞાન ધરાવતા. પ્રીવીઅસમાં ગણિતમાં બહુ ઉચ્ચે નજરે પાસ થવાથી તે વખતના નિયમ પ્રમાણે ગણિતશાસ્ત્રના પ્રોફેસર મે. થ્રેટ સાહેબે તેમને ઇતિહાસમાં ખૂટતા માર્કિસ અપાવ્યા હતા. તેમને ગોખવાના વિષયપર તેમાં મુખ્યત્વે કરીને ઇતિહાસપર કટાણો હતા તેથી આ પરિણામ આવ્યું હતું તેઓ ફર્સ્ટ બી.એ.માં

હતા સારે તેમને મારા મિત્ર શ્રીયુત્ત નગીનદાસ ગોકળદાસ મહેતાં જેઓએ વડોદરા રાજ્યમાં થોડા વર્ષ એન્જલિકેનલ ઈન્સપેક્ટરનો માનવંતો ઓદો લોગવી સારી નામના મેળવી છે તેમનો પરિચય થયો. આ ભાઈના સમાગમથી તેમના જીવનનો પલટો તદ્દન બદલાઈ ગયો. રોજ પ્રાતઃકાલે ચાર વાગે ઉઠી નગીનભાઈ સાથે પરમાત્મા શ્રીમન્ત્રસિદ્ધાચાર્યજી રચિત શ્રી સિદ્ધાન્ત સિન્ધુ ગ્રંથ બારીકોથી વાંચતા. શ્રીયુત્ત નગીનભાઈની સમજાવવાની એવી ઉત્તમ શક્તિ હતી કે આ ગ્રંથ વાંચ્યા પછી ધર્મનું સચોટ જ્ઞાન મેળવવા તથા મુરશીના દર્શનાર્થે જવાની તથા તેમના શિષ્ય થવાની ઉત્કટ ઇચ્છા પ્રગટી. ફર્ટ બી. એ. માં પાસ થયા પછી તેઓ ગણિતમાં હાશિયાર હોવાથી મનપસંદ વિષય તરીકે ગણિત જ લેશે એમ મે. ટ્વેન્ટ સાહેબે માનેલું પણ આ વિષય આગળ જતાં બહુ ઉપયોગી ન ધારી તેમણે બી. એ. માં લોજીક અને મેટ્રલ રીલેસોરી લેવાનું ઉચિત ધાર્યું. તે વખતે આખી કોલેજમાં મી. નગીનભાઈ લોજીકમાં બહુ જ હાશિયાર હતા અને તેઓ એટલા પરગણુ હતા કે પોતાનો વખતનો ભોગ આપીને બીજા અનેક વિદ્યાર્થીઓને તેમજ કણીયાજીને આ વિષય સમજાવતા.

બી. એ. ની પરીક્ષા આપી આવ્યા પછી ઘેર પાછા ફરતાં શ્રીયુત્ત કણીયાજીના સ્વભાવમાં થયેલા અણધારેલા ફેફસારે તેમના માતૃશ્રી બહુ આશ્ચર્ય પામ્યા. પછીથી તેઓ વડોદરા પરમાત્માસ્વરૂપ શ્રીમન્ત્રસિદ્ધાચાર્યજીના દર્શનાર્થે ગયા તેમની મુખાકૃતિ ભેઠ પોતે શિષ્ય થવાની આરંભ ઇચ્છા બતાવી ઉપદેશ પ્રહણુ કર્યો. આ વખતે ભગવાનશ્રીએ અગાઉથી સૂચન કર્યું હતું, કે પરિણામ જણાવવાની તારીખ બદલાઈને અમુક તારીખે જણાવ તો તમે થજો જ ઉચે નંબરે પાસ થાઓ અને સારી પ્થાતિ પામે. પરમાત્માની કૃપાથી તેઓએ સસવેલી તારીખે પરિણામ જણાવ્યું અને ઈ. સ. ૧૮૮૭માં ફર્ટ કલાસમાં પહેલે નંબરે ઉત્તીર્ણ થયા. આ વિષયો લઈને પહેલા કલાસમાં પહેલા આવનાર મુજરાતીઓમાં એઓ પહેલા હતા. ભાઈ મટુભાઈ કરસનભાઈ સોલીરીટરે તેમને પહેલા આ બખર આપ્યા હતા. તેમને Duke of Edinburgh fellowship તથા Ellis' prize પણ મળ્યા હતા. ઈ. સ. ૧૮૮૭-૮૮ માં એલ્ફીન્સ્ટન કોલેજમાં ફેલો નીમાયા. તેમની ઉંમર બહુ નાની હતી પણ મૂળથી જ વિદ્યાર્થીઓપર તેમના શિક્ષણની એવી છાપ પડી હતી કે કોઈપણ વિદ્યાર્થી તેમના શિક્ષણ વખતે જરાપણ તોફાન કરતો નહિ પણ શાંતિથી ભાષણ સાંભળતો.

વયમાં એક અગત્યની બાબત જણાવવાની રહી જાય છે તે એ છે કે તેઓ ફર્ટ બી. એ. માં હતા અને હું સામગદાસ કોલેજમાં હતો. સારે મારા

ગુરૂશ્રીએ મને પૂછેલું કે તમારી કોલેજના સંસ્કૃત પ્રોફેસર મી. મણીલાલ નાયુભાઈની જગ્યા આપણા જેડીસનદાસભાઈને ન મળે ? મારા જેવો અલ્પજ્ઞ છવ આ તેમના ભવિષ્યનું સૂચન શી રીતે સમજી શકે ? તેથી મેં ઉત્તર આપ્યો કે જેડીસનદાસભાઈ હજી તો બી. એ. માં પાસ થયા નથી તો આ જગ્યા શી રીતે મળે ?

રા. રા. મણીલાલ નાયુભાઈની નાદુરસ્ત તબીબીઅને લીધે લગભગ ૩ વર્ષમાં તેમને આ જગ્યાનું રાજીનામું આપવું પડ્યું. મેં શ્રીયુત કણીયાજીને અરજી કરવા લખ્યું તેમણે પોતાની ઇચ્છા ન હોવા છતાં મારા આગ્રહથી અરજી તો કરી પણ તે જગ્યાપર રાવળહાદુર કમળાશક-ભાઈ નીમાયા. સંજ્ઞેગ-વંશાત એક વર્ષ પછી તેઓ પોતાની જગ્યાપર પાછા ફર્યા અને તે વખતની કમીટીએ શ્રીયુત કણીયાજીની નીમણુંક રૂ. ૧૫૦) થી ૨૫૦)ના ચેકથી કરી. આ સ્થાનપર તેમણે ઘણી સારી કીર્તિ સંપાદન કરી. તેમણે વેદાંતસાર=બ્રહ્મસૂત્ર-પાતંજળ યોગશાસ્ત્ર તથા ગુરૂશ્રીની આવશ્યકતા તથા બીજા અનેક વિષયોપર શ્રી મહાકાળમાં લેખો લખ્યા છે. વેદાંત-શીલોસૌશી, ગીતા તથા બ્રહ્મસૂત્રપરના તેમના વ્યાખ્યાનો સાંભળવાને તથા તે વિષયો સમજવાને બીજી કોલેજોના વિદ્યાર્થીઓ પ્રેરાતા અને તે વિષયો સંબંધી તેમના જ્ઞાનની પ્રશસા સર્વત્ર ઘડી હતી.

તેઓ બહુ ખંતીલા તથા આગ્રહી હતા. જે વિષયનો આરંભ કરતા તે વિષયનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવ્યા વિના તે વિષય કદી પડતો મૂકતા નહિ. કોલેજના કામ ઉપરાંત તેમને બે વર્ષ મેટ્રિક ક્લાસમાં સંસ્કૃત લેવાનું કામ આવ્યું. વ્યાકરણનો વિષય બધાજ વિદ્યાર્થીઓ આગળ જતાં ભૂલી જાય છે. અને વિદ્યાર્થી કરતાં શિક્ષકમાં દશગણું જ્ઞાન હોવું જ જોઈએ એવો તેમનો મત હોવાથી તેમણે વ્યાકરણ શાસ્ત્રી લાનુશંકરભાઈ પાસે શ્રી સિદ્ધાન્ત કૌમુદીનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો. શાસ્ત્રીજીને પોતાને મુખે મેં એમ કહેતાં સાંભળ્યા હતા કે મેં હજારો વિદ્યાર્થી લાણ્યાવ્યા પણ તેમના જેવી તીવ્રશુદ્ધિના વિદ્યાર્થી જોયા નથી. જે શંકા તેઓ કરે છે તે હજી સુધી કોઈએ કરી નથી. તે શંકાનું સમાધાન શાસ્ત્રીજી પોતે બીજે દીવસે કરી લાવતા અને કોઈ કોઈ પ્રસંગે તો તેમને પણ મુરકેલ થઈ પડતું. તેમને બીજાની પેઠું સૂત્રો ગોખવા પડતા નહિ પણ એકવાર વાંચવાથી તેમને સૂત્રો યાદ રહી જતા. મને પોતે ઘણીવાર કહેતા કે વાંચન વાંચનમાં ઘણો ફેર છે. તેઓ એટલું બારીકીથી વાંચતા કે લાંબે વખતે પણ વાંચેલા વિષયનું પાનું પણ ઘણું અરૂં સ્મરણમાં રહેતું.

સંગીતશાસ્ત્રનો અભ્યાસ તેમણે અનેક ગવેયા પાસે કર્યો હતો. તેમનો કંઠ ન હતો છતાં સંગીત જ્ઞાન બહુ સાફ ધરાવતા. ઉપર જણાવી ગયો તેમ

તેમના આગ્રહી સ્વભાવને લીધે સિતાર વગાડતાં શીખવા માંડ્યું ત્યારે દરરોજ સાત આઠ કલાક તે વિષય પાછળ મહેનત કરતા. છેવટે ઉત્તમ રીતે સિતાર વગાડતા આવશ્યુ ત્યારે જ તેમણે તે વિષય પડતો મૂક્યો હતો.

રમતમાં પણ તેવાજ ઉત્સાહી હતા. શેતરજની રમત તેમણે શરૂ કરી ત્યારે રોજ આઠ કલાક રમતા. છેવટે જ્યેની સારી નિપુણતા મેળવી કે દોઈ રમનાર ભાગ્યે જ તેમને હરાવી શકતો. ટેનિસ વગેરે રમતોનું પણ તેમણે જ્ઞાન મેળવ્યું હતું.

શુભક્રિત તેમની ઘણી જ દૃઢ હતી. તે સંબંધમાં એક દાખલો આપવો ઉચિત ધારું છું. શ્રાવણ માસમાં એક પ્રસંગે હું અને તેઓ શાહારમાં શ્રી ગૌતમેશ્વર જતા હતાં. વરસાદ પડતો હતો અને મોટા મોટા પથરો ડુંગર પરથી ગળ્યડતા હતા. તે પ્રસંગે તેમણે મને કહેલું કે ગુરૂકૃપા મેળવવા ગુરૂશ્રી પર અડગશ્રદ્ધા હોવી જોઈએ. અધારી રાત્રિ હોય—આવા પથરો પડતા હોય—વરસાદ ધોધમાર વરસતો હોય છતાં ભગવાનશ્રી મને આજ્ઞા કરે કે આ ડુંગર ધરથી અમુક વનસ્પતિ લઈ આવો તો હું જરાપણ ફોલ વિના તે લાવ્યા વિના ન ગહુ આવી તેમની શ્રદ્ધા જોઈ હું તો સ્તબ્ધ થઈ ગયો. આવા પુરુષ પર પ્રભુશ્રી કૃપા કરે તેમાં શું આશ્ચર્ય ?

વૈદ્યક સંબંધી પુસ્તક લખવા તેઓ કેમ પ્રેરાયા અને તેમાં તેમણે કેટલી કેટલી મુશીબત વેડી હતી તેનું દિગ્દર્શન કરાવવું અસ્થાને નહિ ગણાય.

તેમને વૈદ્યક વિદ્યાનો બહુ શોખ હતો. તેથી તેમણે બાયોકેમીક—હોમીયો-પેથીક તથા ગુજરાતી અનેક વૈદ્યકના પુસ્તકોનું અધ્યયન કર્યું હતું તથા આ દવાઓની પેટીઓ તેઓ પોતાના ઉપયોગ માટે રાખતા. ઘણી દવાઓ વાપર્યા વિનાની પડી રહેતી તે પ્રમાણે આ બાયોકેમીક દવાઓની પેટી પડી રહી હતી. આ વખતે મારી મોટી ડીકરીની આંખમાં ડોળાપર ચાંદું પડ્યું હતું. મેં અનેક ઉપાયો કર્યા પણ તે ચાંદું ન જ મટ્યું અને હું ઘણો જ કંટાળી ગયો. તેમણે કહ્યું કે તારી હિંમત હોય તો આ દવામાંથી કેલકેરીઆ સલ્ફ નં. ૨ અજમાવીએ મેં હા પાડી અને પ્રભુકૃપાથી ફેર પડતો ગયો. આ ઉપરથી તેમણે આ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ પછી તેમણે અત્રેના માજી ચીફ મેડીકલ ઓફીસર દાકતર શિવનાથભાઈ પાસે રોજ અમુક વખત વાંચી અંગ્રેજી દવાઓ સંબંધી કેટલુંક જ્ઞાન મેળવ્યું. પછીથી વદનાણુના પ્રસિદ્ધ દાકતર રાવજીદાદુર ઠાકોરદાસભાઈ જેઓ બાયોકેમિક દવાઓનો બહુલો ઉપયોગ કરતા હતા તેમની પાસે ઉન્ડાળાની રજામાં સ્વતંત્ર મકાન રાખી ખર્ચ તથા અનેક ઉપાધિ વેડી વ્યાધિનું નિદાન કરતાં તથા આ શાસ્ત્ર સંબંધી અનેક ગ્રંથો વાંચી જ્ઞાન મેળવ્યું. આ પછી તેમણે પોતાના ઘરના ઉપયોગ

માટે એક ગ્રંથ લખવા માંજો પણ પોતાના કરતાં કોઈ દાકતર આ સંબંધી ગુજરાતીમાં ગ્રંથ લખે તો વધારે સારું કામ કરી શકે એમ માની ઘણા દાકતરોને વિનંતી કરી. કોઈ કોઈ દાકતરે ગ્રંથ લખી તેમને બતાવ્યો પણ તેમને તે પસંદ ન પડવાથી ગુજરાતી બાળુનાર પ્રજાને આ વિષયથી વાંકું કરવાના હેતુથી પોતે પ્રથમ જ અનેક ગ્રંથોનું દોહન કરી “જીવનરસાયનશાસ્ત્ર અથવા વ્યાધિ હુજાર પણ ઔષધ બાર” એ નામે પુસ્તક બહાર પાડવાનો વિચાર કર્યો. અનેક એવોપધિક દાકતરોએ એ ગ્રંથ જાપાવી નકોમાં પૈસા પાણીમાં ન નાખવા કહ્યું પણ તેમના આગ્રહી સ્વભાવને લીધે હિંમત રાખી પ્રથમ આવૃત્તિ મહુમ નામદાર મહાગજ સાહેબ ભાવસિંહજીની કેટલીક મદદથી માત્ર ૦-૬-૦ કિંમત રાખી ઈ. સ. ૧૯૦૭માં બહાર પાડી. એ વખતે આ દવાઓ વેચનાર હિંદુસ્તાનમાં એકાદ ફર્મ હતી; તેથી તેમણે તેમના સ્નેહી ડૉ. રેશમવાળા તથા જ. પી. પંડિતને દવા વેચવા રાખવા કહ્યું પછીથી લોકોને જીજ્ઞાસુ કિંમતે શુદ્ધ દવા મળે તેવા આશયથી એ દવાઓ મને વેચવા રાખવા આગ્રહ કર્યો. જુજ નફો અને ઘણી મહેનત હોવા છતાં મેં દવાઓ જર્મનીથી મંગાવી વેચવાનું કામ શરૂ કર્યું. શરૂઆતમાં તો એક પેટી વેચતાં ઘણી મુશ્કેલી પડતી પણ વખત જતાં એ કામ સરળ થયું છે, તેમના ગ્રંથની ખીજ ઘણાએ નકલ કરી પોતાને નામે જૂદા જૂદા રૂપમાં સહજ ફેરફાર કરી જાપાવી છે, છતાં લોકો આજ પુસ્તક માગે છે કેમકે તેમના જેટલી સંપૂર્ણ હકીકત એકે ગ્રંથમાં નથી. પ્રારબ્ધયોગે આઠ માસમાં પહેલી આવૃત્તિ ખલાસ થઈ અને બીજી આવૃત્તિ ઘણા સુધારા વધારા સાથે ૦-૧૦-૦ કિં. રાખી ઈ. સ. ૧૯૦૮માં બહાર પાડી. પછીથી કાગળની મોંઘવારીને લીધે ત્રીજી આવૃત્તિ રૂ. ૧-૮-૦ કિં. રાખી ઈ. ૧૯૨૨માં અનેક સજ્જનોના આગ્રહથી, બહાર પાડી અને ચતુર્થ આવૃત્તિ ૧૯૩૦માં કાઢવાનો યોગ મને પ્રાપ્ત થયો અને હવે આ સાતમી આવૃત્તિ કાઢવાનો યોગ આવ્યો છે. તેમનું સ્મરણ કાયમ રહે એવા હેતુથી તેમના ફોટા તથા ટૂંક જીવનચરિત્ર સહિત આ આવૃત્તિ બહાર પાડી છે.

આ દવા કેટલાક લેભાગુ બનાવનારાઓ પુસ્તકમાં પ્રમાણ લખ્યું છે તે લઈ મેળવી (ખરલ કેવી રાખવી તથા કઈ પદ્ધતિથી દવા ચૂટવી તે વિષે અજ્ઞાત હોવાથી) પ્રજાવર્ગને છેતરે છે: આવી રીતે બનેલી દવા અસર ન કરે તો તેમાં દવાનો દોષ નથી પણ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે દવાના બનાવનારનો દોષ છે. આ સંબંધે તેમણે પુગંડળ લખ્યું છે જે ગ્રંથ વાંચવાથી સમજાશે. કોઈને એમ લાગશે કે મારી દવા ખપાવવાના આશયથી હું આ લખું છું તો તેણે આ દવા બીજી દવા સાથે વાપરી તેની અસર વિષે ખાતરી કરવી. પહેલાં આ દવા અમારે ત્યાં તેમની દેખરેખ નીચે જ બનતી હતી અને હાલ મારી દેખરેખ નીચે ૧૫

વર્ષના જુના નોકરોને હાથે જ બનાવવામાં આવે છે. આજે આ દવાનો ખૂબ પ્રચાર થયો છે. અનેક સ્થળેથી આ દવાની ઉત્તમ અસર વિશે અભિપ્રાય દર્શાવનારા અનેક પત્રો આવેલા છે.

ઈ. સ. ૧૯૧૮માં તેમના જ્યેષ્ઠ પુત્ર ભાઈ ઇશ્વરલાલ જેઓએ M.A.L.L.B. ની ડીગ્રી સંપાદન કરી હતી તેઓ સ્વરૂપસ્થ થતા તે પ્રસંગે અનેક ગૃહસ્થો શોક પ્રદર્શિત કરવા આવતા પણ તેમણે જ્ઞાન આચારમાં ઉતારેલું હોવાથી જરા પણ ખેદ વિના ઉત્તર આપતા કે સર્વંધ માત્ર ખોટો છે અને પરમાત્માનું કોઈ પણ કામ દોષરૂપ છે એમ આપણે કેમ કહી શકીએ-ભાઈ ઇશ્વરલાલની મુસાફરી પૂરી થઈ તેમનું કર્તવ્ય પૂરું થયું એટલે ઉત્તમ લોકમાં આલ્યા ગયા તેમાં વિલાપ કરવાથી શો લાભ ? એકાંતમાં રાત્રે બેસતાં મારી આંખમાં આંસુ આવતા પણ તેમને કોઈ દિવસ મેં હિંમત હારતા જોયા નથી. આ પછીથી ઘરનો કેટલોક બોલો જે ભાઈ ઇશ્વરલાલને માથે હતો તે તેમણે સ્વરૂપસ્થ થતા સુધી પોતાને માથે ઉપાડી લીધો હતો. ભાઈ ઇશ્વરલાલના પુત્રને રોજ રાત્રે શ્લોકો શીખવતા તથા કેટલીક જ્ઞાનની વાતો કહેતા.

કોઈ પણ માણસ તેમના સમાગમમાં આવ્યો હોય તો તેનું કોઈ પણ કામ બનતા સુધી કરવાને ચુકતા નહિ. તેમનામાં મોટાઇનો અંશ ન હતો. સર્વને સમાન ગણતા.

તેમણે પ્રિન્સીપાલ તરીકેનો માનવતો હોદ્દો બહુ દૂંધ વખત ભોગવ્યો. કોલેજમાંથી આવતા ચકરી આવી અને ભાન ન રહ્યું. આ વખતે તેમણે તો અંગાઉથી જ મુચન કર્યું હતું કે આ મંદવાડમાં મારું શરીર નહિ રહે. અંગેના દાકતર સાહેબ શીરોજ્જ્વાલે સ્નેહી તરીકે પોતાની ફરજ અદા કરી હતી. જ્યારે બોલાવતા ત્યારે આવતા. તેમના માનવા પ્રમાણે કાંઈ અડચણ આવે તેવું નથી, પણ તેઓ તો સ્પષ્ટપણે કહેતા કે મને એટલી અશક્તિ લાગે છે કે આ શરીર નહિ ટકે. થોડા દિવસની માંદગી ભોગવી છેલ્લી શ્વસુ સુધી બોલી જરાપણ દુઃખનું ભાન કરાવ્યા વિના તા. ૫-૧-૧૯૨૩ ને રોજ તેઓ સ્વરૂપસ્થ થયા. આ પ્રસંગે પણ ગુરૂશ્રીની મૂર્તિનું ધ્યાન તથા સ્મરણ તેઓ ચૂક્યા નહતા. પરમાત્મા તેમના આત્માને શાંતિ આપે.

જનસમૂહપર તથા મારાપર કરેલા ઉપકાર માટે પુનઃ પુનઃ તેમનો આભાર માની તેમની જગી સાથે આ આવૃત્તિ પ્રજા સમક્ષ મૂકું છું અને પ્રજાવર્ગ તેનો લાભ લઈ થોડા વખતમાં જગી આવૃત્તિ કાઢવાનો સુયોગ પ્રાપ્ત કરાવશે એમ આશા રાખી વિરમું છું.

ભાવનગર

ઈ. સ. ૧૯૩૮

}

મગનલાલ તાપીદાસ કાપડીયા.

શ્રી ન. રા. કુ. જ. બો. વિદ્યાલયના અંગ્રેજી શિક્ષક.

પ્રસ્તાવના

આ ગ્રંથની પ્રથમાવૃત્તિ (તા. ૩-૧૧-૧૯૦૭) સાત આઠ માસમાં જ ખપી જવાથી દ્વિતીયાવૃત્તિ (તા. ૧-૧૦-૮) માટે દ્વિગુણ સખ્યા પ્રત કાઢવામાં આવી હતી. તે આવૃત્તિ પાંચ પૂરી થઈ ગયાને કેટલાંક વર્ષ થયા. એ દરમ્યાનમાં આ સખધમાં ખીજા ગૃહસ્થો તરફથી પુસ્તકો બહાર પડેલાં છે એ જાણવામાં આવ્યું હતું તેથી તૃતીયાવૃત્તિ કાઢવાનો આગ્રહ વૃત્તિએ ધર્યો નહોતો. આ તૃતીયાવૃત્તિ કાઢવામાં વિલગ થયાનું આ એક મુખ્ય કાગળ છે. આમ છતાં આ ગ્રંથ માટે જ અનેક ગૃહસ્થો તરફથી વારંવાર માગણી થવા લાગી અને તેમનો આગ્રહ વિશેષ જણાવા લાગ્યો. તેથી વિલગે પાંચ આ તૃતીયાવૃત્તિ પ્રકટ કરવાને યોગ આવ્યો છે. અને એ માટે એ આગ્રહ કરનાર ગૃહસ્થોનો પ્રથમ જ ઉપકાર માનું છું. કેમકે એમનો આગ્રહ જ આ જનહિત કાર્ય કરાવવામાં નિમિત્ત થયો છે.

આ રીતે નવી આવૃત્તિ કાઢવાનો યોગ આવતાં, એટલા સમયમાં આ ઔપધો સખધમાં જે જે નવા અતુલવે થયા તે સર્વને આમાં સ્થાન આપવું ઉચિત લાગ્યું છે વળી પ્રથમની એ આવૃત્તિમાં વેન્ડર ગોસ્ટજના અતિ ઉપયોગી પુસ્તકનું અવલંબન કરવામાં નહોતું આવ્યું. તેથી આ વિષયમાં જે અપૂર્ણતા હતી તે આ આવૃત્તિમાં દૂર કરવામાં આવી છે.

આ આવૃત્તિમાં મુખ્ય ફેરફારો આ પ્રમાણે કરવામાં આવ્યા છે:—

આ ક્ષારોનો ખાર રાશિ સાથે સખધ દર્શાવ્યો હતો તે ગ્સવિદ્યાના રહસ્યને અવલંબીને હતો. તેને બદલે તે તે રાશિવાળા દરદીને તે તે ક્ષાર આપવો એવો અનર્થકર નિયમ કેટલેક સ્થળે લેવાનો જોવામાં આવ્યો, અને દ્વિતીયપરિશિષ્ટમાં જે ઔપધો દર્શાવ્યાં હતાં તે માત્ર એટલા જ આશયથી કે તે તે વ્યાધિમાં તેટલાં ઔપધોનું ચિંતન કરવાનું બુદ્ધિ રહે છે. અને તેમાંથી ચિન્હ પ્રમાણે જે ઔપધ યોગ્ય જણાય તે એક પસંદ કરી આપવાનું છે. તેને બદલે કેટલાક મનુષ્યો એ બધાં જ ઔપધો લેવાં કરી જેમ હિંગાષ્ટકચૂર્ણ આદિની ફાફી મારવામાં આવે છે તેમ ૨૦, ૩૦ શ્રેષ્ઠતની ફાફી મારતા જણાયા. આ પ્રમાણેનો દુરુપયોગ થતો જણાયાથી આ આવૃત્તિમાં એ અને કાઠી નાંખ્યાં છે અને એ દ્વિતીય પરિશિષ્ટના વિષયનું તે તે વ્યાધિના પ્રકરણમાં પ્રતિપાદન કરી દીધું છે.

દવા લેવાના પ્રકારમાં ઇલેક્ટ્રોડોમાગ્નેટીકના પ્રકાર આ આવૃત્તિમાં વધારે દર્શાવવામાં આવ્યો છે અને તેના પ્રતિ પ્રગવર્ગનું ખાસ ધ્યાન ખેંચવું ઉચિત છે.

આ શિવાય, આ બાર ક્ષારો ઉપરાંત બીજા નવા ક્ષારો જે આ શાસ્ત્રના નિયમથી જ આવશ્યક જણાયા છે તેના ગુણ, સ્વભાવ, ઉપયોગાદિનો વધારો કરવામાં આવ્યો છે; અને એ શિવાય પણ બીજાં કેટલાંક હોમીઓપથિક ઔષધોનું પણ પ્રસંગવશાત અન્ય કરવામાં આવ્યું છે. ક્ષારોનો પગરૂપ ત્રિરોધ દર્શાવવામાં આવ્યો છે અને કેટલાક મોટા વ્યાધિઓ જેનું પ્રતિપાદન પૂર્વની આવૃત્તિમાં નહોતું તેની પણ ચિકિત્સા અહિં દર્શાવી છે અને તે ઉપરાંત ઈનફ્યુએન્ઝા જેવા પ્રચલિત થયેલા વ્યાધિના પ્રકરણમાં ઘણા ઉપયોગી વધારો કરવામાં આવ્યો છે, તથા સામાન્ય મનુષ્યોને અનુકૂળ પડે તેટલા માટે ઘણીવાર થતા કેટલાક વ્યાધિની ચિકિત્સા તત્કાલ સમજાય તે માટે તૃતીય ભાગમાં એક સામાન્ય પ્રકરણ ઉમેરવામાં આવ્યું છે. છૂટું વ્યાધિ માટે ચહેરાપરથી નિદાન કરવાની પદ્ધતિ દર્શાવી છે. પૂર્વે ચૂર્ણોના નામ અને ઉપયોગ માત્ર દર્શાવ્યા હતાં અને આ આવૃત્તિમાં તેમાં કયા કયા ક્ષારો આવે છે તે પણ સ્પષ્ટ કર્યું છે અને પાવરના નિર્ણય માટે પણ વિશેષ સમજણ આપવામાં આવી છે.

આ વિદ્યાનો પ્રચાર ગુજરાતી જાણનારામાં હવે એટલો બધો થયો છે કે પૂર્વની આવૃત્તિની પ્રસ્તાવનાનાં વાક્યો હવે ઉપયોગનાં રહ્યાં નથી તેથી એ પ્રસ્તાવનાઓ અહિં દાખલ કરી નથી. છતાં એટલું સ્વચ્છું યોગ્ય છે કે આ ગ્રંથના ઉપોદ્યાતમાં જે કેટલાંક વચનો લેખન્યવિદ્યાની બીજી સંસ્થાના સંબંધે લખ્યાં છે તે, તે તે સંસ્થાની સામેનાં નહિ સમજતાં આ સંસ્થાની સ્તુતિનાં રોચક વાક્યો જ ગણવા ઉચિત છે.

આ ક્ષારોના ઉપયોગથી ઘણાખરા વ્યાધિઓમાં સારો લાભ સત્વર થાય છે એ હવે સર્વના અનુભવથી સિદ્ધ થયું છે તેમ જોવું પણ કેટલીક વાર જોવામાં આવ્યું છે, અને તે વૈદ્યવિદ્યા અનુમાનની ભૂમિકાને ઉલ્લંઘી ગઈ નથી તેથી સાચું છે કે, જેમ અગ્રેજ દવાથી નહિ સારા થયેલા કેસો દેશી દવાના ઉપયોગથી સુધરેલા જણાય છે, જેમ દેશી ઔષધના પ્રયોગથી નહિ સારા થયેલા ત્રિવિધ કેસો અગ્રેજ દવાથી સુધરેલા જણાય છે, જેમ એ બંનેથી કોઈ રીતે નહિ સારા થયેલા કેસો આ ક્ષારોના ઉપયોગથી સાચ સારા થયેલા જણાય છે; અ ત્રણેથી નહિ સુધરેલા કેસો બીલકુલ દવા છોડી દેવાથી પણ સારા થયેલ જણાયા છે, તેમ આ ક્ષારોથી નહિ સારા થયેલા બીજી દવાથી પણ પ્રસંગે સારા થયેલા જણાયા છે. તેથી આ ક્ષારોથી કે કોઈ પણ એક દવાથી કોઈ વ્યાધિ નહિ મળ્યો તો તેટલા પરથી તે આર્ત પુરૂષે નિરાશા ધરવાનું લેશપણ કારણ નથી. એક પદ્ધતિથી નહિ મટે તો બીજી પદ્ધતિનો આશ્રય લઈ અજ માયશ કરી જોવો એ શિવાય અજ્ઞાન મનુષ્યો માટે અન્ય ઉપાય નથી, પણ

સદા હિંમતવાળા રહેવું અને અમુક વ્યાધિ અસાધ્ય થયો છે એવું મનમાં કદાપિ દઢ ન થવા દેવું.

હાલ કાગળોના ભાવો, છપામણી તથા બધામણી ખર્ચ વગેરે સર્વમાં દિગુણ ત્રિગુણ જોટસો વધારો થઈ ગયો છે તેથી આ ગ્રંથનું મૂલ્ય વધારવું પડ્યું છે અને આશા છે કે હવે પછીની આવૃત્તિ શ્રીઈજ્ઞાથી જ્યારે પ્રકટ કરવાનો સમય આવે ત્યારે એ સર્વ ખર્ચ પૂર્વના જેવાં થવાથી આ ગ્રંથ પુનઃ સૌંદર્ય ક્રિયે પ્રજા વર્ગ આગળ મૂકી શકાશે.

આ ગ્રંથ પ્રકટ કરી આ ક્ષણેના પરિચય કરાવવા નિમિત્તે ઉપકાગતા પત્રો ઘણા સન્નજનો તરફથી આવતા રહે છે. તેમને જણાવવાની જરૂર છે કે શ્રી એચ.સાધક અધિકારિ વર્ગના સદ્યુક્તશ્રીના પીઠ પર વિગજતા ઈશ્વરી શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્રભગવાનની જનહિતકર આજ્ઞાનુનિર્વહણમાન છે. તેથી એ સન્નજનોએ સાચો ઉપકાર શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનનો જ માનવાનો રહે છે અને આ સબધે એમના જ ગુણગણની સ્તુતિ કરતાં અનુણી થઈ સુખી થવું છે.

ભાવનગર, માઘ વદિ ૧૩, સ ૧૯૭૮ }
તા. ૨૪-૨-૨૨

જેં જોં કણીઆ.

જીવન રસાયન તથા હોમીઓપથીક

દવાઓ

(Bio-chemic & Homoeopathic Medicines)

જનતાને સસ્તી અને મારી મળે એ આશય નગર મામે રાખી અમારે ત્યાં ઇનાવવામાં આવે છે અમારે ત્યાં અતી દવામાં બેક પોટેન્શી (૨x, ૫x, ૧૧x વગેરે) દવા અમેરિકન વપરાય છે; તેના અણુ સૂક્ષ્મ કરવા B.P. સ્ટાન્ડર્ડના ૨૦૦ મેશીનના સખ્ત અણુવાળા મિનકશુગર સાથે ચોક્કસ ત્રિધિ પ્રમાણે મર્દન કરી બનાવાય છે. દવાના અણુ સૂક્ષ્મ કરવાની તેમ જ બીજી અનેક અમારી એકધારી કાળજીને લીધે જ અમારી દવા તેના ગુણ માટે મુખર્ષ, કલકતા અનેક રથળે પ્રસિદ્ધ થઈ છે.

બુબો:—

.I & my father, the late principal J. J. Kania have been using for several years past, the Biochemic medicines supplied by Messrs Champaklal Maganlal & Co., of Bhavnagar. We have always found the Medicines supplied by this firm, effioient & useful.

II. J. Kania

BOMBAY
20-9-28

At present Chief Justice of India
New Delhi.

પ્રાણુલાલ અધર્સ ભાગાતજાવ-સુરત-અને ગજકોટ ત્યાં ચંપકલાલ મગનલાલ ભાવનગર એ ત્રણે રથળે એકજ જાતની શાસ્ત્રોક્ત રીતે બનાવેલી દવા મળે છે પરંતુ વ્યવહારીક અનુકુળતાને લઈને નામ શુદ્ધ રાખવામાં આવ્યા છે.

ભાવ માટે સચિપત્ર મંગાવો-

પ્રાણુલાલ અધર્સ-ભાગાતજાવ-સુરત

પ્રાણુલાલ અધર્સ-દગ્ગારી દુકાન નં. ૭ રાજકોટ
ચંપકલાલ મગનલાલ-શરદ્દ ખજર ભાવનગર.

વિધયાનુક્રમણી

નિવેદન.	(૨)
શ્રીયુત કણીઆજીનું હુંક જીવનચરિત્ર	(૩)
પ્રસ્તાવના	(૬)
મંગલ.	૧

ભાગ ૧, પ્રકરણ ૧ થી ૪. પાન ૧ થી ૩૬.

પ્રકરણ ૧ : ઉપોદ્ધાત, કાળ જતાં સર્વત્ર ફેરફાર થાય છે, હોમીઓપથી-આયો કોમિનિટ્ટની શોધ, (હોમીઓનું સ્થાન ડૉ. હાનમાને કર્યું, જીવનરસાયણ વિદ્યાનું ડૉ. સુસ્લરે કર્યું) આ વિદ્યાની વ્યાખ્યાવસ્થા, સુક્ષ્મ આર્તને પ્રોત્સાહન. ૨

પ્રકરણ ૨ : જીવનરસાયનશાસ્ત્ર એ શું છે ? એલોપથી અને હોમીઓપથીમાં ભેદ, દશાંશ અને સતાંશ પદ્ધતિ, ચિકિત્સા પદ્ધતિનો ભેદ, ધ્રુવિંગનું સ્વરૂપ, હોમીઓ શા માટે વહેલી અસર કરે છે, જીર્ણ વ્યાધિમાં હોમીઓનો જય. જીવનરસાયન વિદ્યાના સિદ્ધાંતનો ભેદ, શરીર બહારના પદાર્થ ઔષધરૂપ નથી. શરીરમાં જણાતા પદાર્થો જ ઔષધરૂપ છે, રૂધિરમાં રહેલાં ક્ષારો, દુધમાં રહેલા ક્ષારો, વ્યાધિ એટલે ક્ષારની ન્યૂનતા, એર્ગેનિક પદાર્થ શા માટે ઔષધરૂપ નથી, બારે ક્ષારોનાં નામ તથા તેમનો એરગેનિક પદાર્થ સાથેનો સંબંધ, એલોપથી તથા હોમીઓ દવા કવી રીતે ગ્રહી કરે છે, આ ક્ષારો હાનિકર નથી, આ શાસ્ત્ર અને માનસ ચિકિત્સા સાથેનો સંબંધ, આ વિદ્યા અમરત્વ આણુનાર નથી લારે, આ ઔષધમાં મારણુ શક્તિ નથી, વિપનિવૃત્તિ, શસ્ત્રવિદ્યાની અપેક્ષા. ૭

પ્રકરણ ૩ : પાવર, ઔષધના ચાર પ્રકાર, વાપરવાના વિધિઓ (બૂકો લેવાનો, પાણી સાથે લેવાની, કાઈલ્યુશન પ્રકાર, મક્કમ, પોતાં, ટીપાં વગેરે), ડોઝનું પ્રમાણ ... ૨૭

પ્રકરણ ૪ : એકયૂટ રૂપમાં પાવર, ક્રોનિકરૂપમાં પાવર, ઔષધ લેવાનો અંતર, હોમી પાવરના ઔષધ વાપરવાનો પ્રકાર, બે દવા લેવી હોય લારે, દવાનું મિશ્રણ, બીજી દવા સાથે લેવાય, કરી અથવા પચેજી, ક્ષારોના નંબર, અંદર બહાર આ ક્ષારોનો ઉપયોગ, વ્યાધિ થતો અટકાવનાર ઔષધ. ૩૦

ભાગ ૨. પ્રકરણ ૧ થી ૧૨. વધારો. ૧, ૨, ૩, પાન ૩૭ થી ૮૬.

પ્રકરણ ૧ : ક્ષાર નં. ૧ (કેલ, ફોસ્)નાં નામો, ગુણસ્વભાવ, સૂચક ચિન્હો, વ્યાધિઓ ખાસીએત વગેરે ... ૩૭

પ્રકરણ ૨ : ક્ષાર નં. ૨ (કેલ. સલ્ફ) " " " ૪૧

પ્રકરણ ૩:	ક્ષાર નં. ૩ (કિલિશિઅમ ફ્લોર)	૪૪
પ્રકરણ ૪:	ક્ષાર નં. ૪ (ફેરમ. ફોસ)	૪૭
પ્રકરણ ૫:	ક્ષાર નં. ૫ (કાલિમ્યુર)	૫૧
પ્રકરણ ૬:	ક્ષાર નં. ૬ (કાલિ, ફોસ)	૫૪
પ્રકરણ ૭:	ક્ષાર નં. ૭ (કાલિ, સલ્ફ)	૫૮
પ્રકરણ ૮:	ક્ષાર નં. ૮ (મેગ. ફોસ)	૬૦
પ્રકરણ ૯:	ક્ષાર નં. ૯ (નિટ્રમ્યુર)	૬૩
પ્રકરણ ૧૦:	ક્ષાર નં. ૧૦ (નિટ્રમ, ફોસ)	૬૮
પ્રકરણ ૧૧:	ક્ષાર નં. ૧૧ (નિટ્રમ સલ્ફ)	૭૧
પ્રકરણ ૧૨:	ક્ષાર નં. ૧૨ (સિલિશિઆ)	૭૫
વધારો ૧:	ક્ષારોનો પરસ્પર વિરોધ...	૭૮

વધારો ૨: ચલુરા પરથી ચિકિત્સા, ફેસ્ફેટ ક્ષારો, સલ્ફેટ ક્ષારો, કલોરાઈડના ક્ષાર વગેરે ... ૮૦

વધારો ૩: નવા ક્ષારો, આરસેનિક વર્ગ, આર. ઓલ્બ, નં. ૧૩, કાલિ. આર, નં. ૧૪, કાલિ. આયો., નં. ૧૫ અને કુંખાઉન્ડ ક્ષારો. ... ૮૨

ભાગ ૩, ચિકિત્સા, ઉપોદ્ઘાત, વગેરે પ્ર. ૧ થી ૩૨, પાન ૮૬ થી ઉપોદ્ઘાત: ચિકિત્સા ક્યારે કરવી, ઔષધોનો વિરોધ, પાત્રની પસંદગી. ૮૬ સામાન્ય પ્રકરણ: જ્વર, મેલેરીઆ, પ્લેગ, મરડો, અલ્હુનો અતિસાર, કોલેરા, ઉધરસ, સળેખમ, કૃમિ, દાંત આવવાની ચિકિત્સા, વધારો થતાં સૂચવાતાં ક્ષારો. ... ૮૯

પ્રકરણ ૧: છલ અને સ્વાદ ઉપરથી થતી ચિકિત્સા ... ૯૦

પ્રકરણ ૨: ત્વચામાંથી નીકળતા રસ ઉપરથી થતી ચિકિત્સા ... ૯૨

પ્રકરણ ૩: વેદનાના સ્વરૂપથી થતી ચિકિત્સા... ... ૯૨

પ્રકરણ ૪: જ્વરચિકિત્સા વરમજન્ય જ્વર, ટાલીઆ તાવ, સાહો તાવ,

પિત્તજ્વર, રિમિટન્ટ તાવ, ટાઇફોઇડ, ટાઇફસ જ્વર, શીળી, અછબડા,

ઝોરી, રતવા, ઈનફ્લુએન્ઝા, પ્લેગ, લૂ લાગવી ... ૯૩

પ્રકરણ ૫: ઉપદંશ, આંદી, ગરમી, (સીફિલિસ) ... ૧૦૫

પ્રકરણ ૬: સધિવા, વા ... ૧૦૭

પ્રકરણ ૭: વા, કળતર, ન્યુરેલ્લક દુઃખાવો ... ૧૦૮

પ્રકરણ ૮: પગનો નજળો, ચંડીઆ વા, ગાઉટ, ... ૧૦૯

પ્રકરણ ૯: પાંકુરોગ-એનીમિયા ... ૧૦૯

પ્રકરણ ૧૦ :	ગંડમાળ, રોકોધુલા	૧૧૦
પ્રકરણ ૧૧ :	જલોદર જલદર, ડ્રોપી.	૧૧૧
પ્રકરણ ૧૨ :	વરમ, લોહીનો સયય... ..	૧૧૨
પ્રકરણ ૧૩ :	ગ્લસાવ, લોપી નીકળવું, (હમરેજ),	૧૧૩
પ્રકરણ ૧૪ :	ચાંદા, વળુ, (અલસર)	૧૧૪
પ્રકરણ ૧૫ :	અગકિત	૧૧૫
પ્રકરણ ૧૬ :	(એ) હાથડોફોળીઆ (હડકાયું કુતર કરડવું) (બી) ગાંઠ	૧૧૫
પ્રકરણ ૧૭ :	મુખ આદિના વ્યાધિઓ: ગળું આવવું, સાદ બેસી જવો, દુર્ગંધ મારતો શ્વાસ, ચોરીઆનો વરમ, મોઢામાં ચાંદાં, અવાળુ પુલવા, યુથીયું, ગાલપચોરીઆ, ડોક રહી જવી	૧૧૬
પ્રકરણ ૧૮ :	દાંતના વ્યાધિઓ, બાળકોને દાંત આવવા, દાંત કળવા ઉંઘમાં દાંત કકડાવવા	૧૧૮
પ્રકરણ ૧૯ :	શ્વસનચત્રના વ્યાધિઓ, શ્લેષ્મ, ઉધરસ, મોટી ઉધરસ, ઉટાંટીયું, હિક્કા, વાંધણી, સાદ બેસી જવો, દમ, ન્યુમોનિઆ, પ્લુગિસી, ક્ષમ, નાકના મસા, નાકમાં છોડ, નસકોરી પુટની, શ્વાસનલિકાનું મુખ બધ થવું, એનો ઈડીમા	૧૨૦
પ્રકરણ ૨૦ :	જઠર અને આંતરડાના વ્યાધિઓ: અજીર્ણ, બધકોશ, ચુક, પેટનું ચઢવું, કૃમિ, ઉલટી, અતિસાર, મરડો, કોલેરા, આમળુ બહાર નીકળવી, અર્શ, પાથુના ચીંગ, લગંદગ, જઠરનું કળતર, ગોળ ચાંદુ, જઠરની વૃદ્ધિ, જઠર તથા આંતરડાના પડના વરમ એપેન્ડીસાઈટીસ, ૧૨૬	૧૨૬
પ્રકરણ ૨૧ :	ચક્રત તથા પ્લીહના વ્યાધિઓ: ચક્રતની મદતા, તીવ્રતા, કમગો, ચક્રતનો વરમ તથા ગડ, ચક્રતમાં લોહીનો જમાવ તથા પ્લીહની વૃદ્ધિ, પિત્તપથરી	૧૪૪
પ્રકરણ ૨૨ :	મૂત્રચંત્રના વ્યાધિઓ. પીશાબનું બહાર ન નીકળવું, પીશાબનું નહિ રચાવું, ઉનવા, પીશાબની ન્યૂનતા, પીશાબમાં વિવિધ પદાર્થો જવા, મૂત્રાશયનો વરમ, અતિસય પીશાબ થવો વગેરે, મૂત્રપિંડમાં લોહીનો જમાવ વગેરે, બ્રાષ્ટનો રોગ, એડિસનનો વ્યાધિ, પથરી, વરમ, મધુમેહ વગેરે ૧૪૬	૧૪૬
પ્રકરણ ૨૩ :	જનનેન્દ્રિયના વ્યાધિ: વૃષણવૃદ્ધિ વૃષણમાં જલ, વૃષણની જૂરી નસાનો સોજો. વૃષણની કડિનતા, ક્રાચળીનો ઇડિમા, ચળ, એલીક્ટ્રિ-આસિસ, પુલનો વરમ, વીર્યસ્ખલન, નપુસકપણું, અતિકામટ્ટિ, પ્રમેહ, સારણની ગાંઠ	૧૫૨
પ્રકરણ ૨૪ :	અસ્થિના વ્યાધિ: હાડાનાં અસ્થિના વ્યાધિ, ટચકીયું, પૃષ્ઠાદિની વેદના, ધુંટણની નીચે પાણી, રમોળી, સાયેટિકા	૧૫૫

- પ્રકરણ ૨૫ : આંખના સામાન્ય વ્યાધિઓ, દુઃખથી, ખીલકુલું વગેરે... ૧૫૭
- પ્રકરણ ૨૬ : કાનના સામાન્ય વ્યાધિઓ પાકવો, દુઃખાવો, બહેરાશ... ૧૫૮
- પ્રકરણ ૨૭ : રક્તાશયાદિના વ્યાધિઃ નાડીસંબંધી, જૂરી શિરાઓ ડુલવી,
રક્તાશયવૃદ્ધિ, ફેફસ, રક્તાગચના પડનો વરમ, પડદાના વ્યાધિ, હૃદયશય ૧૫૮
- પ્રકરણ ૨૮ : માથુ, મસ્તિષ્ક તથા મજ્જાતત્ત્વના વ્યાધિઃ શિરોવેદના, આધા-
શીશી, નિદ્રાની અવ્યવસ્થા, આંચકા, તાણુ, હીસ્ટીરીઆ, સાયેટિકા,
કોરીઆ, લખતાં હાથ ઝૂંજવો, ધનુર, માનસિક ચિન્હો, ચકરી, ફેર,
બેશુદ્ધિ, લખવો, (ચેરેલીસિસ) એપોપ્સીકસી, પશ્ચાત, ફેફસ, વાઈ,
સંનિપાત વગેરે, પગે પડેવો, અશીલુનું વ્યસન વગેરે ... ૧૬૦
- પ્રકરણ ૨૯ : ત્વચાના વ્યાધિઓઃ સામાન્ય ચિકિત્સા, તાલ પડવી, શિલ્પસ્થ,
લુખસ, દરાજ, મસા; આંટણુ ખરજતું, ખીલ, શ્લીપદ, ખસ વગેરે,
ગડ, ચુમક, પાકું ... ૧૭૩
- પ્રકરણ ૩૦ : જખમ, લચક, વાગતું, દાઝતું, ફંશ ... ૧૭૬
- પ્રકરણ ૩૧ : બાલકોના વ્યાધિઓઃ દાંત આવવા, મુકનાન વગેરે. ૧૭૬
- પ્રકરણ ૩૨ : સ્ત્રીઓના ખાસ વ્યાધિઓઃ યોનિકંકુ, યોનિમુખ વરમ,
યોનિહર્ષ, પ્રદર, યોનિભ્રંગ, ઋતુસંબંધના વ્યાધિઓઃ નિષ્કાર્તવ, સંપીપકાર્તવ,
અતિઆર્તવઃ ગભીરાયનો વરમ તથા ભ્રંશ, સ્ત્રીઅંડવૃદ્ધિ, સગભાં તથા
સૂતિકાના વ્યાધિઓ, દુધ આણું આવતું, અધુરે જતું. શસ્ત્રક્રિયા
આ દવાઓનો ઉત્તાર. ... ૧૭૭
- પરિશિષ્ટ ૧ : અણુચૂર્ણ, બંધકોગચૂર્ણ, જવરચૂર્ણ, શ્લેષ્માદિચૂર્ણ,
વાતચૂર્ણ, તન્તુવેદનાચૂર્ણ, પ્રદરચૂર્ણ, સગભાંચૂર્ણ, ત્વચાચૂર્ણ, પ્રમેહ-
ચૂર્ણ, અસકિતચૂર્ણ, પુષ્ટિચૂર્ણ, ... ૧૮૫
- પરિશિષ્ટ ૨ : માનસિક ચિન્હો (૧૮૬) માથું મગજ અને ખોપરી (૧૯૦)
આંખ (૧૯૨) કાન (૧૯૩); નાક (૧૯૪) ચહેરો (૧૯૫) મુખ (૧૯૫)
જીભ (૧૯૬) સ્વાદ (૧૯૬) દાંત (૧૯૭) ગળું (૧૯૭) જઠર (૧૯૮)
આંતરડું પેટું અને દસ્ત (૨૦૦) મૂત્રયંત્ર (૨૦૨) શ્વસનયંત્ર (૨૦૩)
દમ, શ્વાસ (૨૦૪) રક્તાભિસરણયંત્ર (૨૦૫) પુરુષજનનેન્દ્રિય (૨૦૫)
સ્ત્રીજનનેન્દ્રિય (૨૦૬) પ્રદર (૨૦૭) સગભાં અને સૂતિકા (૨૦૮) યજ,
પગ વગેરે (૨૦૮) મજ્જાતન્તુ (૨૧૦) નિદ્રા અને સ્વપ્નાં (૨૧૧)
જવર ત્વચા પ્રકીર્ણ (૨૧૧) ખાસીએત (૨૧૪).

પ્રથમ ભાગ

પ્રકરણ ૧

ઉપોદ્ઘાત

કાળે જતાં સર્વત્ર ફેરફાર થાય છે. આખરે સર્વત્ર દષ્ટિ પ્રસારી બેઠું નો એક વાન સ્પષ્ટ રીતે જલ્પાગે કે જેમ જેમ સમય વ્યતીત થતો જાય છે તેમ તેમ વિદ્યાકળામાં મુધારો વધારો અથવા બેઠ થતો જાય છે. પ્રવાસ કરવા માટે પૂર્વે અગદ, ઘોડા આદિ જ વાહનરૂપે વપરાતા, ક્રમે ક્રમે ગાડીઓ, ગ્રથ આદિની શોધ થઈ અને છેવટે વરાળની અમ્લકારિક સત્તા જલ્પવામાં આવી. મનુષ્યે તેને વગ કરી એટલે આગગાડી, સ્ટીમર, મોટરકાર, વિમાન આદિ વાહનો તૈયાર થયા. આથી કેટલીક સગવડતા થઈ છે. વ્યાપારને કેટલું ઉત્તેજન મળ્યું છે ઈત્યાદિ સર્વને વિદિત જ છે. મંદબુદ્ધિ મનુષ્ય પણ એક ગ્રામ્યથી ગ્રામાન્તર જવા માટે હવે અને સાંમુધી મુઘરેલાં સાધનોનો જ ઉપયોગ કરે છે અને પૂર્વના અભ્યર ગાડાઓ આદિને વાહનરૂપે વાપરવાનો આમલ છોડી દે છે. સરિંગા પૂર્વે કાસદલાગ મોકલવાના પલ્લુ હવે ત્રિલ્લ કરનાર અને ઢંટાળો આપનાર એ પદ્ધતિનું કોઈ મેવન કરતું નથી. હવે એ માટે સ્ટીમર, વિમાન આદિનો ઉપયોગ કરવાનું સર્વ કડાપલ્લુ ભરેલું સમજે છે અને ત્વરા હાય તો તારથી જ સરિંગા મોકલે છે. લડત, ન્યુયોર્ક, મુંબઈ, પારીસ જેવા મોટા મોટા ગહેરમાં ટેલીફોન દાખલ થઈ ગયા છે. આથી સહેજ કામસર નોકર-ચાકરને ધક્કો ખવરાવવાનું જતું રહ્યું છે. નોકર જઈને આવે અને સમાચાર લાવે ત્યારે તત્કાલે કાર્ય કરવાનું ગ્યુ નથી, પણ ટેલીફોનની મદદથી ઘેર બેઠાં જ ગૃહાન્તરસ્થિત મનુષ્યો સાથે વાતચીત કરવાનું કામ કરાય છે. આ પ્રમાણે સંગીતવિદ્યા, ચિત્રકળા, ફોટોગ્રાફી આદિ સર્વ વિદ્યાકળામાં નવીન શોધો થઈ રહી છે, થાય છે અને થશે, અને મુખકર યોજના થયે, આખરે ભેરૂંબે છીંચે કે, પર્વની ગ્રામ્ય દુનકર રીતિ લુપ્ત થઈ જાય છે-તાત્પર્ય કે મુક્ત પ્રેરણા નવીન મુઘરેલી યોજનાનો લાભ અને સાંમુધી લેવા ચૂકતા નથી.

હોમીયોપથી તથા બાયોકેમિસ્ટ્રીની શોધ. આ જ નિયમ વેદક-ગાત્રમાં પણ લાગુ પડે છે. મનુષ્યનો ઇનિહાસ જે સમયથી જલ્પાયો છે ત્યારથી મનુષ્યને વ્યાધિની પીડા પણ જાણવામાં આવી છે અને ત્યારથી વ્યાધિને નિવારણ કરનાર વિવિધ ઔષધોનું મેવન થતું પણ ઇનિહાસથી સિદ્ધ છે.

ઔપધોપચાર કરવાનું કામ પૂર્વે જાણી કરતા, હજમ સત્વકામ કરતા; સમય જતાં એને સ્થાને વિવિધ કુશલ વૈદ્યોને હાથ એ કામ આપ્યું અને ક્રમે ક્રમે વૈદ્યને બદલે ડોક્ટરોની સ્થિતિ થઈ. વૈદ્યવિદ્યામાં વિવિધ નવીન ઔપધો પ્રતિ-
 નર્થ પ્રયોગથી શોધી કાઢવામાં આવે છે, ચર્યકળામાં પ્રતિનર્થ નવીન નવીન શસ્ત્રો, તે તે અવયવને ઉઘાડવાની, કાપવાની વિધિવિધ કળા શોધી દાખલ કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે વર્ષા વર્ષ આ વિદ્યાના ખેડાણ માટે પ્રયત્ન થયા છે અને અને થાય છે. પણ એ વિદ્યામાં ગંતવર ફેરફાર તો હોમીયો-
 પથીની શોધ ડો. હાનમાને ઓગણીસમી સદીમાં કરી ત્યારથી જ થયો છે. હોમીયોપથીનું બીજું નામ “આયોલોજીકલ” પદ્ધતિ છે. એના પિતાપણું માન ડો. હાનમાનને જ છે. આ હોમીયોપથીની અપેક્ષાએ પ્રાચીન પદ્ધતિનું નામ એસોપથી આપવામાં આવે છે. એ હોમીયોપથીમાં મુદ્દારો કરી ઓગણીસમી સદીના અંતિમ ભાગમાં (ઈ. સ. ૧૮૭૩ માં) જર્મનીના પ્રસિદ્ધ ડો. મુસ્લરે ઓયોકેમિસ્ટ્રીની વિદ્યાનું સ્થાપન કર્યું. એ વાત સાચી છે કે ડો. મુસ્લરની પૂર્વે પ્રો. વર્ચોએ “સેમ્પલર પેથોલોજી” વિવિધ પ્રયોગથી અને શોધો કરી, સિદ્ધ કરી જાહેરમાં મુકી હતી, તેમજ ઓયોકેમિસ્ટ્રી અથવા જીવનરસાયનપદ્ધતિમાં જે ખનિજ ક્ષારોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. તેનું જ્ઞાન હોમીયોપાથ તથા એસોપાથએ બંનેને હતું. પણ એ ક્ષારો ઔપધરૂપે આપવાથી સર્વ સાધ્ય વ્યાધિઓ મટે છે એ અનુભવથી સિદ્ધ કરવાનું અને એ ક્ષારો જે જે ચિન્હો પરથી વ્યાધિમાં વપરાય છે તે સર્વને ગાંઠીય રીતે પરિશોધી જાહેરમાં મુકવાનું માન ડો. મુસ્લરને જ મટે છે. તેથી જેમ હોમીયોપથીના પિતારૂપે ડો. હાનમાનનું નામ અપાય છે તે જ પ્રમાણે ઓયોકેમિસ્ટ્રીના પિતારૂપે ડો. મુસ્લરનું જ નામ મળવું ઘટે છે. એ જર્મનીમાં આવેલા આલ્ફ્રેડના શહેરના સુપ્રસિદ્ધ નામાંકિત ડોક્ટરે વીગ વર્ષ ઉપરાંત આ દવાઓ વિવિધ રોગો ઉપર અજમાવી સિદ્ધ કરી ત્યાર પછી જ Abridged Therapy (સંક્ષિપ્ત થેરાપી) એ નામના પુસ્તકરૂપે પ્રસિદ્ધ કરી છે. આપણે જોઈએ છીએ કે જ્યારે ઘોડા, જળદ આદિનાં ચાહનોનો ત્યાગ કરી વ્યાં મળી મટે છે ત્યાં લોકો આગગાડી, સ્ટીમર આદિ મુધરેલી યોજનાને જ પસંદ કરે છે, ગ્રામ્ય પદ્ધતિને છોડી મુધરેલી ઢબજબ સ્વીકારે છે. ત્યારે એક પક્ષે આપણને આશ્ચર્ય થાય છે કે આ ભૌતિકવિદ્યામાં લોકો શામાટે પાછા પડે છે ? હોમીયોપથીનાં સ્વાદિષ્ટ ઔપધોને ન લેતાં, ઓયોકેમિસ્ટ્રીના સ્વાદિષ્ટ અને તતકાલ અસર કરનાર, ઓરાકરૂપ ઔપધોને ન લેતાં હજી પણ આ માટે લોકો પેટમાં જળતરા કરનાર, મોઢામાં આંદી ચાડનાર અને શરીરમાં

ગયા પછી વિવિધ વિક્રિયાને ઉત્પન્ન કરનાર, શરીરથી કેવળ બહારનાજ ગાનુવચાચ વ્યયમય એસોપથીના રંગડા ગળામાં રેડવાનું પ્રથમ પગલું કરે છે? ફળુ અધિક વિચારતાં આશ્ચર્ય ગમી જાય છે. જે જે નવીન શોધ થઈ છે તેને ક્રમે દિવસે લોકોએ તરત વધાવી લીધી છે કે કોઈ ફળુ નવીન શોધ થઈ કે નરત તો વિદ્વાનમાં ગણાતી પ્રજા જ તેના સામે મોટા બરાડા નાંખે છે અને આધારભૂ ગતિનુગતિક લોકો તેના પ્રતિ ધ્યાન પણ આપતા નથી અથવા તો વિદ્વાન પ્રજાને અનુસરે છે. આવી દોલાયમાન સ્થિતિ કેટલોક સમય રહે છે. પરિણામે સત્યજ જય પામે છે. તેથી જે વિદ્વાન પ્રજા એકવાર સામે બરાડા પાડતી દેખાય છે તે જ પ્રજા કાળ જતાં તે શોધના પક્ષમાં વલણ કરે છે અને પરિણામે તેના હિમાયતીરૂપે બહાર પડે છે. શીતલા કાઢવાની શોધ, ગરુડવિદ્યા આદિ પ્રસિદ્ધ વૈદ્યવિદ્યાના શાખાઓમાં ફળુ આ સ્પષ્ટપણે જેવામાં આવે છે. આજ નિયમથી ડૉ. હાનમાનના સમયમાં જેટલો હોમીઓપથીના પ્રચાર થયો હતો તે કરતાં હાલ સહસ્ત્રગુણુ કે લક્ષગુણુ અધિક પ્રસાર થયો છે. લોકોને મોટા રંગડા કરતાં સૂક્ષ્મ પ્રમાણમાં લેવાતાં ઔષધના ચઢતા મુજો હવે સમજાયા છે અને તે એટલે મુધી કે કેટલીક પ્રજા તો હોમીઓપથીક દવા જ વાપરનાર થઈ છે અને ઈનર પ્રજાજનમાંથી જે એક વાર હોમીઓપથી વાપરી અનુભવ લઈ જુએ છે તે પછી એસોપથીના ઔષધોનો બનતા મુધી અનાદર જ કરે છે. એ વાત સારી છે કે બધા મનુષ્યો વૈદ્યવિદ્યામાં કુશળ હોતા નથી, અને તેથી તેમને વૈદ્યોના ઉપર આધાર રાખવો પડે છે. આથી જે દેશમાં હોમીઓપાથ ડાક્ટરોનો સુકાલ હોતો નથી ત્યાં હોમીઓપથીને માનનાર ગુણુમાદી સન્નજનોને પણ નહિ છૂટકે અનિચ્છાથી પ્રસંગપરત્વે એસોપથીની દવાજ લેવી પડે છે. પણ એ માન સમયનો જ સવાલ છે. ડાક્ટરો બહુધા એસોપથીની ગાળામાં સિખેલા હોય છે; વળી એસોપથીમાં જેમ તાવ આવ્યો કે અમુક દવા ફટ દઈને આપવી એવું શિક્ષણ હોય છે તેવું હોમીઓપથીમાં હોતું નથી. હોમીઓપથીમાં તે તે દવાના સર્વ મુખ્ય ચિન્હો છે કે નહિ તેની બારીકાથી ડાક્ટરે તપાસ કરવી પડે છે. આ કરવાનો એમને વખત કે ઈચ્છા હોતાં નથી. આ આદિ કારણથી હાલનાં આપણા દેશના ડૉક્ટરો હોમીઓપથીમાં પ્રવીણ થયેલા જણાતા નથી અને એ દવાને વાપરતા અચકાય છે. વળી એસોપથીને શરૂ થયાને આજકાલ કરતાં હજારો વર્ષ થઈ ગયાં છે તેથી સર્વ પ્રજાને વારસામાં એનાં સંસ્કારો જ પ્રાપ્ત થયા છે. તેથી એ સંસ્કારને અનુસાર સ્થૂલબુદ્ધિના પ્રભાવે પ્રજામાંના પણાખરાને તો કળી જ ત્રકાતું નથી કે આટલી સૂક્ષ્મ દવા તે શું અસર કરે કે કેમ અસર કરે. વળી એ દવાનો સ્વાદ ખાસ હોતો નથી તેથી તીખાં

કડવાં ઔષધનાં પાન કરી ઉછરેલાંને આ તે દવા, એવો ભ્રમ થાય છે. જેમ દુખખાનો છોકરો જાશ અને રોટલો ખાઈને ઉછર્યો હોય છે તેને સ્વાદિષ્ટ ખરશી, શાખડ આદિ આપવામાં આવે છે તો તે કેસરપપ્પુની માફક ભડકીને નાસી જાય છે અને મિથ્યા બ્રાહ્મિને વશ થઈ, જાણે તેના આગળ ખરશી આદિરૂપે વિષ ધર્યું હોય તેમ માને છે, તેવી જ રીતે વિષમય પદાર્થના વિવિધ તીક્ષ્ણ સ્વાદથી તન્મયતાને પામેલી પ્રજાની ઇન્દ્રિયો હામીયોપથીના સૌમ્ય સ્વાદિષ્ટ સ્વાદને ઝોળખી નહિ શકતાં તેનાથી મિથ્યા ભડકે છે. આથી કાઈ કાઈ વિદ્વાન્ સત્યશોધક ડાકટરો પોતે હામીયોપથી વાપરે છે છતાં દરદીની શ્રદ્ધાને અનુસરી, પોતાને ભરોસો નહિ છતાં દરદીને નિરાશ થવા દેતો અટકાવવા માટે જ એવોપથી વાપરે છે. આ પ્રકારની સ્થિતિ હોવાથી હામીયોપથીના પ્રચાર આપણે એવોપથી જેટલો જેતા નથી તેમાં વિસ્મય થવા જેવું હવે રહેતું નથી. પણ સત્યનો જ સદા જય છે એ સિદ્ધ નિયમ હોવાથી હામીયોપથીએ એવોપથીને કેટલેક સ્થળે હાંકી કાઢી છે અને સમય જતા ખૂણે ખાંચરે જ એવોપથી દ્રષ્ટ થવા સમય આવે તો તેમાં વિવેકીને આશ્ચર્ય જેવું રહે તેમ નથી.

આ પ્રકારે હામીયોપથીનું સસ્થાપન થયાને ઘણાં વર્ષ થયાં છતાં હજી એનો સંપૂર્ણ વિજય થયો નથી ત્યારે જીવનરસાયન અથવા બાયોકેમિસ્ટ્રી હજી બાહ્યાવસ્થામાં હોય એમાં તો લેગ પાડુ આશ્ચર્ય પામવા સરખું મુશ્કેલી રહેતું નથી. એ નિસંશય છે કે ઘણા પ્રસિદ્ધ ડાકટરોએ, જેવા કે ગ્રોવેગલ, વોકર, સી. આર. વોજેલ, એમ. ડી. જે. બી. ચેપમેન, એમ. ડી. જી. ડબ્લ્યુ. ફરી, એમ. ડી. જી. સી. મોરગન, એમ. ડી. એ. પી. ડેવિસ, એમ. ડી. એલ. એ. બેલ, એમ. ડી. સી. ઈ. ફિશર, એમ. ડી. એમ. કે. લીચીનાઈક, એમ. ડી. ડો. બરનેટ. એમ. ડી. જી. ડબ્લ્યુ. વોર્ડ, એમ. ડી. સી. બી. કર્ન, એમ. ડી. ડો. નોરટન, કલાર્ક, બેનસન, સાઉથવિથ, રીડ, મેઅર, આદિ વિવિધ ભારે ડીગ્રીવાળા ડાકટરોએ એનો આશ્રય લીધો છે અને એમાં સત્યતાની સ્થિતિ સ્પષ્ટ રીતે છે તેથી સમય જતાં અન્ય અનેક પથીઓનો પગલવ કરી એ ઉપર તરી આવશે; છતાં જ્યાં સુધી એવી સ્થિતિ દષ્ટિ આગળ આવી નથી સાંસુધી એની બાહ્યાવસ્થા ગણવી એ સત્યનો સ્વીકાર કર્યા સિવાય અન્ય નથી.

મુજા આર્તને આ શાસ્ત્રની ભલામણ, આમ છતાં મુત વાચકોપ્રતિ જણાવવા હટ્ લઈએ છીએ કે મોટી મોટી શોધો આરભમાં એક વ્યક્તિના અનુભવમાં આવી ક્રમે ક્રમે પ્રચાર પામી સર્વ જનમાં પ્રસિદ્ધિ પામી છે એ નિયમનું વિરૂધ્ધ કરવું ઘટવું નથી પાશ્ચાત્ય પ્રજામાં બાયોકેમિસ્ટ્રી જાણીતી

થઈ ગઈ છે એટલું જ નહિ પણ આપણા દેશમાં પણ ઘણા ગૃહસ્થો પ્રત્યેક શહેરમાં એનો ઉપયોગ કરતા જણાય છે. ઈતર દેશવાસીને એની મહત્તાને અનુભવ થયા છતાં અનુકૂળ સાધનના અભાવને લીધે જ તેઓ વારંવાર પ્રસંગ પડ્યે એનો ઉપયોગ કરી શકતા નથી. તે સાધનો તે અનુરૂપ ગ્રંથની પ્રાપ્તિ અને ભેટળે સારે એ ઔષધો સહેલથી મેળવી શકાય એવી વ્યવસ્થા એ જે મુખ્યત્વે કરીને છે. આથી બાયોકેમિકલિટ હજી પ્રસિદ્ધ નથી, આપણા લોકમાં પ્રસરી નથી માટે એનો આશ્રય ક્રમ લેવાય એ પ્રકારની શંકાને વગ થવા સુજને કારણ નથી. જે સર્વ આ પ્રકારનો વિચાર સર્વ શોધને માટે કરે તો કોઈ પણ નવી શોધ પ્રસિદ્ધિમાં આવી શકે તેમ નથી, કોઈ પણ શોધનો પ્રજાને લાભ કોઈ પણ કાળે થઈ શકે તેમ નથી. ચાંદુ ભેટળે ત્યાં એસી જ્વાની મશિકાવૃત્તિને આશ્રય ન આપતાં જે સત્ય છે તેને જ આશ્રય આપવો સુજને ઉચિત છે. બાયોકેમિકલિટનું સત્ય એટલું છે કે જે તમે તેને આજે આશ્રય નહિ આપશો તો તમારે જ કાલાન્તરે આશ્રય આપવો પડવાનો છે. આજે તમે એ દવાઓનું સેવન નહિ કરશો તો એનું સત્ય સર્વત્ર પ્રસરી ગયે તમારે એ અવશ્ય સેવન કરવી પડવાની છે, તો પછી શા માટે વિગતા પ્યાલા પાને તમારાં શરીરને દેવગૃહને બદલે પિશાચ કે રક્ષસને આપવાનાં બલિદાનના ચક્રાદય બનાવો છો ? એમ છતાં જે આજે તમને ખાતરી નહિ થાય તો ભણે વિષધાન કરો. તમને આની સત્યતા જ એના પ્રતિ આકર્ષી લાગશે. જ્યારે વિષધાનથી તમારો વ્યાધિ નહિ મટશે ત્યારે પછી નિરુપાયે તમે આ જીવનરસાયણ પ્રતિ વળશો જ. તો હવે હાથમાં શેમાં રહ્યું છે તે તમે જ વિચારો. શરીરમાં વ્યાધિ થયો કે તરત તેને અનુકૂળ આહારરૂપ અમૃત આપી નિવૃત્ત કરવો એ સાચું છે કે તેના પર વારાફરતી એક પછી એક વિષ રેડી એ વ્યાધિને દૃઢમૂલ કરવો, શરીરને અધિક બગાડવું અને પરિણામે એ અમૃતને શોધવા જવું એ સાચું છે ? અવશ્ય તમને જણાશે કે પ્રથમ માર્ગ જ સારો અને વિવેકવાળો છે તો તે માર્ગને, પ્રિય આર્ત પુરુષો ! આજથી જ અહલ્યું કરો અને નીરોગ તેમજ દૃઢ આરોગ્યવાળા થાઓ.

(૧) આ ગ્રંથની આરંભિકી હવે એનો ગુજરાત, કચ્છ, કાઠીયાવાડ અને યુ. પી., સી. પી. માં બધે પ્રચાર થઈ ગયો છે, નાનાં નાનાં ગામડામાં પણ આ ઔષધો વપરાવા લાગ્યાં છે અને દરેકને તરત આરામ થવા લાગ્યો છે, તેથી હવે આ વિદ્યા અજ્ઞાત રહી નથી જ.

(આ ગ્રંથના કેટલાક ખાસ અભ્યાસકો બાયોકેમિકલ રીસેપ્શનરીઓ ચલાવે છે.)

લિ. ચં. મ.

પ્રકરણ ૨

જીવનરસાયણ ગાજ એ શું છે ?

એલોપથી અને હોમીયોપથીમાં ભેદ—આપણી સર્વ પ્રજા એલોપથીનાં ઔષધોથી સારી રીતે જાણીતી છે. વિવિધ વનસ્પતિઓ, શ્વારો, ખનિજ પદાર્થો અર્ક, નેલ, રસાયણ આદિ સર્વ આ વિદ્યામાં ઔષધરૂપે વપરાય છે. ખાસ સત્ત્વ ખેંચેલું હોય તેવાં તથા જેમાં રસ એટલે પારો આવતો હોય તેવા ઔષધો સિવાય ઇતર પદાર્થો જે આપણે ઔષધરૂપે વાપરીએ છીએ તે ભાગ્યેજ અર્ક-ખેંચેલું જેટલા વજનમાં હોય છે. ઘણાંખરાંનું સામાન્ય વજન દશગ્રામ તે સો-દોઢસો ગ્રેઈન સુધી વેચાય છે. રસાયણપ્રયોગોમાં માત્રા ઘણી ઓછી હોય છે છતાં તેમાં પણ ગ્રેઈન કે અર્ધ ગ્રેઈનથી માત્રા ન્યૂન હોતી નથી. સત્ત્વ ખેંચેલાં ઔષધોમાં પણ માત્રા ચાર-પાંચ ગ્રેઈન જેટલી સામાન્ય રીતે હોય છે. હોમીયોપથી અને એલોપથીને ભેદ કરનાર પ્રથમ હેતુ આ માત્રા છે. હાલ ઘણા અજ્ઞાને મનુષ્યો એમ સમજે છે કે હોમીયોપથીમાં સીમલ આવે છે. અન્ય કેટલાક એવું માને છે કે હોમીયોપથીની દવા નવી જ દવાઓ છે. પણ આ બંને મતો કેવળ ખોટાં છે. જે જે દવાઓ આપણા વેદો અને હાલના ડોક્ટરો એલોપથીમાં વાપરે છે તે જ સર્વ દવા હોમીયોપથી પ્રમાણે દવા આપનાર ડોક્ટર પણ આપે છે. આપણે હિંગ, મરી, કપૂર, તામ્ર, રૂપ, પારો, ગંધક, સોનામકી આદિ વાપરીએ છીએ અને હોમીયોપથી પણ એ જ દવાઓ—એ બધી જ દવાઓ વાપરે છે. પણ—ફેર માત્ર દવાના પ્રમાણમાં અને દવાની સૂક્ષ્મતામાં છે. એલોપથી ડોક્ટરો ચાર ગ્રેઈન હિંગ આપે છે ત્યારે હોમીયોપથી જાણનાર હિંગનો એક ગ્રેઈનનો હજારમો ભાગ, દસ હજારમો ભાગ કે લાખમો ભાગ એક ડોઝમાં આપે છે. વેઇ અને ડોક્ટરો એલોપથી પ્રમાણે પાંચ રીપાં કપૂરના અર્કનાં આપે છે કે જેમાં કપૂરનું સત્ત્વ અણુએ અણુએ ભરપૂર થઈ ગયેલું હોય છે ત્યારે હોમીયોપથી પ્રમાણે એ જ કપૂર વાપરતાં છતાં એક ડોઝમાં એક ગ્રેઈનનો હજારમો, લાખમો કે કરોડમો ભાગ આપવામાં આવે છે.

આ સુક્રમક્રમશીલ છે એ જ કપૂર લઈ એને ઈળી નંક, એને ઝીણા ઝીણા અણુઓ વાળું કરી શકે એવા બીજા પદાર્થ સાથે મેળવીને એનું મર્દન કરવામા આવે છે અને એ પ્રકારે અમુક વિવિધ પ્રમાણે મર્દન કરાયેલું-ધુ ટાંગેલું-કપૂર જ હોખીયોપથીમા વપરાય છે જે બીજા પદાર્થ આ કપૂર, હિંગ, મીનામખી આદિ પદાર્થોની સાથે એ પદાર્થોના બાગીક અણુઓ કરવા માટે મેળવવામા આવે છે તે કદાઈ વિષ નથી, કે પાપાણુ નથી પણ સ્વાદિષ્ટ આહારના જ પદાર્થ છે એ પદાર્થ તે દુધમાની ખાડ છે જેને સુગર એફ મિલ્ક કહે છે કે જે સર્વ કેમીસ્ટ અને ડ્રગિસ્ટને ત્યાં જોઈએ તે પ્રમાણમા મળી રહે છે જે માદી ખાડ આપણે ખાઈએ છીએ તે ખાડ પણ બારીક અણુઓ કરી રહે છે પણ ટેટલાક હેતુ-ઓને લઈને એ ખાડ કરતા દુધમાની ખાડ પસંદ કરવામા આવે છે ?

દશાંશ અને સતાંશ પદ્ધતિ આ ખાડ ઓપનરૂપ મનાતા પદાર્થોમા મેળવવાની બે રીત છે—(૧) એક ભાગ ઓષધ અને નવ ભાગ ખાડ, (૨)

(૧) સુગર એફ મિલ્કને બ-લે સાદી ખાડ વાપરી હોય તો તે દવા પગ ઈળી ચઢી નય છે તથા દવા ઝીંખ કાળમા બગડે નય ■ સુગર એફ મિલ્ક પણ ઘણી જલની આવે છે તેમા ઝાડી ઝીળી સખ્ત આજીવાળી વાપરવાની જરૂર છે હવેથી સુગરથી દવા બગડે ■

(૨) આ વર્ગન વાચી ધણી લેખાનુઓ સુગર એફ મિલ્ક બલદમારી મજાની તેમા દશમા ભાગ ૧, ૨, ૩, આદિ પાવરની દવા લખી ગમે તેવા બગવમા ગમે તેવી રીતે ઘુટ છે અને પછી તે અનુક્રમે ૨, ૩, ૪, આદિ પાવરની દવા થઈ એમ સમજી વાપરે છે તથા વેચે છે, પણ એ દવા બીજકુલ ગુણુ કાઢતી નથી, કારણકે એમા જે ખરવ લેવાની છે તે કાળી ખરવ નહિ તેમ આરસની લીસી ખરવ પણ નહિ, પણ વેજવુડ મોરહર આવે છે તે જ સાદી વપાસીને લેવાની હોય ■ અને તે સાથે દવાનું સુમર્દન પણ સાદી રીતે કરેતો ફેસી કરવાનું હેતુ નથી પણ હોખીયોપથીના શાસ્ત્રમા સૂચનુ છે તેમ અમુક સમય જ અમુક રીતે ધૂટવામા આવે છે, પછી તે દવાને બરાબર ઉખેરવામા આવે છે, પછી વળી અમુક રીતે ધૂટવામા આવે છે અને પછી તેમા થોડી સુગર એફ મિલ્ક ઠહેલા પ્રમાણમા ઉમેરવામા આવે છે, પુન અમુક રીતે ધૂટવામા આવે છે અને ઉખેરવામા આવે છે, વળી પછી થોડી સુગર એફ મિલ્ક ઉમેરવામા આવે છે વગેરે શાસ્ત્રવિહિન પદ્ધતિને અનુસરવાનું હોય છે તેમજ એક વખતે ૧૦૦ મેઈનથી વધારે દવા કદાપિ લેવામા આવતી નથી. આથી વાચકને સમજાશે કે એ સાધારણ ગમે તેમ કરાવી મર્દન ક્રિયા નથી પણ એમા નિયમિત પદ્ધતિને અનુસરવાની જરૂર રહે છે તેથી જે દવા વેચનારને ત્યાં મોળી ખરવ તમારા લેવામા આવે, લીસી થગકતી ખરવ લેવામા આવે અથવા કાળી ખાડવાળી ખરવ લેવામા આવે જે વેજવુડ મોરહર વાપરતા હોય તો પણ તે લીસી થઈ ગયા પછી પણ વાપર્યા કરતા હોય જે ૧૦૦ મેઈનથી વધારે દવા એખાર લેવા હોય અથવા જે

એક ભાગ ઔષધ અને નવાણું (૬૬) ભાગ ખાંડ. આમાંની પ્રથમ પદ્ધતિ તે દશાંશપદ્ધતિ (Decimal-scale—ડેસીમલ સ્કેલ) કહેવાય છે અને દર્શસૂચક x (એક્સ) આગળ તે દવા આગળ મૂકવામાં આવે છે. બીજી પદ્ધતિ તે શતાંશ પદ્ધતિ (Centesimal scale—સેન્ટેસીમલ સ્કેલ) કહેવાય છે અને એ સૂચવવાં c (સી) આ અક્ષર દવા આગળ મૂકવામાં આવે છે અથવા તેાં કાંઈ પણ ચિન્હ મૂકવામાં નથી આવતું. આ પ્રમાણે એક વાર દશાંશ રૂપનાને પમાડેલી દવા તે ૧x લખાય છે, બે વાર દશાંશરૂપનાને પમાડેલી દવા તે ૨x કહેવાય છે, ત્રણ વાર દશાંશરૂપનાને પમાડેલી દવા તે ૩x કહેવાય છે વગેરે. આ પ્રમાણે ચાર, ૭, બાર, ત્રીસ, સાઠ, સો, પાચસો, હજાર, પાચહજાર સુધી દશાંશરૂપનાને પમાડેલી દવાઓ તૈયાર કરવામાં આવે છે. આ જ રીતે એક વાર શતાંશરૂપનાને પમાડેલી દવા તે ૧c અથવા ૧ કહેવાય છે, બે વાર પમાડેલી તે ૨c અથવા ૨ કહેવાય છે વગેરે. આ સ્થળે સૂચન કરવું પ્રસંગ પડતે ઉપયોગનું છે કે ૨x તે ૧c ની બરાબર થાય છે, ૪x તે ૨c ની બરાબર થાય છે. આ નિયમ પ્રમાણે “મેના ૩x” લખવામાં આવે તો તેના અર્થ એ થયો કે સોનામઝી-દશાંશપદ્ધતિ પ્રમાણે ત્રણ વાર દશાંશરૂપનાને પમાડેલી લેવી. “મર્ક્યુરી ૬x” લેવાનું કહ્યું હોય તો તેના એ અર્થ થયો કે પાંચ લેવો પણ તે દશાંશપદ્ધતિ પ્રમાણે ૭ વાર દશાંશરૂપનાને પમાડેલો લેવો, “આઈના ૬૦x” એટલે દશાંશપદ્ધતિ પ્રમાણે ૬૦વાર દશાંશરૂપનાને પમાડેલું આઈના લેવું. “આસેનિક ૬” અથવા “૩૦૦”

એટલે ગતોત્પદ્ધતિ પ્રમાણે જ વાર તથા ત્રીજા વાર ગતોત્પદ્ધતિને પ્રમાણે
 મોમલ લેવું-વગેરે. હોમીયોપથી જાણનારે આ લખી ગાંધી સમજી ગયા
 જરૂર હોવાથી આ એ પદ્ધતિનો ખુલાસો અત્ર કરી જમાવ્યો છે પ્રસ્તુત
 પ્રસંગમાં આ દવાની મુદ્દમતા માત્ર જાણવાની છે. ઉપરની પદ્ધતિથી તમને
 સહજ સમજશે કે હોમીયોપથીક “સલ્ફ ૩૪” નો એક ગ્રેઈન આપવામાં
 આવે ત્યારે તેમાં મધક તો માત્ર ગ્રેઈનનો એક હબરમો ભાગ જ હોય છે
 અને બાકીનો ભાગ તે દુધમાંની ખાંડ હોય છે, “ફોસ્ફરસ ૬૪” નો એક
 ગ્રેઈન આપવામાં આવે ત્યારે તેટલામાં ફોસ્ફરસ તો એક ગ્રેઈનનો દશ
 લક્ષાંશમો ભાગ જ હોય છે. આ રીત પ્રમાણે મુદ્દમ થઈ જવાથી એ દવામાં
 મધક કે હિંગ કે કપૂર કોઈની વાસ આવતી નથી, એ દવા ખાધાથી પેટમાં
 સ્પિચરિટનો તથા દવાનો ચીરાડો પડે તેમ પડતો નથી અને મોડું તીખું
 નમનમનું કે કટાણું થતું નથી. જે એલોપથીનાં એલેથ પીને ઉછાયાં છે તેને
 આ દવામાં ચીરાડો વગેરે નહિ પડવાથી ન્યૂનતા લાગે છે, પણ બાળકો કે
 જેના જરૂર તથા શુદ્ધા બગાડવામાં નથી આવ્યાં તેમને એલોપથી અને
 હોમીયોપથી દવા એ બંને આપી શુઓ. તે ડોને પમદ કરે છે કે એલોપથી
 દવા પાવાને તમારે વેલાયુ કે વનરણું કે ચમચો મોંમાં નાંખવો પડે છે અને
 બલ્લાકારથી તે બાળકને પગ વચ્ચે દાખી તેના મુખમાં દવા રેડવી પડે છે
 એ જ એ દવાઓની અસ્વાભાવિકતા ખુશ્કી કરે છે. એને બદલે તેને
 હોમીયોપથીક દવા આપી શુઓ. એ બાલક પ્રીતિથી એ દવા લે છે, એ
 દવા આપનાં તમારે બાલકને મેશ-પલ્સ ત્રાસ આપવો પડતો નથી. આ
 દવાની સ્વાભાવિકતા સહજ સચવે છે. તેથી એ દવાથી મળામાં ચીરાડો
 પડતો નથી એ આદિ હલુ જ કાંઈ પક્ષનો છે તો હોમીયોપથીના ઉપરિ-
 પ્રણાને જ સિદ્ધ કરે છે ને એલોપથી દવાની કૃત્રિમતા, અસ્વાભાવિકતા,
 સ્વાભાવથી વિરુદ્ધતાને સિદ્ધ કરે છે, છતાં આ પ્રસંગે આપણે એ બે વિધાનું
 તારતમ્ય નહિ જોતાં એ શું છે તે પ્રતિ જ લક્ષ વાળવાનો છે માટે તેને જ
 અતુસરી એ જોતા ભેદને જ માત્ર જમાવીએ છીએ. બનેમાંથી કઈ એટ છે
 ને સર્વને સ્વાભાવથી સહજમાં સમજાય તેમ છે તેથી એ સંબંધનો કલક
 આ પ્રસંગે અસ્થાને છે.

ચિકિત્સા પદ્ધતિનો ભેદ. એલોપથી અને હોમીયોપથીમાં બાંને ભેદ
 ચિકિત્સાના નિયમનો છે. હિંગ ઉપચારીય છે માટે તે પિત કરનાર દવા છે
 તથા વાયુને કરનાર દવા છે. કિચનાઈન જંતુને મારનાર છે તેથી મેસેરીયાના
 જ્વરમાં એ આપણું સાધું છે. આ પ્રમાણે વિવિધ નિયમથી એલોપથી

દવાઓ અપાય છે; કેટલાક વાત, પિત્ત અને કફને ઉત્તેજન કરનાર તથા હરનાર એ વિભાગમાં દવાઓનું વર્ગીકરણ કરે છે અને પછી એ નિયમ લક્ષમાં રાખી તે તે દવા પસંદ કરે છે, અન્ય કેટલાક વ્યાધિગ્રસ્ત માણસને તે તે દવા ઉઠાંચથી કે વિચારથી આપી તેથી, તે તે વ્યાધિ મટશે તથા અન્ય ઉદભવેલા બેઈ તે તે દવાને તે ને મટેલા વ્યાધિના પ્રતિકારરૂપ અને વધેલા અથવા ઉદભવેલા વ્યાધિના જનકરૂપે ગણે છે અને તેને લક્ષીને તે તે વાપરે છે. વળી જંતુચિદા (મિક્ટેરિયાલોજી)ના જેમ જેમ પ્રચાર વધારે થતો જાય છે તેમ તેમ તો જ્યાં વ્યાધિઓનો હેતુ પ્રકારવિશેષતા જનુઓ છે એમ જણાવવામાં આવે છે અને તદ્દનુસાર તે તે જનુને મારવામાં ઔષધો તે તે વ્યાધિને મટાડનાર ઔષધરૂપે એલોપથીની સંસ્થા વાપરે છે. આ પ્રમાણે ત્યારે એલોપથીમાં ચિકિત્સાના ભિન્નભિન્ન પ્રસંગે એક બીજાની વિરુદ્ધ નિયમો દેખાય છે ત્યારે હોમીયોપથીમાં એક જ નિયમથી ઔષધોની ઉપયોગિતાના નિર્ણય કરાય છે. તે નિયમ આ છે:—

પ્રુવિંગનું સ્વરૂપ. સારો તન્દુરસ્ત દેખાતો માણસ હોય તેને મોટા પ્રમાણમાં પછતાગ, સોમલ, હિંગ, કપૂર આદિ ઔષધો આપના અને આ લેવાથી તેના શરીરમાં અવશ્ય કંઈ કંઈ વિક્રિયા થશે જ. જે જે વિક્રિયા આ રીતે થાય છે તેની નોંધ ચોક્કસ લેવામાં આવે છે. બીજા એવા જ તન્દુરસ્ત માણસોને એ ઔષધો આપવામાં આવે છે અને તેને લાગતી તથા જણાતી વિક્રિયાની નોંધ પણ લેવાય છે. આ પ્રમાણે બૂલનો અથવા પ્રકૃતિબેદનો દોષ દૂર કરવા ઘણા મનુષ્યો પર આ પ્રમાણે પ્રયોગ કરવામાં આવી અબાધિત જે જે વિક્રિયા અવશ્ય દેખાતી હોય તેની નોંધ લેવામાં આવે છે. આનું નામ પ્રુવિંગ (Proving) આપવામાં આપવામાં આવે છે અને જે વિક્રિયા એલોપથી પ્રમાણમાં આપેલા ઔષધોથી થાય છે તે જ વિક્રિયા તેની તે જ દવા હોમીયોપથી પ્રમાણમાં આપવાથી મટે છે, શમે છે—એ હોમીયોપથીના સિદ્ધાંત છે. આ પ્રમાણે વેરાટ્રમ એલ્ડમ અથવા એન્ટિમની કુડાસ બે સારા માણસને આપવામાં આવે તો તે ડરડેરાના જેમાં સવળાં ચિન્દો ઉત્પન્ન કરે છે અને તેથી હોમીયોપથી પ્રમાણમાં એ જ દવાઓ કોલેરાના ઔષધરૂપે અથવા એવા માડા તથા ઉલટી માટે ઔષધરૂપે હોમીયોપથીમાં અપાય છે. આ નિયમ ને અંગ્રેજ ભાષામાં Like cures like, અથવા લેટિનમાં Similia similibus curantur—એ શબ્દોથી વ્યવહારાય છે એનો અર્થ એ જ છે કે જેતાથી જે થાય તેનાથી તે ઝમે. જે ઔષધોથી જે વિક્રિયારૂપ ચિન્દો થાય છે તે જ ઔષધને હોમીયોપથી પ્રમાણમાં આપતાં તે જ વિક્રિયા શમી

જાય છે આ અક સાદા નિયમને અનુસરીને ૪ હોમાયોપથીમા નિકૃત્તિમા ચાલે છે અને તે પ્રમણે એના મર્યાપક હાનમાને ૧ ઔપધેના મુર્ચિ ૧ કયા હતા ત્યાં પછી ડૉ હેર્ગિંગ આ નિયમને અનુસરીને આ નિધાની પાછા પડનાથી અનેક ઔપધેના આ પ્રમાણે મુર્ચિંગ વર્ધ ગયા છે અને આજે એનોપથી મર્યામા જેટલા ઔપધે ૪૫ ૧૫ છે તે કૃત્તિ અવિકસમ્ય ઔપધે હોમીયોપથી દારમાધેથીઆમા દાખલ કરાયા છે

આ ૫ પદ્ધતિના ભે ના આટલા વિવેચનથી હોમીયોપથી મુ છે તેનું નમને જ્ઞાન થયું છે અને તે સાથે હોમીયોપથી ના નાનકાલિક અસર જા માટે કહે છે અને કોઈ જનનું આથી નુકસાન કરતી નથી તથા વ્યાધિને મટાડા પછી દવાના વ્યાધિ જેને અગ્રેજીમા મીક્રોબ ગણે છે તેને ઉત્પત્ત કરતી નથી તેના કારણે પણ સમજાયા હશે જ

હોમીયોપથી દવા જા માટે વહેલી અમર ગુણ છે ? એનોપથી દવા તથા દર્પમા હોનાથી એ ગરીબમા તગ્ન પ્રવેશ પામતી નથી તેથી એ દવાઓ પીનામા કે ખાનામા આવે છે ત્યારે પ્રથમ તો ૪૦ મા જાય છે અને ત્યાં જંગના નસ આથે પેનક્રિયસ યકૃત આનગડા આદિના નસ સાથે મિશ્રિત થાય અને નરીન અજ્ઞાન કેમિકલ કમ્પાઉન્ડને ઉત્પત્ત કરે છે આ પ્રકારે એનો વિપાક થઈ તેમાથી જે ભાગ સક્ષમને તથા મોખ્ય રૂપાન્તરને પામે છે તેટલો જ ભાગ રુધિરમા પ્રવેશે છે અને તે રુધિરમા રૂપાની સાથે આખા ગરીબમા ફરી જે જે ભાગમા તે જોડાતો હોય ત્યાં પહોંચે છે, અને તેમ થાય છે ત્યારે ૪ તે અમુક અમુક અસર કરે છે શેષ ગુણો ભાગ જે કચગરૂપ ગુણ છે તે વિવિધ પ્રક્રિયા કરી ગરીબથી બહાર નીકળે છે આ પ્રકારની સ્થિતિ હોવાથી વ્યાધિ જ્યારે થાય છે ત્યારે સર્વ અન્યથાને મિથિલતા થાય છે જતા તે દશમા પાપુ ઔપધેને પચાનવાનું તેના સાગસાગ વિભાગ કરનારું અને અસાગને કાઢી નાખવાનું કામ ગરીબને અધિકમા કરવું પડે છે આ સર્વ ક્રિયા કરનામા સમય જાય છે તેથી એ દવાને શુદ્ધ કરતા વિલંબ થાય છે અને અસાગ ભાગ ઔપધેના વ્યાધિઓને કરે છે આ સાથે એ દવાનો એ વિપાક થાય છે તે અજ્ઞાન ૪ છે તેથી એ દવાથી વ્યાધિની નિવૃત્તિ થવાનો પ્રકાર અજ્ઞાન ગુણ છે અને દવા માત્ર ઉદાગને આધારે અખતગને આધારે જ અપાય છે હોમીયોપથીના નિયમથી આપેલી ના મુદ્દમ અલુઓનાળી હોય છે એ દવાના અનિયમ બારીક કટકા કરી દેનામા આવેલા હોય છે, તેથી એ દવાને જરૂર નથી જવાની જરૂર ગુણી નથી પણ શુભ ઉપર એ મુકવામા આવે છે

એટલે તરત જ એમાં રહેલી રસાયણગી શિરાઓ (Absorbents) એ દવાને ચુસી લે છે અને તરત જ રવિરમાં એ મિશ્રિત થઈ જાય છે પાણીમાં દવા સીધી હોય છે તો તે જલ, અમ્લનળી અને જલર મુખી પદાર્થો છે પણ તેમાં પણ ચૂસણી શિરાઓ જેઓ સર્વ ભાગમાં પ્રસરી રહેલી હોય છે તે એને ચુસી લે છે અને રવિરમાં મિશ્રિત કરી દે છે. આ પ્રમાણે આ દવાઓ રવિરમાં તરત મિશ્રિત થઈ જાય છે તેથી એની અસર તત્કાલ થવા માટે છે અને એ દવાની સાથે બીજા રસોને મળવાનો અવકાશ આપે છે રહે છે તેથી એ દવાઓ શુદ્ધિમાં જ અસર કરવા પામે છે.

શુદ્ધ વ્યાધિમાં હોમીયોપથીના જય. ન્યારે વ્યાધિ થાય છે ત્યારે ગરીરના અવયવો પૂગઈ જાય છે (Purged થઈ જાય છે) તેથી અતિ સૂક્ષ્મ રૂપના પામેલા અણુઓ જ એ અવયવોમાં પ્રવેશી શકે છે. જેમ અણુની સ્થૂલતા તેમ એ ભરાઈ ગયેલા અવયવોમાં તેના પ્રવેશ થઈ શકવાને અસંભવ થતો જાય છે. આમ હોવાથી જે વ્યાધિ થયું સમયનો હોય છે તે વ્યાધિને મટાડવા માટે અણુની અધિક સૂક્ષ્મતા કરવી જરૂરી થઈ રહે છે એ હવે સ્પષ્ટ જણાય છે. ગરીરની શિરાઓ, અવયવો આદિ નગ્નતા બધ થયેલા હોય છે તો તે બધ થોડા ભાગમાં જ હોય છે અને સિયિલ હોય છે. આથી તે સમયે સાધારણ સ્થૂલતાવાળા અણુઓ પણ અદર દાખલ થઈ શકે છે, પણ ન્યારે એ બંધ થવાનું કામ ફેટલોક સમય ચાલ્યા કરેલું હોય છે ત્યારે એ બંધ અધિક પ્રદેશમાં વિસ્તરેલો હોય છે એટલું જ નહિ પણ દબાવવાને પામેલો થઈ રહે છે. આથી એ અમયે જો અત્યંત વધારે બારીક અણુઓ હોય તો જ એ બધને ભેદીને અદર પ્રવેશી પોતાની અસર કરી શકે છે. આથી સ્પષ્ટ જણાશે કે જેમ જેમ વ્યાધિ લાંબી મુદતનો હોય તેમ તેમ દવાની જાન મૂકમ થવી ભેદીએ. હોમીયોપથીમાં એમ જ કહેવામાં આવે છે. જે રોગ ઉપર સામાન્ય રીતે ૩૪ની દવા અપાય છે તે જ વ્યાધિને દીર્ઘ સમયનો થયેલો હોય તો તે જ દવા ૩૦x અથવા ૬૦xની માત્રાની અપાય છે. આવા દીર્ઘ સમયના ક્રોનિક-વ્યાધિમાં જો ૩૨ કે ૬૪ની માત્રાની દવા આપવામાં આવે છે તો એ સ્થૂલ અણુઓનો તે તે બધ થયેલા અવયવમાં પ્રવેશ થઈ શકતો નથી તેથી એ અણુઓ (તેથી) બહાર ગરે છે. ત્યાં તેમની જરૂર નહિ હોવાથી તે વરમને જ (irritation-inflammation) કરે છે અર્થાત તે તે વ્યાધિનાં ચિન્હોને વધારતાં હોય તેવું રૂપ દેખાડે છે. આ પ્રયોગસિદ્ધ વાત છે અને એ જ દવાને સૂક્ષ્મ કરવી આવશ્યક છે એનો ભેદી ન શકાય તેવો મુખ્ય પુરાવો છે. આ પ્રસંગથી ક્રોનિક વ્યાધિઓ જે એવોપથીથી મરી

મકના નથી તે દોમીયોપથીથી સત્તર આરામ પામે છે એનું કારણ પણ ૨૫૯ જાણાય તેમ છે.

અસાર મુધી આ પ્રમાણે એલોપથી તથા દોમીયોપથીના ભેદનો વિચાર કર્યો, એ વિચાર આ માટે કરવો પડ્યો છે કે જીવનરસાયનમાં જે જે ઔષધો આપવામાં આવે છે તે દોમીયોપથીની માત્રાથી જ આપવામાં આવે છે. આથી જીવનરસાયનનાં ઔષધની સમજણ આપવા આ ભેદ જાણવાની જરૂર છે. જાણી દોમીયોપથીની યોગ્ય થયા પછી એમાંથી જ આ જીવનરસાયન વિદ્યા મોઢાઈ છે તેથી દોમીયોપથીનું સામાન્ય જ્ઞાન એ વિદ્યાની સમજણ માટે આવશ્યક છે.

જીવનરસાયન વિદ્યાના સિદ્ધાન્તનો ભેદ, દોમીયોપથીની માત્રાથી જીવનરસાયન વિદ્યામાં ઔષધો અપાય છે: પણ તેટલા ઉધરથી એ એનું સામ્ય નથી. તેથી ઉલટું એ એનું સ્વસામ્ય અહિંથી જ અટકે છે. એલોપથીના નિયમથી જેમ જીવનરસાયન બિન છે તે જ પ્રમાણે દોમીયોપથીના નિયમથી પણ એ બિન જ છે. આપણે બેઈએ છીએ કે પગુ-પક્ષી આદિ પ્રાણીઓ કોઈ દિવસ પોતાના રોગની નિવૃત્તિ કરવા વજનાગ કે મોમક આતાં નથી; છતાં તેમનો રોગ નિવૃત્ત થાય છે, એટલું જ નહિ પણ તે અલ્પ સમયમાં નીરોગતાને મદ્દજ પ્રાપ્ત કરે છે. જ્યારે કર્મમાતું હોય તો તેના મુખમાં જળસિંચન કરાય છે. કોઈ પણ હાથો માણસ તેના મુખમાં ઝેરકચોલું વાડી નાંખતો નથી કે તેને હડતાલનો લેપ કરતો નથી. જ્યારે જમીનને ફળદ્રુપ કરવી હોય છે ત્યારે ખાતર તરીકે યોગ્ય વસ્તુને જ નાંખવામાં આવે છે. ચૂનો, એમોનીયા કે પોટાશને ખાતરરૂપે વિદ્વાન લોકો વાપરે છે પણ ઝેરનો અર્ક છાંડી જમીનનો પાક વધારવાની આશા રાખતો નથી. તે જ પ્રમાણે માનુષ શરીરમાં વ્યાધિની નિવૃત્તિ કરવા કોઈ પણ વિધિ આપવાની જરૂર નથી. એ સિદ્ધાન્ત પ્રથમ જ જીવનરસાયન વિદ્યા સ્થાપે છે.

બહારના પદાર્થ ઔષધરૂપ નથી. શરીરમાં એક ફાંસ વાગી હોય તો એ બહારનો પદાર્થ હોવાથી, એ વિજાતીય વસ્તુ હોવાથી (Foreign body હોવાથી,) આખા શરીરની પ્રકૃતિ તેને બહાર કાઢી નાંખવા પ્રયત્ન કરે છે એ કોને અજ્ઞાન છે? સૌ જાણે છે કે ફાંસ કે કાંટો બહારની ત્વચામાં વાગવાથી કુદરત તરત જ ત્યાં લોહીનો પ્રવાહ વેગથી ચલાવે છે, ત્યાં સોજો કરે છે અને એ નાન બહાર વસ્તુને પોતાથી દૂર કરવા સર્વ પ્રયત્ન કરે છે, તથા જ્યારે એને બહાર કાઢી નાંખે છે ત્યારે જ કુદરત જીવે છે. શ્વાસનળીમાં અનાજના કણુ પ્રવેશે છે કે તરત ઉધરસ આવે છે અને એ સ્થાનમાં વિજાતીય વસ્તુ રૂપ એ કણુને બહાર કાઢી નાંખવા કુદરત પ્રયત્ન

આફરે છે આમુ શરીર એવા પ્રકારના બધાગણથી ગણુ છે કે એ તલભાગ પાણુ બહારના પદાર્થને સહન કરી શકતુ નથી આ વાત સર્વ જાના માન્ય કરે છે તે જીવનરસાયણુ જણાવે છે કે વજનાગ, હડતાલ, રૂપુ, હગડે, કિનનાઈન આદિ જે ઔષધો આપનામા આવે છે તે શરીરના કયા અવયવનાં પટક છે? નથી એ ફેફસા બવાવાના કામમા આવતા, કે નથી એ ગ્લુકોઝમા જણાતા, એ જઠરામા કે જઠરાના રસમા કે યકૃત, પ્લીહ આદિ અવયવોમા જણાતા, કે નથી એ મસ્તિષક કે કરોડગજુમા ઉપવબ્ધ થતા ત્યારે એ પદાર્થોને શરીર કેવી રીતે પોતાના ગણે? જ્યારે આ રીતે સ્પષ્ટપણે એ સર્વ નાનમહારીઆ પદાર્થો જ સિદ્ધ થાય છે ત્યારે શરીરને એ કાટા તથા ફાસ જેના જ લાગવા બેઈએ અને તેમ થવાથી એ તે શરીરના વ્યાવિને મટાડે કે શરીરમા કાટા આદિની માફક વ્યાધિ તથા વેદનાને ઉત્પન્ન કરે તે વિચારવાનને કળી શકવુ કઠિન નથી, આના ધાટલા પદાર્થોને ઔષધ રૂપે આપવાનુ રિવાજ કરનાર તે શાસ્ત્ર કહેવાય કે ગન્ધુ કહેવાય? જીવનગસાયનવિદ્યા વળી તમને કહે છે કે તમે નીરોગી માણુઓને તપાસો એના શરીરના પ્રત્યેક અવયવને સર્વ ખોરાક પૂરો પાડનાર રશિગ છે, એ રશિગને તપાસો એની પૃથક્કૃતિ કરી જુઓ એમા વજનાગ, એરકોચલુ, જેક્સીમીઅમ આદિ કોઈ નસ્તુ જડે છે? એમા હગડે, નમોતર કે નેપાળો જણાય છે? જ્યારે આમાનુ કોઈ પણ જણાતુ નથી ત્યારે નીરોગ સ્થિતિ, આવા કોઈ પણ પદાર્થને શરીરમા બલાતકારથી ખોસવાથી પ્રાપ્ત થાય છે એમ માનવા તમને શો હક છે? શરીરમાં જણાતા પદાર્થો જ ઔષધરૂપ છે. મનુષ્યોનુ રવિગ તપાસો તો તેમા ફેટલાક સકરણુ (organic) અને ફેટલાક અકરણુ (inorganic) પદાર્થો જણાશે જલ, ખાડ, ચરખી, એલ્યુમીનવાળા પદાર્થો, મીકુ, પોટાગ - કયોગઈડ, ચૂનાનો ફ્યોરાઈડ, સિલિકા, વોહ, ચૂના, મેગ્નેશિયા મોડા અને પોટાશનુ રવિગ બનેયુ છે, અને તેમા સોડ આદિ રનતરરૂપે ગહેલા નથી, પણ ફોસ્ફોરિક, કાર્બોનિક અને સલ્ફ્યુરિક એસિડ સાથે મિશ્રિત થયેલા જણાય છે આમા ખાડ, ચરખી અને એલ્યુમીન મેનવાળા પદાર્થો, તે સકરણુ પદાર્થો છે અને બાકી રહેલા અકરણુ પદાર્થો છે રવિગના બે ભાગ છે, એકને ખ્યેત્રમા કહે છે અને બીજાને રશિગના અણુઓ કહે છે ત્યાં ખ્યેત્રમા નામતા ભાગમા મોડાના ક્ષારોની પ્રધાનતા છે અને અણુના ભાગમા પોટાશના ક્ષારોની પ્રધાનતા છે જે સકરણુ પદાર્થો છે તે કાર્બન, હાઈડ્રોજન અને ઓક્સીજનના વિકારો છે અને એલ્યુમીનવાળા પદાર્થોમા કાર્બન, હાઈડ્રોજન અને ઓક્સીજનના ઉપગત ગંધક અને

નાઇટ્રોજન રહેલા છે, અકરણ પદાર્થો કે જેને ક્ષાર કહેવામાં આવે છે તે નીચે પ્રમાણે (નામવાળા) છે અને એક હજાર ગ્રામ રસિમાં નીચેના પ્રમાણમાં રહેલા છે:—

આયર્ન ફોસ્ફેટ.....૦ ૬૬૮	પોટાશિયમ સલ્ફેટ.....૦ ૧૩૨
પોટાશિયમ ક્લોરાઇડ...૩ ૦૭૬	પોટાશિયમ ફોસ્ફેટ.....૦ ૩૪૩
મોડિયમ ફોસ્ફેટ. ..૦ ૬૩૩	મોડિયમ ક્લોરાઇડ (મીઠું) ૦ ૬૪૮
કેલ્શિયમ ફોસ્ફેટ ૦ ૦૬૪	મેગ્નેશિયમ ફોસ્ફેટ.....૦ ૦૬૦

આ ઉપરાંત કેલ્શિયમ ક્લોરાઇડ, સિલિકા, મોડિયમ, સલ્ફેટ અને કલ્ચિન કલ્ચિન કેલ્શિયમ સલ્ફેટ તથા મેગ્નેશિયમ સલ્ફમ અથવા કેપ્પાઇ છે. આ સકરણ અને અકરણ પદાર્થોમાં અકરણ પદાર્થોની રચના તથા વ્યાપાર અકરણ પદાર્થો એટલે ક્ષારના ઉપર આધાર ગણે છે. જે સર્વ ક્ષારો સમ પ્રમાણમાં હોય છે તે સકરણ પદાર્થોના વ્યાપાર ગરાગર આવે છે અને જેમ જેમ અકરણ પદાર્થોના એક તરફથી ક્ષય થતો જાય છે તેમ તેમ બીજા તરફથી તે નવા નવા થતાં જાય છે. સકરણ અને અકરણ પદાર્થોનું બનેલું આ સ્વિર આખા શરીરમાં ફરે છે અને શરીરના સર્વ અવયવોને એ તેમનો ખોરાક પૂરો પાડે છે રસિરનો ખોજમાં નામનો જે ભાગ છે તેનો એક અંશ શરીરરચ સક્રમ નાડીમાં થઈ આસપાસ અવયવોમાં પહોંચે છે અને તે અવયવના પોટા (સેલ્સ) એમાંના ક્ષારમાથી જે જે પોતાને જોઈતા હોય તે સુસી લે છે, અને એ સુસી લઈ શરીરરચ એલ્યુમિનમમાંથી, જે સકરણ પદાર્થ જોઈતો હોય છે તે, આ ક્ષારોવડે બતાવે છે. આ પોટાઓમાં સર્વ પોટાનો એક આહાર નથી, પણ બિન બિન છે. મજાતતનુના પોટાનો આહાર, અને અપેક્ષિત ક્ષાર, તે મેગ્નેશિયમ ફોસ્ફેટ, પોટાશિયમ ફોસ્ફેટ, મીઠું અને લોહ છે. સ્નાયુના પોટાને આ ચાર ઉપરાંત પોટાશિયમ ક્લોરાઇડની અપેક્ષા છે સંયોજક તનુના પોટામાં ખાસ કરીને સિલિકા છે અને યાંના એક ભાગરૂપ જે સ્થિતિસ્થાપક તનુ છે તેમાં કેલ્શિયમ ક્લોરાઇડ છે. અસ્થિના પોટામાં કેલ્શિયમ ક્લોરાઇડ તથા મેગ્નેશિયમ ફોસ્ફેટ અને ઘણા પ્રમાણમાં કેલ્શિયમ ફોસ્ફેટ છે. કેલ્શિયમ ફોસ્ફેટ નાના પ્રમાણમાં રતાયુ, મજાતતનુ મરિતબ્દ અને સાંધાતનુમાં પણ રહેલું છે. સ્લેમપોટામાં મીઠું ખાસ કરીને છે. મીઠું એ શરીરના પ્રવાહી અને સંગીન સર્વ અવયવોમાં રહેલો ક્ષાર છે. આ પ્રમાણે આ વિવિધ પોટાઓ આ ક્ષારોને લીધે બને

છે અને એ ક્ષારોને લીધે જ એ સર્વ પોતાનું કામ કરે છે. જ્યારે એ ક્ષારોમાંથી કોઈ ઓછો થાય છે ત્યારે તે તે પોતાની રચના બગડે છે અને એ પોતાનો વ્યાપાર અવ્યવસ્થિત થાય છે. વ્યાધિપીડિત મનુષ્યેનું રૂધિર તપાસવાથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે તેમાં આ ક્ષારોમાંથી એક વા અધિકની ન્યૂનતા થયેલી હોય છે.

આ સાથે દુધ કે જે પૂર્ણ જોગક સર્વત્ર મનાયું છે તેને જુઓ તો એક લિટર એટલે ૧૦૦૦ ગ્રામ દુધમાં આ પ્રમાણે સર્વ ક્ષારો રહેલા છે.

પોટાશિઅમ.....૦.૭૮૦

સોડિઅમ.....૦.૨૩૦

કેલ્શિઅમ.....૦.૩૩૦

મેગ્નેશિઆ.....૦.૦૧૦

લોહ.....૦.૦૦૪

ફોસ્ફોરિક્એસિડ ૦.૪૭૦

કલોરિન.....૦.૪૪૦

ફ્લોરિન આદિના અંશો.

આ શું સૂચવે છે ? એ એ જ સૂચવે છે કે અત્યાર સુધી વ્યાધિનું જે કારણ આપવામાં આવ્યું છે તે ભ્રાન્તિ છે. વ્યાધિ થતા શરીરમાં કોઈ દુરમત પેશી જતો નથી કે તેને મારી કાઢી નાંખવાનો હોય. વ્યાધિ એ જન્તુજન્ય નથી કે જતુને મારવાને વિષ આપવાનાં હોય. વ્યાધિ થવાથી શરીરના રસોઆદિમાં કોહાણુ થાય છે અને તેથી જેમ છાણુ વગેરેમાં કોહાણુ થવાથી જન્તુઓ ખાકે તેમ આમાં પણ જન્તુઓ પાકે, પણ આ જન્તુઓનો પાક તે વ્યાધિના પરિણામરૂપ છે અને વ્યાધિના કારણરૂપ નથી. આજ હેતુથી વ્યાધિમ્મસ્ત અવયવમાં જન્તુઓ જણાયા તેટલાપરથી એ જન્તુઓને એ વ્યાધિના કારણરૂપ માનવા એ ભૂલ છે, એ કાર્યકારણનો વિપર્યય છે.

વ્યાધિ એટલે ક્ષારની ન્યૂનતા. વ્યાધિએ શરીરસ્થ ન્યૂનતા છે અને તે ન્યૂનતા તે તે પદાર્થ આપવાથી પૂરી પડે છે. વ્યાધિમ્મસ્ત રૂધિરમાં અમુક અમુક ક્ષારોની ન્યૂનતા દેખાય છે તો તે ક્ષારોને પૂરા પાડવા એજ વ્યાધિને મટાડનાર ઔષધ છે. મનુષ્ય જૂખ્યો થાય છે ત્યારે તેના શરીરમાં ગ્લુકોઝ માફક ઝેરી જન્તુઓ પેશી જતા નથી અને તેથી જૂખરૂપ જૂમ શરીર પાડતું નથી, પણ શરીરમાં જોરાકની તંગી પડી છે, અને તેથી શરીર જોરાક માટે જૂમ પાડે છે કે જે જૂમને આપણે જૂખરૂપે સમજીએ છીએ. પણ એ જૂખ મટાડવા આપણે શું કરીએ છીએ ? શું આપણે એમાં પાપાણો નાંખીએ છીએ કે વિપના ઘુંટડા પીને જઠરના સૂક્ષ્મ તતુને કે મજ્જાતતુને બહાર મગાવીએ છીએ કે જેથી જૂખનું લાન આપણને નહિ થાય ? ના, આમાંથી કોઈ પણ કરવું આપણે યોગ્ય ગણતા નથી. ત્યારે જ્યારે મરડો થાય છે ત્યારે પણ શરીરમાંથી સોડિઅમ ક્લોરોઈડ કે પોટાશિઅમ ક્લોરોઈડ ખૂટે છે તો તે સમયે શરીરને

એ ક્ષારો આપવા ઉચિત છે કે એને બદલે એ આંતરડામાં આવેલા મન્તનનુને બહુર મારી નાખનાર અરીસુરૂપ વિષ આપવું ઉચિત છે. અવશ્ય જે જોઈતું હોય તેજ આપવું ઉચિત છે. બહુર મારવાથી વેદના ઓછી પ્રતીત થાય પણ અજ્ઞાન એ આરોગ્ય ગણાવું નથી. આજ પ્રમાણે સર્વ વ્યાધિઓમાં જે જે ક્ષાર શરીરમાંથી ન્યૂન થઈ જાય તે તે આપવા એજ વૈદ્યવિદ્યા છે, એજ વિચારથી યુક્ત છે અને ચિકિત્સા છે, એને બદલે ગમે તે આપવું એ ગાંડપણથી અતિગ્રિહ્ય કહી શકાય નથી. સંક્ષેપમાં જીવન-સાયનશાસ્ત્રનો આ સિદ્ધાન્ત છે. એ સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે વ્યાધિની વ્યાખ્યા જે આજમુખી ઈતર દાકો આપી ગયા નથી તે સ્પષ્ટ રીતે આપી ગયા છે. વ્યાધિ એટલે ક્ષારવિશેષની ન્યૂનતા અને આરોગ્ય એટલે સર્વ અપેક્ષિત ક્ષારોની પૂર્ણતા.

ઓર્ગેનિક પદાર્થ શા માટે ઓર્ગેનિક નથી ? અહિં તમને ગદા થશે કે જેમ ક્ષારોની ન્યૂનતા વ્યાધિમાં થાય છે, તેજ પ્રમાણે ઓર્ગેનિક પદાર્થો કલ્યા તેની પાસે ન્યૂનતા થાય છે તો તેને ઓર્ગેનિક નહિ આપવા કે આપવું ઉત્તર જીવન-સાયણશાસ્ત્ર આ આપે છે કે એ નહિ આપવાનું કારણ એ છે કે એની જરૂર નથી. તમે કૃષિશાસ્ત્રમાં જુઓ. ત્યાં કુશળ કૃષિકાર શું કરે છે કે વૃક્ષતા ક્યો નિર્બલ થાય છે, તેમાં ઓર્ગેનિક અવયવો ખૂટે છે, ત્યારે તે વૃક્ષતાં મૂળમાં તે તે ઓર્ગેનિક પદાર્થો રહે છે કે ઉપર કહેલા ક્ષારોને જ રહે છે કે તમને દરેક માણસ કહ્યો કે એમાં ક્ષાર જ રહેવામાં આવે છે અને તેથી પુનઃ ફલની પૂર્ણતા થતી દેખાય છે અમેરિકા વગેરે કૃષિશાસ્ત્રમાં આગળ વધેલા દેશોમાં ખનિજનું ખાતર વાપરવામાં આવે છે એટલું જ નહિ પણ એમાં પણ સિદ્ધ થયું છે કે ખાતરનો મોટો લગવો વૃક્ષતા મૂળ આગળ નાખવો તેના કરતાં સૂક્ષ્મપત્તાને પમાડેલું પોટાસ વગેરેનું થોડું ખાતર પૃથ્વીને અતિ સારી રીતે ફળદ્રુપ કરી મૂકે છે. તો માનુષ શરીરમાં પણ એ પ્રકારે જ છે. આમ હોવાનું કારણ એ ક્ષારોના સ્વભાવ જોતાં સ્પષ્ટ થાય છે. ઉપરના કથન કથનું તે પ્રમાણે આ વિદ્યામાં બાર ક્ષારોજ વાપરવામાં આવે છે. કેમકે એ બારનું જ કાયમ અસ્તિત્વ હૃદયમાં છે એ વિદ્યાના સંસ્થાપક ડૉ. સુસ્લરે આરભમાં બાર ક્ષારો જ નિર્ણય કર્યા હતા અને પાછળથી તેમાંથી એકનું અસ્તિત્વ કઈક અનિયમિત દેખાવથી અગીયારનો નિર્ણય કર્યો છે. જો આ બારથી અધિક સખ્યાનો નિર્ણય અનુભવથી જણાય તો તેને આમાં દાખલ કરતા એના નિયમથી તેજ પણ વિરોધ નથી. છતાં હાલની શોધોથી અગીયાર અને વધારેમાં વધારે બાર માત્ર જણાય છે તેથી તે બારનાજ સ્વભાવ જોવા ઘટે

છે (ડૉ સુસ્લર પરી આ વિધાનો પ્રયોગ કરનાર ફેટલાક આગ્રી અને બુદ્ધિશાળી ડૉક્ટરો થયા છે, અને તેમના એક ડૉ વોન્ડગોર્ટઝ છે એમણે શોધ કરી છે કે જેમ ડૉ સુસ્લરના બાર ક્ષારોનું રૂધિરમા અસ્તિત્વ છે જ તેજ પ્રમાણે બીજા ક્ષારોનું પણ છે પણ તે સૂક્ષ્મ પ્રમાણમા હોવાથી આગમમા જણાયા નથી આથી એ ડૉક્ટરે અને પછીના ડૉક્ટરોએ એ નવા ક્ષારો પણ વાપરવા માગ્યા છે અને તેથી આ બાર ક્ષારોથી નહિ મટેલા વ્યાધિઓ એનાથી સાધ્યકોટિમાં એ લાવી શક્યા છે. એ નવા ક્ષારોમા આસેનિક અને આયોડિનના ક્ષારો ખાસ કરીને આવશ્યક છે એ નવા ક્ષારોનું વર્ણન બાર ક્ષારોના વર્ણન પરી આ આર્થાતમા વધાર્યું છે તે લા જેવું આથી ૧૨ ને બદલે આગમમા આગ હવે ૧૫ ક્ષારો આવશ્યક મનાય છે) તે બારમા પાચ ફોસ્ફેટ છે, ત્રણ સલ્ફેટ છે, બે કલોરાઇડ છે અને બાકી બે બીજા છે એ બારોનાં નામો આ પ્રમાણે છે, (૧) ફોસ્ફિઅમ ફોસ્ફેટ, (૨) પોટાશ્યમ ફોસ્ફેટ, (૩) કેમ્ફ ફોસ્ફેટ (૪) મોડિઅમ ફોસ્ફેટ, (૫) મેગ્નેશિઅમ ફોસ્ફેટ, (૬) કેલ્શિઅમ સલ્ફેટ, (૭) પોટાશ્યમ સલ્ફેટ, (૮) મોડિઅમ સલ્ફેટ, (૯) પોટાશ્યમ કલોરાઇડ, (૧૦) મોડિઅમ કલોરાઇડ, (૧૧) કેલ્શિઅમ કલોરાઇડ, (૧૨) સિલિકા અથવા સિલિશીઆ આ ક્ષારોનો ઓર્ગેનિક પદાર્થ માથેનો સંબંધ. આ બારમા પ્રથમના ક્ષારને એલ્બ્યુમેન સાથે નિકટનો સબધ છે તેથી ખોગકમાથી ગમે તે પ્રકારે એલ્બ્યુમેનને આકર્ષી તેની સાથે એ ક્ષાર સબવનાળો થાય છે દ્વિતીય તથા પચમને મસ્તિષ્કમા રહેલા જુરા પદાર્થ અને ઘોળા પદાર્થ સાથે એવો જ નિકટનો સબધ છે, તૃતીય અને સપ્તમને ઓફ્ટીજન સાથે સબધ છે, જ્યાં લાથી એ ઓફ્ટીજનને આકર્ષ છે અને સપ્તમનો સબધ શરીરગ્રથ નૈવ સાથે છે આજ પ્રમાણે નવમને ફાઇબ્રિન નામના ઓર્ગેનિક પદાર્થ સાથે સબધ છે તેથી ખોગક વગેરેમા જે એલ્બ્યુમેન હોય છે તે સાથે મળી એ ફાઇબ્રિનને ઉત્પન્ન કરે છે અર્થાત તેનું ફાઇબ્રિનમા રૂપાંતર કરે છે આગમ તથા દશમા ક્ષારનો સબધ પાણી સાથે છે એક પાણીને ચૂસી બહાર કાઢી નાખે છે અને અન્ય શરીરમા જોઈતું પાણી તેમા ગળી મૂકે છે અર્થાત તેને બહાર જવા દેતો નથી તથા શરીરમા જૂદા જૂદા ભાગમા પાણીના પ્રમાણની વ્યવસ્થા કરી ગણે છે આ પ્રમાણે મર્વ ક્ષારોને તે તે ઓર્ગેનિક પદાર્થો સાથે સબધ હોય છે તેથી એ સર્વ ઓર્ગેનિક પદાર્થોને એ પોતે જ આકર્ષી ગ્વે છે આમ હોવાથી જે કામ કરનાર કડીયાઉપ આ ક્ષારોમાથી જે જે ખૂટતા હોય તે તે શરીરમા લેવામા આવે છે તો એલ્બ્યુમેનરૂપ ચૂના-

છટને એ ગોઠી શરીરરૂપ ગૃહને વ્યવસ્થામાં રાખવા શક્તિમાન થાય છે. એથી ઉલટું બે એ આરગેનિક પદાર્થોને શરીરમાં નાંખવામાં આવે છે અને તેને વ્યવસ્થાપૂર્વક ગોઠવી રાખનાર જે કારીગરો—આ ક્ષારો—તે પ્રરતા પ્રમાણમાં હોતા નથી તો એ આરગેનિક પદાર્થો માત્ર પથરાઈ પે, ભારૂં પે જ શરીરમાં પડે છે, શરીરના સેલ્સ સાથે મળી જતા નથી અને તેથી ફાંસ કાંટાની માફક તેને બહાર કાઢી નાંખવાની શરીરને જરૂર પડે છે. આ હેતુને લીધે વ્યાધિમાં આરગેનિક પદાર્થોની ન્યૂનતા દેખાય છે તે આ ક્ષારોની ન્યૂનતા થવાને લીધે જ હોય છે. તેથી ઔષધરૂપે આ ક્ષારો જ આપવાની જરૂર રહે છે અને તે તે ન્યૂન રૂપમાં પ્રતીન થતા આરગેનિક પદાર્થો લેવાની જરૂર રહેતી નથી.

કોઈ કોઈ વ્યાધિમાં આરગેનિક પદાર્થ, જેવો કે એલ્યુમિનિયમ શરીરમાં વધી ગયેલા દેખાય છે પણ તે પણ ભ્રાન્તિ જ છે. જેમ કરીયાની સંખ્યા ઓછી હોય તો રોજના પ્રમાણમાં ઓછી આપેલી હોય પણ વધારે થઈ પડે છે તેમ કેલ્શિયમ ફોસ્ફેટ ઓછું થઈ જાય છે તો જે એલ્યુમિનિયમ પર એ કામ કરતું હતું તે એલ્યુમિનિયમ વધી પડેલું દેખાય. પણ આમાંએ ખરું જોતાં એ ફોસ્ફેટની ન્યૂનતા હોય છે અને તે ઔષધરૂપે લેવાથી મરી જાય છે એટલે એલ્યુમિનિયમ નકામું પડેલું નહિ રહેવાથી એની વૃદ્ધિ તરત જ અપ્રતીન થઈ જાય છે.

આ ક્ષારો અને વિવિધ આરગેનિક પદાર્થોનો એવો નિકટનો સંબંધ છે કે એક વિના બીજો હોતો નથી. જ્યાં જ્યાં ફાઇબ્રિન હોય છે ત્યાં તેની સાથે પોટાશિયમ કલોરાઇડના અણુઓ લાગેલા જ દેખાય છે. એ પોટાશિયમ કલોરાઇડના અણુઓ બે બગડી જાય છે તો એ પણ શરીરમાંથી ફાઇબ્રિન સાથે જ બહાર નીકળે છે. તાત્પર્ય કે જે ફાઇબ્રિનના અણુસાથે આ પોટાશિયમ કલોરાઇડ સંલગ્ન થયેલું હોય છે તે ફાઇબ્રિનને જ્યારે એ અણુઓ વ્યવસ્થિત કરી શકતા નથી ત્યારે એ ફાઇબ્રિન બહાર નીકળે છે ત્યારે તેની સાથે એ અણુઓ પણ સંલગ્ન થયેલા હોવાથી બહાર નીકળે છે. પણ તેટલા ઉપરથી શરીરમાં પ્રવેશ અથવા અધિક પ્રમાણમાં પોટાશિયમ કલોરાઇડ છે એમ અનુમાન થઈ શકતું નથી. એથી તો ઉલટું જ અનુમાન થાય છે કે શરીરમાં જે પોટાશિયમ કલોરાઇડ છે તે ફાઇબ્રિનને વ્યવસ્થિત કરે તેના સામર્થ્યવાળું રહ્યું નથી, અર્થાત્ અનુરૂપ સામર્થ્યવાળા પોટાશિયમ કલોરાઇડની ન્યૂનતાનું જ અનુમાન થાય છે અને તેથી તેનું શુદ્ધ પોટાશિયમ કલોરાઇડ ઔષધરૂપે લેવું પડે છે. આથી કેટલાક વ્યાધિમાં ફોસ્ફેટ શરીર બહાર નીકળે છે તે વ્યાધિમાં ફોસ્ફેટ શા માટે આપવું એ આદિ પ્રશ્નોનું સમાધાન થઈ જાય છે.

એલોપથી તથા હોમીયોપથી દવા કેવી રીતે ગુણુ કરે છે.—આ જીવનરસાયનગાત્રના સિદ્ધાન્તની સામે તમને એ પ્રશ્ન અવશ્ય થાય તેવો છે કે આ ગાત્રોના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે તો આ આર અથવા હવે ખાસ આવશ્યક કોઈ એકાદ એ ક્ષારો જાણાય તો તેટલા જ માત્ર ઔષધરૂપે આપવાથી લાલ થાય. પણ તેમ હાય તો હોમિયોપથિક દવાઓ આપવાથી લાલ દેખાય છે તે કેવી રીતે દેખાય ? એલોપથિક દવાથી હજારો વર્ષ થયાં લાલ થતો દેખાયો છે તે કોઈ ગીતે ન થવો જોઈએ. આ પ્રકારનો આલેપ તમારી વૃત્તિ કદાચ કરશે. પણ તમને વિશેષ વિચારથી જાણશે કે એ ગકા આ સિદ્ધાન્તને હલાવે તેમ નથી, પણ જીવનરસાયનવિદ્યાના સિદ્ધાન્તને જ સમર્થન કરે છે. તે આ પ્રમાણે જીવનરસાયનગાત્ર જાણાવે છે અને તે પ્રયોગથી સિદ્ધ કરી ગકાય તેમ છે કે આ ક્ષારો મનુષ્યાદિ પ્રાણીનાં શરીરોમા જ ગુરુ છે તેમ નથી, એથી બહાર સર્વ સ્થળે ગુરુ છે. આઈના (જે સિકોનામાંથી અને છે) જેલ્સમ, વેગટ્રમ, વજનાગ, આર્નિકા, ફાઇટાલાર્ન, ગુલ્સ, હિગ આદિ પદાર્થોમાં ફેરમફોસ્ફેટ નામનો ક્ષાર રહેલો પૃથક્કરણથી સિદ્ધ કરી શકાય છે. તે જ પ્રમાણે આઈના, ફાઇટાલ, કાલોસિથ, એફાઈટ આદિમા પોટાશિઅમ કલોરાઈડ; રહુમ, હોમાલિસ આદિમાં મોડિઅમ ફોસ્ફેટ; પલ્સેટિલા, પેપટિસ, રહુસ, વેરાટ્રામ, ડિજિટેલિસ, કેફ્ટસ, સ્ટ્રેમોન, હોમા, ફાઇટા, આદિમા પોટાશિઅમ ફોસ્ફેટ; ફાઇટાલ, સેન્ગ્વિને, હોમામ, સિટલિંગ, સિમિક્સ આદિમાં પોટાશિઅમ કલોરાઈડ; મેકુન, આરમ, હોમામ, સિટલિંગ, સિમિક્સ આદિમાં મોડિઅમ કલોરાઈડ; ફાઇટાલ આદિમાં કલસિઅમ ફોસ્ફેટ; ઇક્રિવમેટમ, સિમિક્સ એલિડોન; એફાઈટ, સિક્કલ આદિ સિલિકા; એપોસિન, હિગ આદિમાં કલગિઅમ સલ્ફેટ; એપોસિન, કેમોમિ, આઈરિસ, લાઈકાપો, ખાચોની, મોડોફિલિન; એરકચોલ, હોમામ, સિમિક્સ આદિમાં મોડિઅમ સલ્ફેટ અને વાઈર્ન, બેલાડોના, લોબેલિ, સ્ટ્રેમન, કલોસિથ, જેલ્સમ, રહુસ આદિમાં મેગનેશિઅમ ફોસ્ફેટ છે. આપણા દેશમા વપરાતાં ઔષધની પૃથક્ કૃતિ કોઈએ ખાસ આ ધોરણથી કરેલી નથી, નહિ તો તેમાં પણ આ આર ક્ષારોમાંના ક્ષારોનું અસ્તિત્વ અવશ્ય આ પ્રમાણે જાણાય તેમ છે. આમ હોવાથી જ્યારે આ વિવિધ ઔષધો આપવામાં આવે છે ત્યારે એ દારાએ તેમાં રહેલા આ ક્ષારો પણ શરીરમાં જાય છે અને એ ક્ષારો જ એમાંથી પૃથક્ થઈ શ્વિરમાં ભળી ગુણુ કરે છે. તેથી આપણો અત્યાર સુધીનો અનુભવ ખોટો ઠરતો નથી. તેમ જ જીવનરસાયનવિદ્યાના સિદ્ધાન્ત જ આ અનુભવથી પુષ્ટિને પામે છે. કેમકે એલોપથિક ડાક્ટર પણ તે તે ઔષધદારા આ ક્ષારો જ આપે છે પણ ફેર એટલો છે કે એ ક્ષારો વિવિધ નકામા

પદાર્થો સાથે મિશ્રિત થઈ ગયેલા હોય છે તેથી શરીરને એ
 ક્ષારોને પૃથક્ ક્રૂતાં ત્રિવિધ થાય છે અને આમ થવાથી જ એ
 ઔષધોને અસર ક્રૂતા ત્રિવિધ લાગે છે વળી એ ક્ષારો સાથે તે તે નકામી
 વસ્તુ મળેલી હોય છે તે શરીરના અગમ્ય પદાર્થરૂપ નહિ હોવાથી શરીરમાં
 તે નકામી ત્રિવિધ થઈ ગયે છે, આ હેતુને લીધે જ એ ઔષધોપચીના ઔષધો
 જે હાનિ કરે છે તે હાનિ થાય છે આ જ પ્રમાણે હોમીયોપથી પણ આ
 સર્વ ઔષધ વાપરે છે તેમાં પુણ્ય ક્રૂતાં તો માત્ર આ તેના અગમ્ય
 ક્ષારો જ છે તે સાથે હોમીયોપથીક પદ્ધતિથી તે તે પદાર્થનું મર્દન કરવામાં
 તથા સૂક્ષ્મ વિભાગ કરવામાં આવે છે ત્યારે આ ખનિજ ક્ષારો સિવાય ઈતર
 પદાર્થ થયે અંગે ગુણ છે કે નહિ તે પણ સશય જેવું જ છે અર્થાત્ ગુણ છે
 તે અતિ અદ્ય અંગે જ રહે છે અને તેથી હોમીયોપથીથી જે કાર્ડ ફૂ ખદ

કલાકમાં જ એ વધેલી અને મૂળની સર્વ વિક્રિયા તત્કાલ શમી જાય છે. તેમ જ પેટાશિયમ કલોરાઇડ લેવાનું બંધ કરવામાં આવે તો પણ અદ્ય સમયમાં વધેલી વિક્રિયા પોતાની મેજે ગમી જાય છે. આથી જો એ બારે ક્ષારોના વિરોધો જાણવામાં આવે છે, તો પ્રત્યેક ક્ષાર લેવાથી જે અસર થાય છે તે અસર પણ કયું ઔષધ યોગ્ય છે તેને તરત સૂચવે છે. આ જીવનરસાયનશાસ્ત્ર સૈદ્ધાંત પર પેથેલોજીકલ રચાયું છે અને સૈદ્ધાંત પર પેથેલોજી જેનું પુસ્તક પ્રો. વર્થમેન રચેલું પ્રસિદ્ધ છે તેના સિદ્ધાન્ત એવા છે કે ત્રિવિધ શરીરાવયવોને રચનાર તથા પોષણ આપનાર અને જીવનમાં રાખનાર એ સેત્સ (પેટા) છે તે પોતાનો ખોરાક પોતે જ પસંદ કરી લે છે, અને તેને ગમે તે ખોરાક બહાતકારથી આપી શકાતો નથી. રૂધિરમાં અનેક તત્વો રહેલાં છે અને તેથી રૂધિરનું અભિસરણ થાય છે ત્યારે એ સર્વ તત્વો તે તે સ્ત્રોત આગળ ખોરાકરૂપે આવી હાજર થાય છે પણ તે સ્ત્રોત એમાંથી બધા તત્વોને ચુસી લેતું નથી તેમજ ગમે તે તત્વને પણ ચુસી લેતું નથી, પણ જે પોતાને જોઈએ છે તે જ તત્વને ગ્રહણ કરી લે છે. આ સિદ્ધાન્ત એકાપથી સ્થાપા પણ સ્વીકારે છે. એ સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે બેતાં જીવનરસાયણ ઔષધમાંથી ગમે તે ઔષધ આપજો લઈએ તો તે મેલને ચિકાર પમાડી શકે તેમ નથી, કેમકે તે ઔષધની જો શરીરમાં જરૂર નહિ હોય તો કાંઈ પણ મેલ તેને વધારે પ્રમાણમાં ગ્રહણ કરે તેમ નથી. પણ તે ઔષધ નકામા ખોરાકરૂપ થઈ માત્ર બહાર નીકળી જાય છે. આ કારણથી પણ જીવનરસાયન ઔષધો લેનાં સ્થાયી વિકાસ થતી નથી એ સ્પષ્ટ જણાય છે. ૨

આહારમાં આ ક્ષારો છે વગી આ જે બાગ ક્ષારો છે તેને આપણે નિગત હાદારા, પામીદારા અને જે આહાર ગ્રહણ કરીએ છીએ તે દ્વારા લઈએ જ છીએ એ સર્વમા ક્ષારો ગુલા જ હાય છે તેથી આ ઔષધો નથી પણ માત્ર આહારરૂપ પદાર્થો જ છે ભેદ એ છે કે ખોગક્રમા જે ક્ષારો ગુલા છે તે સ્થૂલ રૂપમા હાય છે અને તેથી શરીર તેને તત્ત પાચન કરી શકતું નથી અને આ શાસ્ત્રના વિવિ પ્રમાણે જે તૈયાર કરી આપનામા આવ્યા હાય છે તો તે પાચન થાય છે, સ્વિન્મા મળી જાય છે અને તેથી સૂક્ષ્મ મેલને યોગ્ય આહાર રૂપ થઈ ગયું છે આ હેતુથી જ ખોગક્રમા એ ક્ષારો આનતા છતાં પૃથક્-આવા સૂક્ષ્મ રૂપે ગ્રહણ કરનાની પ્રસંગે પ્રસંગે આન શક્તિ રહે છે

આ શાસ્ત્ર અને માનવ ચિકિત્સા, મનસશાસ્ત્રના નિયમથી વ્યવિષ્ટો મળી જાય છે તે પણ આ ક્ષારને લીધે જ મટે છે માનશાસ્ત્રના નિયમથી બળવાન ભાવના જ્યારે ક્રોધ છે ત્યારે એ ભાવનાના વેગને લીધે લેનાયેલા ખોરાકમાથી એ ક્ષારો પૃથક્ થઈ જાય છે અને શરીરમા સ્વિન્ સાથે મળી તે તે મેલમા પડેલી ભાગી ન્યુનતા દૂર કરે છે નિયામના આદેશનથી વ્યાધિની નિવૃત્તિ થાય છે તે સિદ્ધાંતને આ જીવનગ્રંથના સિદ્ધાંત સાથે કોઈ રીતે વિવાદ નથી પણ પૂર્ણ રીતે અનેતા સંવાદ જ છે જે પુરોષના નિયામના આદેશને એટલા બળવાન થયેલા હાય છે કે ગમે ત્યાંથી તત્ત જ ભેદિતા ક્ષારોને આકર્ષી લાવે તેમને ઓછું પણ ઔષધ, કોઈપણ ક્ષાર સ્થૂલ રૂપે લેનાની જરૂર નહીં પણ જેનામા નિયામના આદેશનનું આટલું બળ વધ્યું નથી તેમને જ જરૂર પડે ઔષધો લેનાની જરૂર નહે છે અને તેમા પણ ગમે તે નિયમય ઔષધો લેના તે ક્રાંતા આ નિર્દોષ આહારરૂપ વિકાસ નહિ કરનાર, અને અવશ્ય લાલ કરનાર ઔષધ જ પસંદ કરવા વટે છે

આ વિદ્યા અમરૂપ આણનાર નથી, ત્યારે આ જીવનગ્રંથના સર્વ વ્યાધિઓ મટે છે કે ના, નહિ જ એ કંઈ ગસનિદ્રા નથી કે એ બીધાથી

પિત્તના આધિક્યની નિવૃત્તિ વધે છે, આનરૂપ વાપાર મ્હાં શિયિર થઈ ગયું હોય છે અને ન ત ત્યાં લગાવવામા આવે કે તો તેથી આનરૂપ વિશેષ શિયિર થઈ જાય છે વગેરે તાત્પર્ય કે આ ક્ષારો ગમે તેમ લેનામા આવે તો તેથી નિવૃત્તિ બીનકુલ થતી નથી એ અસિદ્ધ છે આ ક્ષારોમા કોઈ વિષ નથી તેથી એ ક્ષારો દેવામા ભૂલ થાય છે તો તેથી મહા હાનિ થતી નથી અથવા જે નિવૃત્તિ થાય છે તે રચાયી થતી નથી કેમકે એની વિગત અસરને પ્રકૃતિ સહેલી અન્યથા ખી રાં છે તેથી ઉપરનો સિદ્ધાંત આ અસરમા જ સ્પષ્ટ લેવાનો છે

અજરામત્વ પ્રાપ્ત થાય અજત્વ અને અમત્વ પ્રાપ્ત કરનાર માન રસનિદા અને યોગનિદા એ બે નિદા જ છે, એ એથી તૃતીય કોઈ સાધન નથી મહાત્મ્યશ્રેણી કયો છતાં પણ ગરુડાદિ દેવો મગધને શત્રુ થયા છે અને મથાથ યોગ સિદ્ધ કરનાર શ્રી બીજમ આદિ સમર્થ મહાત્માઓ ઈન્દ્રાણુસાગરેહને છોડનાર પ્રસિદ્ધ છે તેથી કોઈ પણ તપશ્રણથી જેની પ્રાપ્તિ થતી નથી તે અજરામત્વની યોગનિદાથી પ્રાપ્તિ થાય છે એ સુસંસ્થિત છે આ અર્થ રસનિદા પણ કેટલેક અંશે સારે છે પણ તે પ્રાપ્ત નીતિમાન, ધૈર્યવાન, હિંસ્ર અધિકારવાળા વિગ્લ સાધકરીને જ ઈશ્વરના અનુગ્રહથી સિદ્ધ થાય છે તેથી જગતના ઈતર મનુષ્યો માટે તો વ્યાધિને ઘણે અંશે નિવૃત્ત કરનાર આ જીવનરસાયનવિદ્યા જ છે

આ ઔષધમાં મારણશક્તિ નથી. આ શાસ્ત્રના ઔષ્ધો પ્રથમ તો કોઈને મારનાના સામર્થ્ય વિનાના છે એનોપથી ઔષ્ધોમા મારણશક્તિ રહી છે તે ઉપદ્રવ કરનાર જન્તુઓ પર વપરાય છે તો તે એથી હણાય છે અને તેથી આગળ વધી દરદી પર વપરાય છે તો દરદીનો પણ નાશ કરે છે જીવનરસાયન ઔષ્ધો દરદીનો તો કદાપિ નાશ કરતા જ નથી તેમ જન્તુઓનો પણ સાક્ષાત્ નાશ કરનાર નથી કૃમિ વગેરેને એ ઔષ્ધો મારે છે પણ સાક્ષાત્ નહિ, કૃમિઓ જે શરીરસ્થ પદાર્થને ખોગકરૂંપે ગ્રહણ કરી

ખૂટતા પદાર્થ શરીરમાં દાખલ કરવાના નહિ હોવાથી, ખણી નકામો પદાર્થ શરીરમાં દાખલ થઈ ગયો છે તેને કાઢવાની અપેક્ષા હોવાથી આ ક્ષારોથી ઇતર-ઓપધ લેવાની જરૂર રહે છે, પણ જો એ વિષ શરીરમાં જીનું થઈ રહે છે અને તેને ખટ્ટી કાઢવું હોય છે તો ત્યાં ક્ષારો કમે કમે તે કામ ખીત્તું ઓપધો કરતાં સારી રીતે કરી શકે છે.

આ વિદ્યા અને શસ્ત્રવિદ્યા—જ્યારે કાંઈ અવયવ સડી જાય છે અથવા નકામો થઈ તેને કાળી કાઢવાની જરૂર ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે શસ્ત્રવિદ્યાની અપેક્ષા આ શાસ્ત્રને ઇતર ચિકિત્સાશાસ્ત્ર પ્રમાણે જ રહે છે. છતાં તેમાં પણ આ શાસ્ત્ર ઘણે પ્રકારે મદદ કરનાર થઈ પડે છે. આ શાસ્ત્રનાં ઓપધો લેવામાં આવ્યા હોય છે તો સડો ઓછો થાય છે, પ્રસંગે અટકી પણ જાય છે અને શસ્ત્રવિદ્યાની જરૂર ઘટતી નથી અને જરૂર પડે છે ત્યારે પણ ખાતું વિરોધણ કરવામાં આ ઓપધો પ્રથમ પકિતની સહાય આપે છે. આ પ્રમાણે ઇતર વિદ્યાની અપેક્ષા છતાં આ ઓપધોનો ઉપયોગ વિવિધ રીતે કરી શકાય છે. આથી જ્યારે શરીરનાં બધાં સેત્સ મરણના અભિમુખ થાય છે, પોતાનો ખોરાક લઈ શકવાના સામર્થ્યથી રહિત થઈ જાય છે ત્યારે જેમ એટ્રોપથી દેવળ નિરૂપયોગી છે તે જ પ્રમાણે આ ઓપધો આપવામાં આવે તો પણ તેનો પ્રવેગ ગેલમાં નહિ થવાથી એનાથી પણ મરણને ટકાવી શકાતું નથી. તેથી આ ઓપધોથી પણ જરામરણથી સર્વથા બચી જવાની આશા રાખવી એ નકામી છે અને સર્વ સાધ્ય વ્યાધિઓની નિવૃત્તિ તો આ ઓપધ સારી રીતે કરી શકે છે એ એને અનુભવમાં મૂકનાર અનેક કુશળ અનુભવી ડાક્ટરોના તથા જનસમાજના અનુભવથી સિદ્ધ જ છે.^૧

પ્રકરણ ૩

જીવનરસાયન ઔષધોનો પ્રકાર, દવા લેવાનો વિધિ.

પાવર—પૂર્વે જે ૩૪, ૬૪, ૩૦૪ આદિ સંખ્યાઓ વર્ણુત કરી છે તેનું સ્મરણ કરાવવા અગત્ય છે. એમાં જે ૩, ૬, ૩૦ આદિ આંકડા છે એ પાવર કહેવાય છે તેથી ૩૪ એટલે દશાંશપદ્ધતિમાં ત્રીજી પાવર. ૩૦૪ એટલે દશાંશ-પદ્ધતિમાં ત્રીશમી પાવર. સુકરતાને અર્થે આપણે દશાંશ અને શતાશ એ પદ્ધતિમાંથી આ ગ્રંથમાં દશાંશપદ્ધતિનો જ સ્વીકાર કરીશું. તેથી આ ગ્રંથમાં જ્યાં ત્રીજી પાવરનું અથવા ૩૪ નું અમુક ઔષધ લેવું એમ કહ્યું હોય તો આં દશાંશપદ્ધતિની જ ત્રીજી પાવર સમજવી.

જીવનરસાયનશાસ્ત્રનાં બારે ઔષધો આટલા પ્રકારનાં આવે છે:

(૧) બુકારૂપમાં—જેને ટ્રિટ્યુરેશન અથવા પાઉડર કહે છે, (૨) ટીકડી-ટેબ્લેટના રૂપમાં, (૩) પ્રવાહીરૂપમાં—ટિંકચુરના રૂપમાં અને (૪) ગોળીના રૂપમાં—એમ્બ્યુલના રૂપમાં. સર્વ પાવરનાં ઔષધ પ્રથમ પ્રકારમાં મળી શકે છે. દ્વિતીય પ્રકારનાં પણ મળી શકે છે પણ તે મોંઘા પડે છે અને તે સાથે સહેલથી મળી શકતાં નથી. તૃતીય પ્રકાર તથા ચતુર્થ પ્રકાર બાર પાવરથી આદંબી જ આવે છે, એથી આછી પાવરનાં એ પ્રકારમાં થઈ શકતાં નથી.

પાઉડરરૂપ સાફ છે—આ ચારે પ્રકારમાંથી સર્વ રીતે વિચારતાં પ્રથમ પ્રકાર—પાઉડરના રૂપમાં જે આવે છે તે એક છે કેમકે એ જીભપર મૂકી લઈ શકાય છે, પાણીમાં નાખી તેમાં આગાળી લેવો હોય છે તો તેમાં પણ કામમા આવી શકે છે અને વેસેલાર્ધન આદિમાં એનો મલમ કરવો હોય છે તોપણ તે સારી રીતે થઈ શકે છે. તે સાથે એ પ્રકારમાં જે ઔષધ જનાવવામાં આવે છે તેજ યથાર્થ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ પ્રમાણે મર્દન કરાઈ જનાવવામાં આવે છે તેથી એ સર્વોત્તમ ગુણુ ધરે છે. આથી આ પ્રકાર જ વાપરવા ખાસ લલામણુ કરવામાં આવે છે. છતાં જેમને સુકરતાને અર્થે બીજા પ્રકારો વાપરવા પ્રસંગે ઈચ્છા થાય તેમને અર્થે ઉપર જણાવ્યું છે કે અગીયાર પાવરથી ઉપરની પાવરનાં જ ઔષધો એ સર્વ પ્રકારે મળી શકે છે.

ઔષધો વાપરવાના વિધિઓ.

આ ઔષધો ઘણા વિધિથી વપરાય છે. તે વિધિઓ આ પ્રમાણે છે:—

(૧) એ બુકાને જીભપર મૂકી દેવો જેમકે પેટમાં દુઃખાવા માટે તે નું ઔષધ લેવાનું હોય તો એ ઔષધમાંથી એક, જે અથવા વધારે ગ્રેઈન,

જેટલું લેવું હોય તેટલું લઈ જીવન પર ચૂકવું, તેને ઓગળી જવા દેવું, અને તે પછી તેની ઉપર સહેજ પાણી પી જવું. પાણી નહિ પીવું હોય તો તેની ખાસ આવશ્યકતા નથી.

(૨) જે ઔષધ લેવું હોય તેને લઈ કાચની શીશીમાં પાણી ભરી તેમાં નાંખવું અને પછી તેમાં ઓગળી જાય એટલે પી જવું. આમાં ધાતુ જે પ્રકારે ઔષધ કરાય છે. આખા દિવસમાં જેટલા ડ્રેઝ લેવાના હોય તેટલામાં જેટલું ઔષધ લેવાનું હોય તેને જોખી છૂટકા ઠાંડવું અને તે સર્વને સામંતું, એક ડોઝમાં અર્ધ આઉસ (૧૧ રૂપીયાભાર) પાણી આવે તે પ્રમાણથી ખાલી તેટલા પાણીમાં નાંખી દેવું અને પછી ઓગળી જાય કે તેમાંથી ૧૧ રૂપીયાભાર પાણી એક એક ડોઝના સમયે પીવું ધારો કે ન. ૪ નું ઔષધ દિવસમાં ૭ વાર લેવાનું છે અને પ્રત્યેક સમયે જે ટ્રેઝન જેટલું લેવાનું છે. તો બાર ટ્રેઝન જેટલું ઔષધ જોખી ૭૧ રૂપીયાભાર-ત્રણ આઉસ પાણીમાં નાંખી દેવું અને તેના ૭ ભાગ કરી દર બે કલાકને અથવા ત્રણ કલાકને અંતરે તેમાંથી એક એક ભાગ પાણી પીવું. અથવા પ્રત્યેક ડોઝ લેતી વખતે જે ટ્રેઝન એ ઔષધ લઈ તેને અર્ધ આઉસ પાણીમાં નાંખી તે પી જવું. આ એક પ્રકાર છે અને બીજો પ્રકાર આ છે કે દર કે બાર અથવા ઓછા જેટલા લેવા હોય તેટલા, ટ્રેઝન ઔષધ લઈ તેને ૭ આઉસ પાણીમાં નાંખવું અને પછી પા અથવા અર્ધ કલાકે તેમાંથી અમચી અમચી પાણી પીવું. આપણે આચમન કરીએ છીએ તે પ્રકારે ઔષધમિશ્રિત પાણી પીવું. આ બીજો પ્રકાર છે, અને સિપિંગ પ્રકાર કહે છે. બ્યાધિ બલવાન વેગમાં હોય છે ત્યારે આ સિપિંગનો પ્રકાર ખાસ લાભમય કરાય છે. નહિ તો પ્રથમનો પ્રકાર લાભમય કરાય છે.

પ્રથમ વિધિ કરતાં બીજી ત્યાંસુધી આ દ્વિતીય વિધિ પ્રમાણે ઔષધ લેવું.

(૩) જોલોખાના ઇલિક્ટ્રો ડોઝીઓપથીના રથાપક કોન્ટ્રોલ મેડીનો આ તૃતીય પ્રકાર છે. એ પ્રકારનું નામ ડાઈલ્યુશનનો પ્રકાર અથવા આપીયું એમાં જે ક્ષાર લેવો હોય તેનો અર્ધ ટ્રેઝન માત્ર લેવો તથા તેને ૭ ઓસ પાણીમાં શીશીમાં નાંખવો તથા શીશીને સારી રીતે થોડીવાર હલાવવી. આનું નામ પ્રથમ ડાઈલ્યુશન (તે ક્ષારનું) છે. પછી એ શીશીમાંથી એક અમચી પાણી એટલે એક દ્રામ પાણી લેવું અને તેને ૭ ઓસ પાણીમાં બીજી શીશીમાં નાંખવું તથા તે શીશીને થોડીવાર સારી રીતે હલાવવી એ બીજી શીશીમાંનું ઔષધ તે, (તે ક્ષારનું) બીજું ડાઈલ્યુશન છે. એ જ પ્રમાણે આ બીજી ડાઈલ્યુશનમાંથી એક અમચી પાણી લઈ તેને તૃતીય શીશીમાં ૭ ઓસ પાણીમાં નાંખવું એ તૃતીય ડાઈલ્યુશન છે વિગેરે.

ઘણીવાર એવું બેવામાં આવ્યું છે કે જે વિકાર પ્રથમ દ્વિતીય પ્રકારે ઔષધ લેવાથી શમતો નથી તે વિકાર તેજ ઔષધને આ ડાઈપ્સુશનનો પ્રકારે લેવાથી શમી જાય છે. વળી આ ડાઈપ્સુશનમાં એવું પણ જણાયું છે કે જે ચિન્હો પ્રથમ ડાઈપ્સુશનથી વધે છે તે ચિન્હો તેજ ઔષધને દ્વિતીય ડાઈપ્સુશનરૂપે લેવાથી સારી રીતે શમે છે. આજ પ્રમાણે પ્રથમ કે દ્વિતીય ડાઈપ્સુશનથી વધતાં ચિન્હો તેજ દ્વારને છુકારૂં અને પ્રથમ ડાઈપ્સુશનરૂપે (અનુક્રમે) લેવાથી મટે છે. તેથી આ પ્રકારનો ઉપયોગ કરી બેવા પણ ખાસ ભલામણ કરવામાં આવે છે.

આ પ્રકારે જે ડાઈપ્સુશન લેવાનું હરે તેને દ્વિતીય પ્રકારમાં જે સિર્પિંગની પદ્ધતિ ખતાવી છે તે પ્રમાણે લેવાનું હોય છે એટલે કે દશ દશ મિનિટ ચમચી ચમચી જેટલું તે પાણી પીવું અને જેમ જેમ ચિન્હોમાં લાભ થતો જાય તેમ તેમ સમયનો અંતર વધારતાં જવું.

(૪) બહાર ચોપડવા માટે—વેસેલાર્નમાં એ ઔષધનો મક્કમ અથવા લેપ જેવું કરવામાં આવે છે. લાં જે દવાનો લેપ કરવાનો હોય તે દવાને ૩૦ ગ્રેઈન જેટલા પ્રમાણમાં લઈ તેને જરા પાણીમાં ઓગાળી નાખવી અને તે પાણીને એક ઓંસ વેસેલાર્નમાં નાખી સારી પેઈ હલાવી નાંખવું. પછી જ્યાં ચોપડવાનું હોય લાં એને લગાડવું. લેપને વધારે સખત કરવો હોય તો આ પ્રમાણમાં ભેદ કરી ઔષધ વધારે લેવું અને મૃદુ કરવો હોય તો ઔષધ ઓછું લેવું. વેસેલાર્નને બદલે લેનોલાર્ન, ઘી, મધ તથા સાદું પાણી એમ પણ વપરાય છે તથા ગ્લિસર્ગર્ન પણ પ્રસંગે વપરાય છે.

(૫) પોતાં મૂકવા માટે પણ આ દવાઓ વપરાય છે. લાં જેએક આંઉસ પાણી લઈ તેમાં ૧૫ ગ્રેઈન જેટલું ઔષધ નાંખવું. તે ઓગાળી જાય જાય એટલે તેમાં સ્વચ્છ લૂગડાનો કકડો ઓળીને જ્યાં મૂકવું હોય લાં મૂકવું. અહિં પણ આ પોતાને-નોશનને-તીવ્ર અથવા મૃદુ કરવું હોય તો દવાનું પ્રમાણ તે પ્રમાણે અધિક ન્યૂન કરવું.

(૬) આંખમાં, કાનમાં દીપાં નાંખવામાં વાપરવું હોય ત્યારે એક આંઉસ પાણીમાં ૧૫ થી ૩૦ ગ્રેઈન જેટલાં પ્રમાણમાં ઔષધ નાંખવામાં આવે અને પછી તેમાંથી ડ્રોપટયુજ વડે અથવા શીશી પર આંગળી રાખી દીપાં નાંખવામાં આવે છે.

(૭) સ્નાનમાં પણ પ્રસંગ પરવે આ ઔષધો વાપરવામાં આવે છે. લાં જે વાસણમાં સ્નાનનું જળ ભર્યું હોય તે વાસણમાં જેએક ગ્રેઈન જેટલું ઔષધ નાંખી પછી તે જળવડે સ્નાન કરવું.

આજ પ્રમાણે જો શરીરનો કાર્પ ભાગ ધોરાનો હોય તો તેમા ખબુ એક અથવા અધિક ગ્રેઈન ઓપવ નાખી તે ભાગને ધોરામા આવે છે

આ આગિ વિવિધ પ્રકારે આ ઓપધો વાપગવામા આવે છે, મુખ્ય પ્રકાર આ સાત જ છે એ કહેવા જરૂર નથી ઓપવ ખાવામા એક ગ્રેઈનથી તે દશ પદર અથવા તેથી વધારે ખબુ લેવાય છે, સાધાગણુ રીતે એક ડોઝમાં પ્રોથી ત્રણ ગ્રેઈન ઓપધ લેવાય છે બુ તીક્ષ્ણ (acute) વ્યાધિમા વખતે દશ વીગ ગ્રેઈન સુધી ખબુ આપવું પડે છે

પ્રકરણ ૪

કથી પાવરનું ઓપધ લેવું તથા દવા ક્યારે ક્યારે લેવી વગેરે.

૧. ઓપધ કથી પાવરનું લેવું એ વ્યાધિના ઉપર આધાર ગણે છે જો વાધિ થોડા સમયનો અથવા તત્કાલનો હોય છે તો તેને એકચૂટ કહે છે

૨. એકચૂટ રૂપમાં પાવર. એકચૂટ વ્યાધિમાં ત્રણ, અથવા છ પાવરની દવા સાધાગણુ રીતે લેવાય છે તેમા ખબુ ૩, ૪ અને ૧૨મા નળગના ઓપધો બારમી પાવરનાં લેવા ડો સુસ્લગ લલામણુ કરે છે-અગર જો સ્વાર પછીના ડાકટરો એ ત્રણે ઓપધ ખબુ છઠ્ઠી પાવરના વાપરે છે અને પ્રસંગે ત્રીજી પાવરના ખબુ વાપરે છે એવોપધિક દવા અને આ દવામા પૂરે જભા-બા પ્રમાણે મુખ્ય ભેદ એ છે કે આ દવાઓ જરૂરમા ગયા વિના જ લોહીમા મિશ્રિત થઈ જાય છે તેથી એ કોટથી સૂક્ષ્મ કરવી જોઈએ કે જેથી આતગત્વચાગ્ર થઈ જોના વિહીમા પ્રવેશ થઈ શકે તેથી જો ઓપધો જલમા મિશ્રિત થઈ જાય છે તે ત્રીજી પાવરના ચાની નકે ખબુ જો મિશ્રિત થઈ જતા નથી તે છઠ્ઠી પાવરના જ હોવા જોઈએ વળી કુટલાક મિનરલ વોટર જોઈએ છીએ તો તેમા આ કારે ૬૪થી ૮૪ પાવર સુધીના જણાય છે તેથી ૬૪ સાધારણુ રીતે વાપગવાનું ડો સુસ્લગ લલામણુ કરે છે એક પદાથનો પ્રામનો હજારમો ભાગ લઈએ તો તેમા ૧૬,૦૦૦૦૦૦,૦૦૦૦૦૦,૦૦૦૦૦૦ અણઓ હોય છે તો એ હિસાબે મણુતા છઠ્ઠી પાવરની દવાઓ એક ગ્રેઈન લેવામા આવે તો તેમા વગલગ ૧૬,૦૦૦૦૦૦,૦૦૦૦૦૦ અણઓ લેવામા આવે પડેલી ખોટ ભાગે ૪ આટની મોટી હોય છે, તેથી રપટ છે કે ૬૪ની દવા સાધાગણુ રીતે પૂણુ છે

૩. કુટલાક મુજબે એવું સમજે છે અને સમજાવે છે કે કથી પાવરની દવાથી જ લાભ થાય છે, ખબુ એ કથન જ્યા સ્વાર્થને તીર્થે નહિ થયું હોય

ત્યાં બ્રાન્તિમૂલક જ છે. ઘણીવાર એકચૂટ વ્યાધિમાં ઊંચી પાવરની દવા મોટી હાનિ કરનારી છે, તેથી દવા વાપરનારાઓએ અનુભવી ડોક્ટરોના અભિપ્રાયને અનુસરવો ઉચિત છે. આ વિદ્યા સંબંધમાં પ્રસિદ્ધ અનુભવી ડોક્ટરો પાવરના સંબંધમાં શું કહે છે તે નીચેના તેમના જ શબ્દોથી જણાશે :

(1) We have found the third the best for acute cases while the sixth thirtieth and two-hundredth work better in most chronic cases."

Dr. Carey-The Biochemic System of Medicine P. 48.

ડૉ. કેરી પોતાની "ધી બાયોકેમિક સીસ્ટમ ઓફ મેડિસિન"ના પૃ. ૪૮ માં લખે છે કે—"એકચૂટ વ્યાધિઓમાં ત્રીજી પાવર સર્વોત્તમ કામ કરે છે અને ઘણાખરા ક્રોનિક કેસમાં ૬, ૩૦ અને ૨૦૦મી પાવર વિશેષ સાફ કામ કરે છે એમ અમને જણાયું છે."

(2) This rule will always remain. Use a priori 6x-12x and then go lower or higher according to presenting features.

A case well progressing for weeks under the same remedy will generally be cured by the same remedy; but always in a higher & higher potency.

Dr. Von Der. Goltz-Pocket Book of Bio. & Practice P. 9.

ડૉ. વોન્ડરગોલ્ટઝ પોતાની "પોલેટ બુક ઓફ બાયો. કે. પ્રેક્ટીસ"માં પૃષ્ઠ ૯ માં લખે છે કે—

"આ નિયમ હંમેશાં સર્વ સામાન્ય નિયમરૂપે સિદ્ધ છે કે પ્રથમ ૬x અથવા ૧૨x ની પાવર વાપરવી અને પછી જે ચિન્હો-અસર જણાય તેને અનુસરી ઊંચી કે નીચી પાવર વાપરવી.

જે વ્યાધિ આઠવાડીયા સુધી એક દવાથી સુધરતો ચાલ્યો હોય પણ સાફ મટી ગયો નહિ હોય તે સાધારણ રીતે તે જ દવાથી મટી જાય છે પણ તે દવાને ક્રમેક્રમે ઊંચી પાવરની (પછીથી) આપતા જવી.

(3) In my practice I employ the 6th decimal trituration generally. Fr. Phos Silicea & Calc. fluor. I usually give in the 12th trituration.

Dr. Schnessler-Abridged therapy.

ડૉ. સુસ્લર પોતાની "એધિજડ ચેરાપી" માં કહે છે કે—

મારી પ્રેક્ટીસમાં ૬ સાધારણ રીતે ૬xની જ દવા વાપડું શું. નં. ૩. ૪.

૧૨ મે પણ દવા સાધારણ રીતે ૧૨xની વાપડું શું.

(4) "We ourselves, have had the most satisfactory results from the 6th decimal trituration, scarcely going higher, at times lower, and generally we prefer to give the selected remedy in solution."

Dr Boericke & Dewey—the Twelve Tissue Remedies, P. 27

ડૉ. બોરિક અને ડ્યુઈ પોતાના "ધી ટવેલ્વ ટીસ્યુ રેમીડીઝ" નામના ગ્રંથમાં પૃષ્ઠ ૨૭ માં લખે છે કે—

"અમને ૬x વાપરવાથી અતિશય સતોષકારક અસર જણાઈ છે, એથી ઉચી પાવર તો ભાગ્યેજ વાપરવી પડી છે અને કોઈ કોઈ કસગે એથી નીચેની પાવર વાપરી છે અને દવાને પાણીમાં ઓગાળી પછી તેમાંથી એક કે બે કલાકને અંતરે બે બે દ્રામ જેટલું તે પાણી પીવાનું અમે સાધારણ રીતે પસંદ કરીએ છીએ."

આ સિવાય સર્વ અનુભવી ડાક્ટરોનો આવો જ અભિપ્રાય છે. વળી આ દવાઓમાં હોમીયોપથીની જ પદ્ધતિ છે અને હોમીયોપથીમાં સર્વત્ર આ જ નિયમ ચાલે છે. તેથી વાચકની ખાતરી થશે કે જેઓ ઉચી પાવરજ વારંવાર વાપરવાનું કહે છે તેમનું કથન બ્રાન્તિમૂલક નહિ હશે તો સ્વાર્થમૂલક જ હોવું ઘટે છે

કેનિક રૂપમાં પાવર—આરે વ્યાધિ જીર્ણ થાય છે અર્થાત્ કેનિક અથવા લાંબા વખતનો થાય છે ત્યારે બાગથી નીચેની પાવરનાં ઔષધો ઘણીવાર લાભ કરનારા ગણાતાં નથી તે સમયે ૧૨મી પાવરનાં અથવા ૩૦ પાવરનાં ઔષધો લેવાં સાગં છે. ૬x, ૧૨x અને ૩૦xથી નહિ મટે અથવા વ્યાધિ વધવા જોવા લાગે તો ૬૦ મી, ૧૦૦ મી અને ૨૦૦ મી પાવરનું પણ આપવામાં આવે છે ૩૦ થી વધારે પાવરની દવા ડાક્ટર જ આપી શકે છે અને કોઈને જ તેનો ખપ પડે છે. તેથી ગૃહમાં રાખવા માટે ૩, ૬, ૧૨, અને ૩૦ એથી ઉચી પાવરની દવા રાખવી એ વ્યર્થ ભાસે છે

વ્યાધિ એકવાર થઈ પછી સારો થઈ જાય અને પછી વર્ષે કે બે વર્ષે પાછો દેખાય તો તે તાત્કાલિક વ્યાધિ ગણવેા અને ત્રણ અથવા છ પાવરનાં ઔષધ પ્રથમ વાપરવાં. તેથી ન મટે અથવા કુર્ષ વૃદ્ધિ થાય તો ૧૨ કે ૩૦ પાવરનું ઔષધ લેવું (આવા વ્યાધિને સખએક્યુટ કહે છે.)

આવા દેસમાં બીજાં કે ત્રીજાં કાર્ડિયુશન કરી ૬xની દવા આપવાથી પણ ઘણીવાર સારો લાભ થાય છે. તેથી ૧૨x, કે ૩૦xની દવા આપતા પૂર્વે આ બીજા કે ત્રીજા કાર્ડિયુશનમાં ૬x આપી જોવી એ સારી વાત છે

ઔષધ લેવાનો અંતર—ત્રણ અથવા છ પાવરનાં ઔષધો વ્યાધિના બી પ્રમાણે લેવાય છે. બે વ્યાધિનું બળ ઘણું હોય છે તો દસ દસ અથવા પંદર પંદર

બે કલાકને અંતરે પડેલી આપણી, ખડી તેડવે અંતરે બીજી આપણી, એમ વારાફરતી બે દવાઓ આપવી. તેમ જ ત્રણ દવા લેવાની હોય તો તે ત્રણ આવી જ રીતે દૂધ ડ્રમ્બલે વારાફરતી આપવી.

મિશ્રિત કરી લેવાય. આ પ્રકારે એમનો મન છે, પણ પાછળથી જેમ જેમ રોગોપોષથીનો વિશેષ પ્રયોગ થતો ગયો છે તેમ તેમ તે દવાઓ ભેળી કરી આપવાનો પ્રયાગ પણ ચાલ્યો છે અને તેથી લાભમા ન્યૂનતા થયેલી પણ સિદ્ધ થઈ નથી જીવનગ્દ્યાનનો પ્રસિદ્ધ ડ્રમ્બલે કરી ન ૧, ૪, ૬, ૮, ૧૦ દવામાંથી ને લેવાની હોય છે તો તેને ભેળી કરવાની અનુમતિ આપે છે. તેમજ હાડીને છૂરી છૂરી દવા લેવી કઠિન પડે છે, તેને જુદા થવાનો સભવ રહે છે તે આદિ વિચારતા તથા દવાઓને મિશ્રણ કરવાથી હાનિ થતી કોઈ રીતે દેખાતી નથી તેથી હવે સાધારણ પ્રયાગ જે દવા લેવાની હોય છે તેને ભેળી કરી આપવાનો ચાલે છે.

બીજી દવા લીધી હોય ત્યારે કેમ કરવું?

એવોપથી દવા લીધી હોય ત્યાં આમાથી કોઈ દવા લેવી પડે તો તે સાથે તેજ પણ વિરોધ નથી એવોપથીની દવા પીધા પછી ત્રણ કલાક આમાથી કોઈ પણ દવા લઈ શકાય છે ખાસ જરૂર પડે તો એથી આછો અંતરે પણ લેતા અડચણ નથી એવોપથીની દવા જરૂર જઈ વિપાક પામી અસર કરે છે ત્યારે આ દવાઓને સુસળીશિગઓ જ સુખી લઈ સ્વિગમાં ભેળવી દે છે તેથી આ બે દવા ઘોડે અંતરે લેવામા આવે તો પણ તેનો સયોગ થવા યોગ આવતો નથી રહિતમા પણ બે દવા ભેળી થવા સભવ આછો છે દેખે રહિતમા એવોપથી દવા તે રૂપમા પડેલ્યતી જ નથી વર્ણ સર્વ કાકટરો એ રેડીકારે છે કે આ દવા લેનારે ઉપવાસ કરવાના નથી પણ યોગક સ્વિગઅનુસાર અને પચે તેવો તેટલા પ્રમાણમા લેવાનો છે કે યોગકનુ પ્રમાણ એવોપથી પ્રમાણ છે, રોગોપોષથી પ્રમાણ હોતુ નથી તેથી ત્યારે યોગકની સાથે આ દવાઓ લેવામા બાધ નથી ત્યારે એવોપથી દવા લીધી હોય અને પછી આ દવા લેવા યોગ આવે તો તેમાં શી રીતે બાધ શકાય કે એ વાત સાચી છે કે બે એવોપથી દવા વિરોધી હોય છે બે દવા પરસ્પરની અસરને નહિવત્ કરે છે, પણ તેવે સમયે આ દવા વિશેષ ભાગ લેવામાં આવતા આ દવાની અસર અવશ્ય જણાય છે તે સામાન્ય વ્યાધિઓમા તેજ પણ મિથ્યા ગકારીત થવા કારણ નથી એ આ દવા જ લેવાય એ તો પ્રગત્ત જ છે, પણ ધૈર્ય નહિ રહેવાથી કે બે અડચણને લીધે બે દવા લેવી પડે તો તેનો પ્રકાર આ ઉપર કહ્યો છે.

ભાગ ૨ જો.

અપાર સૂચના

ઓપધો માત્રાના કરતાં પાવ, અસર વિન્હો, વગેરેનો સંક્ષિપ્ત વિચાર
ઓપધનું નામ આપ્યું છે; છત

અથ પાવ આ ઓપધમા નથી પ્રકરણ ૧

થશે કે એમાં ગસ એટલે પારો કે એસ. CALC. PHOS.

પાવ આપણે વિગતર ધોરાકમાળ જે નામ ફોર્ફોર્ટ ઓફ લાઇમ છે
ખાવામાં આવતા પદાર્થોરૂપ આ ઓપધો માણે એના અવયવોને સુચવવા
પાવ જાતની કડી કે પરેલ પાળવાની નથી. રિક એસીડ રેકવાથી આ
સાથે એ ઓપધને લેશ પાવ વિગધ નથી. પાવ પાલમાં મળી જતો નથી,
બૂચ કરવી થઈતી નથી કે આ ઓપધનું સેવન કરના પળી જાય છે અહિં
ખાવાના છે જે જે વ્યાવિવિપરીત આહાર હોય તેને સર્વ પાસ વિશેષ ક્રિયા
ત્યજવામા આવે છે તેમ આ ઓપધ લેનારે પાવ સાથે થવા

છે. જેમકે ખટાસ ખાવાથી જે વ્યાધિ થયો હોય તે વ્યાધિ
એક તરફથી આ ઓપધ લેવાય અને બીજી તરફથી પુત: ખટાસ પસ જરૂર
પછી એ વ્યાધિને મટતાં કઠિનતા જ રહેવાની તેથી વ્યાધિજનક બધુક,
ઓગક હોય, જે જે ઓગકથી વ્યાધિની વૃદ્ધિ થરી સભવતી હોય અને જે
જે વિહાર કરવાથી વ્યાધિ અવિક ધાય તેમ હોય તે સર્વ આહારવિહારનો
ત્યાગ અવશ્ય કરવો થટે છે. ઓગક માટે સાધાગ્રહુ નિયમ સર્વ શાસ્ત્રોમા
એ જ છે કે જે વ્યાધિ અછર્પુથી થયો હોય તેમા ઉપવાસ કરવો અથવા
ફલનો આહાર કરવો સારો છે અને એ મિવાયના વ્યાવિઓમા સહેલથી
પચે તેવો સારો ઓગક મુખથી પચી જાય તેટલા પ્રમાણમાંજ લેવો.
અુલી હવા, સ્વચ્છ જલ આદિ આરોગ્યના નિયમો સર્વ વૈદ્યકની સસ્યામા
સરખા જ છે અને તે અહિં પાવ તેવા જ લાગુ પડે છે. વ્યાધિવિશેષ માટે
કયો આહાર પ્રગસ્ત છે તે કુળજ વૈદ્ય અથવા ડાકટર પ્રકૃતિ વગેરેની તપાસ
કરી અવશ્ય સુચવે છે તેથી તે તેની સલાહ પ્રમાણે, અને પોતાના અનુભવથી
આસ નિર્ણય થયો હોય તો તે પ્રમાણે પ્રત્યેક, દરદીએ લેવો

ક્ષારોનાં નંબર

આ મંથને લઘુ રૂપમાં કરવા માટે તથા અજેષ્ટનો પરિચય જેમને નથી
તેવાં સ્ત્રાપુરુષોને આ ઓપધોનાં અજેષ્ટ નામો સમગ્રમા નહિ રહે તેથી બુવ
થવાનો સભવ વધારે ગહે છે તેથી આ મંથમાં એ નામોને બદલે ઓપધને
નગર આપી વ્યવહાર કર્યો છે તે નજર નીચે પ્રમાણે જાણવા છે.

જે કલાકને અંતરે પહેલી આપવી, પછી તેટલે અંતરે	નં. ૧.
વારાફરતી જે દવાઓ આપવી. તેમ જ પશુ	" ૨.
પશુ આવી જ રીતે ક્રમ પ્રમાણે વારાફરતી	" ૩.
અમ્ phos.	" ૪.
મિશ્રિત કરી લેવાય. આ પ્રકારે	" ૫.
જેમ જેમ હામીયોપથીના વિશેષ પ્રયોગ	" ૬.
ભેળી કરી આપવાનો પ્રચાર પશુ	" ૭.
પશુ સિદ્ધ થઈ નથી. જીવનરસ	" ૮.
૧૦ દવામાંથી જે લેવાની હેડ	" ૯.
તેમજ દરદીને છૂરી છૂરી	" ૧૦.
રહે છે તે આદિ વિચાર	" ૧૧.
રીતે દેખાતી નથી અથવા સિલિકા	" ૧૨.

ભેળી કરી આહાર બંને રીતે આ ક્ષારોનો ઉપયોગ, આ શાસ્ત્રનો
 હ જ છે કે વ્યાધિ આ ક્ષારોની ન્યૂનતાથી થાય છે અને તેથી એ
 મટાડવા અનુરૂપ આકારમાં એ ક્ષારને ગ્રહણ કરવા એ વ્યાધિને
 જવાનો એક જ ઉપાય છે. આથી જેમ આવાથી એ ક્ષારો શરીરમાં જાય
 ફેરે જ પ્રમાણે ચોપડવાથી પશુ જાય છે અને વધાગમાં એ કે ચોપડવામાં
 આવે સારે જે સ્થાને, જે સેલમાં ન્યૂનતા થઈ છે તે જ સ્થાને તે મેલને
 સાક્ષાત્ એ ક્ષારો પહોંચે છે. આથી જ્યાં એ ઓષધને બહાર લગાડી શકાય
 તેમ હાય સા અવશ્ય લગાડવાં એ વ્યાધિની સત્ત્વર નિવૃત્તિ કરવાનો
 ઉપાય છે. તેમજ જે ક્ષારો અંદર લેવાના હાય છે તે જ બહાર ચોપડવાના
 હાય છે, ચોપડવાનું એક ઓષધ અને અંદર લેવાનું બીજું ઓષધ એ પ્રમાણે
 આ દવાઓ માટે નથી. આ જ રીતે જે જે ક્ષારો તે તે વ્યાધિની નિવૃત્તિ
 કરનાર હાય છે તેના તે જ ક્ષારો તે વ્યાધિ થતો અટકાવનાર હાય છે.
 તેથી વ્યાધિથી બચવાનો ઉપાય (Preventive treatment) એક અને
 વ્યાધિને મટાડવાનો ઉપાય (Curative treatment) બીજો એવું આ
 શાસ્ત્રમાં નથી. કોઈ કોઈ ચિરલ વ્યાધિમાં જ અટકાવનાર ક્ષાર એક હાય
 છે અને વ્યાધિને મટાડનાર બીજો હાય છે એવું જ્યાં હાય છે ત્યાં તે તે
 વ્યાધિના પ્રકરણમાં આગળ સૂચવ્યું છે. સાધારણ રીતે જેમ શ્રી પરમાત્માના
 ભક્ત એક જ મંત્ર વડે પોતાના સર્વ અર્થની સિદ્ધિ કરે છે તેમ આ શાસ્ત્રથી
 પુરો આ બાર જ ક્ષાર વડે વ્યાધિને થતો અટકાવે છે અને વ્યાધિ
 થયો હાય તો મટાડે છે.

ભાગ ૨ જી.

ખારે ક્ષારોના ગુણ, સ્વભાવ, અસર ચિન્હો, વગેરેનો મંદિસ વિચાર

પ્રકરણ ૧

નં. ૧ કૅલ્કેરીઆ ફોસ્. CALC. PHOS.

નામો વગેરે. આ ઔષધનું સાધારણ નામ ફોસ્ફેટ ઓફ લાઈમ છે અને રસાયન શાસ્ત્રમાં એ $\text{Ca}_3(\text{PO}_4)_2$ એ પ્રમાણે જોના અવયવોને મુજબના લખાય છે. ચૂનાના પાણીમાં જલમિશ્રિત ફોસ્ફોરિક એસીડ રેડવાથી આ પદાર્થ બનાવી શકાય છે. એ જલ અથવા એલ્કોહોલમાં મળી જતો નથી, પણ હલકા નાઈટ્રિક એસિડ અને ખીજ એસિડ સાથે મળી જાય છે. અહિં ઔષધરૂપે વાપરવા માટે આ અને ખીજ સર્વ ઔષધો ખાસ વિશેષ ક્રિયા કરી આ. મળ ઔષધોમાંથી તૈયાર કરવામાં આવે છે.

ગુણ સ્વભાવ. શરીરની વૃદ્ધિ અને વૃદ્ધિ માટે આ પદાર્થની ખાસ જરૂર છે. એ ક્ષાર રક્તના જલીય ભાગમાં, રક્તના રજકણ (કાર્પસકલ્સ), થુંક, જઠરરસ, અસ્થિ, સંયોજકત્ત્વ, દાંત, દૂધ આદિ સર્વમાં રહેલો છે. આ ક્ષાર અસ્થિને દૃઢતા આપે છે. એ ક્ષારને શરીરસ્થ એલ્કલ્યુમેન સાથે ખાસ ગતિશીલ પ્રીતિ છે તેથી જ્યારે જ્યારે શરીરના કોઈપણ ભાગમાંથી એલ્કલ્યુમેન (દાંડાની સંયોજકતા પદાર્થ) બહાર નીકળે ત્યારે તે આ ક્ષારને જ મુજબ છે. વળી રુધિરના નવા પોટા (સેલ્) એ ઉત્પન્ન કરે છે, આથી શુક્રતાનમાં, પાંદુરોગમાં અને સર્વ અવયવની વૃદ્ધિમાં એ ઉપયોગી છે. આ ક્ષાર તે એલ્કલ્યુમેનક્ષાર અને અસ્થિક્ષાર કહેવાય છે ક્રમક્રમે એ જોના ઉપર એની ખાસ અસર છે. આથી બાળકોને દાંત આવતી વખતે, જેનાં અસ્થિ દુર્બળ હોય તેને, અસ્થિના ભાગમાં કઈ વાગ્યું હોય ત્યારે, હાડકા ભાંગ્યા પછી તેને સંધાતાં ત્રિલંબ થતો હોય ત્યારે, જ્વર, અતિસાર આદિ દીણના આણુનાર વ્યાધિ મટી ગયા પછી જણાતી અરુચિ અને અશક્તિ માટે આ ખાસ વપરાય છે એવાપથીસંસ્થામાં જેને Tonic (ટોનીક) ઔષધ કહે છે તેનું કામ આ સારું છે. આ જ નિયમથી મૂત્રમાં ફોસ્ફેટ જતાં હોય તો ત્યાં આ જ ઔષધ મુજબાય છે. વૃદ્ધાવસ્થામાં જનનસામર્થ્ય દીણ થાય છે ત્યારે આ ઔષધનો પ્રયોગ લાભ કરનાર છે. તેમજ સ્ત્રીપુરુષની જનનેન્દ્રિયમાં થતી ચૂંટ પણુ આથી મટે છે. કાયરોગ પ્રસંગે આનાથી મટે છે, અને તેમ નહિ થાય તો પણ આ ઔષધ આપનાથી નવા અલ્બુમી બંધાય

છે તેથી ક્ષયને લીધે થતી ક્ષીણતા ન્યૂન થાય છે.

વળી આ દવા તથા નં. ૮ અને ન. ૧૦નો નિકટનો સંબંધ છે. તેથી જે જે વ્યાધિમાં નં. ૮ તથા નં. ૧૦ ની ગરીરમાં તંગી પડે છે, અર્થાત્ એ દવાઓ આપવાની છે તે વ્યાધિમાં સમય જતાં નં. ૧ ની તંગી પણ પડે જ છે તેથી ભાં નં. ૮ તથા નં. ૧૦ આપ્યા છતાં લાભ ન જણાય અથવા પૂર્ણ લાભ ન થાય તો આ દવા તરત આપવાની જરૂર રહે છે.

આ ક્ષારને સૂચવનાર ચિન્હો તથા સ્થિતિઓ:—

(૧) માનસક્ષીણતા (ન ૫ પણ), ગરીરક્ષીણતા, અત્યંત અગતિ અને અવયવોની અશક્તિ (General debility અને atonic conditions). અથાણુ તથા ચરુગની રીકારા (૨) જ્વરાદિ ક્ષીણતા આણુનાર વ્યાધિઓ ગમી ગયા પછી, તેમજ ક્ષીણતાં આણુનાર વ્યાધિમાં ક્ષીણતા થતી અટકાવવા, સત્તર સાંજ વચ્ચે વચ્ચે એક એક ડોઝ. (૩) જે દરદીને ગળામાં અથવા ઘોઝી ઉપર ગાંઠા થતા હોય તેના ઘણાખરા વ્યાધિઓ (Sero-filons ten-tency). (૪) સર્વ જૂના થયેલા વ્યાધિઓમાં અને ખાસ કરીને પ્રંધિના સોજામાં આ એકલુ અથવા વચ્ચે વચ્ચે અપાય છે (ન. ૧૦ પણ). (૫) હુઠીલા વ્યાધિઓમાં (૬) અસ્થિના ભાગના વ્યાધિમાં (ન. ૩ જુઓ). (૭) નં. ૮ જ્યાં સૂચનાયુ છે પણ તે લાગુ નહિ પડે તો આ અપાય છે. (૮) જે વેદના ગરમી અથવા ફીટી વધે છે, જે વેદના રક્તિના ભાગમાં વિશેષ થાય છે તેમજ ખરાબ હવામાં વધારે જણાય છે, શરીરના ઉંડાણમાં થતી હોય છે. અથવા જેમાં કીડી ચાલતી હોય તેવી ખરજ અથવા મગણી આવે છે. (૯) એલબ્યુમેન ગમે તે અવયવમાંથી નીકળતુ હોય છે તો તેમાં આ અકરીર ઉપાય છે. (એલબ્યુમેન અથવા સપેતી એ પાણી જેવો પણ કંઈ ઘટ્ટ પદાર્થ છે અને તેને ઉનો કરવામાં આવે છે તો તે સાફ ધોળો થઈ ઘન થઈ રહે છે). તેમજ મૂત્રમાં ફ્રેસ્કેઈડ જતુ હોય તો. (૧૦) પીળાશ પડતી અથવા ધોળી પોપડી ત્વચાના ગમે તે ભાગમાં બધાતી હોય તો ભાં.

ખાસીએત:—ટાઢથી, ગત્રિએ, વિચાર કરતાં, જમ્યા પછી, હાલવા-ચાલવાથી, ઋતુના ફેરથી અને બીનાં ચવાથી વ્યાધિની વૃદ્ધિ થવી; સૂઈ રહેવાથી સાફ લાગવું.

ખાસનલિકાની અવ્યવસ્થા થઈને થયેલો દમ, શ્વેબ્ધ, ક્ષયની ઉધરસ તથા ક્ષયની સમઘણી ગમે તે કારણથી ગરીરનું સુકાઈ જવું, સહેજ સહેજમાં થાકી જવું, પ્રંધીઓનો છર્ણુ વરમ, હાથ ધૂજવા (નં. ૬), અર્ધ (નં ૩ સાથે). સારણુ, નકારી ઉધરસ, જપ્તમાં પાણી ભગવું (hydrocele) જે નં. ૯

નહિ કામ કરે તો, જીર્ણ ટાટીઓ તાવ, માને દૂધ નહિ આવતું અથવા ઓછું આવતું. હડીલો સંધિવા, અને દાંતનો દુઃખાવો ઇત્યાદિ વ્યાધિમાં આ ક્ષાર દિવસમાં એક બે-ત્રણ વચ્ચે લેવાનો હોય છે.

આ ક્ષાર નીચેના વ્યાધિઓ તથા ચિહ્નોમાં વપરાય છે:—
સ્મરણશક્તિની ક્ષીણતા, મિથ્યા માનસ ચિન્તા, રીસાળ સ્વભાવ (ખાલકોમાં), ઓછી સ્મરણશક્તિ, નિરાશા, વ્યથાની માનસ અસર (નં. ૬ ખાસ જોવો).
વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે આંખે અધારા આવવાં તથા ચકરી આવવી, ઉપર ચઢતાં આવતાં ચક્કર, દાંત આવતાં થતા ફસ્ત આદિ સવળા વ્યાધિઓ, માથાના ઊપલા ભાગમાં ખરફ મુકયું હોય તેમ, કીડી ચાલે તેવું ભાન, ખટાશ સાંજના ભાગમાં માથામાં ખરજ આવવી, તાલ પડી જવી. મોનીઓ પડવો, આંખે ઝાંખ મારવી, આંખનાં પોપચાં ઉઘાડાં રહેવાં (નં. ૮ પછી), ઘણો પ્રકાશ નહિ સહન થવો, આંખનાં કૃષ્ણ મડલપરનું ચાંદું, આંખ આવી પછી તેના પરિણામમાં કુણું પડવું (નં. ૯ જોવો), સ્કેફ્યુલસ પ્રકૃતિવાળાના આંખના તમામ વ્યાધિઓ (નં. ૧૦ સાથે), (એમના ચાંદામાં ૧૨૪થી નીચી પાવર નહિ આપવી), કાનની આસપાસના અસ્થિનો દુઃખાવો, નાકની દાંડી દડીબરફ જેવી લાગવી, શ્લેષ્મ (જ્યારે નાકમાંથી સપેતી જવો પદાર્થ રસરૂપે નીકળતો હોય ત્યારે), છીંક બહુ આવવી (શ્લેષ્મના પ્રારભમાં), શ્લેષ્મ થવાની તથા નસકોરી પુટવાની ખાસીએત હોવી, નાકમાં થતા મસા, બપોરે પુટતી નસકોરી, ચહેરાપર ખીલ થવા, ફિક્કો ચહેરો, સવારે મોંમાં ખરાબ સ્વાદ લાગવો, જીભ મુઝેલી તથા બહુર માગી ગયેલી હોવી તથા તેના ઉપર ઝીણી ફોડલી હોવી; ગળું પડવું [૩૦x], દાંત આવતાં ચિલ્લ થવો, દાંત આવતાં જ્વરચિન્તા આવતી આંચકી [૧૨x], દાંત આવતાં આંખ દુઃખવા આવવી (૨x નો ક્ષાર બહારથી ચોપડવો), ઉલટીથી દાંત આવવા (૧૨x), મોટી ઉધરસ [૧૨x], નાકમાં મસા [૩૦x; ૪૦૦x], દાંતનું વહેલાં પડી જવું, અનાળ મુઝેલા અથવા ધોળા પુણી જેવા હોવા; ગત દિવસ જોડેલા સાદ, વાત કરતાં કરતાં વારંવાર ખખરી બાઝે અને તેથી થુંકવું પડે, ચોરીઆનો જીર્ણ વચ્ચે; રક્તાશયની નીચે બળતરા થવી અને પેટમાં વાયુનો સંચય થવો, અજીર્ણ [નં. ૧૦ સાથે જમ્યા પછી], જે જઠરની વેદના જરા પણ ખાવાથી વધે છે તે, છોકરું વારંવાર ધાવ ધાવ કરે અને તેને વમન થાય તેમાં, ઠંડુ પાણી અથવા આઈસક્રીમ ખાધા પછી થતું વમન; પેટ ખેંચી ગયેલું દેખાય, સુકતાન; પેટમાં વાયુને લીધે આવવી આંકડી (નં. ૧૦ સાથે), વાળળ, ઉનાળાના દસ્ત, ફેલો

ખાવાથી થતો અતિશય, કરમ થવાની ખાસીએત અટકાવવા, પિત્તપાપાણુ તથા પથરી બંધાતાં અટકાવવા અર્થ [નં. ૩ સાથે], પાણુસ્થાનનું ભગદર [નં. ૩ સાથે], બધકોશ, સારણુ, ઉંચમાં પીશાબ થઈ જવો [નં. ૧૧], પીશાબની વારંવાર હાજત થવી, ખાંડ, શાકર ખાવાથી થયેલો મધુમેહ, અતિશય પીશાબ થવો. આઈટનો વ્યાધિ [પીશાબમાં એલબ્યુમેન જવું, એમાં નં. ૬ સાથે] છૂર્ણ પ્રમેહ; વૃષણવૃદ્ધિ તથા કાયળીની વૃદ્ધિ, પીશાબમાં ફોસ્ફેટ જવાં, વૃષણમાં જલસયય; ગર્ભસ્થાનની નળગાઈ, ગર્ભસ્થાનનું વલણ તથા ભ્રંશ (નં. ૩ ખાસ ઉપાય), અતિશય કામવૃત્તિ, ઋતુ પ્રાપ્તિના સંધિમાં કામવૃદ્ધિ, પ્રદગ, અનાર્તવ, બહુ નાની ઉમરમાં રળેદર્શન થવું, દર પખવાડાંએ ઋતુ પ્રાપ્તિ થવી, વહેલો ઋતુ દેખાવો તથા રળેદર્શન અધિક પ્રમાણમાં અને વિશેષ દિવસ થવું, ધાવણું બાળક નાનું છતાં રળેદર્શન થવું, અતિશય મોડો ઋતુસ્ત્રાવ થવો અને કાળાગપર લોહીનું નીકળવું ઋતુ પ્રાપ્તિના સમયમાં અતિશય વેદના થવી, યોનિ પ્રદેશમાં બળતરા થવી, સ્તનમાં મંથિની કહણના થવી ધાવણું બગડી જવું અથવા ધાવણું એાડું આવણું ૬૨, સગર્ભા સ્થિતિમાં સર્વ અવયવોમાં અશક્તિ જણાવી; બગાસાં આંબ્યાં કરવાં, બળખામાં એલબ્યુમેન જેવો રસ નીકળવો, શ્વાસનું રૂઘત થવું, સાદ બરાબર રાખવા વારંવાર યુકવાની-બળખો કાઢવાની જરૂર જણાવી, ભગદરની સાથે છાતીની વેદના. ક્ષય રોગની શરૂઆત, ક્ષયવાળા દરદીની છૂર્ણ ઉધરસ, કપાળે અને ગળાપર અતિશય પરસેવો થવો, રક્તાલિસગણુ બરાબર વેગથી નહિ થવું, રક્તાશયની ફકક, શ્વાસ લેતાં રક્તાશયની આસપાસ તીક્ષ્ણ વેદના થવી, મેદદ વળી જવો; હાથના નખના મૂળમાં ગટકા ભરવા, જે સંધિવા ઋતુના ફેરફાર થતાં વધે. વસંતમાં સારો થાય અને શરદમાં પાછો ઉપડે તે, અવયવો બહુર મારી જવા અને તે ભાગમાં કીડી ચાલતી હોય તેવું ભાન થવું, પગમાં ગોદલા ઘાલવા, રાંટા પગ, બાળક ચાલતાં નહિ શીખવું હોય તો, ઔપદશિક, આંદા; કળતર [૧૨x, ૬x, ૪૦૦x], [નં. ૯, ૬, ૧૨ જેવા] જે ન્યુરેલજીઆ [કળતર] રાત્રે શરૂ થાય અને અમુક વખતને અંતરે જણાયા કરે, અસ્થિનો ભાગમા થવું કળતર, સુસ્તી [નં. ૬], દાંત આવતાં થતી આંચકી, સર્વ પ્રકારની આંચકી (નં. ૮ પછી) ફેરફાર, તન્દ્રા-ખાસ કરીને વૃદ્ધ માણસોમાં, સવારમાં બહુ નિદ્રા આવવી, બાળકોનું રાત્રે ચમકીને જાગી ઉઠવું, પથારીમાં વારંવાર પાણુ બદલવું પડવું, જ્યારે પછી રાત્રિએ થતો અતિશય પરસેવો, છૂર્ણ જ્યારે; ત્વચામાં આવતી ખરજ, મેદવૃદ્ધિ, વૃદ્ધ સ્ત્રીઓને થતી યોનીકંકુ, મસા; ચેતક્રિયસના વ્યાધિઓ, તમાકુનું વ્યસન (પા) વગેરેમાં આ આપદ વપરાય છે.

સગર્ભા સ્ત્રી છેલા દહાડા જતા હોય ત્યારે જે માસ સુધી જે દરરોજ (૧૦ ગ્રેઈન) આ ઔષધ લે છે તેને અવતરનાર પ્રજના સ્નાયુઓ દઢ અને બળવાન થાય છે. અસ્થિ મજબુત થઈ ગરુ છે અને તે છોકરાને ઉપરના વ્યાધિઓ થવાનો સંભવ ઓછો આવે છે.

આ ઔષધ ૩૨ થી ૬૨ સુધીનું સાધાગ્રુ રીતે વપગય છે. જતા ૩૦xથી ૨૦૦x સુધીનું વાપરવાથી પણ ઘણા ચક્તકારી પગિલાઓ જણાય છે. ડો. મુસ્લર ઘણે અંશે ૬૨નું વાપરતા હતા, ઘણા લાંબા વખત સુધી અને મોટા પ્રમાણમાં એવોપથી પ્રમાણમાં આ દવા દરદીને આપ્યા જ કરવામાં આવે છે તેા પ્રસંગે મતપિડની ચુક થાય છે અને નાની પયરી બધાય છે.

આ ક્ષારની અપેક્ષાવાળા દરદીનો ચરુરો તપખીગીયા રંગનો અથવા મેંચો થોળો હોય છે. ઘઉં વર્ણનો ચરુરો, કાળી આંખ અને કાળા વાળવાળાને આ વિશેષ અનુકૂળ ઔષધ છે. સુકાઈ ગયેલી કન્યાની મિરોવેદનામાં નં. ૮ પછી આ ક્ષારની અપેક્ષા રહે છે. ટપમાં નં. ૧ પછી નં. ૧૨ આપવામાં આવે છે.

પ્રકરણ ૨

નં. ૨. કેલ્શ્યમ સલ્ફેઈટ. CALC. SULPH.

નામ વગેરે—આ ઔષધને ફેલ્ડરીઆ સલ્ફ્યુરિકા, કેલ્શીઆઈ સલ્ફ, કેલ્શ્યમ સલ્ફેઈટ, અપસંમ, પ્લાસ્ટર ઓફ પારિસ, હરસીક, આદિ નામોથી ઓળખાય છે અને રસાયનશાસ્ત્ર CaSO_4 એ પ્રમાણે ઓને લખે છે. એ તૈયારકે મીચેનાઈટ, અપ્સમ આદિ સ્થિતિમાં અને પૌતાથી ૪૦૦ ગ્રામ પાણીમાં નાંખવાથી એ ઓગળી જાય છે. એટલેહોલ અથવા નાઈટ્રિક એસિડ કે હલકા હાઈડ્રોક્લોરિક એસિડથી એ ઓગળી જતો નથી. કેલ્શ્યમ કલોગઈડ અને હલકો ગંધકનો તેજળ એ બેને મિશ્રણ કરવાથી એ બનાવી શકાય છે. આ સ્થિતિમાં એ અહિં ઔષધરૂપે વપગતું નથી, પણ એનાપર સશાસ્ત્ર ત્રિવિ કરવાથી એ અહિં વાપરવાના ઔષધરૂપે થઈ શકે છે.

ગુણસ્વભાવ—આ ક્ષાર પિત્તમાં જણાય છે અને ત્યાં પણ જથુક રૂપમાં હોતો નથી એ યદુત્તમાંથી પિત્તમાં આવે છે અને ત્યાં ધીલુ થયેલા રુધિગના અણુઓમાંથી જલનું શોષણ કરી તેને નાશ કરવાનું કામ કરે છે. જ્યારે યદુત્તમાં આ ક્ષાર અપેક્ષિત પ્રમાણથી ન્યૂન થઈ જાય છે ત્યારે એ નકામા

૮ આ નં. ૨ એ ક્ષાર એવોપથીક સંકલ્પીલિમાઈટનું કામ પણ રાઈ અને જલગી કરે છે એવા કેટલાક ડાક્ટરોનો મત ■
અપકલાલ મગનવાય

થયેલા સ્થિરતા અલ્પગોનો નાશ તગત થતો નથી અને તેથી સ્થિરમાં એ અલ્પગોની સંખ્યા વધી જાય છે અને આમાંથી ફેટલાક અન્યતર ત્વચા તથા બાહ્યત્વચાના ભાગમાં નીકળે છે અને તેથી વિવિધ સ્ફોટ તથા શ્વેભાદિ થાય છે.

આ ઔષધનો આસ સંબધ પણ સાથે છે. ગડ, ગુમડ, કાય, મરડો આદિ ગમે તે વ્યાધિમાં અન્યતર વા બાહ્ય પડમા ક્ષત થઈ પણ થાય છે હારે તેને ફેજવવાનું કામ ઔષધ કરે છે. આને દ્રવ્યવિરોધણુ ઔષધ કહીએ તો ચાલે તેમ છે. શરીરના ગમે તે ભાગમા લોહીમિશ્રિત પર, પીળા રંગનું મ્દ થાય અને પર અરૂપ સમયમા નીકળી જવું જોઈએ તેમ ન થતા તે ભાગ પાકમા જ કરે તો ત્યાં આ ઔષધ આપવાથી વિરોધણુ ક્રિયા તગત શરૂ થાય છે. આ ઔષધ નં. ૧૨ ની સાથે સંબધવાળું છે. ન ૧૨ પકાવવાના કામમાં આવે છે. જ્યાં પકાવવાની જરૂર હોય છતાં તે પાકતું નહિ હોય તો ત્યાં નં. ૧૨ આપવાથી તરત પાકે છે અને પર બહાર નીકળે છે. જેટલો સડો હોય છે તેટલું પર બહાર નીકળી જવાની જરૂર છે, પણ તે નીકળતાં છતાં જો બધ નહિ થતું હોય તો ત્યાં આ નં. ૨ વપરાય છે; આથી નં. ૧૨ ની પછી આનો પ્રયોગ કરવાનો છે એ સ્પષ્ટ છે. તેમજ આ શાસ્ત્રનો એ સિદ્ધાન્ત છે કે જે ક્ષાર જે વ્યાધિને મટાડે છે તે જ ક્ષાર તે વ્યાધિને થતો અટકાવે છે. તેથી આ નં. ૨ આપતાં વગર પાકયે ગડ ગુમડ આદિ મટે છે—પણ તે ક્યારે કે પાકની ક્રિયા શરૂ થતા પૂર્વે આ અપાય છે તો જ. આથી શીતલા આદિમાં આનો પ્રયોગ પૂર્વથી કરાય છે તો પર બહુ થતું નથી અને તેને લીધે આવતો જ્વર પણ ન્યૂન આવે છે.

આ સાથે શરીરરુચ સંયોજકજલ ઉપર પણ એની અસર છે. ક્ષયના પાછલા ભાગમાં સખત બધકોશ થાય છે, ક્ષયવાળા દરદીને યગના તળીઆમાં દાહ થાય છે, ત્યારે આ ઔષધ અપાય છે. તેમ જ શાસનળીનો વરમ થઈ બિધરસ થાય છે તેમાં જ્યારે પીળો, ઘટ્ટ બળખો અથવા પડવાળો બળખો પડે છે અથવા લીલાશપડતો બળખો પડે છે અથવા બળખો બહાર નીકળતાં મોમાં ગળ્યો સ્વાદ જણાય છે તો તે સર્વમાં આ ક્ષાર વપરાય છે. ઉંડા ચાંદામાં આ અકસીર ઉપાય છે.

આ ઔષધને સૂચવનારાં ચિહ્નો:—

(૧) પાકતું અટકાવવા. (૨) પાકેલામાં પીળો જડો રસ નીકળવો. (૩) લોહીમિશ્રિત પરનું ગમે તે ભાગમાંથી વહેવું. (૪) ત્વચાના વ્યાધિમાત્રમાં પીળો પોપડી બંધાવી (૫) જીભ જડી દેખાવી અને ઉપર મારીને થર પાથર્યો હોય તેવું જણાવું. (૬) મોંમાં આરો સાણુ જેવો અથવા ગળ્યો સ્વાદ લાગવો.

ખાસિએત—જલમાં કામ કરવાથી, ધોવાથી વ્યાધિની શક્તિ ધરી અથવા ગમી ગયેલાં ચિન્હો પાછાં જણાવાં.

આ ઔષધ નીચે પ્રમાણેનાં ચિન્હોમાંં અને વ્યાધિમાં વાપરવામાં આવે છે.

મનની અસ્થિરતા એટલે ઘડીમાં એક વિચાર આવે, અને વળી ક્ષણમાં તે વિચાર ફરી જઈ બીજો જ વિચાર આવે, સ્મરણશક્તિનો એકાએક થયેલો હોય; આંખ ઉઠી પેશી ગઈ છે એવું જેમાં લાન થાય તથા ઉબકા સખત આવતા હોય એવી શિરોવેદના, આખા માથાનો દુઃખાવો, અને તેમાં કપાળના ભાગમાં અધિક વેદના, ગળુ પડતું, સખત ઉબકાસહ ચક્રી આવવી; આંખના કૃષ્ણમંડલમાં ઉઠુ ચાંદુ, આંખ આવવી; અને તેમાં ઘટ્ટ પીળા ચીપકા નીકળવા, આંજણી, અર્ધ પદાર્થ દેખાવો (hematopsis); કાન પાકી તેમાંથી પીળું પડ નીકળવું; સ્વપ્નની તૃતીય દશા એટલે ગસ પાકી જઈ જડો પીળો અથવા લોહીમિશ્રિત જળખો નીકળવો; દાંતણુ કરતાં અવાળુમાંથી લોહી નીકળવું, અવાળુપર ફેડલી થવી, જઠગના વ્યાધિઓમાં થવો, ચક્રા અને લીલા રંગના ખાગ સાકની ઈન્છા થવી, ઉબકા આપ્યા કરવા, પેટમાં ખળતરા થવી; જાડામાં લોહી સહિત પડ પડતું, ચક્રતના ભાગમાં દુઃખાવાની સાથે નબળાઈ, ઉલટી અને પેટમાં દુઃખાવો થવો, વાલુનો, ભાજ બહાર નીકળી આવવો; પ્રરુષોને પીગાજમાં ઘાત જવી; હડીતી ખખરી બાઝવી, સધિવા, બદ્ધ માણસોનું

ક્ષાન, ચાંદાં વગેરેમાં આ ઔષધ બહાર લગાડવામાં જીવ આવે છે. બનેલાં મુખી ફોફ તે ભાગમાં દાખલુ સાફ છે. તેમ ન બને તો વેગલાઈનમાં મલમ કરી તે લગાડવો, ખાવાને માટે સામાન્ય રીતે ૬૨ અને ૧૨૨ની પાવરનું વપરાય છે, પણ આંખમાંથી પડે નીકળતું હોય તો ત્યાં ૬૨ વાપરવું વિશેષ સાફ છે.

નં. ૫નું ઔષધ કામ કરવું બધાં થાય ત્યારે આ ઔષધનો સમય ગર થાય છે. હામીયોપથીમાં વપરાતા હેપાટસાઈડને મળતું આ ઔષધ છે, પણ તેના કરતાં આ ઘણું ભારે કામ કરે છે—આ વધારે વેગથી કામ કરે છે અને ઉંડાણમાં વધારે કામ કરે છે. કળનરમાં એ ન ૮ ની તીક્ષ્ણ વેદના અને ન. ૬ ની બહાર મારી જવાની સ્થિતિ એ જેની વચ્ચેની ભૂમિકામાં વપરાય છે એટલે અતિ તીક્ષ્ણ વેદના નહિ હોય તેમ જ તે ભાગમાં મજબૂતનુઓ આઘાતને ન પામ્યા હોય તો ત્યાં આ અપાય છે.

પ્રકરણ ૩

નં. ૩. કેલ્સ્યમ ફ્લોરાઈડ—CALC. FL.

નામો વગેરે—આ ઔષધને ફ્લોરિડા ફ્લોરિકા, કેલ્સ્યમ ફ્લોરાઈડ, ફેલ્સીઆઈ ફ્લોરિકમ, ફ્લોરિડા ફ્લોરેટા, ફ્લુઓર સ્પાગ, ફ્લોરાઈડ ઓફ લાઈમ આદિ નામો અપાય છે અને રસાયનશાસ્ત્રમાં CaF_2 , એ સજ્ઞાથી લખાય છે. એમાં લગભગ ૫૮.૨૨ ભાગ કેલ્સ્યમ આવે છે પાણીમાં એ ક્ષાર મળી-જોતો નથી, પણ ગરમીને તેમજ એને એના પર રેડીએ, હીએ તો એનું પૃથક્કરણ થઈ હાઈડ્રોફ્લુઓરિક એસિડ બહાર પડે છે.

શુદ્ધ સ્વભાવ—અસ્થિની સંપાદીતા ભાગમાં તથા હાંતનો જે બહારનો અગ્રકોતો ભાગ છે તેમાં એ રહે છે, અને તે સાથે શરીરસ્થ સંયોજકજાલના સ્થિતિસ્થાપક રેશમાં એ રહેલો છે. આ સ્થિતિસ્થાપક એટલે સંકોચ વિકાસ પામનાર રેશા, ત્વચા, ગ્રંથાદિની ગિરોએ, સંયોજકજાલ વગેરેમાં રહેલા છે. એ સંયોજકજાલ (Connective tissue) શરીરના ઘણાખરા ભાગમાં છે પણ તેનું મધ્યાર્ય જ્ઞાન-શરીરશાસ્ત્રના પાકા અભ્યાસ વિના થતું કઠિન છે. એના એક અવયવરૂપ આ સંકોચ કરનાર રેશોએ છે. સંકોચ વિકાસ પામનાર સર્વ ગ્રંથાદિનું વિકાસ પામ્યા પછી સંકોચાવાનું એ સામર્થ્ય છે તે આ ક્ષારને લીધે જ છે. આથી જ્યારે એ ક્ષાર ન્યૂનાત્વમાં થાય છે ત્યારે એ સંકોચ નહીં રહે છે અને એથી એ સર્વ અવયવો ગદીલાકળા થઈ પડાણા થઈ પડી રહે છે. આ હેતુને લીધે આંતરડામાં મળતો સંયમ થયા કરતો હોય

અને સક્રોચાર્ધ તેને બહાર કાઢના અસમર્થ હોય, મૂત્રકોષ ભરાઈ જઈ તેનાથી મૂત્ર બહાર કાઢતું નહિ હોય, મૂત્રિકાનું ગર્ભસ્થાન રસન પછી સક્રોચાર્ધ બેઠાં એ તે સક્રોચાર્ધ નહિ હોય, રક્તવાહિની શિગઓ દ્વીવી થઈ વિકાસ પામી રહે અને સક્રોચાર્ધ નહિ હોય, એને ત્રિવિધ રથને સક્રોચ કમવાનું અસામર્થ્ય જ્યાં જણાય ત્યાં એ વપરાય છે આ ક્ષાર આહારમાં પ્રાપ્ત થતા એલ્યુમેન સાથે મળી તેમાંથી એ સક્રોચક પોટાને ઉત્પન્ન કરે છે અને તેથી નષ્ટ થઈ ગયેલું સક્રોચાર્ધ સામર્થ્ય તે તે અવયવને આપે છે વળી રસવાહિ શિગબ્યૂહમા (Lymphatic system) જ્યારે આવી સિધિલતા થઈ રહે છે ત્યારે એ ભાગમાનો ઘન થયેલો પસીજન (solid excretion) પુન પાતળો થઈ અભિસંગ્રહમાં ચાલતો નથી અને તેથી ત્યાં અતિ ક્ષિણતાવાળો થઈ રહે છે

આ સ્વભાવને લીધે આ ક્ષાર ન ૧ ની સાથે અસ્થિના વ્યાવિઓમાં મળતો છે, ન ૧ સામર્થ્યસામાન્ય આપનાર હોવાથી આ ક્ષારને મદદ કરનાર છે રક્તવાહિની શિરાના સક્રોચક બલમાં ન ૪ ની સાથે મળતો છે, અગર એ કે તેના કમ્તા અતિવેગથી એ કામ કરે છે, અને વિકાસતા આહાર ન ૮ થી વિરૂદ્ધ છે

આ ક્ષારને સૂચવનાર ચિન્હો તથા સ્થિતિઓ આ પ્રમાણે છે:-

(૧) હલ ઉપર કાતરો પડી જવા (૨) પથ્થર જેવા કંઠ્ય મોજ, તથા હર્ષ સોજ (નં ૧૦) (૩) ત્વચાના ફોર્મિયુ ભાગમાં ચીરો પડવા (૪) વદ પીગો અથવા લીનો પછુ કુણી પડતો જળખો પડવો (૫) અસ્થિના ઉપરના ભાગમાં વ્યાધિ થવો, વાગવું વગેરે (૬) પાશુ ગર્ભસ્થાન વગેરેના સ્થાનભ્રૂ શા. (૭) અનુવની, ખાસ કરીને સ્નાયુની પ્રશિધિલ સ્થિતિ અર્થાત વિકાસ પામી રહેતી, સ્થિતિ (૮) ફિડલપર ગજ પ્રરાણ તીતે ઘસવાથી જેવો ચીરતા હોઈ એ તેવો અથવા વર્ષાના જેવો અવાજ થાય છે તેવો અવાજ દગ્દીને સભળાતો હોય અને તેની નિદ્રાને ખલેલ પહોચતી હોય તો તે ગમે તે દ્યાવિમાં હોય તોપણ આ ક્ષારને સૂચવે છે

ખાસીએત:- ભેજવાળી હવામાં વ્યાધિનો વધારો થવો, અને સેક કરવાથી અથવા દાળવા ઘસવાથી સારું લાગવું

આ ક્ષાર આ વ્યાધિઓ તથા ચિન્હોમાં વપરાય છે:-

અસ્થિમાત્રની સપાટિના વ્યાધિમાં (ન ૧ સાથે), અસ્થિના ભાગમાં વારુયુ હોય તો ત્યાં દાઢ આવતા દાઢ હાલી જતા કે પડી જતા હોય તો, અસ્થિ ભાગમાં કંઠ્ય ગાઢો થાય તો તેમાં, પાકેલા ભાગની આસપાસ સખત ધાર

બંધાય તો તેમાં વપરાય છે. પ્રસવ સમયે ગર્ભસ્થાનને સહાયતામાં અર્શ, રક્તવાહિની શિરાઓનો વિકાસ (aneurism, varicose veins), બંધકોગ (નં. ૩ અને ૧૨), અતિઆર્તવ, મોતીપો (નં. ૩-૩૦૪) નાક ગીડાઈ અથ તેવો શ્લેષ્મ, ગળાના કાકડાનું વધતું, રક્તાશયટદિ, ટપલુટદિ, ગર્ભસ્થાનનું વલણ તથા ઘ્રંશ, આંખના પોપચાં નીચે પડેલાં જ રહેવાં, આંગણી, પાણુસ્થાનમાં હાથ પર અને પગપર કાતરા અથવા ચીંગા પડવા, ઉઠાંટીયું, વાયુસ્ત્રાવ વગેરે વ્યાધિઓમાં અકસીર ઉપાયરૂપે વપરાય છે.

આ શિવાય નીચે પ્રમાણેના કેટલાંક ગિન્ડો અને સ્થિતિઓમાં પણ આ દારૂ વપરાય છે:—મૂળો આવી જાય એવી પાછલે પડોરે થતી ઉલટીની સાથેની ગિરોવેદના કે જે સાંજના ભાગમાં સારી થાય; વિશેષ જોવામાં આવવાથી આંખે માંખ વળવી; મોઢું ઘણું સુકાતું, દાંતના વ્યાધિઓ, બાલકોનાં અસ્થિની દુર્બળતા, હેડકી, અતિશય પેશાબ થવો અને વારંવાર હાજત થવી અથવા થોડો જ પેશાબ થવો અને તે વાસ માગતો અને અતિપીતગત હોવો, ટપલુમાં જલ ભરાતું, ઉપદંશ, છર્દુ ઉપદંશ ૪૦૦૪, કઠણ ચાંદી, સ્તનમાં સખત ગાંઠા, છર્દુ ટચકીયું, રસોળી, અસ્થિનો સડો, અસ્થિશોષ આખો દિવસ અને વિશેષ કરીને સવારે સુસ્તી અને અસક્રિય લાગવી, ભયકર સ્વપ્નમાં આવવાં અથવા નવીન દેખાવો તથા સ્થાનો દેખાવાં, છલ સુકી અને તપ્પીરીયા રંગની થવી, બૂરી નસોનું

પ્રકરણ ૪

નં. ૪. ફેરમ ફોસ્ફેટ—FER PHOS.

નામો વગેરે ફેરમ ફોસ્ફોરિકમ, ફેરોસો-ફેરિક ફોસ્ફેટ, ફેરિઆર્થ ફોસ્ફસ, ફોસ્ફેટ ઓફે આયર્ન, લોહનું ફોસ્ફેટ ઇસાદિ. આ ક્ષાર નામો છે અને રસાયનશાસ્ત્રમાં $Fe_3(PO_4)_2$, એ સંજ્ઞાથી એ લખાય છે. હીરાકસી અને સોડીઅમ ફોસ્ફેટને અમુક પ્રમાણમાં મિશ્રણ કરવાથી એ ક્ષાર તૈયાર કરાય છે. તૈયાર થયેલા ગટ્ટાને ગાળી લેવામાં આવે છે અને પછી તેને ધોઈ નાંખી સુકવવામાં આવે છે અને વાટીને બારીક બૂકારપે કરવામાં આવે છે. એ બૂકો હવા લાગવાથી બૂરાસના આભાસવાળો થાય છે અને એમાં વાસ કે સ્વાદ હોતો નથી. એ બૂકો પાણી કે દારૂમાં મળી જતો નથી પણ એસિડમાં મળી જાય છે. આના ઉપર વિશેષ ક્રિયા સશસ્ત્ર કરી એ ઔષધરૂપે તૈયાર કરાય છે.

ગુણસ્વભાવ. રુધિરના લાલ કણના (Blood Corpuscles) રંજક પદાર્થમાં-લાલ કરનાર પદાર્થમાં આ ક્ષાર રહેલો છે. પ્રત્યેક જાતિનો પોટો (સેલ) એલબ્યુમેનમાંથી રચાય છે અને એલબ્યુમેનમાં આ ક્ષાર રહેલો છે, તેથી એ પ્રત્યેક પોટોમાં આવે છે. લોહ અને લોહના વિકારોમાં એક ખાસ સ્વભાવ આ છે કે શ્વાસમાં મહત્ત્વ કરેલી હવામાંથી એ ઓક્સીજનને મહત્ત્વ કરી લે છે. શરીરમાં રહેલું લોહી ઓક્સીજનને આવી રીતે મહત્ત્વ કરી પછી શરીરમાં થતા અભિસરણદ્વારા એને સર્વ સ્થાને પહોંચાડે છે અને આ ક્રિયા લોહ અને પોટોશ્વેત્ર સલફેટના પરસ્પરના આકર્ષણથી સતત ચાલ્યા કરે છે તેથી આ ક્ષારની ન્યૂનતા થયે શરીરમાં પૂરતું ઓક્સીજન મળતું નથી અને તેને લીધે વિવિધ વ્યાધિઓ-મુખ્યત્વે ફેરિન જ્વર થાય છે. સ્નાયુમાં આ ક્ષારની ન્યૂનતા થાય છે તો તે શિથિલ થઈ જાય છે અને રક્તવાહિની શિરાઓમાં એની ન્યૂનતા થયે તે વિકાસ પામેલી રહે છે અને પ્રસંગે અદઢ થઈ તુટે છે તેથી તેમાંથી લોહી બહાર નીકળે છે. આંતરડાના એક લાગ-વિશેષના સ્નાયુના લાગમાં (Villi) આ ક્ષારની ન્યૂનતા થાય છે ત્યારે તે શિથિલ થઈ જવાથી દસ્ત વળા જ કરે છે અર્થાત્ અતિસાર થાય છે, અને આંતરડાના લાગમાં ન્યૂનતા થાય છે ત્યારે આંતરડાની મળને આગળ ધકેલવાની શક્તિ જતી રહે છે તેથી બંધકોશ થાય છે. આ સ્વભાવ તથા ગુણોને અવલંબીને આ ક્ષારનો આ શાસ્ત્રમાં ઉપયોગ કરાય છે. આ ક્ષારને જ્વરારિ ક્ષાર અથવા સ્નાયુદહીકરણ ક્ષાર નામ આપ્યું હોય તો તે યથાર્થ છે. તમે તમારો હાથ સૂર્યના સખત તડકામાં થોડીવાર રાખી મૂકશો તો તમને અધારે કે તે

ભાગમાં લોહી સંગ્રહ વધારે થયો છે અર્થાત્ ગરમીને લીધે તે ભાગની રક્તવાહિની શિરાઓ પહોળી થઈ તેમાં લોહી વધારે ભરાયું છે અને તેથી લાંબાલાસ દેખાય છે તથા સોજા જેવું દેખાય છે. વર્ગી તે ભાગને જો તમે દાઢરો તો લાંબો દેખાશે. આ અને તેની ઉપ્પત્તિ લાંબાં ધર્મોમિટર મૂકશે તો અધિક જણાશે. આ ચારે લાક્ષણિક, સોજા, ઉપ્પત્તિ અને સ્થાનિક વેદનાનાં સંમુદાયને, વરમ (Intimation) નામ આપવામાં આવે છે. આવે વરમ અથવા સોજા સ્પર્શના તાપથી બહાર જ ધાય છે તેમ નથી પણ શરીરના અંદરના તથા બહારના સર્વ ભાગમાં વિવિધ કારણોથી ધાય છે અને તે તે ભાગને લઈને તેને અર્થેષુ વેષરસાશ્રમાં જૂદાં જૂદાં નામે આપવામાં આવે છે - જેમકે રક્તાશયનો વરમ તે કારકાક્ટિસ, ફેફસાનો વરમ તે ન્યુમોનીયા, ફેફસાના પડદાનો વરમ તે પ્લુરસી, વૃષ્ણનો વરમ તે ઓસ્કાક્ટિસ-મોડુ આવ્યું, મુખનો વરમ થયો તે સ્ટોમોટાક્ટિસ વગેરે. પણ સર્વ વરમ જ છે અને તેથી આજખવા ભણે તેનાં ભિન્ન ભિન્ન નામે આપવાં પણ ચિકિત્સા માટે આ શાસ્ત્રમાં એ નામે સર્વ વ્યર્થ છે. એ વરમમાત્રનું ઔષધ-પ્રથમ ભૂમિકાનું ઔષધ આ નં. ૪ છે (દ્વિતીય ભૂમિકાનું નં. ૫ છે.) વરમ થઈ તેમાં સોજા સહજ થવા માંડ્યો હોય અને તેમાં પાણી કે એકાદ્યમેન ભરાયું નહિ હોય તે વરમની પ્રથમ ભૂમિકા છે, અને એ ભરાય છે કે તેની દ્વિતીય ભૂમિકા મળ્યા છે ઘાતું કરીને પ્રથમ ભૂમિકાથી દ્વિતીય ભૂમિકા તરત જ ઘણા ખરામાં ધાય છે અને તેથી નં. ૪ ની સાથે નં. ૫ આપવાનું તરત જ આવે છે. ઘણા ખરા વ્યાધિઓમાં કોઈ-કોઈ ભાગમાં વરમ ધાય છે. વર- એ ઘણા વ્યાધિઓના પરિણામ રૂપે આવે છે અને આકરોજનની પુરતી થતાં ઘણા ખરા વ્યાધિઓમાં લાલ થાય છે. આ સર્વ વિચારનારને સહજ જણાય તેમ છે કે આ નં. ૪ અમ નં. ૫ આ શાસ્ત્રનાં પ્રધાન ઔષધ છે. અજામતાને સેવન કરવી એ ખોટું જ છે અને વેદને દુષ્કરુપ છે; ગમે તે ઔષધ સેવું તે કરતાં-ઔષધવિના-રહતું-એ-સધવા-સાડું છે, એ સધગુ- આસ લક્ષમાં રાખવાનું છે. છતાં આ એ ઔષધોનાં શુદ્ધ સ્વભાવ જોતાં અમ કહેતાં એકંદાણું મયી કે માણસે વગરે વિચારે કરે આ નં. ૪ અને નં. ૫ ને જો આપ આપ કરે તો તે શીએ પગાંસ ટકાં જેટલા વ્યાધિને મટાડી શકે તેમ છે. વગરવિચારે ઔષધ આપ્યું એ બેજ છે પણ તાત્પર્ય એ જ કે આ એ ઔષધો ઘણા ખરા વ્યાધિમાં વપરાય છે.

આ કારની શીએ અસર રક્તવાહિની શિરાઓ ઉપર છે. એ શિરાઓની દીવાલમાં આ કાર ન્યૂન ધાય છે ત્યારે એ લોહીના દંખાણને સહન કરી શકતી નથી અર્થાત્ તૂટે છે અને તેમાંથી લાલ લોહી બહાર નીકળે છે, જે આ કારે આપવામાં આવે છે તો એ શિરાઓનો ખાંધે દૃઢ થઈ બચે છે

તેથી એ લોહી નીકળતું બધ ઘાય છે. આથી ગમે તે સ્થાનમાંથી-નાકમાંથી, ફેફસામાંથી, ઉલટીમાં અર્શમાં, મરડામાં, આર્નવમાં, -વાગવાથી કે વરમથી કે વ્યાધિથી-ગમે તે હેતુથી સ્વચ્છ લાલ લોહી-બહાર નીકળે તો તે આ ક્ષારને આપવંતું સૂચવે છે. વળી ક્ષારને બીજે સ્વભાવ સંકેત કરવાનો છે. આ સામર્થ્ય નં. ૩ માં વધારે છે પણ ગુતાવાહિની ગિરાઓને સંકેત કરવાનું બલ આ ક્ષારમાં છે તેથી આ ક્ષારથી એ ગિરાઓ સંકેતાર્થ બાય છે એટલે પણ નીકળતું લોહી બધ ઘાય છે. આ સંકેતવાના સ્વભાવને લીધે આ ક્ષાર અવ્યવની શિથિલતામાં વપગમ એ સ્વાભાવિક છે.

આ ક્ષારનાં સૂચક ચિન્હો તથા સ્થિતિ આ પ્રમાણે છે:—

(૧) રક્તપેટા (Blood-cells)ની ન્યૂનતા (એમાં ગુતાગ આણુવા). દોષપણુ રક્તનો વ્યાધિ. આ ક્ષાર રક્તાભિસરણને વ્યવસ્થિત કરે છે. (૨) દોષપણુ સ્થળે રધિરનો જમાવો, વરમ અને જવરમાત્ર. (૩) સ્નાયુના રેશાની શિથિલતા (૪) જીભ સાફ હોય અને લાલ હોય એવવા જીભની વચ્ચે લાલ લીટી દેખાતી હોય. (જો કાળાગ પડતી રક્તિમાં હોય તો નં. ૪ અને નં ૫ વારાફરતી લેવાનું સૂચવાય છે.) (૫) ચહેરો લાલાગ મારતો હોય અને બોચીના ભાગમાં ઠંડીનું ભાન થતું હોય. (૬) અજીજી બોગક ઉલટીમાં નીકળવો (નં. ૧ જોવો. નં. ૪ અને નં. ૧૦ લેખા અપાય છે). (૭) સાફ અને લાલ તરત ગાઠ જતું લોહી દોષપણુ ભાગમાંથી નીકળતું. (નં. ૬ અને નં. ૬ મસજે

જાળતરા, નસકોરી પુટલી, અવાળુ ચઢવા, ચોરીયા, ગળામાં ચાંદા, સાંધા ગેરો જવે; દુધનો અભાવ થવો, પાણીની તરસ વધારે લાગવી, ચારવાર ફિટમ્યુલન્ટ (કોફી, દારૂ, વગેરે)ની ઇન્જા થવી, અજીણું, (નં. ૧૦ સાથે), ઉલટીમાં લાલ, લોહી નીકળવું, અર્જુના દસ્ત, ગરદીથી થતો અતિસાર, મરડો (નં. ૫ સાથે), અર્શ, આમળુ નીકળવાનો હેવા, આંતરડાનાં કૃમિ તથા મુતરના તાંતણા જેવાં કૃમિ, પિશાબની વારવાર હાજત થવી, પીશાબમાં લોહી પડવું, દિવસના ભાગમાં સહેજ પીશાબ વારવાર થયા કરવો, પીશાબ બંધ થઈ જવો (Ischuria) (ખાસ કરીને ગરમીને લીધે બાલકોમાં, અનિશય પીશાબ થવો; વીર્યશ્મલન, રક્તદર્શન સમયે આવતી ચુંક, ત્રણ ત્રણ અઠવાડિયે, આર્તવ દેખાવો, અતિ આર્તવ, યોની વરમ, યોની શુષ્કતા, સગર્ભોને થતુ વમન (નં. ૬ ખાસ છે), લુપ્ત ઉધરસ, શ્વાસરોધન, પડખાની ગળ, ખખરી બાઝવી, રક્તાશયવૃદ્ધિ, રક્તાશયની ફકક, ગિરાઓનો સોજો, ટાંઠને લીધે ગોચી રહી જવી, મધિવા, હથેલી ઉની લાગવી; આગસ આવ્યા કરવું, પાછળે પહોરે ઝાઝા આવ્યા કરવા વગેરે. સર્વ પ્રકારના જ્વરમાં, તેમ જ ન્યુમોનીયા (પિત્તેષ), મરડો આદિ સર્વ પ્રકારના વરમમાં, લચકમાત્રના આરંભમાં ત્રણાના રોગના આરંભમાં તેમ જ પાકતુ હોય તેમાં મારતા મટકાની વેદના મટાડવા આ ઔષધ વપગય છે. કબ્જ, દુખેલાં અર્શથી થતી લારે વેદના આ ક્ષારથી [રક્ત] પાંચ મિનિટમાં ચોલી થઈ જાય છે. આ સર્વ અટકાવવા પણ આ જ ક્ષાર વપગય છે.

આ ક્ષાર શારીરવૃદ્ધિ કરે છે, બલ આપનાર છે, દસ્તને સાફ આણે છે. નળજાઈ આધુનાર વ્યાધિ આવમાં કે જ્યાં રક્ત જગડે છે તેમાં, જઠરની મંદતામાં અને પાચનક્રિયા વધારવામાં આ-ક્ષાર-ઉપયોગી છે.

ડૉ. સુસ્લેર આ ક્ષારની ૬૨થી ૧૨૨ મુખીની પાવરની ભલામણ કરે છે અને તેમાં સાધારણ ઉપયોગમાં ૧૨૨ લેવાનું સૂચવે છે. ૧૨૨થી નીચેની પાવરનું જો ઔષધ રાત્રિના ભાગમાં આપવામાં આવે છે તો પ્રસંગે ઉધમાં વિલેપ કરે છે. જ્યાં જો ઔષધ બહાર લગાડી શકાય તેમ હોય છે, જેમકે આંખ ઉપર પોતાં મૂકવાં, વાઘ્યા ઉપર ચોપડવામાં, નસકોરી પુટલી હોય ત્યાં દાખવામાં વગેરે—ત્યાં એને તે પ્રકારે લગાડવાની પણ જરૂર છે. શ્લેષ્મ, ગ્રીબના વ્યાધિઓ, પ્રમેહ આદિમાં ૨૦૦૪નું વાપરવાથી વહેવો આરામ થયેલો ખીજ ડાકટરો જણાવે છે.

આ ક્ષારની ન્યૂનતા થયે ઘણું કરીને નં. ૫ ની ન્યૂનતા તરત જ થાય છે. તેથી તત્કાળ આ ક્ષારનો ઉપયોગ કરાયો હોય તો ઠીક છે, નહિ તો એની સાથે નં. ૫ પણ વારાફરતી ઘણે ખરે પ્રસંગે આપવાની જરૂર રહે છે.

આ ક્ષાર નં. ૪ હોખીયોપથીના એકોનાઈટને મળતો છે અર્થાત એકોનાઈટનું કામ જો સારું છે. એકોનાઈટ તથા જેલ્સેમગની મધ્યમાં રહેલો આ

ક્ષાર છે. એકાનાઈટ જે કામ કરે છે તેનું કારણ એ જ છે કે એમાં આ ક્ષાર રહેલો છે. ગરીર સુકાવામાં-પાંદુરોગમાં યાઈનાનું કામ આ ક્ષારે છે અને તેનું કારણ કે યાઈનામાં-પણ આ ક્ષાર રહેલો છે. યાઈના જે વૃક્ષમાંથી તયાર કરાય છે તે વૃક્ષ લોહવાળી જમીનમાં જ ઉગતું જણાય છે. અસનયત્રના વ્યાધિમાં લોહ તથા ફોસ્ફરસ એ બંને કરતાં આ ક્ષાર અતિવલો ગુણ કરનાર છે. વળી શેલાડોના, આયોનિયા અને આરનિકાના ચિન્હો પણ ન. ૪ નાં ચિન્હો સાથે મળે છે. પાંદુરોગમાં નં. ૧ ની પહેલાં અથવા પછી ન. ૪ આપવો. અર્શમાં ન. ૩ અને મ્લુમેહમાં ન. ૧૧ની સાથે આ પણ આપવાની જરૂર રહે છે.

પ્રકરણ ૫

નં. ૫. કાલિ. મ્યુર. KALL MUR.

નામો વગેરે, પોટાશ્યમ ક્લોરાઈડ, કાલિ ક્લોરેટમ, કાલિ ક્લોરાઈડમ, પોટાસિઆઈ ક્લોરાઈડમ, ક્લોરાઈડ આફ પોટાશ ઇલાદિ આ ક્ષારનાં નામો છે, અને એની રસાયનશાસ્ત્રસંજ્ઞા KCL છે. પોટાશધાતુનો ખીન્ને ક્ષાર પણ થાય છે કે જેનું નામ કાલિ ક્લોરિકમ અથવા પોટાશ ક્લોરસ છે અને જેની રસાયનશાસ્ત્રસંજ્ઞા KCL છે, પણ એ ક્ષારથી આ ક્લોરાઈડ આફ પોટાશ ભિન્ન ક્ષાર છે. પૃથ્વીમાં કારનેલાઈટ નામના ખનિજના રૂપમાં આ ક્ષાર નીકળે છે અને શુદ્ધ પોટાશ્યમ કારબોનેટ સાથે હાઈડ્રોકલોરિક એસિડ ભેળવવાથી એ કૃત્રિમ રીતે પણ તૈયાર થઈ શકે છે. આ ક્ષાર પોતાથી ત્રણ ગણા પાણીમાં અથવા દ્વિગુણ ઉના પાણીમાં ભેળવવાથી ઓગળી જાય છે અને દારૂમાં ઓગળતો નથી.

ગુણસ્વભાવ : ગરીરમાં આ ક્ષારની સ્થિતિ રક્તના અણુઓમાં, સ્નાયુમાં, મસ્તિષ્કમાં અને મસ્તિષ્કના પોટામાં અને પોટાવચ્ચે રહેલા પ્રવાહી પદાર્થમાં છે. આ ક્ષારને લીધે નવા મસ્તિષ્કના પોટા ઉત્પન્ન થાય છે. શરીરમાં જેમ ઇંડાની સપેતી જેવો એલબ્યુમેન નામનો પદાર્થ છે કે જેની સાથે નં. ૧ ને રસાયનિક પ્રીતિ છે તેવો જ એક ફાઈબ્રિન નામનો ખીન્ને પદાર્થ છે. એ ફાઈબ્રિન રંગે ઘોળો છે દુધ જેવો સ્વેત છે), અને એજ સ્લેમ થયા પછી પડતા સ્વેત બળખામાં, પ્રદરમાં ફોલીમાંથી નીકળતા ઘોળા રસમાં, વગેરેમાં દેખાય છે. પરંતુ હોય અને સ્વેત વર્ણનો દેખાય એ આ ફાઈબ્રિનની નિશાની છે. એ ફાઈબ્રિન સાથે આ ન. ૫ ના ક્ષારને ખાસ પ્રીતિ છે. એ ફાઈબ્રિન શરીરમાં આવશ્યક પદાર્થ છે અને તેની વ્યવસ્થા

• આ ક્ષારનો ઉચ્ચા "કેલિ" થાય છે પણ કાલિ શબ્દનો પ્રચાર ધણે રથળે લેવાથી અત્ર તે રાખ્યો છે.

આ દ્વાર કરે છે. જ્યારે આ દ્વારની ન્યૂનતા થાય છે ત્યારે એ ક્ષાંધિનને શરીરમાં કામે લગાડનાર કારીગરના અભાવને લીધે એ નકામે થઈ રહે છે અને તેથી ગરીરપ્રકૃતિ એને બહાર કાઢવા યત્ન કરે છે અને તેથી શ્વેત્ત્વરૂપે, પ્રદરરૂપે, પીગાજવાટે, ફેલાવાટે વગેરે ગમે તે પ્રકારે એ બહાર નીકળે છે. પણ એ સર્વ એ જ મૂલ્યવે છે કે એને કામે લગાડનાર કારીગર રજાપર છે માટે તેને મોકલો, અર્થાત્ નં. ૫ ગરીરમાં બેઠેલો છે. ક્ષાંધિન વિષ નથી પણ ગરીરને ટકાવનાર આવશ્યક પદાર્થ છે. એ જ ક્ષાંધિન જ્યારે મુકાઈ જાય છે ત્યારે ધોળી પોપડી તે ભાગમાં જાય છે, એ ખુબુ નં પને જ સૂચવે છે. આ સાથે આ દ્વાર યકૃતનો ઉત્તેજક છે તેથી યકૃતની મદદાથી થતા સવળા વ્યાધિઓમાં—અશ્મુ, મિથુન ખાનાથી થતા અપચો, શિરોવેદના, ધોળા દસ્ત, ઉલટીમાં ધોળા પદાર્થનું નીકળવું—ઇલાદિ સર્વમાં ઔષધરૂપ છે. વરમમાત્રમાં આરભમાં નં. ૪ અપાય છે. પણ વરમમાં જે સોજેલાય છે તેમાં અલ્પ સમયમાં જ પાણી અને પાણી સાથે ક્ષાંધિન ભરાય છે તેથી વરમ-માત્રની આ દ્વિતીય ભૂમિકામાં આ ઔષધરૂપે વપરાય છે. શરીરના કોઈ ભાગમાં ઊંચા પાણીથી કે દેવતાથી દાહ થાય છે ત્યારે તે ભાગનું ક્ષાંધિન બળી જાય છે. આ નં. ૫ એલબ્યુમેન સાથે મળી નવા વિશુદ્ધ ક્ષાંધિનને ઉત્પન્ન કરે છે તેથી દાહમાત્રમાં એ ઔષધરૂપે વપરાય છે. આજ હેતુથી વિશુદ્ધ પિત્તને પણ એ ઉત્પન્ન કરે છે માટે વિકારી થયેલા પિત્તના વ્યાધિ-ઓમાં પણ એ વપરાય છે. આ દ્વારમાં હાઈડ્રોકલોરિક એસિડ રહે છે (જે એ દ્વાર ગરીરમાં ગયા પછી પૃથક્ થાય છે) તે જન્તુષ્ણ છે તેથી આ દ્વાર બ્યુગોનિક પ્લેગ વગેરે સૂક્ષ્મ જન્તુજન્ય વ્યાધિઓમાં સારી અસર કરે છે. (આ-કામ ડો. વોકરના મન પ્રમાણે નં. ૭ વધારે સારી રીતે કરે છે કેમકે તેમાં ગંધકનો તેજા છે.)

આ દ્વાર નં. ૪ પછી ઘણી વાર અપાય છે. શિરાઓને અતિશય સંક્રાંચવાનું સામર્થ્ય આ દ્વારમાં છે એ યકૃતસંજ્ઞમાં નં. ૧૧ થી વિરોધી છે. નં. ૧૧ અધિક પિત્તને વ્યવસ્થામાં આણે છે અને નં. ૫ યકૃત અને પ્લીહાપર અસર કરનાર હોવાથી પિત્તને કાઢે છે. કોમળ અવયવના સોજમાં આ નં. ૫ અપાય છે અને અસ્થિ વગેરેના સોજમાં નં. ૧ તથા ૩ અપાય છે. ગાંઠ ને પોચી હોય તો નં. ૫ અને અતિકાંબુ હોય તો નં. ૩ તથા નં. ૧ અપાય છે. વરમમાં આ દ્વાર પછી નં. ૭, ૧૨ અને ૨ આપવાનો યોગ આવે છે. નં. ૫નું રાજ્ય મટે એટલે નં. ૨નું અથવા નં. ૭નું શરૂ થાય છે.

આ દ્વારના સૂચક ચિન્હો તથા સ્થિતિઓ આ પ્રમાણે છે:—

(૧) ક્ષપ્રકૃતિ (૨) શરીરના કોઈ પણ અવયવમાંથી નીકળતું સોડી કાળું તથા

ગઢાવાળું હોય. (૩) લોહી મિથિન આમ પડવો અથવા ધોળો દસ્ત થવો. (૪) દુધ જેવું અથવા ડોળું-મૂત્ર. (૫) કોઈ પણ સ્થળેથી જાડો ધોળો રસ નીકળવો અથવા ધોળી પોપડી ઉખડવી. (૬) ચક્રત્રી મંદતા તથા પ્લીહાનો સોજો. (૭) આંખ મોટી અને બહાર નીકળતી જણાવી. (જો આંખની નીચે કાળો ભાગ દેખાય તો તે નં. ૧૦ સૂચવે છે.) (૮) વરમ અને સોજા માત્ર અને તેમાં ખાસ કરીને અતિસખત નહિ એવી ગાંઠ (જે અંધિરોક્ષમા નં. ૧.) (૯) પથારીમાં સુવાથી પથારીની ગરમીથી વધતું કળતર. (૧૦) કોઈ પણ અવયવની વૃદ્ધિ (૧૧) જીભ ઉપર જાડો ધોળો થર. (૧૨) વરમની દ્વિતીય ભૂમિકા (૧૩) એસિડથી ઉલટી એટલે એલ્કલોઈન સ્થિતિ. (આમાં નં. ૬ પણ પ્રસંગે સૂચવાય છે.) (૧૪) રસવાહિની શિરાના વ્યાધિ.

ખાસીએત:—જઠર અને પેદુની વેદના ધીવાળાં મિથુન ખાવાથી વધે છે અને વાની તથા કળતરની વેદના ગતિથી વધે છે.

આ ક્ષાર નીચેના વ્યાધિઓ તથા ચિન્હોમાં અપાય છે: બંધકાશ, તાત્કાલિક થયેલી ગાંઠ, જીર્ણ ઉપદંશ, કુમળી આંદી, પ્રમેહ, ટાઇફોઈડ નામનો જ્વર, રતવા, ઉઠાંટીયું, ડિપ્થેરીઆ નામનો ભયકર વ્યાધિ, ફેફસું, મરડો, સાદ જેસી જવો, ચોરી અથવા ગોખથી જણાતા પરિણામો, ગાલ પચેરીઆ, રક્તાશયનો પડદો, ફેફસાનો પડદો, આંતરડાનો પડદો, ઈત્યાદિ સર્વના વરમોની દ્વિતીય ભૂમિકા, વૃષણવૃદ્ધિ, કાયળીનું જાડું થવું (Elephantiasis of the Scrotum), રાફી, જીર્ણ રસોળી, કૃષ્ણમંડળનું સપાટીપરનું આંદું (જેડા આંદા માટે નં. ૨ છે), આંખ દુઃખવા આવી તેમાંથી ધોળા ચીપડા નીકળવા, ખીલ, મસા, દાઝવું, શ્લેષ્મ, શ્લેષ્મમાં તાક સુકાવું, ઉધરસ, કાનની અંદર સોજા થવાથી થયેલી બહેરાગ, કુમળો (નં. ૧૧ વાપર્યો પછી), ઠંડીથી થયેલો કુમળો, પિત્તને લીધે થતી શિરોવેદના, અતિસાર, ધોળા દસ્ત, યુક્તિયું, લોહીનું વમન, પ્રદર, ત્રિદોષ, હડખાઈ ઉધરસ [નં. ૮ સાથે]. હૃદયની ફડક, મોટીયો [નં. ૩ પછી], ઉંઘ આવતાં કાનમાં અવાજ સંભળાવો, પાછલે પહોરે નસ-હોરી ઝુટવી, બંધકાશ સહિત કડવો સ્વાદ, કૃમિ [નં. ૧૦ સાથે] અર્શ, પીશા-બમાં યુરીક એસિડ, અનાર્તવ અથવા અતિ મોડો આર્તવ, અતિ વહેલો આર્તવ, સતિકાજ્વર, સ્તન ચઢવાં, એમ્બોલીઝમ, સંધિવાજન્ય જ્વર, અસ્વસ્થ નિદ્રા. ત્વક્રોગ માત્ર કે જેમાં ક્ષાઈયિન નીકળતું હોય; મસા, શીતળા કાઠવાથી થતી હાનિ, વગેરે.

આ ક્ષાર ૬૪થી૧૨૪ પાવરનો ડો. સુસ્તર પ્રથમ વાપરતા પણ પછીથી ૩૪, ૪૪ વધારે પસંદ કરતા. દાઝવામાં, સંધિવા વગેરેમાં અને ત્યાં બહાર પોતાણે લગાડવામાં પણ વપરાય છે અને મોઢાના વ્યાધિઓમાં કોગળા કર-

વામાં ખજુ વપરાય છે. એક ગ્લાસ પાણીમાં ૩૫ ના દારૂના ૧૦ થી ૧૫ ગ્રેમન નાંખી ફાગળા કરવામાં વાપરવો.

આ ક્ષાર નં. ૫ ને હોમીયોપથીમાં મળતાં આવનાર ઔષધો તે બ્રાયો-નિયા, મકર્દુરી, એપિસ, યુજ, સ્પોનડુઆ, આયોડિન, પલ્લેટિલા. રૂડસ, અને સલ્ફર છે. ઉપદ્રશમાં આ નં. ૫ ની પછી નં. ૭ તથા નં. ૧૨ આપવામાં આવે છે. હોમીયોપથીમાં જે ભાગ સલ્ફર લખે છે તે ભાગ જીવનરસાયનમાં નં. ૫ લખે છે. એની અસર હડી છે અને એનું વલ્લથુ બહાર કાઢવાનું છે. ગાળે ગાળે આપવાના ઔષધો રૂપે ખજુ વપરાય છે અને એ બીજાં ઔષધને અસર કરવા તયાર કરી આપે છે. આ ક્ષાર પછી ઘણીવાર નં. ૨ આપવાનો હોય છે, નં. ૫ થી ગરૂ કગાયેલો આરામ નં. ૨ પૂર્ણ કરે છે.

પ્રકરણ ૬

નં. ૬. કાલિફોસ. KALI PHOS.

નામો વગેરે. પોટશ્યમ ફોસ્ફેટ, પોટાસિઆઈ ફોસફસ, ફોસફોટ ઓફ પોટાશ ફ્ત્યાદિ આ ક્ષારનાં નામ છે, અને એની રાસાયનિક સંજ્ઞા K_2HPO_4 છે. પોટાશ હાઈડ્રેટ અથવા કાર્બોનેટની સાથે ફોસફોરિક એમિક મિશ્રણ કરવાથી એ તૈયાર કરાય છે. એ જલમાં ઓગળી જાય છે અને દારૂમાં ઓગળતો નથી. એના પર ગાત્રિય ક્રિયા કરી ઔષધ રૂપે વાપરવાના રૂપમાં એ તૈયાર કરાય છે.

ગુણસ્વભાવ. શરીરસ્થ સર્વ પ્રવાહી પદાર્થો અને અવયવોમાં એ રહેલો છે અને ખાસ કરીને મસ્તિષ્ક, મગજાતન્તુઓ, સ્નાયુ અને રક્તમાં તથા પોટા મધ્યે રહેનાર રસોમાં એની સ્થિતિ છે. શારીર અવયવ રૂપ થઈ રહેનાર સર્વ પદાર્થો અતિ આગ્રહથી આ ક્ષારને ગળે છે અને સર્વ પુષ્ટિ આપનાર પ્રવાહી પદાર્થોમાં ખજુ એ રહે છે તેથી એની આવશ્યકતા સ્પષ્ટ થાય છે. પદાર્થોને ઓકસીજનવાળા કરવાની શારીર ક્રિયાઓ, શ્વાસ પ્રશ્વાસમાં થતો બે શ્વાસનો વિનિમય અને રક્તમાં થતા રાસાયનિક ફેરફારો તથા ચરબીને સાધુ રૂપમાં લાવી તેને પુનઃ ઓકસીજનવાળી કરવાની ક્રિયા-આ સર્વ આ ક્ષાર કરે છે. આ ક્ષાર ઐશ્વર્યી જાનનાં મગજાતન્તુઓને આ ક્ષારમાં બોળી રાખવામાં આવ્યો હોય તો તે લાંબા વખત સુધી પોતાના સામર્થ્યથી રહિત થતા નથી અને એ સામાર્થ્યને પૂર્ણ પછે સાચવે છે એ પ્રયોગથી સિદ્ધ થયું છે. વળી મૂત્રમાં જે કાલિફોસ વહું જાય છે તેનું પ્રમાણ કોઈ પ્રયોગથી ઓછું કરવામાં આવે છે તો તેથી શરીરમાં એવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે કે તે શરીર

ટાઈફસ નામના જ્વરની સામે ટક્કા ગ્રીવે છે આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આ ક્ષાગ્રમા નિષ્ક્રમતા થતી અટકાવવાનું બલ છે આ ક્ષાગ્ર ગારીર અવયવોની થતી દીક્ષુતા અટકાવે છે

આ આજી શરીર યત્રવત્ ચાલે છે અને તેની કમાન મજ્જાતન્તુઓ છે એ તન્તુઓનું મૂળ મસ્તિષ્ક તથા મેડ્યુલકા છે તેમા મસ્તિષ્કમા મુખ્યત્વે કરીને બે જાતનો દ્રવ ગડે છે એક ભૂરો અને બીજો ધોળો ભૂરો પદાર્થનો સંગ્રહ આ ક્ષાગ્રને સાથે છે અને ધોળાનો ન ૮ સાથે છે ભૂગ દ્રવની ન્યૂનતા આ ક્ષાગ્રને સૂચે છે એ ભૂરો પદાર્થ જેમ સર્વ ગારીર વસ્તુમા ગળાદિ છે તેમ બારે ક્ષારોમા આ ન ૬ નો ક્ષાર પશુ ગળા રૂપ છે આ ક્ષાગ્રના શુભો એના ચમત્કારિક છે કે જ્યારે તે જરાજર સમજશે અને કુશલ પુરધોને હાથે એ બગબગ વપરાશે ત્યારે એનો અનુભવ કગનાર ડાકટરો જાણે છે કે, ગાડાની ઇસ્પીટાલ જગતમાથી હુમ થઈ જશે આ હેતુથી જ વિદ્વાન ડાકટરો આ ક્ષારને જ ખરું “જીવનરસાયન” (Essence of life) માને છે વાણુ કામ કરી થાકી લોથપોથ થઈ જનાર કારીગર વગેરે-દાર તાડી પીનાની જરૂર કરી આખનાર આ ક્ષાગ્ર વિશ્રામસ્થાન રૂપે છે આ ક્ષાર મગજમારી કરનારને નવું જીવન આપે છે, ગૃહકાર્યથી શ્રમિત થયેલી સ્ત્રીઓનું આરામસ્થાન છે, વિદ્યાર્થીઓનું મુખ્ય ખય છે, સગર્ભાં જાને ગર્ભસ્થાન અટકાવી સુખથી પ્રસવ કરાવનાર આ નિર્ભયતામા સ્થાપના છે, ચીડીઆ મનુષ્યોને શાન્ત કરે છે મનુષ્યોને મિથ્યા ભયવશ થતા અટકાવે છે, શ્રમ દુર કરે છે, સ્મરણશક્તિ કપતાશક્તિ અને વિચારશક્તિને વધારે છે અને મસ્તિષ્કને શુદ્ધ તથા શાન્ત રાખે છે આ ક્ષાગ્રની શીક્ષા મદદ પાસે રાખવાનું એને વાપરનાર ડાકટરો સૂચવે છે

વિચારના અણુઓમા આ ક્ષારની ન્યૂનતા થાય છે ત્યારે નિરાશા, ચિન્તા, ભય, ગૂં રૂં થના જેવી સ્થિતિ, વહેગી પ્રકૃતિ, સ્મરણશક્તિનો અભાવ, ગાડપશુ આદિ થાય છે રક્તવાહિની ગિરાને ચલાવનાર મજ્જાતન્તુમા ન્યૂનતા થતા નાડી વેગવાળી મદબલથી વહેતી થાય છે જ્ઞાનતન્તુમા ન્યૂનતા થતા વિવિધ આવાત-પેરેલિસિસ-થાય છે અર્થાત્ તે તે ભાગ બહુર મારી બંધ થાય ગતિતન્તુમા (motor nerves) ન્યૂનતા થતા સ્નાયુની આવાત મુધીની દુર્બલતા થઈ રહે છે, આથી સર્વ પ્રકારની મજ્જાતન્તુઓની દીક્ષુતા અને તેથી થતી શરીરના વિવિધ અવયવોના વ્યાપારોની મદદતા આ ક્ષાગ્રથી દૂર થાય છે આ ક્ષારને સૂચવનાર મુખ્ય ચિન્હો આ બે છે—મજ્જાતન્તુની શિથિલતા અને અપક્ષય

આ ક્ષાગ્રને સૂચવનાર ચિન્હો તથા સ્થિતિઓ આ પ્રમાણે છે.

(૧) લોહી નીકળતું-જ્યારે લોહી પાતળું, ઠાણું અને નહિ ગઠાઈ જતું

હોય ત્યારે. (૨) અતિશય દુર્ગંધ-પછી તે શ્વાસમાં હોય, દસ્તમાં હોય, પીશા-
બમાં હોય, ફેફસામાંથી નીકળતી રસીમાં હોય કે ગમે તેમાં હોય. (૩) જીભના
ઉપર વાસી થઈ ગયેલી રાઈના જેવી તપખીરીઓ થર અથવા અવાળું પર
પડેલી લાલ લીંટી. (૪) ફીફ્ફો, નિરાશાવાળો ચહેરો, ખાડા પડી ગયેલી આંખ
અથવા ચહેરા ઉપર જુરાસનું ભાન. (૫) નાડીનો મદ વેગ. (૬) ઢીલીદબ્બ સ્થિતિ
અર્થાત્ મજ્જાતન્તુની નળગાઈ અને સ્નાયુની શિથિલતા. (૭) ત્રોહાની
ત્રિપ્રભવ સ્થિતિ.

ખાસીએતઃ—આ કારને સૂચવનાર ઘણું ચિહ્નો—ઘણી વેદનાઓ અવાજથી
વધે છે. તેમજ બેઠાં હોઈએ ત્યાંથી ઉઠવાથી, કામ કરવાથી અને સતત મહેનતથી
વધે છે. હડીને લીધે સર્વ ચિહ્નો વધે છે, અને સહેજસાજ હાલવા ચાલવાથી
ખાવાથી અને સોળાનમાં રહેવાથી સારું લાગે છે તથા એકલા રહેવાથી અથવા બેસી
રહેવાથી તેમાં ખરાબ લાગે છે. રાત્રિએ બેઠી પાંચ વાગતા સુધી થતી ખરજ.

આ કાર જેમ મજ્જાતન્તુને ઉત્તેજિત કરનાર છે અને તેથી તેમના દ્વારા
થતા વ્યાપારને નિયમિત ચાલતા કરે છે, તેમજ મજ્જાતન્તુ વધારે ઉત્તેજિત
થઈ ગયા હોય તો તેને પાછા વ્યવસ્થામાં લાવનાર પણ આ કાર છે, અર્થાત્
ડાક્ટરોની પરિભાષામાં કહીએ તો એ Nerve-Stimulant અને Nerve
Sedative બંને છે. આ શાસ્ત્રમાં નં. ૮ અને નં. ૬ એ બે કારો
મજ્જાતન્તુ માત્રના વ્યાધિના કારો છે તેમાં રહી રહી થતા ઉપદ્રવો નં.
૮ને સૂચવે છે અને બહુરે મારી જવાની અને અમિત થઈ જવાની સ્થિતિ
નં. ૬ને સૂચવે છે.

આ પ્રકારના ગુણસ્વભાવને લીધે નીચેના વ્યાધિઓ તથા ચિન્હોમાં
એ વપરાય છે;—મિથ્યા ગમ, ઉદાસી, દુઃખદ શંકાશીલ સ્વભાવ, નિસ્તાહ-
પણું, ભય તથા વિષતિથી થયેલી અસર, ઈન્દ્રિયભ્રમ, મનોભ્રમ હીસ્ત્રીરીઆ,
ગાંડપણ, સૂતિકાન્વરમાં તથા બીજા જ્વરમાં થતો સંનિપાત, અતિશય
શરમાળ સ્વભાવ, મસ્તિષ્કનું નરમ થઈ જવું, રાત્રિએ ભય લાગવો, ઉંઘમાં
વાત કરવી, ચાલવું, સુતાં અથવા બેઠાં પછી ઉઠતાં આવતી ચકરી, મસ્તિષ્કમાં
લેહી ન્યૂન થઈ જવું, મસ્તિષ્કનું ડોવાઈ જવું, ત્રિવાર્ધની સિરોવેદના; કાનમાં
તમરાં બોલવા, દક્ષશક્તિની દુર્બલતા, બીઆમણો ચહેરો, આંખ આગળ
કાળાં ચકામાં, કાનમાંથી દુર્ગંધ મારવું પર નીકળવું; કાનમાં ખરજ, અવધુ-
શક્તિની તીક્ષ્ણતા; નસકોરી ફૂટવાની પ્રકૃતિ, સહેજ પવનમાં રહેતાં છીંકા
આવ્યા કરવી, નાકમાંથી પીળી પોપડી નીકળવી, જુરાસ મારતો ચહેરો,
આંખોમાં કુવા પડી જવા, કળતર (નં. ૮), શળ, દાઢીના ભાગમાં ચૂંટ,
મેં આવવું (તેમાં જ્યારે દુર્ગંધ મારતો શ્વાસ થાય ત્યારે), રાખોડીયા રંગનાં
મેમાં ચાંદા પડવા, અતિશય યુંક આવ્યા કરવું, સવારમાં જીભ અતિ સુકાવી

જીભપગ તપખીરીયા રગનો થય, જીભની ધારપર રતાય તથા સોજો થયો; અવાળામાંથી લોહી નીકળ્યા કચ્છાની પ્રતિ, કહોતા હાંતની અતિ વેદના, માત કકડાવના; ગળામાંથી ખારો બળખો નીકળવો, ઉઘડીયું [છેલી જુમિકામાં], જઠગની વૃદ્ધિ [૧૨૪] જઠગું ચાદું (૧૨૪), ખાધાં છતાં અતિશય જીભ અર્થોત વધખા ખારુ મો, ખાલી ગચ્છા આવનાં મજ્જાતન્તુની શિથિલતાથી થતું અજીર્ણ, ઘેડ લીધું અથવા બુર વમન; વાયુનો જઠરમાં સચય અને તેથી જઠરનું આધ્માન (૧૨૪) અત્યંત શિથિલતા આજીનાર અતિસાગ, કોલેરા, દુર્ગંધ માર્ગો વાયુસ્થાવ, ધોળા જાસ જેવા દસ્ત (૧૨૪), દસ્ત થયા પછી આમજી નીકળવી અથવા એ લાગ આલો લાગવો, બધકોશ, તપખીરીયા રગનો અને લીલાસ મિશ્રિતદસ્ત, અર્સ, અતિશય કામરૂતિ, નપુસકપણ, રાત્રિએ વીર્યસ્ત્રાવ, સ્વભાગ પછી અતિશય થાક, ઉપદશનું ચાદું, કાળો દુર્ગંધ માર્ગો આર્તવ, અત્યાર્તવ, અનાર્તવ, પ્રદર (પીળો આવ અને તે દાહ કરતો અથવા નાગી રગનો), આર્તવ પછી કામવિટ્વિદિ, છોકરાઓને સહેજ સહેજ પીશાય અને વારવાર થયા કરવો, મૂત્રાગચ્છી નબળાઈ, મૂત્રનળમાંથી લોહી નીકળવું, ગ્રાઈટનો વ્યાધિ, મુખમેહ, દેસરીઆ રગનો પીગાળ થવો મૂત્રનલમાં કડું, ગલેસ્થાવનો સંભવ, સૂતિકાજવગ, સનિષાત, પ્રસવસમયે કષ્ટ (૨૪ વાર-વાર) [આ ક્ષારથી 'પ્રસવ' સત્વર થાય છે]; દમ ખારો, પીળો જડો દુર્ગંધ વાળો બળખો; રક્તાશયની શિથિલતા અર્થાત નાડીની મંદતા અને તેથી જીભાતાં સર્વ ચિન્હો, (રક્તાશયની કડક) [૪૦૦૪], વચ્ચે વચ્ચે રહી જતી અનિયમિત મદ નાડ, સર્વ પ્રકારના પક્ષઘાત, કોઈ પણ અવયવનું બહાર મારી જતું અથવા ગહી જવું, હાથેપગે ચૂંટ, પગે દાહ થવો, મદવાડ પછી સ્નાયુની શિથિલતા; સર્વ પ્રકારના કળતર [ન ૮ જોવો], ફેફસે [૧૨૪] નિદ્રાનો અભાવ; નિગતર ચોગ, છુટારાં જૂત, પડી જવું ઈલાહિતા સ્વપ્ન આવનાં, બાલકોમાં રાત્રિનો ભય અને તેથી ઉઘમા ચીસ પાડી જાગી ઉઠવું; વિષયનાં સ્વપ્નાં, ટાઈફસ જવગ, ટાઈફોઈડ જવરની શિથિલતા, અતિશય જવર, વાસ મારતો અતિપ્રસ્વેદ, ચૂંટ અથવા દુર્ગંધ નીકળતા સર્વ ત્વચાના રોગ; આહ, કાશી, તમાકુથી થયેલી ખગળ અસર, વગેરે અનેક વ્યાધિઓમાં આ વપગાય છે. એવોપથી ચિકિત્સા પછી પ્રથમ આ ઔષધ અપાય છે (૩૦૪). સ્નાયુ સુકાઈ જવા (૬૦૪), રાત્રિએ નિદ્રામાં ચાલવાની ટેવ વગેરેમાં પણ અપાય છે.

આ ક્ષાર સૂતિકા માટે અમૂલ્ય ઔષધ છે પ્રસવપૂર્વે અને પ્રસવ પછી એ સર્વથા ઉપયોગી છે. “અગ્ગટ” નામની દવાની જરૂર આ ક્ષાર વાપરનારને રહેતી નથી

સાધારણ રીતે ૩૩ નો આ ક્ષાર વપનાય છે, અગર જો ૬૪ તથા ૧૨૪ અને એથી ઉંચી પાવરનો પણ ક્ષેત્રમદ રીતે વપગાયો છે. ડૉ. વોન્ડર ગોલ્ડઝ

૧૨૫ થી ૩૦૫ ની ભલામણ કરે છે અને ૧૫ થી ૫૫ મુધીનો કચ્ચિત જ વાપરવાની જરૂર જણાવે છે.

હાથીયોપથીમાં પલ્લસેટિલા જે મન્જનનુનાં ચિન્હોને મટાડે છે તેનું કારણ એજ છે કે એમાં નફનો ક્ષાર વણા પ્રમાણમાં રહેલો છે. મન્જનનુને શાન્ત પાડવાના કામમાં આ ક્ષાર હાથીયોપથીના ઈગ્નેશિયમ, કાલ્શિઆ, હાયોસિયમ તથા કેમ્પેચનું કામ સારું છે. મુતકોથળીના વ્યાધિમાં નફની પછી નં ૮ આપવાથી પૂર્ણ આગમ થઈ રહે છે. હમરેજમાં નં ૬ પછી નં ૯ આપવા જરૂર રહે છે.

પ્રકરણ ૭

નં. ૭. કાલિ સલ્ફ. KALI SULPH.

નામો વગેરે. કાલિ સલ્ફ્યુરિકમ, પોટાશ્યમ સલ્ફેઇટ, કાલિ સલ્ફ, સલ્ફેઇટ ઓફ પોટાશ ઇલાદિ આ ક્ષારનાં નામો છે અને K_2SO_4 એ ગણાયનિક સહા છે. જ્વાલામુખી પર્વતમાંથી નીકળતા લાવામાં એ સ્વાભાવિક રીતે રહેલો છે. દરાગણા હડા પાણીમાં અને ત્રણગણા ખળખળતા પાણીમાં એ ઓગળી જાય છે.

આ ક્ષાર પ્રથમ તો શરીરસ્થ થોહના અણુઓ સાથે મળવાથી શરીરમાં ઓક્સીજન પહોંચાડે છે. આથી જ્વરમાં કે જ્યારે શરીરમાં પૂરતું ઓક્સીજન ન મળતું નથી ત્યારે આનો ઉપયોગ કરાય છે. આ ક્ષારની મુખ્ય અસર ત્વચાનાં તથા અભ્યંતર ત્વચાના પોટા ઉપર છે. સારી સ્થિતિમાં એ ત્વચાનાં હિદ્દોમાંથી સૂક્ષ્મધારા નીકળે છે જે પરમેવા રૂપે જણાય છે. જ્યારે શરીરસ્થ તૈલ વ્યાપાર વિનાનું થઈ રહે છે ત્યારે એ બહાર આવી ત્વચાનાં હિદ્દોને બંધ કરી દે છે તેથી ત્વચાદ્વારા બહાર નીકળી જતું શારીર વિષ અંદર રહે છે. આ ક્ષાર શરીરસ્થ તૈલને બતાવે છે અને તેને બગબગ કામે લગાડે છે. તેથી આ પ્રસંગમાં આ ક્ષાર આપવામાં આવે છે તો એ તૈલ પુનઃ વ્યાપારમાં જોડાવાથી હિદ્દોને બંધ કરતું નથી અને તેથી સ્વેદન ક્રિયા બરાબર ચાલે છે. તેથી જ્વર વગેરેમાં જો નં. ૪થી સ્વેદન ન થાય તો આ ક્ષાર આપવામાં આવે છે. આ રીતે આ ક્ષાર સ્વેદક—ડાયફોરેટિક છે પણ તે સાથે રક્તાશયની ગતિને મંદ કરનાર નથી વળી એનો તૈલ સાથેનો જે સંગ્રંધ છે તેથી ગમે તે વ્યાધિમાં કે જ્યાં ચીકણા પીળો પાણી જેવો પદાર્થ બહાર નીકળે અથવા પાતળી ચીકણી પીળી પોપડી બધાય ત્યાં આ ક્ષાર સૂચવાય છે. એ ક્ષાર પ્રસ્વેદ બંધ થવાથી તથા શીતલા, ગતવા, ઓરી વગેરે થોડાં દેખાઈ અંદર શમી જવાથી થતા વ્યાધિમાત્રમાં પણ અપાય છે. આ ક્ષારમાં ગંધકનો તેજાબ

ગુણો છે તે જન્તુ છે તેથી ખેમ, દાઢકોઈડ બર આદિ જે જે વ્યાધિઓ જન્તુઅન્ય મનાય છે તે સર્વમા આ આપવામાં આવે છે. દુઃખ અને ખોપરીના ભાગપરની એની અખરને લીધે એ તાલ પડની અટકાવે છે અને ખોડો મટાડે છે. આ ક્ષારને સૂચવનાર ચિન્હો તથા સ્થિતિઓ આ પ્રમાણે છે.—

(૧) મૂક્ષ જન્તુથી (Germs, bacilli) ઉત્પન્ન થનાર વ્યાધિઓ. (૨) દગ્દી સ્ત્રવ દગ્દો થઈ અથ તેવી (દાઢકોઈડ) સ્થિતિ અને રુધિર ત્રિપમથ થવાની (Blood poisoning) ગંઢા જેમાં રહેલાં. (૩) ગુગળાઈ જવાનું ભાન થાય તથા ખુદી હવામાં સાફ લાગે (૪) શુષ્કત્વચા—પ્રસ્વેદ નહિ થવો (ન. ૪ સાથે આ અંશમાં એ ન. ૬થી તથા ન. ૧૨થી વિરોધી છે.) (૫) પાછળે પહોરે વધવા માંડે અને સાંજ સુધી અથવા મધ્યગાત્રિ સુધી વધતા ગુણે તેવા જન્તુ માત્ર, તથા અન્ય વ્યાધિઓ. (૬) (શ્લેષ્મ, પ્રદર, કેન્સર, અતિસાર આદિ સર્વમાં) સાફ પીળો પાતળો અને ચીકણો ગ્રસ બહાર નીકળે સારે અથવા ખુદા ગુણે લીધો થઈ જાય તેવો ગ્રસ બહાર નીકળે સારે (૭) પીળી પાતળી અને સુકી નહિ પણ ચીકણી પોપડી ઉખડવી. (૮) જીભ પર ચીકણો પીળો થર અને પ્રસંગે ઘોળી ધાર (૯) પ્રસ્વેદ લાવવા, ત્વચા ઉખડી જઈ સારી ત્વચા આણુવા. (૧૦) શીતલા, ઝોરી, ગતવા આદિ વિવિધ વ્યાધિઓમાં ગમી ગયેલા દાણા તથા ચકામને બહાર કાઢવા, (૧૧) એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને ભટકતી વાની વેદના, (૧૨) આંતરગડાના ભાગમાં અથવા છાતીમાંથી નીકળતા પદાર્થોમાં ગંધકંની વાસ, (૧૩) જીભ તથા ત્વચાનું કેન્સર (૧૪) જઠરના વ્યાધિમાં જ્યારે ન ૮ સૂચવવાયા છતાં તે અસર નહિ કરે સારે. (૧૫) ત્વચાના રોગોમાં આ પ્રધાન ઓપધ છે

ખાસીએત:—સાયંકાવે વૃદ્ધિ અને ખુદી હવામાં થતો આગમ, બધા જોગડીમાં થતો વધારો.

આ પ્રકારના ચિન્હો ઉપરથી જ આ ઓપધ ઘણે અંશે વિવિધ વ્યાધિમાં વપરાય છે. એ વરમની તૃતીય ભૂમિકાનું ઓપધ છે. જ્યારે ન. ૫ કામ કરતું અટકે છે અને રમ પીળો થાય છે સારે આ સૂચવાય છે. ત્વચાનું કેન્સર, ખોડો, નખ બરાબર નહિ ઉચવા, વાળ ખરી જવા, શરદીને લીધે થયેલું પેટનું આધ્માન [ન. ૧ જેથી ગયેલા પેટ માટે છે,] ડાબે પડખે દુઃખાવો થાય તેવો પેટમાં વાયુનો સમય, ઉષ્ણકટિબધના સામાન્ય ઉપદ્રવ, અજીર્ણ (નં. ૯ તથા ૫ બસ નહિ થાય તો), ધસાદિમા તથા ઉપર જણાવેલા ચિન્હો જે જે વ્યાધિમાં થાય તે સર્વમા એ વાપરવામાં આવે છે.

૨૦ ગુસ્સર આ ઓપધને ઉપયોગ ૧૨૫ તથા ૬૫ વાપરવામાં સારો માને છે. ક્ષાર નં. ૭ ને ઘણે અંશે મળતું હોમીયોપથિક ઓપધ તે પચ્ચેટિલા છે. પચ્ચેટિલાનું પ્રયશ્કરણ કરતાં એમાં ન. ૭ ન. ૬ તથા ન. ૧ ગુણે જણાય છે.

જે વસ્તુ દેખાવી, ડોળા સકોચાવા, આંખે મજબૂતનું નળખાઈને લીધે ગ્રંથિ મારવી, માલકું જોવું, કળતર, ચૂંટ; કાનમાં ચસકા મારવા, કાનની અંદરના ભાગમાંના વ્યાધિમાત્રમાં [આ ક્ષારનો વિચાર કરવો]; ગદનું ભાન જતું રહેવું. વારાફરતી નાક વહેવું અને બધ થઈ જવું; ચહેરામાં કળતર-ખામ કરીને જે કળતર જમણી બાજુનું હોય, જપોરના જે વાગે અને ગત્રે પધારીમાં સુવાચી વધતું હોય; મોઢું વારંવાર વાકું વળ્યા કરવું, જીભ તોતડાની, દાંતખીડી, શીતલ જલ પીવાથી અથવા દાંતપુ અડકવાથી વધતી દાંતની વેદના, દાંતની અતિશય વેદના, દાંત આવતાં થતા ઉપદ્રવો, જ્વર વિના તાણ થવી; થતીકકમાળ [૪૦૦x]; ગળાનું અથવા છાતીનું બીસાતું, પેટમાં અથવા પેટમાં ચૂંક, મરડો, સુષ્મવાયુ, અત્તા સુધ્ધિ ગકાય નહિ તેવી પેટમાં કે પેટમાં થતી વેદના, પિત્તપાપાણુની વેદના, કોલેરા કે અનિસારમાં વંટ, અર્શની અતિશય વેદના, રહી રહીને દસ્ત ઉતરવો [બધકોશ], મરડાઈને પાણી જેવો દસ્ત થવો, પેટમાં અથવા પેટમાં વાયુનો ગડબડાટ. મૂત્રની અવ્યવસ્થા કે જેમાં ગદી રહીને પીશાળ થતો હોય, પીશાળ ઓછો થવો, રાત્રિએ વારંવાર પીશાળ કરવા ઉઠવું પડવું, મૂત્રમાં ફોસ્ફેટ પ્રમાણ કરતાં વધારે અથવા ઓછાં હોવાં, અતિક્રામવૃત્તિ; આર્તવ વખતે આવતી ચૂંક, સ્ત્રીઅડમાં કળતર, પીડિનાર્તવ, પ્રસવસમયે રહી રહીને આવતી પીડ [૧૨ વારંવાર], સૂતિકાવ્યગ્રમાં આંચકી, ગર્ભસ્થાનનો સકોચ, ઓર રહી જવી; નંદારી ઉધરસ, ઉઠાંડીયું, સર્વ પ્રકારની સખત ઉધરસ, હેડકી, દમ; હૃદયશ્લેષ્મ, રક્તાશયની ફડક, આંખે શરીરે ચૂંટ, ખરજ, ક્ષયમાં બધારે હેલકેરીઅસ કિપોઝિટ થાય ત્યારે, કેન્સરમાં પ્રધાન ઔષધ (પ્રથમ ઉચી પાવરનું અને પછી હલકી પાવરનું), સાયેટિકા, જ્વાન-તન્તુ અને ગતિતન્તુ માત્રને પ્રુષ્ટિ આપવા અને વ્યવસ્થિત કરવા-વગેરે વિવિધ વ્યાધિમાં એ વપરાય છે;

આ બારે દાર ઉપ્પુ જલ સાથે લેવામાં આવે છે તો ઘણી વહેલી અસર કરે છે અને તેમાં પછુ આ ક્ષાર બને ત્યાં સુધી ઉપ્પુ જલ સાથે જ લેવા જરૂર છે. અડચણને લીધે પાણી વિના એમને એમ કે હડા પાણીમાં લેવામાં આવે તો તેથી એની અસર જતી રહેતી નથી. ડો. સુસ્લર ૧x પાવરનો આ દાર વાપરવાની લલામણ કરે છે પછુ એ વાપરવામાં એ કામ નહિ કરતો જણાય ત્યાં ઘણી વાર ૨x અથવા ૩x વાગો આરોગ્યકર જણાયો છે. સુષ્મ-વાયુમાં ડો. મોરગન ૩૦૨ નો વાપરવા લલામણ કરે છે, પછુ સાધારણ મન એવો છે કે બધારે હલકી પાવરવાળું ઔષધ કામ નહિ કરે ત્યારે ચઢતી પાવરવાળું વાપરવાથી લાભ થાય છે તેથી તે નિયમની જ લલામણ ઘણા ખરા કરે છે.

આ ક્ષારના વિરુદ્ધ ઔષધમાં નં. ૪ અને નં. ૩ છે અને તે જ પ્રમાણે બેલાડોના, જેલસેમ, લેકેસિસ પણ વિરુદ્ધ છે. તેથી નં. ૮ ના અધિક પ્રમાણથી જણાતી અગવડતા એ વિરુદ્ધ ઔષધથી સમે છે.

વેદનામાં આ પ્રમાણે ચિકિત્સા કરાય છે:—

નં. ૫ જે વેદના દાગવાથી અને ગમ્भीરી વધે તેમા

નં. ૧ :—નં. ૮ જેવા જ ચિન્હો, પણ વધારેમા એ કે તે લાગ જહર મારી ગયા જેવો લાગે.

નં. ૬ : અમુક અતરે યયા કગ્તી વેદના,

નં. ૬ : અમુક અતરની સાથે અમુક સમયે જ પાણી થતી વેદના.

નં. ૪ : હડીથી આગમ થતી વેદના.

નં. ૧ : પ્રત્યેક વટ, વેદના પછી દગ્દી વિગેષ દુર્બલ થયેલા જણાય.

(નં. ૮ નો દગ્દી દેખીતો ઠીક જણાય છે)

પ્રકરણ ૯

નં. ૯. નેટ્રમ મ્યુર. NAT. MUR.

નામો વગેરે. નેટ્રમ મ્યુરિએટિકમ, મોડિઅમ ક્લોરાઇડ, ક્લોરાઇડ ઓફ મોડિઅમ, કોમન મોલ્ટ, ટેબલ મોલ્ટ, મીકુ (લવણ) ઇત્યાદિ આ ક્ષારનાં નામો છે અને NaCl એ રસાયનિક સજ્ઞા છે. જગતમા સર્વત્ર એ નીકળે છે અને પોતાથી ત્રણ ગણા પાણીમાં એ ઓગળી જાય છે. દાઝમા એ ઓગળી જતું નથી. પાણીમાં નહિ ઓગળી જતારા એવા ત્રણ પદાર્થો જેવા કે નં. ૧ નો ક્ષાર આદિ મીઠાના પાણીમા ઓગળી જાય છે.

ગુણસ્વભાવ : શરીરના ઘન અને પ્રવાહી સર્વ અવયવમા આ ક્ષાર રહેલો છે અને એનું મુખ્ય કામ તે તે વસ્તુમાં ગૂંઘવા જલની વ્યવસ્થા ગાળવાનું છે. મોડિઅમ નામની ધાતુના ત્રણ ક્ષાર આ ગાળવા વાપરે છે— ક્લોરાઇડ, ફોસ્ફેઇટ અને સલ્ફેઇટ અને એ ત્રણની અસર સારી રીતે ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. મોડિઅમ ક્લોરાઇડ એટલે નં. ૬ તે તે પદાર્થમાથી પાણી જતું ન રહે અને તે શુદ્ધ થઈ નહિ જાય તેમ વ્યવસ્થા કરે છે; તેમ જ એક સ્થળે જલનો સમય અધિક થાય અને બીજે સ્થળે જલ ઓછું થઈ જાય તેમ યવા દેતો નથી. નં. ૧૦ એટલે ફોસ્ફેઇટ લેક્ટિક એસિડને પૃથક્કરણ કરી શરીરમાં કબ્જ પાણીને ઉત્પન્ન કરે છે અને સલ્ફેઇટ એટલે નં. ૧૧ વધેલા પાણીને બહાર કાઢી નાખે છે. તેથી પાણીને નિયમમાં રાખવું એ નં. ૬ નું કામ છે, બહાર કાઢી નાંખવું એ નં. ૧૧ નું અને

પાણીને ઉત્પન્ન કરવું એ નં. ૧૦ નું કામ છે. આથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે નં. ૯ અને નં. ૧૧ આ અંશમાં વિરોધી છે, છતાં પ્રસંગે બંનેનો સાથે-વારાકરતી ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, કેમકે જે ઉપયોગી જલ છે તેને સંગ્રહી રાખવું એ નં. ૯ નું કામ છે, અને નકામાં જલને બહાર કાઢી નાખવું એ નં. ૧૧ નું કામ છે, વળી શરીરના પ્રત્યેક પોટામાં (Cell) સોડા રહેલું છે. વિવિધ પોટાની અથવા સેલની વચ્ચે રહેલા પ્રવાહી પ્રદાર્થમાં સોડિઅમ ક્લોરાઇડ છે. એ સોડિઅમ ક્લોરાઇડમાંના ક્લોરાઇડને સેલમાં રહેલું સોડા આકર્ષે છે અને તેથી સેલમાં સોડિઅમ ક્લોરાઇડ થાય છે અને પછી વિલક્ત થઈ નવા સેલને ઉત્પન્ન કરે છે. આ પ્રકારની ક્રિયાને લીધે ત્યારે સેલની સખ્યા ઠાઈ પણ ભાગમાં અથવા આખા શરીરમાં (જિમ્ફ્રામાંકુરોગમાં) ન્યૂન થાય છે ત્યારે નં. ૯ આપવાથી નવાં સેલ રચાય છે, જે સેલની વચ્ચે રહેલા પ્રવાહી દ્રવમાંનું સોડિઅમ ક્લોરાઇડ સેલમાં આકર્ષા લેવાતું નથી તો એ સોડિઅમ ક્લોરાઇડ પોતાના સ્થાનમાં જલને આકર્ષે છે અને તેથી ભાગમાં જલનો સચય વધારે થાય છે અને આવી રીતે જલોદર આદિ વિવિધ, અધિક જલને સચવનાર વ્યાધિઓ થાય છે. આ અધિક જલવાળી સ્થિતિમાં દરદીને ખારા પદાર્થો ખાવાની ઇચ્છા થાય છે અને એ ઇચ્છા આ ક્ષારની ન્યૂનતા સૂચવે છે. આહારમાં વધારે મીઠું ખાવામાં આવે તો તેથી આ તંગી દૂર થતી નથી કેમકે એ પ્રકારનું મીઠું તે મનુષ્યોનો આહાર છે, સેલનો આહાર નથી. સેલ તો ઔષધરૂપ ક્ષારને (નં. ૯ ને) જ મહત્ત્વ કરી પચાવી શકે છે સેલવચ્ચેના પ્રવાહીમાં વધેલું મીઠું ઘણીવાર મુખમાં ખારાશનું ભાન કરાવે છે તેથી એ ભાન પણ આ ક્ષારને જ સૂચવે છે.

ત્યારે આ ક્ષારની ન્યૂનતા થાય છે ત્યારે શરીરના વિવિધ અવયવોમાંથી-આંખ, આંતરડું, મુખ આદિમાંથી જલ વહે છે અને રસપદમાં જલ ભરાય છે, તેથી તે સર્વે પણ આ ક્ષાર આપવાથી મટે છે. આ રીતે મુખમાંથી પાણી વહેવું, આંખમાંથી 'પાણી ઝરવું', પાણી જેવો અતિસાર થવો ઇલાદિ જલની અવ્યવસ્થામાં સર્વ વ્યાધિમાં આ ઔષધ છે.

આ ક્ષારમાં ક્લોરાઇડન આવવાથી એ વડે શરીરમાં હાઇડ્રોક્લોરિક એસિડ થાય છે તેથી અટર્જી, જન્નુકનન આદિ કામમાં પણ એ ઉપયોગી છે.

હોમીયોપથીના નિયમથી જોતાં આ પ્રમાણે છે: મર્યાદા ઉપરાંત મીઠું ખાવામાં આવે તો આ પ્રકારનાં ચિન્હો થાય છે:-(૧) સ્વરરજ્જુ બડી થઈ બહાર મારી જાય છે અને સાદાં ઘણું કરીને બેઠેલા જ રહે છે. (૨) શીઝો અને મીઠીઓ ચહેરાનો દેખાવ, તે સાથે ત્વચાની શુષ્કતા કે જે પરસેવો

છૂટથી ચતાં જતાં રહે છે. (૩) બધકોષ અથવા લ્હર્મ અતિસાર. (૪) ચરખીની વૃદ્ધિ. (૫) રધિરનું પાતળું થઈ જતું, રક્તાભિસરણ ધીમું થતું અને શરીરની ઉબ્બતા કમી થવી. (૬) ખોડો ત્વચાના વિવિધ વ્યાધિઓ, ગડ ગુમડ વગેરે. તેથી આ સર્વ વ્યાધિઓ તથા ચિન્હો આ નં. ૯ને મૂલ્યવનાર હોયીયોપથીના નિયમ પ્રમાણે થઈ રહે છે.

આ ક્ષાર શારીર અવયવોના ફેરફાર—એકબીજામાં રૂપાન્તર સત્વર કરે છે અને (મૂત્રમાં) યુરીઆને બહાર કાઢે છે અને તેથી કરીને ગાંઠ, આંતરડાં અને ત્વચાના વ્યાધિમાં એ ઔષધરૂપ થઈ પડે છે. એની અસર રક્તનો જલીય ભાગ તથા લાલઆણુઓ, રસવાહિની શિરાવ્યૂહ (Lymphatic system), પચનેન્દ્રિયનું શ્લેષ્મપડ, યકૃત અને પ્લીહ પર ખાસ કરીને યકૃત તથા પ્લીહ અને પચનેન્દ્રિયના સ્નાયુને એ ઉત્તેજિત કરે છે અને દઢતા આપે છે. કપીનાઈનની માફી અસરને તરત જ શમાવે છે તથા દંશ ઉપર ખાસ ઔષધ છે. કીડી, મકોડા, વીંછી^૧ આદિના દંશપર એ લગાડવામાં આવે છે તથા ખાવામાં અપાય છે તો તેની વેદના સમી જાય છે. સર્પદંશ માટે એનો પ્રયોગ કરેલો ફોર્ષ સ્થળે દષ્ટ નથી છતાં વીંછીના દંશ ઉપર અકસીર ઉપાય તરીકે વાલે છે. સર્પદંશ ઉપર એની અસર બધી હકીકત બેતાં હોવાનો ઘણો સંભવ દેખાય છે છતાં તે પ્રયોગથી સિદ્ધિ કરવી બેઈએ. સગળી સ્ત્રીના^૨ તથા રજસ્વલાના અવયવના વ્યાપાર સંબંધમાં ઘણાખરા વ્યાધિઓમાં આ ક્ષાર જ ઉપાયરૂપ છે. આ ક્ષારને મુલ્યવનાર ચિન્હ તથા સ્થિતિ આ પ્રમાણે છે :-

(૧) જલ સ્વચ્છ અથવા પાતળા થરવાળી હોવી અને બાજુએ પરપોટા જેવું દેખાવું, અથવા સાફ મુકી અને દાઝી ગયા જેવી દેખાવી અને અતિશય પાણી શરીરના ગમે તે સ્થાનમાંથી વહેવું. (૨) અતિશય થુક આવવું, જલમય અથવા સહેજ મુકસથી મિશ્રિત ઉલટી થવી અથવા અતિશય તૃપા લાગવી. (૩) રધિર અથવા દૂધ અતિશય પાતળું પાણી જેવું થવું. (૪) અતિશય તંદ્રા અથવા તિદ્રા, (૫) આંખ, મોઢું, પેટ આદિ ગમે તે ભાગમાંથી અતિશય પાણી નીકળવું, અને તે સાથે ઈતર ભાગમાં મુકાશ જણાવી. (૬) ત્વચાના રોગમાં જે ફેલી થાય તેમાં સ્વચ્છ પાણી ભરાવું અથવા ચૂંટ આવવી અથવા સાફ પાતળી પોપડી ઉખડવી. (૭) અમુક કાલને અતરે, નિયમિત સમયે વેદના થયા કરવી. (૮) કપીનાઈન અને ઝેરી દવાના દીર્ઘ સેવનથી થયેલા ઉપદ્રવ. (૯) ગાડા અથવા પીગાળ પછી બળતરા થવી. (૧૦) રક્તાભિસરણની મંદતા જેથી હાથ પગ ટાઢા લાગવા અથવા નાડીનો ધબકારો આખા

^૧ વીંછીના દંશપર ગરમ પાણીમાં નાખી, ગરમ પાણીના પોતા મૂત્રાથી વેદના તરત જ સમે છે. અં. મ.

શરીરમાં સમજાવે (૧૧) શરીરના ગમે તે એક ભાગમાં શુષ્કતા અને ખીજમાં અતિશય પાણી વહેતું (૧૨) શરીર બહાર નીકળતા પદાર્થો જેવા કે પર્ણવેગ, મૂત્ર, શુક વગેરેમાં ખાગશ હોતી, ખારો સ્વાદ મુખમાં લાગવો, મીઠાની ઈચ્છા થતી

ખાઈસીએત:—હરીઆ કિનારે અથવા ખાગશનાળી હસામાં જે વ્યાધિઓ વધે, જે મનારમાં અને હડા હસામાં વધે અને સાજના ભાગમાં જેમાં વિગેર મીઠું ખાનાની ઈચ્છા થાય તેમાં સુવારો જપ્તાય, તે આ ક્ષારને સૂચવે છે

આ ક્ષાર એટલા બધા વ્યાધિઓમાં પ્રપચાય છે કે તેનો ખ્યાલ અનુભવથી જ આવી નકે તેમ છે એમાંથી ટેટલાક વ્યાધિઓ તથા ચિન્હો નીચે પ્રમાણે છે—લવિચ્છની નિરાશા, નિરૂત્સાહપણું (જેમ જેમ આધાસન આપીએ તેમ તેમ તે વધે), સનિષાત અતિશય ક્રોધશીલતા, દાડથી થતો વાનો ચાળો, ઉદાસી અતિશય ગિરોવેદના કે જેને નીચે આખ ગમે, માથું ધ્રજતું આધા શીલી ૧૨૨ (ન ૧૧) ફેફસ (૪૦૦૨ અને ૨૦૦૦x, ન ૫૫૭ી) આર્તમસમરે થતી શિરોવેદના, હથોડા મારતા હોય તેની ગિરોવેદના, હુ લાગવી, ખોડો, તાલ પડતી (૧૪ ઉપર લગાડતું) આખે જાખ વગરી આખમાં છારી ખાજરી અથવા પુલુ પડતું (ગીયા પાડનામાં તથા ખાવામાં) આઈરીસનો વરમ, વાયતા જાખ નળની એટલે અક્ષરો એક ખીજમાં પેશી જતા દેખાવા, ફૂંછુ મડળપરના આદા (સ્કેફ્યુલસ), ક્ષયશીલ દગદીના આખના વ્યાધિઓ આખ ગળવી ખીલ (ન ૫ ખાસ ઉપાય છે) આખના સ્નાયુની નબળાઈ (ખાસ ઉપાય છે), આખનું જલ વડી જવાની નળી છે તેનો સંકાય થઈ તે બધ થઈ જવી (Structure of Lacrymal tract) આનતા જાનમાં ચીરાતો હોય તેવો અવાજ થવો, કર્ણકંડુ કર્ણશ્લેષ્મ હર્ણ સ્લેષ્મ તથા તત્કાલના સ્લેષ્મમાં પાણી વહે તે સ્થિતિમાં, કાનમાં પોપડી બધાઈ જતી, નીચે વળતા અથવા ઉઘગસ ખાતા નસકોરી કુટવાનો હેવા, એક તરફનું નાક મધ થઈ જતું બરો મૂતરી જવી, ચુનીયુ (શુક બહુ આવતું હોય ત્યારે, નહિ તો ન ૫), હજપ વાળ હોય તેવું જાન થયા કરતું દાતની શિથિલતા ગળાના ભાગમાં લીસ અને શલ, દમ ચઢવો (૪૦૦x અને ૨૦૦૦x એક વાર અદનાડીયામાં આપનાથી ઘણીવાર મગી જાય છે), ખાધા પછી હૃદય આગળ મગતરા થતી, પેટમાં બગતરા થતી, દસ્ત અને મૂત્ર પછી બળતગ થતી, બધકોશ (૪૦૦x), પાણી જેવો અતિસાર, મગની શુષ્કતા, અતિશય પીશાબ થવો, પીશાબમાં લોહી નીકળવું, નપુસકપણું પીશાબ રોડી નહિ ગડાવો, નહેલો દેખાતો આર્તન, આર્તવની પીડા તથા અથવરથા રત્નેદર્શન

પૂર્વે થતી ઉદાસી (૩૦૩), વૃષણકોગની કંડુ, અંતર્ગળ, યોનિ કંડુ; યોનિની શુષ્કતા, પ્રદર, ગર્ભસ્થાનના અવયવોના વ્યાધિઓ; નાડી ઝડપથી ચાલવી તથા વચ્ચે વચ્ચે અટકી જવી તથા ડાબી બાજુએ સુવાથી વિશેષ અવ્યવસ્થિત થવી, પક્ષાઘાત, અવયવોનું સ્ત્રી જતું, હીસ્ટેરીયાની નખખાઈ, વારંવાર શ્લેષ્મ થઈ આવવો, અતિશય નિદ્રા આવ્યા કરવી અથવા તદ્દા જાગવી, રાત્રિએ અતિશય પ્રસવેદ થવો, ક્ષીનાઈનના અતિશય સેવન પછી આવવો એકાંતરીયો તાવ, ચોથીયો તાવ, ત્વચાના દર્શુ રોગો, ત્વચાના રોગમાત્ર જેમાં પાણી નીકળતું હોય, અથવા જગતરા થતી હોય અથવા સુકાપણુ લાગતું હોય, શિશ્નસ્થ, ખરજતું; દગ, જલોદર આદિ જળસયય દર્શાવતા વ્યાધિઓ, પાંકુરોગ સારી રીતે ખાતાં છતાં સુકાતા જતુ, રસવાહિની શિરાવ્યુહની અંધિના વ્યાધિઓ-વિગેરે વિગેરે.

સર્વ વ્યાધિ જેમાં ઉપર જતાવેલાં સૂચક ચિન્હોમાંથી કોઈ મળે તેાં આ ક્ષાર આપી જોવો. આ ક્ષાર શરીરમાં રહેલા નકામા થયેલા પદાર્થો જળદ્વારા બહાર કાઢી નાંખવામાં ઉપયોગી છે.

આ ક્ષાર અને નં. ૧૧નો વિવેક જગજર કરવાની જરૂર છે કારણ કે બનેલાં ઘણા ચિન્હો સમાન હોય છે. મુખમાં કડવું, વાસ મારતું અને મુકસવાળું પાણી આવ્યા કરતું એ નં. ૯ નું ચિન્હ છે, અને નં. ૧૦ ના ચિન્હમાં પણ મુખમાં પાણી આવવાનું છે પણ તે ખાદું અને દાહ કરતું હોય છે.

ડો. સુસ્તર ૬૫ પાવરનો આ ક્ષાર વાપરતા. હોમીયોપથી સસ્થાના ડાક્ટરોના અભિપ્રાય ૩૦૫ થી ઉંચી પાવરનો જ સર્વદા વાપરવાનો છે. ડો. વોન્ડર ગોલ્ડ ૧૫ થી ૩૦૫ અને ૪૦૦૫ તથા ૨૦૦૦૫નો વાપરવાની ભલામણ કરે છે. બનેલાં એ બહાર તથા અદર બંને સ્થાને વાપરવો-એટલે ચોપડવામાં, પોતાં મૂકવામાં, દીવા પાડવામાં, ફાગળા કરવામાં ઇલાદિ રીતે પણ જ્યાં વાપરી શકાય તેાં વાપરવો અને ખાવાનો તેા મુખ્ય છે જ.

રજસ્વલાને થતો માથાનો દુઃખાવો એ અધિક રજસ્ નીકળતું હોય તેા નં. ૭ને સૂચવે છે અને પ્રમાણથી ન્યૂન રજસ્ નીકળતું હોય તેા નં. ૯ને સૂચવે છે. જન્તુથી થતાં દંઘમાં નં. ૪ તથા નં. ૬નો ઉપયોગ પણ નં. ૯ની સાથે થાય છે. નં. ૯ને મળતું હોમીયોપથીમાં લાયકોપોડિઅમ છે અને નં. ૯ની અસરને પૂરું કરવા ઘણીવાર એની જરૂર પડે છે. લાલ રક્તવાહિનીમાંના જલના સમીકરણ માટે નં. ૯ જોઈએ છે અને ભૂરી રક્તવાહિનીમાં જલની વ્યવસ્થા માટે નં. ૧૧ની જરૂર પડે છે. ખોરાકમાં અધિક મીઠું ખાવાથી થતી અસરને હોમીયોપથીમાં ફોસફરસ દૂર કરે છે અને ખારા પાણીથી સ્નાન

કરવાથી થતી અસરને દૂર કરવા આસેનિક વપરાય છે. ગ્લેમપડનો સિંદુર નાઇટ્રેટથી દાહ થયે હોય તો તેની અસરને નં. ૯ દૂર કરે છે.

પ્રકરણ ૧૦

નં. ૧૦ નેટ્રમ ફોસ્. NAT. PHOS.

નામો વગેરે. નેટ્રમ ફોસ્ફોરિકમ, સોડિઅમ ફોસ્ફેટ, નેટ્રિ ફોસ્ફસ, ફોસ્ફેટ ઓફ સોડા ફ્લાદિ આ ક્ષારનાં નામો છે અને Na_2HPO_4 , $12\text{H}_2\text{O}$ એની રસાયનિક સજ્ઞા છે; સોડિઅમ કારબોનેટ-પાષાડીઓ ખારો અને ઓર્થો ફોસ્ફોરિક એસિડ ભેગાં કરવાથી આ ક્ષાર બને છે. એમાં સ્વભાવથી જલના ૧૨ અણુપુંજ રહે છે. પોતાથી જ ગળુ ટાઢા પાણીમાં અને બેવડા હિના ખખળતા પાણીમાં એ ઓગળી જાય છે, દાડમાં ઓગળતો નથી. આ દવાને ઔષધરૂપે વાપરવા માટે એના પર હોમીયોપથીના નિયમથી ક્રિયા કરવામાં આવે છે. આ ઔષધને સખત શુચ દીધેલી શીશીમાં રાખી મુકવું સાફ છે.

ગુણવેવભાવ. આ ક્ષાર રુધિર, સ્નાયુ, મજ્જાતન્તુ અને મસ્તિષ્કના પોટામાં (સેલમાં) તથા સેલોના મધ્યમાં રહેલ પ્રવાહીમાં રહેલો છે. આ ક્ષારની મુખ્ય અસર લેકટિક એસિડ અને યુરિક એસિડ પર છે. એ બે ખાટા પદાર્થનું એ પૃથક્કરણ કરી નાંખે છે અને તેથી રુધિરમાં વધેલી ખટાશ તથા તજજન્ય ઉપદ્રવ તરત જ શમે છે, આથી ખાટા પદાર્થો ખાવાથી ખાંડ, સાકર ખાવાથી તથા દુધથી જે વ્યાધિઓ થાય છે તે સર્વને આ ક્ષાર શમાવે છે. બાલકો કે જેનો આહાર મુખ્યપણે દુધ અને ખાંડ સાકરનો હોય છે તેને માટે આજ ઔષધ છે અર્થાત તેમના ઘણાખરા વ્યાધિમાં માત્ર આ ઔષધ બસ થાય છે. આ ક્ષારને લીધે જ રુધિરમાં યુરિક એસિડ વ્યવસ્થામાં રહે છે. આ ક્ષારની ન્યૂનતા થવાથી એ યુરિક એસિડ સોડાસાથે મળી જઈ યુરેટ ઓફ સોડા થાય છે અને પગનો નજળો અથવા સંધિવા વગેરેને હાનિ કરે છે. તેથી સંધિવા તથા નજળોમાં અને એને લીધે આવતા જવર વગેરેમાં આ ક્ષાર ઉપાયરૂપ છે. નહિ તો ને જાડ થતું આ ક્ષાર અટકાવે છે અને તેથી કરીને કમળો વગેરે ગળાના ભાગમાં રે અટકાવનાર છે. કૃમિ ખાસ કરીને લેકટિક એસિડ પર જ વાર અઠવાડીયામાં આજ્ઞાર આ ક્ષાર નાશ કરે છે એટલે કૃમિ બૂખે મરી આગળ બળતરા થતી, પેટમાં ગંદ લેકટિક એસિડ નહિ થવા દેવાથી આ ક્ષાર થતી, બંધકોશ (dyspepsia), પાણી જેનીનું પૃથક્કરણ થયું આ ક્ષાર કરે છે. પીશાબ થવો, પીશાબમાં લોહી નીકળવું, ગ્લુકોસિદિ વ્યાધિમાત્રમાં એ અપાય શકાવો, વડેલો દેખાતો આર્તવ, આર્તવની પીડા, કનેહ છે તેથી એ એકજન્યુ-

પૂર્વે થતી ઉદાસી (૩૦૧), વૃષધુકોગની કંટ, અતર્ગળ, યોનિ કટુ; યોનિની ગુપ્તતા, પ્રવર, ગર્ભસ્થાનના અવયવોના વ્યાધિઓ; નાડી ઝડપથી ચાલતી તથા વચ્ચે વચ્ચે અટકી જતી તથા ડાળી બાજુએ મુલાથી વિવેક અવ્યવસ્થિત થતી, પક્ષાઘાત, અવયવોનું મ્હી જતુ, હીસ્તીરીયાની નળખાઈ, વાગ્વાર સ્લેષ્મ થઈ આવવો, અતિશય નિદ્રા આવ્યા કરવી અથવા તદ્વા જણાવી, ગત્રિએ અતિશય પ્રસ્વેદ થવો, કચીતાઈનના અતિશય મેવન પછી આવવો એકાંતરીયો તાવ, ચોથીયો તાવ, ત્વચાના દર્બુ રોગો, ત્વચાના ગેગમાત્ર જેમાં પાણી નીકળતું હોય, અથવા જગતરા થતી હોય અથવા સુકાપણુ લાગતુ હોય, શિલસ્થ, ખગજું; દમ, બલોદર આદિ જળસયય દર્શાવતા વ્યાધિઓ, પાંડુરોગ સારી રીતે ખાતાં છતાં સુકાતા જતુ, રસચાહિની શિરાવ્યુહની અંધિના વ્યાધિઓ-વિગેરે વિગેરે.

સર્વ વ્યાધિ જેમાં ઉપગ જતાવેલાં સૂચક ચિન્હોમાંથી કોઈ મળે ત્યાં આ ક્ષાર આપી લેવો. આ ક્ષાર ગરીબમાં રહેલા નકામા થયેલા પદાર્થો જળદાગ ખહાર કાઢી નાંખવામાં ઉપયોગી છે.

આ ક્ષાર અને ન. ૧૧નો વિવેક જગમર કગ્વાની જરૂર છે કારણ કે અનેમાં ઘણા ચિન્હો સમાન હોય છે. મુખમાં કડવું, વાસ મારતુ અને મુકસવાળુ પાણી આવ્યા કરવું એ ન. ૯ નું ચિન્હ છે, અને ન. ૧૦ ના ચિન્હમાં પણ મુખમાં પાણી આવવાનું છે પણ તે ખાદું અને દાહ કરતુ હોય છે.

ડો. સુસ્મર ૬૪ પાવનો આ ક્ષાર વાપરતા હોમીયોપથી સસ્થાના ડાક્ટરોના અભિપ્રાય ૩૦૨ થી ઉંચી પાવરનો જ સર્વદા વાપરવાનો છે ડો. વોન્ડર ગોલ્ડ ૧૫ થી ૩૦૫ અને ૪૦૦૨ તથા ૨૦૦૦૫નો વાપરવાની ભલામણ કરે છે. અને ત્યાં એ બહાર તથા અદર અને સ્થાને વાપરવો-એટલે ચોપડવામાં, પોતાં મૂકવામાં, દ્રીયા પાડવામાં, કોગળા કરવામાં ઈલાદિ રીતે પણ ત્યાં વાપરી શકાય ત્યાં વાપરવો અને ખાવાનો તો મુખ્ય છે જ.

કુડુ સાથે ત્વચાની લાલાશ અથવા પીળી પાતળી પોષ્ટી ઉખડવી (૧) અર્થ પ્રકારનાં સંધિવા, ગડમાળ, ક્ષય અને કૃમિના ઉપદ્રવો. (૭) ધાવણાં બાલકોની આંખ દુઃખવી આદિ વ્યાધિઓ. (૮) ગાંઠ (અતિશય સખન નહી થયેલી). ચાદા. (૯) પડ થતુ. (૧૦) ડાંગે પડએ સુવાથી વધતી વેદના

આ કારના ગુણસ્વભાવ ઉપર જાણવ્યા છે તે ઉપરથી એ કયાં કયા વાપરવો તે વધારે સ્પષ્ટ થાય તેમ છે. છતાં સાધારણ રીતે આ વ્યાધિઓમાં એ વપરાય છે :—

નજવી વાતમા ચીડીઓ સ્વભાવ, બીકણુ પ્રકૃતિ; તાળવાપર થતી ગિરો-વેદના, એસિડ વધવાથી આવતી ચકરી : આખમાથી પીળા ચીકણા ચીપડા નીકળવા, નાનાં બાલકોના વ્યાધિઓ (દુધ અને ખાડની અધિકતાથી થતા લેક્ટિક એસિડને માટે તથા તજજન્ય વ્યાધિ માત્રમા). બાલકોની આંખદુઃખવા આવવી (૧૨x), આખ ગળવી અને બળતગ થવી, કૃમિને લીધે માલકુ જેવું. આખ આગળ તનખા દેખાવા, ખીલ (જ્યારે તે નાના બિલસ્ટર જેવા દેખાય છે ત્યારે), ક્ષયના સંભવવાળાની આખના વ્યાધિઓ (૪૦૦x), આંખ આગળ પડદો નાખ્યો હોય તેવી આંખ વળવી; કાન બહારથી આજો થવો, બગવો અને ચૂંટ આવવી, નાક આગળ ચૂંટ (કૃમિને લીધે હોય તો), નાક આગળ દુર્ગંધ મારવી; ચહેરા આગળનું કળતર, શીક્ષો અને ભુગશ માગતો ચહેરો, મુખમા તાત્રના જેવો અથવા ખાટો સ્વાદ, જીભના ટેરવાપર ત્રાણ લાગેલો હોય તેવું ભાન થયા કરવું, બોલતા અચકાઈ જતુ; રાત્રે દાંત કકડાવવા; શ્વેભ અથવા ઉધરસમા પાછળના નસકેરામાથી થદ પીળો રસ નીકળવો. પિત્તપાયાણુ થતો અટકાવવા, જઠરમા ખટાશની વૃદ્ધિ તથા તેને લીધે થતુ ઉપર દર્શાવેલુ વમન, જઠરમાં ખાધા પછી જે કલાકે થતી વેદના, પિત્તની ન્યૂનતાથી ભારે ખોગક ન પચવો; અતિશય ખટાશથી થતો બધકોશ તથા અતિસાર, પેદુમાં ગડબડાટ-જે ડાંગે પડએ સુવાથી વધે, દસ્ત ખાટો ગધાતો અથવા લીધો, "કૃમિ, ધોળા રંગના અથવા લીલા રંગના ઝાડા વધારે થવા અને સાથે કોઈક વાગ ક્રમજો થવો, હરીયા બધકોશ, પ્રમેહની પ્રથમ બૃમિકા, મધુપ્રમેહ, વારવાર પીશાળની હાજત થતી અને ચીશાળ રહી રહીને મહેનતવડે ઉતરવો, સંધિવા સાથે પીશાળ ગ્યામલાલ થવો, મૂત્રાશય હીનબલ થઈ જતું (Atony), મૂત્રાશયને વરમ (આ ખાસ ઉપાય છે), ધાતુ પાતળી પાણી જેવી થઈ ગયેલી, ઉપસ્થ-પર ચૂંટ આવવી, વૃષણમાં અને તેની રજામાં તાણુ જેવું ભાન થવું, ગર્ભ-સ્થાનમાં નબળાઈ તથા દુઃખાવો, યોનિમાંથી ખટાશવાળો રસ નીકળવો અને તે સાથે વધ્યાપણું, પ્રદર-જ્યારે તેમાં મધ કે ક્રીમ જેવો રસ નીકળે ત્યારે સગર્ભાદશામાં સવારે દહીં જેવું વમન થતુ ક્ષય (આરભની બૃમિકા) દાખ-

નાથી અથવા ઉંડા શ્વાસ લેવાથી વધતી જાતીની વેદના, ગમ્તાશયની ફૂકક અને સાથે ગરીરના બૂફા બૂફા ભાગમાં નાડીનો અવાજ સંભળાવે. ગળાની અધિનો મોઝો, કઠમાળ, પહોટી વગેરે સાધાના ભાગમાં દુખાવે, સ્ત્રીસર્સંગના સ્ત્રીમાં, દિવસના ભાગમાં પગ ટાઢા લાગે અને રાત્રે તળીઆ બગે, ત્વચા ઉખડી જતી, આંખે ગરીરે ચેળ, ત્વચાના વ્યાધિમાત્ર-જન્યારે ઉપર દર્શાવેલો ગસ નીકળે અથવા પોપડી ઉખડે ત્યારે, બાળકોનું સૂકાઈ જવું, દરીઆ લાગે તેમાં, દારૂથી થતો ગાઉટ વગેરે વ્યાધિઓ, પુરૂષને સ્ત્રીમાં વીર્યસ્ખલન થાય તે માટે આ ક્ષાર ૩૦૪ નો અકસીર ઉપાય મનાય છે.

ડો. મુસ્લિમ : ૪ નો આ ક્ષાર વાપરતા ડો. મોરગન ૩૦ ૪ નો વાપરે છે.
ડો. વોન્ડર ગો ટન ૧૨૪, ૬૦૪ અને ૪૦૦૪ એ નજીની લવામણ કરે છે.

પ્રકરણ ૧૧

નં. ૧૧. નેટ્રમ સલ્ફ NAT SULPH.

નામો વગેરે. નેટ્રમ સલ્ફેટ, મોડિઅમ સલ્ફેટ, મોડી સલ્ફેસ ઓપારસ સોલ્ડ સલ્ફેટ ઓફ મોડા ઇથાદિ આ ક્ષારના નામ છે અને $\text{Na}_2\text{SO}_4 + 10\text{H}_2\text{O}$ એ એની ગણાવનિક સજ્ઞા છે દુગિયાના પાણીમાં, ખાગ ઝરામાં, ગણિઆના ખાગ સરોવરમાં વગેરે વિવિધ સ્થલે આ ક્ષાર તૈયાગ રૂપમાં જ મળી આવે છે સાધાગણુ મીઠાને ગંધકના તેજન સાથે મેળવવાથી આ ક્ષાર નૈસાર થાય છે.

ગુણસ્વભાવ આ ક્ષારની એક મુખ્ય અસર પૂર્વ ન ૮ ના પ્રસંગમાં જણાયા પ્રમાણે શરીરમાં રહેલા જલપર છે શરીરમાં ૭૦ ટકા જેટલું પાણી છે અને તેને વ્યવસ્થામાં ગણનાર ન ૯ છે જ્યારે રક્તમાં, વિવિધ અવયવોમાં તથા અન્ય પ્રવાહી પદાર્થોમાં જે પ્રમાણમાં પાણી હોય તે ક્રમમાં વધારે થાય છે ત્યારે તે વધેલું પાણી વિવિધ ઉપદ્રવો કરે છે ઉનાળામાં તથા શરદા ઋતુમાં સખત તાપને લીધે પાણી વગાડી રૂઢિ ઉચે ચડે છે અને તે શ્વાસદાગ રક્તમાં પ્રવેગિ જલની વૃદ્ધિ કરે છે આ વધેલા જલને લીધે અતિસાર થાય છે, ત્રિફલકા (કાવેરા) થાય છે, પિત્તજ્વર આવે છે વગેરે વ્યાધિઓ પ્રતીત થાય છે તેમ જ ન ૧૦ વેક્ટિક એસિડને પૃથક્કરણ કરી જલ ઉત્પન્ન કરે છે ન્યાનુધી ગરીરમાં જોઈતા પ્રમાણમાં આ ન ૧૧નો ક્ષાર હોય છે ત્યાં સુધી એ નિરપયોગી પાણીને મહાગ કાઢી નાખે છે અને તેથી પાણીની વૃદ્ધિ થવા પામતી નથી અને તે વ્યાધિઓ થતી નથી પણ એની ન્યૂનતા થવાથી એ

જલ શરીરમાં સ્ત્રી વિવિધ ઉપદ્રવો કડે છે આ સર્વ ઉપદ્રવ થતા અટકાવનાર તથા થયેલાને શમાવનાર આ નં. ૧૧ નો ક્ષાત્ર છે. ઉનાળામાં તથા શરદામાં, તેમ જ પિત્તજ્વર, ફાલેરા આદિના ઉપદ્રવ આવતો હોય ત્યારે રોજ નં. ૧૧ એક વાર લેનામાં આવે તો તે માણસને એ ઉપદ્રવ થવાનો મળતો જોઈએ આવે છે એકાતરીઓ તાવ, રીમિટલ જ્વર, પિત્તજ્વર, ઈન્ફલ્યુએન્સા, પિત્તને અતિસાર, રતના, ફાલેરા, જલોદર ઇત્યાદિ વિવિધ વ્યાધિમાં આ ક્ષાત્ર આ હેતુથી ખાસ ઔષધરૂપ છે

આ અશમાં આ ક્ષાત્ર નં. ૮ થી ત્રિશદી અસરવાળો છે બન્ને ક્ષાત્ર જલને આકર્ષે છે પણ તે જૂદા આશયથી, નં. ૮ ઉપરોગી જલને આકર્ષી તેને બહાર જતા દેતો નથી અને નં. ૧૧ નિરપયોગી જલને આકર્ષી તેને બહાર કાઢી નાખે છે, વળી નં. ૮ જલના આકર્ષણદ્વારા મેલની સખ્યામાં વધારો કરે છે અને નં. ૧૧ લુકાસાઈટમાંથી જલ ખેંચી લઈ તેનું પૃથક્કરણ કરી નાખે છે, આથી નં. ૧૧ લ્યૂગીમાં આવે (એ વ્યાધિમાં લોડીના ગતા અણુઓ કુતા સ્ત્રેત અણુઓ વધી જાય છે અને એમાં પ્લીહનો મોજો અથવા ગ્લેન્ડની ગિરાવ્યૂહની અધિના સોજો થાય છે,) મટાડે છે

મૂત્રવાહક નળીના એપિથેલિઅમના મેલનો વ્યાપાર આ ક્ષાર વધારે છે તેથી તેમાં અધિક મૂત્ર રૂધિરમાંથી ખેંચાઈ આવે છે આથી આ ઔષધ મૂત્રલ છે (Diuretic) નં. ૧૦ મૂત્રપિંડના વ્યાપારની વૃદ્ધિ કરે છે અને તેથી એ પણ કઈક અંશે મૂત્રવ ઔષધ છે

આ જ પ્રકારે પિત્તવાહક, પેનક્રીઅસ અને આતગડું એના એપિથેલિઅમ (ત્વચા) ના સેલ ઉપર પણ આ ક્ષારની અસર છે એ વ્યાપાર વધવાથી પિત્ત બગાડર નીકળે છે, નીકળેલું પિત્ત એક સ્થાયે સચિત થઈ ગડબડાટ ન કરતા આતગડામાં થઈ દસ્તમાં વહું જાય છે આથી પિત્તજન્ય વ્યાધિઓ આ ક્ષાર મટાડે છે નં. ૫ ચક્રતને ઉત્તેજિત કરે છે અને પિત્ત વધારે કઢાવે છે નં. ૧૧ વધેલા પિત્તને શમાવે છે, પિત્તને જાડું થઈ જવા દેતો નથી અને પિત્તવાહકનળીમાંથી નીકળતા પિત્તને બહાર કાઢી પોતાને માર્ગે વહેતું કરે છે, નં. ૧૧ની આ સર્ના મજાતતુપર અસર છે

મૂત્રાશયના ક્ષાન્તતન્તુને જાગ્રત કરનાર પણ આ જ ઔષધ છે તેથી એ તન્તુઓ જાગ્રત થવાથી મૂત્ર યાગતુ બાન દરદીને થાય છે અર્થાત્ પીગાળ ઉંઘમાં થઈ જતો નથી મૂત્ર નીકળતું જ-રચાતું જ બધ થઈ જાય (Suppression of urine) તો ત્યાં પણ આ જ ક્ષાર પ્રધાનપણે ઔષધરૂપે વપરાય છે. મધુમેહ પેનક્રીઅસનો ગ્લેન્ડો નીકળવાથી થાય છે તેથી એમાં આ ખાસ ઔષધ છે

મોઠા આંતરડાના ગતિતન્તુ આ ક્ષારની ન્યૂનતાથી ગિચાલ થઈ ગયું છે ત્યારે એ આંતરડું મગને બહાર કાઢવાની ક્રિયા કરી શકતું નથી. એ સમયે આ ક્ષાર આપવાથી અધોદ્રગ તથા ચુક થયેલી હોય તે મટે છે.

આ ક્ષાર (૧) ઉપરની ત્વચાના સેલનો ઉત્તેજક છે તથા (૨) જ્ઞાન-તન્તુ અને ગતિતન્તુનો ઉત્તેજક છે તથા તેને બલ આપનાર છે તેથી નર્વ-ટોનિક અને સ્ટિમ્યુલન્ટ છે.

સૂક્ષ્મતમ જે શરીરસ્થ શિગઓ (Capillars) છે તેમાંથી લોહી પોતાની મેળે અથવા ગ્લુક્રિયામાં અથવા કઈ વાગવાથી નીકળે છે અને તે ખીબ ઉપાયે બંધ થતું નહિ હોય ત્યાં દોઢ ગ્રેઇન સોડિઅમ સલ્ફેઇટ વાપરવાથી બંધ થાય છે. આ જ હેતુથી અતિઆર્તવમાં આ ક્ષાર ઉપાય રૂપ છે. આ ક્ષારને સૂચવનાર ચિન્હો તથા સ્થિતિઓ આ પ્રમાણે છે:—

(૧) શરીરના કોઈપણ ભાગમાં જલનો અધિક સંચય (જેમકે જલોદર, ગ્રાહુની પ્રેથળી પર પાણીવાળો મોલો વગેરે) (૨) શરીરના કોઈપણ ભાગમાંથી પાણી પાણી જેવો પદાર્થ નીકળવો અથવા પીળી પોપડી ઉખડવી. (૩) છલના મૂળ આગળ મેટ્રો લીલાસ પડતો અથવા લીલો અને જઢામી મિશ્રિત થઈ જાયવો અથવા મોઢામાં કડવો સ્વાદ લાગવો. (૪) લીલાસ પડતો અને પાતળો બળ્યો નીકળવો. (નં. ૭ પછી). (૫) લીસો દસ્ત અર્થાત્ પિત્તની અધિકતાવાળો ઝાડો, ઉલટીમાં પિત્ત નીકળતું (કડવી પીળી ઉલટી થવી) (૬) આ મૂત્રલ ઓપધ છે. (૭) વારંવાર વાસ મારતો ચીકણો બળ્યો કાઢવાની જરૂર પડવી (૮) સવારે પાતળો દસ્ત થવો. (૯) મગજપર ઘોહી ચડવાનો હેવા.

ખાસીઓત:—કોઈપણ રૂપમાં પાણી મલકુ કરવાથી વ્યાધિની વૃદ્ધિ થવી પાણીવાળા માકલાજ અથવા મત્સ્ય ખાવાથી વૃદ્ધિ દેખાવી, ગઢી અને ભેગવાળા સ્થાનમાં તથા એવી હવામાં વૃદ્ધિ થવી અને મુઠી ખુસ્તી હવામાં આગમ જણાવો; તાપને લીધે થતાં ચિન્હો, ડાબે પડખે સુવાથી ચિન્હો વધવાં. જ સવારમાં વૃદ્ધિ પામતાં અને સાંજના ૩ પછી આગમ પામતા ચિન્હો.

આ ક્ષાર રોજ આવતો જવ, તરીયો અથવા એકાંતરે તાવ, સાદો જલોદર (નં. ૯), પગનો નજળો, રીમિટટ તાવ, મંડુમેહ, ઇડીમા (ત્વચા અથવા સ્કેલમપડની નીચે પાણી ભગઈ થયેલો મોલો), પિત્તને લીધે નિદ્રાનો અભાવ, પિત્તની અન્યવસ્થા, પીગાળમાં રેતી જવી, પથરી, પિગાળ ઓછો

• આ પ્રમાણે સર્વ દોષોપાશીન પ્રયમાં આ ક્ષારની આ ખાસીએન પ્રવિન પ્રમાણે આપેલી છે. ટો મુરવર એ પ્રવિનને રસીકારવા નથી થયે પ્રસંગે જમણી તરફની શિરોતેદના, જમણે પડખે સુવાથી આવતી ચડતી ધમગે પડખે સુવાથી જમણી પેટુની અન્યવસ્થા ને સર્વ આ ક્ષારને સૂચવનાર છે.

થવે. અથવા બંધ થઈ જવે, ઉપદ્રવ, મેલેરીયાજન્ય મનાતા વ્યાધિઓ, પીળો તાવ, કોસેગ, જમણી જાળુનો માથાનો દુખાવો, ઈલાદિ વ્યાધિને મટાડે છે.

આ ચિન્હો તથા વ્યાધિમાં વપરાય છે:—આત્મઘાત કરવાની ત્રિતિ, કોપી પ્રૃત્તિ, (પિત્તને લીધે), સંગીતથી અને ખાસ કરીને કરાબુરસ-પ્રધાન આયનથી વધતાં ચિન્હો (જે સવારમાં વધારે દેખાય છે તે), આગા-ભંગપાતું, પડવાથી અથવા માથાને ત્રાગવાથી થતાં માનસ અવ્યવસ્થાનાં ચિન્હો, જઠરની અવ્યવસ્થાથી થતી પિત્તપ્રવૃત્તિ ચકરી અથવા ફેર, ઓળંગે વાળ આગળ થતો દુઃખાવો; મોટા જિલસ્ટો જેવા ખીલ-જ્યારે દાહક પાણી આંખ-માંથી વહે સારે, આંખનાં પોષ્પાંની ઘર આગળ દાહ, સવારમાં આંખ ચોટી જતી; કર્ણમાં થતો વદનાદ, વિષ્ણુત્વા જેવી કર્ણગત, આર્તવ-સમયે કુટતી નસકોરી, ઔપદશિક નાસિકાગ્રથુ, નાક સીડાઈ જતું, નાક સુંકે લાગતું તથા તેમાં બળતરા થતી, ચહેરા ઉપર પાણી ભરાયેલી ફાફાળો; મુખ ચીકણું અથવા કડકું લાગતું, લાલ અથવા બળતરા થાય તેવા ટેરવાપર ફાફા થવા; તમાકુ પીવાથી અને ઠંડી હવાથી સારો થતાર દાંતનો દુઃખાવો, અવાળુમાં બળતરા, શ્વેભવિકારો-જ્યારે ઘણા, જડા અને ચીકણા ઘોળે બળખો પડે અથવા લીવાસ પડતો બળખો પડે સારે, દરેક સાંજરે તૃષા લાગે, પેટ મોડું અને ભારે લાગે અને વારંવાર ઉલટી અથવા ઉબકા થાય, પિત્તનું વમન, પવનની ચુક (પેદુમાં) જે સિગમેઈડ ફેક્ષરના ભાગમાં વધારે જણાય અને આહાર પ્રવૃત્તિ કરતા પૂર્વે પેટ ખાલી હોય ત્યારે વધારે જણાય, જોહર, ચક્રત્વા વ્યાધિઓ, કમળો, પેટનો ચડાવો, જમણે પડખે શર થઈ પેદના ભાગમાં પ્રસરતી વાયુની ગુંથનો દુઃખાવો, વૃદ્ધ સ્ત્રીઓને પ્રાંતઃકાળમાં જણાતો અર્ધ અતિસાર, ચુદા તથા ઉરની વચ્ચેના ભાગમાં મસા જેવા ફાફા; પીશાબમાં પિત્તનું અધિકષ, શુદ્ધાનો અર્ધ વરમ, પીશાબમાં ઈંટના બૂકાના રંગ જેવો પદાર્થ જવો, પીશાબ કરતાં બળતું, અતિશય પીશાબ થવો-ખાસ કરીને મધુમેહમાં, પીશાબ સાથે પડ અને શ્વેભ જેવો પદાર્થ પડવો, ઔપદશિક ક્રાન્ટિયોમા, અર્ધ પ્રમેહ, પ્રમેહ દર્બાઈ જવો, યોનિના ભાગમાં યોનિ તથા ફાફાળો થતી, ખટાશવાળો પ્રદરનો રોગ, સગલાંનું પ્રાંતઃકાલનું વમન જે કડવા સ્વાદ સાથે હોય તો; સાદ ખેસી જવો, શરદીમાં વધતો દમનો વ્યાધિ, હાતીમાં બળખો ગોળ્યા કરવો. હાતીપર હાથ દખાવી રાખવાથી ન્યૂનખલ જણાતી ઉધ-રસ, શરદીમાં ખાસ લેતાં મુંઝવણ; મેરુદંડનો મેનિનજાઈ ટિસ (ખાસ ઉપાય). ડાબે પડખે શલ, નખના મૂલ આગળ વરમ થવો તથા પાકવું, પગની આંગ-ળીઓની કંકુ, સાયેટિકા (ખોલ પછી અથવા મુત્તા પછી ઉભા થતાં લાગતો હાથ અથવા કોઈ પણ સ્થિતિમાં આરામ ન જણાતો હાથ તો), સંધિવા;

ધુંટણુ આગળ ખાસ કરીને ઝમ જણાવે, આખા શરીરની ધૂનરી, ઉંઘમાં હાથ પગનો સંકોચ વિકાસ થયા કરવે, લખતાં હાથ ધૂનવા; ઉંઘની ગર્જનાત્મક ઘણું સ્વપ્નાં આવવાં અને લય પામી જાગ્રત થવું; આંખ, ખોપરી, જાતી ઈલાદિ ભાગમાં ઝસા થયા કરવા, ખરજતુ ફોલીમાત્ર જેમાં પાણી જેવો પીળો રસ ભગમેલો હોય તેમાં, ઈંગના ગહારના ભાગમાંનાં ચાંદા, રતવા, ઘણા હાંખા વખતનું ભગદગ, પહેરેલાં વસ્ત્રો કાઢવાથી આવતી ચેળ, વગેરે. આ ક્ષાત્ર ક્ષયવાળા રોગીને આપવાથી તે ક્ષય વ્યાથળ વધતો અટકે છે—ખાસ કરીને આંતરડાનો ક્ષય હોય તો.

અધકોશ, અમુક અતરે આવતા જવર આદિ ચિન્હો, મધુમેહ, મૂત્રપિપ્પડના વ્યાધિઓ, યકૃતના વ્યાધિઓ, પિત્તની કોષળીના વ્યાધિઓ, પેન્ક્રીઅસના વ્યાધિઓ, ગુદમ, અતિસાર, કોબેરા, પીગાળ બધ થવે, એન્ડ્રીસાઇટિસ રતવા, જીર્ણ પ્રમેહ—એ વ્યાધિઓમાં આ પ્રધાન ઔષધ છે. આ ક્ષાર મેયેરીઆને હુણુનાર છે અર્થાત્ એન્ડ્રીમેયેરીઅસ છે તેથી મેયેરીઅસ જવર, શિરોવેદના આદિમાં ખાસ વપરાય છે. આ સાથે દગજતા ઉપર અક્રમીર ઉપાય છે પણ તે માટે ૬૦૦૨ અથવા તેથી વધારે પાવરનો લાગે અંતરે જોકે જોક વાર આપવાનો હોય છે.

આ ક્ષાર નહિ જ્યેષ્ઠતો હોય અને લાં આપવામાં આવ્યો હોય છે તો કોઈ કોઈ વાર નસકોરી ફોડે છે.

સાધારણ રીતે ૬૪ પાવરમાં વાપરવા ડો. સુફલર ભલામણ કરે છે. બીજા ડોક્ટરો ૨૪ થી ૧૨૪ મુખીનો તથા પ્રસંગપત્તે ૫૦૪, ૧૦૪, અને ૪૦૦૨નો વાપરે છે.

પ્રકરણ ૧૨

નં. ૧૨. સિલિકા, સિલિશીઆ. SILICA, SILICEA.

નામો વગેરે. સિલિકા, સિલેકસ, સિલિસિક ઓક્સાઇડ, શુદ્ધ ચક્રમકપાયાણુ અથવા ક્વાર્ટઝ, સિલિસિઅસ માટી ઈલાદિ આ ક્ષારનાં નામો છે અને SiO₂ એ એની રાસાયનિક સજ્ઞા છે. સિલિકા તથા સોડિયમ કારબોનેટ એ બેને સાથે ઝોગાળવાથી એ ક્ષાર તૈયાર થાય છે.

ગુણસ્વભાવ. આ ક્ષાર અસતઃ રુધિર, પિત્ત, મૂત્રમાં ગૂંદલ છે, સાતટકા જેટલો ઈડાની સફેદીમાં રહેલો છે અને ત્વચા, વાળ તથા નખમાં વધારે પ્રમાણમાં છે. આ સાથે શરીરસ્થ સયોજકજલમાં રહેલ છે અને તેને લીધે મન્જન-રન્જ, મસ્તિષ્ક અને મન્જનનુપર એની અમર થાય છે. અસ્થિ, સાંધા પ્રધિઓ, ત્વચા શ્વેત્તમક આદિ ગારીર સકરણુ અવયવો પર ક્ષારની અસર

જે ઝિની અસર હરી અને દીર્ઘ મમય ગરુડની છે જે નીચાગ્રે બાગ પોપાયેનો નથી લા આ ક્ષાત્ર અપાય છે

આ ક્ષાત્રની મુખ્ય અસર પા ઉપર થાય છે ગડ, ગુમ, ખર્ડ, કોલા આદિ ગમે તે ભાગમાં થયા હોય લા પાડના પા આવે છે તે તે માર પાળી તથા અને પડ બાગ નીકળી તથા તે—માર આ ક્ષાત્ર અપાય છે પોલિસની સાથે આ ક્ષાત્રનો વેપ થાય છે, પોલિસમા આ ક્ષાત્ર નાખી જે મિત્રિત પોલિસ બરાય છે તે નરુડ પાળી જાડ છે આ સર્મા ન પની ગુમિકા પડી અને ન રની પૂર્વે આ ક્ષાત્રનો ઉપયોગ થાય છે પાળી ગયા પડી અને પડ નીકળી ગયા પડી રૂઝ આલુના ન ર છે અને સત્વર પકડના માટે ન ૧૨ છે જે ગુમકામા લોલી ભગયુ હાય તેને આ ક્ષાત્ર વિષેરી નાખે છે અને આ દર્દમા ન ૧ પડી જે અપાય છે પગનો દર્દ નજરો તથા દર્દ સધિનામા આ ક્ષાત્ર અપાય છે પગનો પગમેવો ગમી તથા છે તે આ ક્ષાત્ર આપવાથી તે પાછો થાય છે અને તેથી આડકતરી રીતે આમ પગમેવો ગમી જનાથી જે જે વ્યાપિ થાય છે તે સર્વમા (જેના ક મોતીધો, પસનાત વગેરે) જે ઉપાયરૂપ છે દોઈ ષયુ વ્યાધિમા તથા કાયમા અતિગય પ્રસ્વેદ રાનિતા ભાગમા થાય તે તેને આ ક્ષાત્ર મટાડે છે

આ ક્ષાત્રને સ્વયંવનાર ચિન્હો તથા સ્થિતિઓ આ પ્રમાણે છે:—

(૧) પા નીકળુ અથવા પાકપા મહુ (૨) જે નેદનામા હી અથવા ગમીથી આગમ નહિ થાય અથવા જે પગે ગર્દી લાગવાથી થયેરી હાય (૩) પગે વાસ મારતો પ્રસ્વેદ થવો (૪) રાનિએ તથા પૂર્ણિમાની સધિમા અને પૂર્ણિમાપર અને ગુરી હવામા રધારે થતા તથા ઉચ્છુના અને પવન નિનાતા કોગડામા આગમ પામતા ચિન્હો. (૫) લોલી ગઠાઈ જવુ (૬) સયોજકબલ, બાલતર્યા તથા નખના દર્દ વ્યાધિઓ (૭) પાનાલુ જેવા ગડ-ગુમ (૮) લામા અપતનો ખપાવાત (૯) અમયેવો મુકાઈ જવુ (૧૦) આ ક્ષાત્રને લીરો, હાનિકારક પાથોને બાગ કાઢી નાખવાનુ બલ મેલ્સમા આવે છે

આ ક્ષાર આ શાસ્ત્રમા વપરાય છે અને તેના ચિન્હો ડે સુસ્લગના મત પ્રમાણે ઉપર સમીપમા કલા છે તે સાથે હોમીયોપથી સસ્થામા ષયુ આનો ઉપયોગ કુગય છે અને તે સસ્થાના અભિપ્રાય પ્રમાણે ખીશ બધી વાત બરાબર લઈએ તો જડા શરીરવાળાનો આ ક્ષાત્ર છે આ ક્ષાત્ર શરીરમા કીણુતા થતી અટકાવે છે અને તેથી ગડમાળ તથા મુકતાનમા વપરાય છે—ખાસ કરીને અસ્થિના ભાગના વ્યાધિમા, પગ અતિગય ટાઢા રહે તો લા, કપાળના ભાગમા અતિશય પ્રસ્વેદ થતો હોય લા આ ક્ષાર ઉપાયરૂપ છે

સિલિશીઆનો દરદી નિરૂપાઈ રહે છે. કલાકના કલાક મુઠી રડતો રહે છે, સહેજ જૂઠા થતાં તેને મોઢું રૂપ મનમાં આપી પોતાના દોષ બેઠું મનમાં બળ્યા કરે છે, અતિ હઠિલા સ્વભાવનો કષ્ટઆગેર અને મહેનત કરવાને આગમુ હોય છે; ચક્રી આવતાં તે આગળ અથવા ડાબે પાસે પડી જાય છે, તેને ત્રારંવાર અને મોટા ફેર આવે છે, રાત્રિના લાગમાં વિશેષ થતી જોડીથી તે તાળવા મુઠીની શિરોવેદના તેને થાય છે; આંખ જાંખ મારે છે, ખોપરીનો ભાગ આજો ગરમ છે; કપાળપર અને સાંજના લાગમાં પ્રસ્વેદ અધિક થાય છે, જથાબંધ વાળ ખરી પડે છે. માથાના ઉપરના લાગમાં અતિશય ચૂંટ આવે છે, આંખનાં પોષપ્યાં બળે છે; અક્ષર બરાબર દેખાતા નથી, સખત પ્રકાશ આંખ ખમી શકતી નથી, શ્વલ્બની તીક્ષ્ણતા થાય છે, કર્ણમાં થટાનાદ સભળાય છે, ગ્રંથિશોષ તથા નાકની ચૂંટ થાય છે, અને નાકની દાંડી રાતી થાય છે, અને ગળે છે, અઢવાડીયાના અઢવાડીયા મુઠી શ્લેષ્મની પીડા પહોંચે છે, ચહેરાપર ખીલ થાય છે, ત્વચામાં ચાદા તથા મલ્લ થાય છે, ઉજ્જુ અહાર ખાતાં સખત દાંતની વેદના થાય છે, ટાઢ પાણી પીવાથી દાંતનો દુઃખાવો વધતો જણાય છે, અવાળુ પાકે છે, મોં યુકથી ભરેલું રહે છે, સ્વાદ કડવો વાસ મારતો ચીકણો અને ખોટો પાણુ લાગે છે, રૂચિ બિલકુલ થતી નથી, માત્ર વાસી અથવા ટાઢા પદાર્થોજ ખાવા માગે છે, બૂખ મરી ગયેલી હોય છે અને તૃપા અતિશય લાગે છે, પેટમાં રીંધું ભર્યું હોય તેવો ભાર લાગે છે, બંધકોશ સાથે ચુંક નાખે છે, અતિસાર વિના પેટમાં વાઢકાપ થાય, પેટ ઉતું લાગે છે અને પુલેલું જણાય છે, પેટમાં સખત ગડબડાટ થાય છે, જમણે પડખે વેદના થાય છે, દસ્ત કટકે કટકે અને સખત થાય છે. પાણુ મળને બહાર કાઢી શકતી નથી, પાણુના લાગમાં શળ જણાય છે. મૂત્ર જેલાનમાં થઈ જાય છે, મૂત્રમાં પીળી રેતી જણાય છે, ઉનવા બળે છે, રાત્રિએ ચૂંટ થાય છે, કામવૃત્તિ વૃદ્ધિ પામે છે અથવા જતી રહે છે, આર્તવ થોડો અને વહેલો દેખાય છે, આર્નવના સમયમાં પગનાં તળીઆં વિશેષ ટાઢાં થાય છે વગેરે. આ સર્વ ચિન્હોમાં આ ક્ષાર વાપરવામાં આવે છે. નાની વયમાં તાલ પડી જવા માંડે છે તો તેને સાંથી જ અટકાવે છે.

જે વેદના પ્રકાશ, અવાજ તથા હાલવા ચાલવાથી વધે છે તે આ ક્ષારને સૂચવે છે. અંતરમાં શીતવું લાન થવું, ઠંડી હવાની અસર થઈ જતી, જેમાં અતિશય ગરમીથીજ આરામ થાય છે તે પણ આ ક્ષારને સૂચવે છે. દીર્ઘ અસ્થિનો સડો, સ્કોફુલસ શરીરેનું મોં આવવું, નાક મળવું, મૂત્રકોથળીનો છર્ણ વરમ, દાઝવું (જે સેપ્ટિક થઈ જાય છે તો), ગ્રંથિનો સોજો-અટલામાં આ ક્ષાર નં. ૧૦ પછી અપાય છે (આમાં નં. ૨ પણ ભેળો). પથ્થરનું

કામ કરનારનો દમ, નિદ્રા જતી રહેતી (નં. ૬ પછી), અર્ધાંગવાયુ, અસ્થિનું ભંગદર, કાન પાકવા, જોષોપ્તેકગી (૩૦x વાપરવું ઉત્તમ છે), અંતર્ગંગ (નં. ૧૧ પછી), રસોળી (૪૦૦x તથા ૨૦૦૦x), ફેફસું (રાત્રિએ જાણીતું), કેન્સર (નં. ૭ અને નં. ૯ પછી) — આ વ્યાધિમાં આ દ્વાર વપરાય છે.

આ દ્વાર કેવા ક્રમથી અસર કરે છે તે હજી નિર્ણય થયો નથી છતાં જોતાં ચિન્હો વિસ્તારથી હામીયોપથી સસ્થાનાં પુસ્તકોમાં મળી આવે છે. અત્ર ગ્રિકિસાપ્રકરણમાં પ્રસંગપરત્વે જોનો ઉપયોગ સૂચવાયો છે.

ડો. મુસ્લર આ દ્વારને ૧૨૪ નો વાપરવા ભલામણ કરે છે છતાં દોઢ દોઢ ૬x નો પણ વાપરે છે. હામીયોપથી સસ્થા ૧૨x અને તેથી ઉચી પાવરનો ૪ વાપરે છે. ડો. વોન્ડર ગોલ્ટ્ર ૧૨x થી ૩૦x સુધીનો સાધારણ તથા ૪૦૦x અને ૨૦૦૦x નો પ્રસંગપરત્વે વાપરવાનું જણાવે છે. આ દ્વાર બહાર લગાડવામાં નથા ખાવામાં એમ બંને રીતે વપરાય છે.

વધારો ૧

દારોનો પરસ્પર વિરોધ

નં. ૩ તથા નં ૪નો નં. ૮ વિરોધી છે અને તે સક્રિય વિકાસના વિષયમાં. નં. ૮ સ્નાયુનો તથા રક્તવાહિની સિરાઓનો વિકાસ કરે છે તથા નં. ૩ અને નં. ૪ સંકોચે છે. નં. ૫ પણ બૂરી રક્તવાહિનીને સંકોચે છે અને તેથી નં. ૮ તેનો વિરોધી છે, તેથી એવે સ્થળે આમાંથી એક નજર આપવાથી વિરોધી અસર જણાય તો ત્યાં તેનો વિરોધી આપી ભેવો.

આમ છતાં કેટલીક વાર એ વિરોધી ગણાતા દારો સાથે પણ અપાય છે; જેમકે હાથપર રક્તવાહિની નાડી બઢી થઈ હોય તો ત્યાં એ ચિન્હ આ રીતે થઈ શકે છે; કાં તો લાલ રક્તવાહિની વિકાસવાળી દીલી થઈ ગઈ હોય તો લોહીનો તેમાં જમાવ થઈ રહે છે; અથવા તો બૂરી રક્તવાહિની સંકુચિત થઈ ગઈ હોય તો તેમાં ભેદાંતે તેટલી ત્વરાથી રક્તનું અભિસરણ થતું નથી તેથી તેને લીધે લાલ રક્તવાહિનીમાંથી જે રક્ત ત્વરાથી વહેતું ભેદાંતે તે ત્વરાથી વહેતું નથી અને તેથી એ રક્તવાહિનીમાં દોષ નહિ છતાં ત્યાં રુધિરનો જમાવ થઈ રહે છે; અથવા તો આ બંને હેતુઓ સાથે વિવિધમાન થવાથી એજ ચિન્હ થાય છે. તેથી આ ચિન્હમાં બે પ્રથમ હેતુ હોય છે તો નં. ૪ અથવા નં. ૩ એકલો બસ થાય છે, દ્વિતીય હેતુ હોય તો નં. ૮ એકલો બસ થાય છે; પણ ઉભય હેતુ હોય તો નં. ૪ અને નં. ૮ બંને ત્યાં ચોપડવા પડે છે. તેથી આવી રીતે વિરોધી ગણાતા દારોનો સાથે પણ કવચિત્ ઉપયોગ કરવો પડે છે. સાધારણ મનુષ્યો ઔષધ આપી ભેવાથી જ હેતુઓનું નિદાન કરી શકે છે.

ન ૮ અને ન ૬ મજાતનતુના વિષયમા વિરોધી છે ન ૮ ઉત્તેજિતને માન્ય કહે છે ત્યારે ન ૬ અનન્યકિત મિનાના થયેલા એ તનુને ઉત્તેજિત કરે છે ખરૂં જોતા તો ન ૧ ૪, ૫, ૧૧, ૮, ૬ એ કોઈ કોઈ પ્રકારના ઉત્તેજક ક્ષારો છે અને ન ૮ એ મુખ્ય માન્ય કનાર ક્ષાર છે તેથી એ અગમા એ બધાનો ન ૮ સાથે વિરોધ ગણાય તેમ છે

ન ૫ અને ન ૧૧ યદૃતતા સમઘમા વિરોધી જેવા છે ન ૫ યદૃતને ઉત્તેજિત કરી અધિક પિત્તને કાઢે છે ત્યારે ન ૧૧ આતરડાને ઉત્તેજિત કરી તે પિત્તને આગળ કાઢી નાખે છે આથી ન ૫થી વવતા વિકારો ઘણી વાગ ન ૧૧થી તમે છે ૧૦૦ ની અદર જવર હોય તો ત્યાં પણ આ વિરોધનો લક્ષ ગણવો પડે છે

ન ૧૧ અને ન ૮ એ બને જલના સમઘમા વિરોધી જેવા છે સાવાગણુ રીતે કનોગઈ અને સલ્ફેઈટ વિરોધી છે તેથી ન ૫ અને ન ૮ એના, ન ૮ અને ન ૧૧ વિરોધી છે ફોસ્ફેઈટમા ન ૮ બીજા ફોસ્ફેઈટનો વિરોધી છે

ન ૧૦ અને ન ૮ એસિડના પ્રસંગમા વિરોધી જેવા છે ન ૧૦ એસિડને દૂર કરે છે ત્યારે ન ૮ જઠરમા જઈ હાઈડ્રોકલોરિક એસિડને ઉપજાવે છે આમ જતા જઠરમા એસિડિની વધી હોય ત્યારે આ બનેનો પ્રયોગ કરાય છે કાગળ કે ન ૧૦ એ વધેની એસિડિની દૂર કરે છે પણ પછુ કેટલીક વાગ એનાથી એસિડિની દૂર થતી નથો ત્યારે ન ૮ વડે ઉપજતુ હાઈડ્રોકલોરિક એસિડ મિનરલ એસિડ હોનાથી જઠરના વનસ્પતિ એસિડને દૂર કરે છે નાડીની અવ્યવસ્થા વણીવાગ જઠરના એસિડને લીધે થાય છે, ત્યારે આ નિયમથી આ બનેનો વારાફરતી અજમાયશ કરવો પડે છે આ બને સાથે પણ અપાય છે, જેમકે અતિસારમા ખરૂં જોતા ઉપગ જણાવ્યુ તેમ વિરોધી ગણાતા ઔષધો તે તે પ્રકારનો હેતુ પ્રાપ્ત થતા સાથે પણ આપવાની જરૂર પડે છે જતા અત્ર દર્શાવેલો વિરોધ વણીવાગ ઔષધની પસંદગી કરવામા ઉપયોગી છે તેથી જ તેને અત્ર પૃથક્ સ્થાન આપ્યુ છે

જેમ આ ક્ષારોમા પરસ્પર આવી રીતે વિરોધ છે તેમ એક ક્ષારની ભિન્નભિન્ન પાવરથી પણ વિરોધી અસર થાય છે ૧૨૫થી વધતા ચિન્હો તે જ ક્ષારની ૧૨૫ અથવા ૩૦૫ વાળી પાવર મટાડે છે અને ૧૨૫ કે ૩૦૫થી વધતી વિકૃતિ ૬૨ અને ૧૨૨થી પણ (અનુક્રમે) મટે છે

આજ રીતે પ્રથમ હાઈડ્રુશનથી વધતી વિકૃતિ દ્વિતીય કે તૃતીય હાઈડ્રુશનથી મળી જાય છે અને દ્વિતીય તૃતીય હાઈડ્રુશનથી વધતી વિકૃતિ પ્રથમ હાઈડ્રુશનથી અથવા બીજાના રૂપમા જિન્હાપરતેજ ક્ષાર લેવાથી મટે છે

વધારો. ૨.

ચહેરાપરથી ચિકિત્સા. આ ક્ષારોનો ઉપયોગ મરલતાથી કરી ગદાય તે અર્થે દ્વિતિય વધારો અત્ર આપનામાં આપ્યો છે. ચહેરાના દેખાવપરથી આ ક્ષારોમાંથી કયા કયા સૂચવાય છે તે સજ્જમાં ડૉ. વોન્ડર ગોલ્ટઝે પરિશ્રમ કર્યો છે અને એમનો અભિપ્રાય આ પ્રમાણે છે:—

ચીડીઓ સ્વભાવ, ન્યૂન વાઈટલિટી, ચિન્તાતુર અને ઉદાગ ચહેરો, પ્રસંગપરત્વે ઉશ્કેગર્ધ જલુ એ સામાન્ય રીતે ફ્રાસ્કેઈટ દરદીનાં ચિન્હો છે. મૃદુ મુંઝાળી ત્વચા, કેમળ વાળ, માટી જેવો ચેહરો, અતિ ત્વગથી ગરીજનું સુકાર્ધ જલુ, આફગવાળી સુત્રેલી મુખમુદા, ઉઠી પેચા ગચ્ચેલી આંખની આસપાસ ભૂરા ચકરડા એ ફ્રાસ્કેઈટ દરદીને સૂચવે છે અર્થાત્ એ દેખાવ તથા સ્થિતિમા એ દરદીને કોઈ ફ્રાસ્કેઈટ ક્ષાર આપનાનો છે એ દર્શાવાય છે.

ફ્રાસ્કેઈટ ક્ષારો તે ન. ૧, ન. ૪, ન. ૬ ન ૮, નં. ૧૦. એ પાંચ અક્ષરો છે. સ્કાં ન. ૧:—ચહેરો સુકાયેલો તથા રૂઢ થઈ ગયેલો; ચહેરાની ત્વચા લખડી ગયેલી; નાક, કાન, અને બહાર પડતા બીજા ભાગોનો સ્પર્શ કરતાં હડા લાગે તેવા હોવા (બી વર્ગમાં), કાનરા તથા નાની ફોલી ચહેરા પર હોવી; મુખના ખૂણાઓ આળા હોવા; ઉપરનો ચોક્ક મોઠો થયેલો હોવો—આ ન. ૧ નાં સૂચક છે માર્થુ મોઢું હોવું અને તે સાથે ગળું દુર્બળ અને અતિશય પાતળું હોવું, પેટ અને પેડું બટાકા જેવું હોવું અને તે સાથે દુર્બળ સૂકાં પગ હોવા, સાંધાઓ ત્રિષ્પ

હોય છે; આખા શરીરથી જાણે વાત કરતો હોય તેમ ચેષ્ટા કરી બોલે છે, એનું હૃદયમલ ન્યૂન હોય છે. દુઃખ સહન કરી શકવા એ અસમર્થ હોય છે અને બીજાને વગ સહેલથી થઈ ગઈ છે.

નં. ૧૦:—આખું અસ્થિપિંજર સાફ રચાયેલું જણાય છે, જાણે સ્નાયુને હાનિ કરીને રચાયેલું હોય તેવું દેખાય છે. એને બીકણપણું ભય ચિન્તા આદિ મુખમુદ્રાપર ચિન્નિત થયેલાં જણાય છે. એને નાક અને કાનપર ચળ આવ્યા કરે છે અને એને એ વારંવાર ખંજવાળતો દેખાય છે.

સલકેઈટના દરદીના શરીરનો બાંધો ફોસ્ફેઈટ કે કલોરાઈડના દરદીના જેવો કામળ હોતો નથી, એના શરીરનો સ્વેદાદિ વાસ ભારતો હોય છે, એનો ચહેરો શીઠો હોય છે અને ઝાટ, કાન જેવા બહાર પડતા અવયવો જ માત્ર લાલ જણાય છે, ડોક મસ્તકને ઉંચકી શકવા અસમર્થ હોય તેમ મસ્તક પાછળ વળેલું ગઈ છે અને એ દરદી ઘણુંકરીને નીચે ઓસીકેજ નિદ્રા લે છે, અર્થાત્ ઉંચા ઓશાકાપર મુઈ શકતો નથી.

સલ્ફેઈટ ક્ષારોમાં નં. ૨, નં. ૭ અને નં. ૧૧ છે, ત્યાં—

નં. ૨:—સામાન્ય રીતે નાનાં મોટાં ફોલી ફોટકાં વાળી ત્વચા હોય છે; આંખના પોપચાં સુએલાં તથા આંખો હોય છે અને ચહેરા પર અને ત્વચાપર સૂકું ખરજતું હોય તેવો દેખાવ હોય છે.

નં. ૭:—આ દરદી નિરાગ અને દુઃખમાં દુખાઈ ગયેલો હોય છે અને તે પ્રમાણે જ તેનો ચહેરો હોય છે, મુખમુદ્રા સુએલી તથા ડાખી બાજુ આંખ તરફ વિશેષ સુએલી હોય છે; આખું શરીર અને મુખમુદ્રા પીતગ્નનાં હોય છે, ડોક મુકાયેલા તથા જલ લાલ હોય છે અને ગરદન સહેલથી ઊંચી ફેરવી શકાતી નથી.

નં. ૧૧—પિત્તપ્રકૃતિ, ક્રોધી સ્વભાવ, સવારે મુખમુદ્રા જમણી બાજુ સુએલી હોવી, શીઠો તથા પાળો ઉદાસી ચહેરો (જાણે રાત્રે નિરાંતે નિદ્રા ન આવી હોય તેવો), આંખ આંખી અને આંખપરથી ચામડી ઉખડવા કરવી એ આ શારનાં સૂચક ચિન્હ છે.

કલોરાઈડનો દરદી ફોસ્ફેઈટના દરદીના કરતાં ઓછો નર્વસ હોય છે અને એનાં સ્વેદાદિ સલ્ફેઈટના દરદીના સ્વેદાદિના કરતાં ઓછાં વાસ ભારતાં હોય છે; એનો ચહેરો મોટો દેખાય છે તથા ઘડીમાવાળો ફોટકીવાળો તથા અવ્યવસ્થિત મુખમુદ્રાવાળો હોય છે. એનો સામાન્ય સ્વભાવ પ્રમાદી, ખેંટલ હોય છે અને શરીરનો બાંધો સારો હોય છે.

નં. ૫:—અંધિનો સોજા સાધાજી કઠિનતાવાળો હોય છે, એનાં વણુ(ચાંદાં) નં. ૬ ના કરતાં વિશેષ હડાં હોય છે. અને નં. ૧ ના કરતાં ઓછાં હડાં

હોય છે. એનું શરીર પુષ્ટ હોય છે તથા વાળ જીલ્લા ગ્ગના હોય છે. ચંદ્રેરે ચિન્તાવાળો હોય છે. હાલના ચાલનાથી દૃઢીને સાડ લાગનું નથી પણ નકામો એ બેસી શકતો નથી તેથી આંગળીની સાથે રમતો હોય તેમ આંગળી હલાવ્યા કરે છે. એના ગરીબમાંથી નીકળતો રસ તાંતણાવાળો હોય છે અને સાફ ખણી જેવો હોતો નથી તથા એના ગાલ સુએલા જણાય છે અને પ્રકૃતિ આલસ્ય અને પ્રમાદવાળી હોય છે.

ન. ૯.—એનો ચંદ્રેરો ઈંડીમાવાળો, ત્વચા ચક્રચક્રિત અને સ્નિગ્ધ અને ઘણીવાર પીળી હોય છે, ખીલ તથા લાલ સપાટ ચાદાં અને તેમા શ્વેત ઢાઢા હોય છે ચંદ્રેરાની ત્વચા વહેલી અસર ધરે છે તથા આખા પાણીવાળી હોય છે; ઝોઢ અને મુખ આગળ જરાના જેવું હોય છે તથા ગરીરમાંથી નીકળતો રસ પાણી જેવો સ્વચ્છ અને દાહ કરતો હોય છે. એકાન્ત એવનમાં પ્રીતવાળી પ્રકૃતિ, શરીર પાતળુ અને શુષ્ક નિર્વેદવાળો, ઉદાસી અને મુક સ્વભાવ હોય છે.

ન. ૩:—મુખત્વચા શ્વેત વર્ણની અને મુખમુદ્રાપર તથા આખા શરીરપર ભૂરી નસો બહાર પડતી દેખાતી, ત્વચા કુર્કશ અને શુષ્ક ઈલાદિ ન. ૩ના દરદીનાં ચિન્હો છે.

ન. ૧૨—ફીક્કો પીળો ચંદ્રેરો, ફાટવાળી ત્વચા, હડપચીપર ફોક્કી, સ્કેકધુલસ ચંદ્રેરો (ન ૫ નાં કૃતાં વિશેષ પડતો), સાધારણ રીતે પ્રમાદી પણ ઉતેજિત થતાં હોયેલા સ્વભાવ એ આ ક્ષારનાં ચિન્હો છે. અમિત દેખાતાં છતાં મનનનનુની તીક્ષ્ણ લાગણી તથા જ્ઞાનેન્દ્રિય અતિશય તીવ્ર એ આ દરદીના ખાસ સ્વચ્છ છે.

વંધારો. ૩.

નવા ક્ષારો. આ શાસ્ત્રમાં આ ભાગમાં જણાવેલા ૧૨ ક્ષારો ડો. સુસ્લરથી આરબી ત્રાપગવામાં આવતા અને તે અઘાપિ પર્યન્ત પ્રધાન પણ ચાલે છે. પણ જેમ આ બાર ક્ષારોનું અસ્તિત્વ રૂધિરમાં જણાયું છે તેમ પાછળથી અન્ય કેટલાક ક્ષારોનું સ્થાયિ અસ્તિત્વ પણ સિદ્ધ થયું છે એ બીજા ક્ષારો વિશેષ ન્યૂન પ્રમાણમાં હોય છે અને તેથી આરભમાં જણાયા નહોતા. તેથી જે નિયમથી આ બાર ક્ષારોની ન્યૂનતા થયે તે તે ક્ષાર આપવામાં આવે છે તેજ પ્રમાણે આ બીજા ક્ષારોની ન્યૂનતા થયે તે ક્ષાર પણ આપવા એ પણ આ શાસ્ત્રના નિયમને અનુસરતીજ પદ્ધતિ છે. એ નવા ક્ષારો નહિ આપવાથી કેટલાક વ્યાધિઓ આ ૧૨ ક્ષારોના પ્રયોગ કર્યા છતાં અસાધ્ય જણાયા છે અને એ નવા ક્ષારોમાંથી તે તે ક્ષાર આપવાથી તે તે વ્યાધિ મટી ગયા છે.

આ નવા ક્ષારો અતિ-ન્યૂન પ્રમાણમાં રૂધિરમાં હોય છે તેથી એની ન્યૂનતા મોડી થાય છે અને તેની અસર પણ ઓછી જણાય છે તથા એ ન્યૂનતા થતા પૂર્વે આ બાર ક્ષારમાંથી કોઈ કોઈની ન્યૂનતા અવશ્ય થયેલી હોય છે, તેથી આ નવા ક્ષારો આ બાર ક્ષાર બરાબર વાપર્યા પછી બે વ્યાધિ સાધ્ય નહિ થઈ ગહે તોજ વાપરવાની એના શોધકો લલામણુ કરે છે. તાત્પર્ય કે પ્રથમ ચિકિત્સા આ ૧૨ ક્ષારોવડે જ કરવી અને તેથી વ્યાધિ નથી જ હકતો એમ ખાતરી થાય તો પછી જ આ નવા ક્ષારો પ્રતિ દષ્ટિ કરવી.

આ નવા પદાર્થોમાં અર્થાત્ ઔષધોમાં લગભગ ૧૦ જણાયા છે. અને તે આ છે. (૧) આરસેનિક, (૨) આયોડમ, (૩) મેન્ગેનીઝ, (૪) એલ્યુમિના, (૫) બ્રોમિઅમ, (૬) બેરિઅમ, (૭) કુપ્રમ, (૮) લિથિઅમ, (૯) ઝિન્ક અને (૧૦) પ્લમ્બમ, આ દગના ફોસ્ફરસ, કલોરિન આદિ સાથેના તથા નેટ્રમ અને પોટાશિઅમ આદિ સાથેના કંમ્પાઉન્ડ્સ ક્ષારો તે આ નવા ક્ષારો છે. તેમાં આ દગમાંથી આરસેનિક અને આયોડાઈડના ક્ષારો એ બે મુખ્ય ક્ષારો છે અને બાકીના ૮ અતિ ન્યૂન હોવાથી ગોણુ ક્ષારો છે—અગર બે કાર્બ કાર્બ વાર એમાંથી જ વાપરવાની જરૂર પડે છે. જેઓ ડાકટરનો ધધો જ કરતા હોય તેમને માટે એ સર્વ ક્ષારોનો અભ્યાસ કરવાની અને એને સંગ્રહ કરી રાખવાની તથા વાપરવાની આવશ્યકતા છે પણ સાધારણુ જનસમાજને એ બધા ક્ષારોનો અભ્યાસ આદિ તેટલા ઉપયોગના નથી. તેથી સાધારણુ મનુષ્યોએ તો બે મુખ્ય ક્ષારો જ બારની સાથે વધારામાં રાખી મુકવા તથા તેના ગુણસ્વભાવાદિનો અભ્યાસ કરવો વિશેષ ઉપયોગનો છે. આ હેતુથી અત્ર એ બે ક્ષારોનું જ વિવેચન કરવામાં આવે છે.

આરસેનિક.

આ વર્ગમાં (૧) આરસેનિક એલ્મ, (૨) કાલિ આરસેનિક એ બે મુખ્ય વપગાય છે અને ફેલ્ડસ્પીઆ આરસેનિક, કુપ્રમ આરસેનિક તથા નેટ્રમ આરસેનિક કવચિત્ જ કામમાં આવે છે. સાં

નં. ૧૩. આરસેનિક એલ્મ.

આરસેનિક એલ્મ એને અહિં ૧૩ મો નંબર આપ્યો છે. એ મૂત્રપિંડના, રૂધિરના, મજ્જાતન્તુ તથા માસ્તિષ્ક અને મેરુદ્ડના તથા ત્વચાના વ્યાધિમાં વપગાય છે. એને વાપરવાનાં ચિન્હો આ પ્રમાણે છે:—

(૧) દરદી છેક જ ચેવાઈ ગયો હોય, (૨) પક્ષાઘાત અને ખાસ કરીને નીચેના અવયવોનો પક્ષાઘાત, (૩) રક્તાશયના વ્યાપારની મંદતા અને તેના પરિણામમાં થતા ધડીમા આદિ વ્યાધિઓ, (૪) પાંકુરોગ, હીસ્ટીરીઆ આદિ

જેના પરિણામમાં વેદના અતિતીવ્ર ભાસે છે, (૫) રૂવિરની વિપ્રમયતા અથવા અવ્યવસ્થિતપણુ (૬) અમુક અંતરેજ થતાં ચિન્હો, અને (૭) જે વેદના અને ચિન્હોમાં ગરમીથી આરામ થાય છે.

નં. ૧૪. કાલિ આરસેનિક.

આ ઔષધને નં. ૧૪ થી મુલ્યવ્યું છે. આ ઔષધને સૂચવનાર ચિન્હો નં. ૧૩ નાં ચિન્હોના સમાન જ હાય છે. નં. ૫ અને નં. ૧૩ નાં મિશ્ર ચિન્હો આ નં. ૧૪ ને સૂચવે છે. જ્યાં આરસેનિકના કોમ્પાઉન્ડનું કામ આ ઔષધ કરી શકશે, એવા કેટલાકનો મત છે.

ફેલ્ડસ્પેરીઆ આરસેનિકની અસર નં. ૧ તથા નં. ૧૩ એ બંનેને મળતી છે. એ દવાનો ઉપયોગ નીચે પ્રમાણે કરાય છે:—

(૧) ગ્રીષ્મના વ્યાધિઓ જેવા કે કાવેરા નોસ્ટ્રસ વગેરે, (૨) નં. ૧ સૂચનાયા છતાં સારો નહિ થતો પાંદુરોમ, (૩) વંશપરંપરાથી પ્રાપ્ત થયેલા ક્ષય તથા સ્કેફ્યુલોસિસ, (૪) ફેફસે, (૫) દષ્ટકાગ્ધુ વિના શરીરની દુર્બળતા થતી ચાલરી, પાચનશક્તિની મદતા, તથા હીસ્ટરીગીઆ, (૬) નં. ૧ ની સત્તાના ત્વચાના વ્યાધિઓ જે નં. ૧ થી મળતા નથી તે આ મિશ્રિત દવાથી સત્વર માટે છે.

કુપ્રમ આરસેનિક. એ કુપ્રમ અને નં. ૧૩ ને મળતું છે પણ નં. ૧૩ ની સાથે વિશેષ મળતું છે. પેટ, પેદુ અને મજ્જાતન્તુના વ્યાધિઓ કે જેમાં નં. ૧૩ આપ્યાં છતાં થતો ફોલેપ્સ (દરદીના વિનાશનો સધિ) અટકાવી શકાતો નથી તથા રક્તાશયનો પક્ષાઘાત એમાં આ વપરાય છે. ખાસ કરીને દરદીને શીત આવે છે અને મૃત્યુની ગ્રી ધૂટે છે તેવામાં આ વપરાય છે.

નેટ્રમ આરસેનિક. એ નં. ૬ અને નં. ૧૩ ને મળતાં ચિન્હોમાં અપાય છે. એ બંનેની લેગી અસર આનાથી થાય છે. ટ્રેકોમામાં (આંખનો વ્યાધી જેમાં આંખની અંદરના પોપચાં પર સખ્ત ફોલ્લીઓ થાય છે) આ દવા બહુ જ અસરકારક છે કંપ તથા ખૂદાર નીકળના પ્રવાહી રસો જ્યાં નં. ૬ અને નં. ૧૧ અસર ન કરે ત્યાં પણ આ ક્ષાર સારી અસર કરે છે.

નં. ૧૫ કાલિ આયોડાઈડ.

આનું નામ પોટાશ આયોડાઈડ છે તથા કાલિ જોડ એ નામથી મળી શકે છે. અત્ર આનો નં. ૧૫ મો રાખવામાં આવ્યો છે આયોડાઈડના સર્વ કોમ્પાઉન્ડમાં આ મુખ્ય છે અને એને વાપરનાર એવો અભિપ્રાય જણાવે છે કે આયોડાઈડના સર્વ કોમ્પાઉન્ડનું કામ આ કાલિજોડ કરી શકશે. એનો

ઉપયોગ સ્ત્રીઓની શુષ્કતા, મગડો, જેમાં (મુગ્ધા જેવું ચીકણું બાડું મ્યુકસ નીકળતું હોય), હર્પીસ ગળામાં સુકી ઉધરસ, અડની અને સ્ત્રીની સ્તનપ્રથિની શુષ્કતા, ત્રિવિધ ટ્યુમર (૩૦૨નો એક ડોઝ કવચિત્ કવચિત્), પ્રથિની વૃદ્ધિ, અસ્થિત્રણો, ચેળ, એલીફન્ટાઈઝીસ (હાથીપગ) આદિમાં એ વપરાય છે. જે ચિન્હો રાત્રિએ વધતાં હોય તે આને સૂચવે છે.

આ ઉપરાંત ફેલફેરીઆ આયોડાઈડ, નેટ્રમ આયોડાઈડ પ્લમ્બસ આયોડાઈડ, જિંક આયોડાઈડ, બેરીઅમ આયોડાઈડ વગેરે પ્રસંગવશાત્ વપરાય છે પણ તે અતુલરી ડાકટરો માટે વપરાશ છે

આ રીતે આ આવૃત્તિમાં ત્રણ નવાં ઔષધો ખાસ કરીને દાખલ કર્યાં છે અને તે આ પ્રમાણે:—

ન. ૧૩=આર્સેનિક એલ્બ. (Arsenic alb).

ન. ૧૪=કાલિ-આર્સેનિક (Kali Arsenic)

ન. ૧૫=કાલિ આયોડાઈડ (Kali iod).

આ સિવાય અન્ય (હોમીઓપથી) ઔષધ તે તે નામથીજ તૃતીય ભાગમાં સૂચવેલાં છે.

“ પ્રે ઝનો લ ”

સગર્ભા સ્ત્રીઓ માટે શ્રેષ્ઠ પુરવાર થઈ ચુકેલું

અમુલ્ય બાયોકેમીક ઔષધ

પ્રસુતીની પીડા થતી નથી. સગર્ભાવસ્થા દરમ્યાન અને પછી પણ તંદુરસ્તી સારી રાખે છે. બાળક રૂબરૂ જન્મે છે. કમુવાવડની બીક રહેતી હોય ત્યાં સગર્ભા-વસ્થાની શરૂઆતથી આપવાથી કમુવાવડ અટકે છે.

બોટલ એકની કી. ૨-૮-૦

બનાવનાર :

જ્યોતિન્દ્ર બ્રધર્સ

પ્રાપ્તિસ્થાન :

પ્રાણુલાલ બ્રધર્સ, ભાગાતજાવ, સુરત

પ્રાણુલાલ બ્રધર્સ, દરબારી હુકાન નં. ૨ રાજકોટ

ભાગ ૩ જો.

ચિકિત્સા.

ઉપોદ્ધાત.

આ ભાગમાં બધા રોગોની ચિકિત્સા બતાવવામાં આવી નથી કેમકે કેટલાક વ્યાધિઓનું નિદાન કરવું સામાન્ય પુરૂષોને કઠિન છે, અને જે મહાવ્યાધિઓ છે તેમાં જાતે ઔષધ લેવું તે કઠિન છે. વિદ્યામાં પ્રવીણ ડાકટરની સલાહપ્રમતે ઔષધ લેવું વધારે યોગ્ય છે. આ સાથે જ પાપુ સ્મરણમાં ગણવું વટે છે કે જે સામાન્ય તથા મોટા વ્યાધિ માટે અત્ર ચિકિત્સા બતાવી છે તે પાપુ સહજ કુઈ થાય કે ઔષધ લેના માણસ જો માટે નથી સહજ પેટમાં દુખવું કે માથામાં વેદના થઈ કે તગત ઔષધ લેવા આગળ જો પદ્ધતિ વિરેખીએ પ્રગસ્ત માની નથી વળે અશે તો શરીર પોતેજ વ્યાધિને નિર્મૂલ કરે છે, અપેક્ષિત તત્ત્વોને આહાર, જલ અને હવામાં ખેંચી લે છે તેથી સહજ સહજ થતા જે મનુષ્યો ઔષધો લે છે તેનું શરીર પડી ગળીઆ બગદ જેવું થઈ ગયું છે, તેના શરીરમાં અપેક્ષિત તત્ત્વો આકર્ષવાનું સામર્થ્ય જતું ગયું છે, તેથી ઔષધની ખાસ જરૂર જણાય તો જ ઔષધ લેવું જો પ્રથમ સૂચના ઉપયોગની છે. ખીલું જો કે ઔષધ લેનાથી એક વ્યાધિ મટયો હોય તો તેટલા ઉપગ્રથી જ્યારે જ્યારે તેવા ચિન્હો થાય ત્યારે તે જ ઔષધથી તે વ્યાધિ મટશે. જોઈએ એવો નિયમ ખાસ નથી જો ધ્યાનમાં રાખવું ઘટે છે કેમકે જુદા જુદા ક્ષારોની ન્યૂનતા થવાથી પ્રસંગે સગખા દેખાતા ચિન્હો થાય છે. દૃષ્ટાન્તરૂપે કપાલના ડાખા ભાગમાં શિરોવેદના ઘણું કરીને યકૃત બરાબર કામ નહિ કરે તેને લીધે થાય છે તેથી તે ઘણું કરીને ન પ લેનાથી મટે છે. છતાં કેટલેક પ્રસંગે યકૃત વધારે કામ કરે અથવા યકૃતનું પિત્ત આતગડામાં રહી રધિરમાં ભળવાથી તથા પિત્ત વળીભાવને પામવાથી પાપુ જોઈ સ્થાયે શિરોવેદના થાય. તો તેવે પ્રસંગે ન પનું ઔષધ લેવાથી જો શિરોવેદના વધે છે માટે તેવે પ્રસંગે ન ૧૧ નું ઔષધ લેવું વટે છે. અત્ર તે તે વ્યાધિ માટે જે જે આપધો બતાવવામાં આવ્યા છે તે પ્રાયોન્યાયથી-વર્ણ કરીને તે લેનાતા છે એમ સમજવાનું છે. જો સિવાય ઈતર ઔષધના ચિન્હો સ્પષ્ટ હોય તો તે ઔષધ લેનાની જરૂર રહે છે અને તેનું સામાન્ય જ્ઞાન દ્વિતીય ભાગમાં કરેલા પ્રતિપાદનથી કરી લેવું ઘટે છે. વળી એક ઔષધ લેનાથી ક્રમ ગયું છે તેબને તો જોવાની જરૂર ગયું છે. જો ઔષધ અનુકૂળ પડે છે તો કલાક જો કલાકમાં અને

કેટલેક પ્રસંગે વેદના આદિમાં તો અર્ધ કલાકમાં જ તેની અસર જણાય છે. તેથી જો એક ઔષધ લીધા પછી તે અનુકૂલ જણાય તો તેને યોગ્ય અંતરે ફરી લેવું પણ જો તે પ્રતિકૂલ જણાય તો તેથી ગભરાવું નહિ. એ ઔષધની પ્રતિકૂલતા ઘણે પ્રસંગે સાચા ઔષધને સૂચવે છે. જેમકે નં. ૫ પ્રતિકૂલ જણાય તો તે નં. ૧૧ને સૂચવે છે. નં. ૧૧ પ્રતિકૂલ જણાય તો તે નં. ૬ અથવા નં. ૫ ને સૂચવે છે; નં. ૮ પ્રતિકૂલ જણાય તો તે નં. ૪ અથવા નં. ૩ અથવા નં. ૧ અથવા નં. ૬ ને સૂચવે છે તેથી ચિકિત્સા જાણ્યા પછી ત્રિવેકની જરૂર મૂકી દેવી ઘટતી નથી. વૈદ્યવિદ્યા એ અનુમાનવિદ્યા જ ઘણે અંશે છે અને જ્યાંસુધી અંતર જાણવાનું સામર્થ્ય મનુષ્યને નથી સાંસુધી તે આ સ્થિતિમાંથી નીકળે તેમ નથી. અહિં કોઈને લાગશે કે આ બાર ક્ષારો નિર્દોષ માનવામાં આવે છે તો એ પ્રતિકૂલ કૃત્રી રીતે પડે; એનું ઉત્તર એ ૬ એ ક્ષારો નિર્દોષ છે એમ જ કહેવામાં આવે છે તેનો અર્થ માત્ર એટલો જ છે કે એમાં કોઈ વિષ નથી, એ ક્ષારની આખી ક્ષીણી કોઈ ખાઈ જાય તો તેથી તેના પ્રાણ જતા ગડે એમ થતું નથી. પણ તેટલા ઉપરથી એનું સમજવાનું નથી કે એ ક્ષારો પ્રતિકૂલ અસર કરતા નથી. જો વિરોધી ક્ષાર લેવામાં આવે છે તો તેથી, જેમ અનુકૂલ ક્ષારો લેવાથી અર્ધ કલાક કે એવાં ટુંકા સમયમાં અનુકૂલ અસર પ્રતીત થાય છે તેજ પ્રમાણે પ્રતિકૂલ અસર પણ તેટલા જ સમયમાં જણાય છે. એ પ્રતિકૂલ અસર એ ક્ષાર લેવાનો બંધ કરી દેવાથી પોતાની મેળે પણ સમય જતાં જતી રહે છે અને અનુકૂલ ક્ષાર લેવાથી સત્વર શમે છે. તેથી ગમે તે ઔષધ આંખ મીચીને લેવાનું આ શાસ્ત્રમાં નથી.

આ વિદ્યામાં ખાસ પ્રતીક્ષતા મેળવવાની ઇચ્છા રાખનારે ચહેરા ઉપરથી નિદાન કરતાં શીખવું ઘટે છે. સામાન્ય મનુષ્યોને આ જરૂર નથી. પણ જે ડાક્ટરનું કામ કરે છે તેના હાથમાં ઘણા દરદીઓ આવે અને તેને ઘણાને દવા આપવાનો યોગ આવે છે; આવાં પુરુષોએ મનુષ્યોના ચહેરા ઉપર ખાસ લક્ષ આપવું. જેને નં. ૬ ખુટે છે તેવા ઇર્ષ્ય વ્યાધિવાળાને બારીકીથી જોવો તેથી નં. ૬ નો ચહેરો તેના લક્ષમાં આવશે. પુનઃ બીજા નં. ૬થી જેને સાફ થાય છે તેવા દરદીને એમ જ બારીકીથી જોવો. આ પ્રમાણે કેટલાક દુસ જોવાથી નં. ૬નો ચહેરો શુદ્ધિમાં આરંભ થાય છે. આ જ પ્રમાણે બીજા ક્ષારો માટે ચહેરા તપાસવા. આમ થવાથી ચહેરા ઉપરથી જ કયો ક્ષાર ખુટે તે સમજવા આ પુરુષ સમર્થ થાય છે અને Facial Diagnosis કહે છે. એ જેને સિદ્ધ થાય તેને દરદીને શું થાય છે તે પૂછવાની પણ જરૂર રહેતી નથી, માત્ર ચહેરા બોધ એ સાચા ક્ષારને જ આપી શકે છે. પણ એ સ્થિતિએ પહોંચના પૂર્વે તે તે ક્ષારની શું શું અસર છે વગેરે નિદાન કરવા

(૯) મોટી ઉધરસ.

નં. ૮ ૩૦x-૨ ગ્રેઈન
પાણી -૨ ઓંસ

ચાર ભાગ, ત્રણ ત્રણ કલાકના અંતરે

અથવા કુપ્રમ એસેટિક ૧x એક એક ગ્રેઈન, ત્રણ ત્રણ કલાકે.

(૧૦) કૃમિ.

નં. ૧૦ ૧x-૨ ગ્રેઈન
પાણી-૩ ઓંસ અથવા
વધારે બાળકની ઉંમર પ્રમાણે

ચાર ભાગ, ત્રણ ત્રણ કલાકના અંતરે.

(૧૧) દાંત આવવા.

દાંત આવતાં થતા ઉપદેશો-જેવા કે દસ્ત, ઉધરસ, જરૂર વગેરે તે સર્વમાં
નં. ૧-૧x-૨ ગ્રેઈન અર્ધ ઓંસ પાણીમાં નાખી ચાર ભાગ કરી દિવસમાં
આપવું અથવા હોમીઓપથીની કોમોમિલા ૧x નામની દવા આવે છે તેની
બે બે ગોળી દિવસમાં ત્રણ ચાર વાર આપવી; કોમોમિલાથી ધોળા સ્પર્શે લાજ
સત્વર થાય છે.

(૧૨) વધારે થતાં સૂચવાતાં કારણ.

મત્તેક સવારે વધતાં ચિન્હો નં. ૬ અથવા નં. ૧૧ ને સૂચવે છે.

„ પાછલે પડોરે „ „	નં. ૯ „ „ „
„ સાયંકાલે „ „	નં. ૭ „ „ „
હવા બદલવાથી વધતાં „	નં. ૧ „ „ „
હડી હવાથી „ „	નં. ૫ નં. ૧૨ „ „ „
ભેજવાળી હવાથી „ „	નં. ૧૧ „ „ „
અમુક અતરે થતાં ચિન્હો	નં. ૧૧, નં. ૬ ને સૂચવે છે.
ગતિથી વધતાં „	નં. ૪, ૫, ૬ „ „ „
સતત ગતિથી વધતાં „	નં. ૬ „ „ „
જરા અડકતાં વધારે લાગવું પણ વધારે	„ „ „
દાખતાં સાફ લાગવું તે	નં. ૮ „ „ „
દરીયામાં સ્નાન કરવાથી વધતાં ચિન્હો	નં. ૫ „ „ „
દારૂથી વધતાં „	ઝીંક ફોસ્. „ „ „
પાણીમાં હાથ મૂકી રાખતાં વધતાં „	ફોસ્. „ „ „

પ્રકરણ ૧ લું.

જીભ અને સ્વાદ.

ધણા ખરા સામાન્ય રોગો આહારની ગડબડને લીધે થયેલી જઠરની અને
આંતરડાની અવ્યવસ્થાથી થાય છે અને જીભ એ વ્યાધિને તથા અનુકૂલ
ઓપધને પ્રાયશઃ સૂચવનાર છે તેથી ક્રમ છોડી એનું વર્ધન પ્રથમ કરવું યોગ્ય

ધાર્યું છે. જરૂરના, આંતરડાના વ્યાધિમાં તથા ખીજે સ્થળે જ્યાં જીવાળ્યું હોય ત્યાં જીવને નષારી ઔષધના નિલેયપર આવવું સાદું છે.

(૧) જીવ ઉપર ધોળો ચર (Fist) મુકે કે ચીકણો દેખાય તો તે તથા ખાટો, કડવો સ્વાદ. ... નં. ૫ને પ્રયત્ન છે.

(૨) જીવ ઉપરનો વરમ, લાલાશ, વચ્ચે લાલ લીટી- નં. ૪ "

(૩) જીવ ઉપર, અદરના ભાગમાં અથવા વચ્ચે દેખાતો તપખીરીઆ રંગનો. ચારેલી ગર્ભના રંગનો ચર તથા સવારમાં મુઠી લાગતી જીવ ... નં. ૬ "

તેમ જ ખરાબ દુર્ગંધ મારતો શ્વાસ પણ નં. ૬ "

(૪) જીવ ઉપર પાણીના ગ્રીણા પરપોટા દેખાવા, સ્વાદ જતો ગુડેવો, સ્વચ્છ બીની જીવ હોવી, જીવ પર વાળ હોય તેવું ભાન થવું તે ... નં. ૯ "

અવારે ઉઠતાં ખરાબ કડવો સ્વાદ તેમજ સાફ મુઠી જીવ પણ ... નં. ૯ "

(૫) જીવ ઉપર ચીકણો ચર અને પ્રસંગે ધોળી ધારી તે નં. ૭ "

(૬) કીમના જેવો હુમખીત રંગનો જીવના મૂળપરનો ચર; ફફેલા સાથે વાળ પડેલા હોય તેવું ભાન થવું તે અથવા ખાટો સ્વાદ ... નં. ૧૦ "

(૭) મલિન, લીલાશ મારતો જીવના મૂળપરનો ચર, કડવાસનું ભાન થવું, મોઢું કડવું લાગવું તે તથા સવારે ઉઠતાં ખરાબ સ્વાદ... નં. ૧૧ "

(૮) ખડેર મારી ગયેલી બડી દેખાતી જીવ અથવા ધીરી સાલવાથી થતું ભાન તે .. નં. ૧ "

(૯) જીવ પર કાતરા પડી જવા તે ... નં. ૩ "

(૧૦) પીળો ચીકણો ચર તથા તે સાથે પેદુમાં ફાપાવો અને પેટમાં ભાર લાગ્યા કરવો તે .. નં. ૮ "

(૧૧) જીવના મૂળ આગળ પીળો ચર તથા ખારો સાણ જેવો સ્વાદ તે અથવા સુગ આવે તેવો અચાર્યનીય સ્વાદ નં. ૨ "

(૧૨) સ્વાદ ખીલકુલ જતો રહેવો તે ... નં. ૧૨ "

(૧૩) સ્વાદ જતો રહેવો અને અતિશુષ્ક જીવ લાગવી નં. ૩ "

(૧૪) મળ્યો સ્વાદ ... નં. ૧ "

રહે છે. કોઈ કોઈ જ્વરમાં પરોક્ષેવો વધે છે અને કોઈમાં ઓછો થાય છે. સ્નાયુની શક્તિ ઓછી થાય છે અને કોઈ કોઈ વાર આંચકી આવે છે. નાડીનો વેગ વધે છે. શ્વેત્ક્રમ્બાંધિનો રસ વગેરે ચીકણો થાય છે. આદિ ચિન્હો ન્યૂનાધિક અશ સર્વ જ્વરોમાં હોય છે.

જ્વરનાં કારણો વિવિધ અપાય છે. જેવાં કે બધકોશ, અર્જુન, વરમ, તરમ, ઝગુ આદિ, પણ એનું ચોક્કસ કારણ નિર્ણય થઈ શક્યું નથી.

જીવનરસાયનશાસ્ત્ર સર્વ પ્રકારના જ્વરનું એક સામાન્ય કારણ એ સ્વીકારે છે કે શરીરમાં જ્યાંસુધી ભેદતા પ્રમાણમાં ફેરમ ફેરફારિતા અણુઓ હોય ત્યાંસુધી જ્વર આવતો નથી તેથી એ અણુઓની ન્યૂનતા સર્વ જ્વરોમાં થાય છે. માટે જ્યાંસુધી જ્વર આવેલો તે જ્યાંસુધી નં. ૪ નું ઔષધ દર્દીને સર્વ પ્રકારના જ્વરમાં આપવાનું રહે છે. એ ઉપરાંત જે બીજાં કારણો હોય તેનો વિચાર કરી જે ઔષધ આપવું હોય તે આપવું પણ આ નં. ૪ તો જ્વર ઉતરે ત્યાંસુધી આપ્યા જ કરવો.

(અ) વરમજન્ય જ્વર. (Inflammatory fever).

શરીરના કોઈ પણ ભાગમાં વરમ થયેલો હોય તો તેને લીધે જ્વર આવે છે અને તેને વરમજન્ય જ્વર કહે છે, શરીરના કોઈ પણ ભાગમાં રતાશ થવી (રધિગ્નેા ધસારો થવો), સોજો થવો, તે ભાગની ઉલ્ખતા વધવી અને લાં દાદ થવો એનું નામ વરમ છે. એ વરમ ગમે લાં થાય છે તો તેથી જ્વર આવવાનો સંભવ રહે છે. સ્થાનપરત્વે આ જ્વર સાધારણ વા વિષમ થાય છે. આંતરકામાં, ફેફસામાં, યકૃત તથા પ્લીહમાં, અસ્તિકના પડદામાં, આ વગેરે વિવિધ સ્થાને વરમ થાય છે, તો તેમાં જ્વર આવે છે. આ સર્વ જ્વર માટે જ્વરચુર્ણ (જુઓ પરિશિષ્ટ ૧) આપવું અથવા આ પ્રમાણે ચિકિત્સા કરવી; પ્રાથમિક ભૂમિકામાં નં. ૪ એક જ આપવામાં આવે છે તો તેથી વરમ ગમે છે અને તે શમતાં જ્વર પણ શમે છે. પણ જો નં. ૪ આપતાં વાર થાય છે અથવા નં. ૪ આપ્યા છતાં તેની અસર થતાં પૂર્વે વરમસ્થાનમાં સોજો આવી તેમાં ફાઇબ્રિન પદાર્થ ભરાય છે તો નં. ૪ ની સાથે નં. ૫ આપવો પડે છે. સાધારણ રીતે વરમજ્વરમાં આ બેનો સાથે જ ઉપયોગ શરૂ કરાય છે. પછી એ ફાઇબ્રિનવાળો પદાર્થ પોતાનું કામ કરતો થઈ જાય છે તો તેમ, નહિ તો તેને સ્થાને પીળો પદાર્થ થાય છે. એ દશામાં નં. ૪ અને નં. ૭ આપવામાં આવે છે અને જો તે પાકે છે તો નં. ૪ ની સાથે નં. ૧૨ તથા છેવટે નં. ૨ આપવામાં આવે છે. તામર્ય કે આ જ્વર માટેનો ખાસ ઉપાય નં. ૪ છે. અને વરમની ચિકિત્સા મરુશુભકાંની જે ચિકિત્સા થાય છે તે પ્રમાણે વધારેમાં કરવાની હોય છે.

આ જ્વરમાં જે લવારો જકારો વગેરે મસ્તિક્કની ભારે વિક્રિયા દેખાયતો નં. ૬ આપવાની જરૂર રહે છે. જ્વર મરી ગયા પછી પણ નં. ૪ થોડો વખત લેવાની જરૂર રહે છે કેમકે એથી તે વરમસ્થલતા અવધવો દઢતાને પકડે છે.

આ ઉપરાંત એક વગેરે જે એલોપથી પદ્ધતિ પ્રમાણે કરાય છે તે આમાં પણ કરવામાં આવે છે અને વરમસ્થળે જે ઓપધ અદર ખાવામાં લેવાય છે તે જ પાણીમાં અથવા વેસેલાઈન કે લેનોલાઈન વગેરેમાં કાલવી એપકવામાં આવે છે.

આહારવિહારના નિયમો વ્યાધિપરત્વે હાવાથી સર્વ પદ્ધતિમાં સમાન જ છે, આ દારોના સંગંધમાં ખાસ કરી નથી પણ વ્યાધિને અગે જે કરી હાય છે તે સર્વજે પાળવાની હાય છે.

(આ) ટાલીઆ અથવા આંતરીઆ તાવ.

(*Agut intermittent fevers.*)

આ તાવમાં પ્રથમ ટાઢ આવે છે અને ત્યાર પછી ધીમે ધીમે શરીર ઉનું થનું જાય અને ટાઢ શમી જાય છે; શરીર જેટલું ઉનું થવાનું હાય તેટલું થઈ રહે છે એટલે ટાઢ સાવ શમી જાય છે. થોડા કલાક ઉનો તાવ રહે છે અને પછી પરસેવો થઈ ઉનો તાવ ઉતરી જાય છે. આ જ્વર ૨૪, ૩૬ કલાકમાં અવશ્ય ઉતરી જાય છે અને સાધારણ રીતે ૧૨ કલાકમાં ઉતરે છે. ઉતરી ગયા પછી કાં તો તાવ શમી ગયેલો રહે છે, અથવા બીજે દિવસે પુનઃ ટાઢ વાઈ જ્વર ભરાય છે અને પૂર્વવત્ ઉતરે છે. આમ થાય તો તેને નિત્યજ્વર, રોજનો તાવ આદિ નામો અપાય છે. જે એક દિવસ જ્વર વિતાનો રહે છે અને બીજે દિવસે પુનઃ જ્વર આવે છે તો તેનો એકાંતરીઓ અથવા તરીઓ તાવ કહે છે. એ પ્રમાણે જે દિવસ વચ્ચે તાવ વિતાના જાય છે અને પછી જ્વર આવે છે તો તેને ચોધીઓ તાવ કહે છે. કોઈકોઈ પ્રસંગે નિયમસર અંતર-વચ્ચે જતો નથી પણ ઉતરીને ગમે ત્યારે તાવ પાછો ભરાય છે તો તે અનિયમિત તાવ કહેવાય છે. કોઈ કોઈને અઠવાડીયું, પખવાડીયું, ૨૧ દિવસ વચ્ચે સારા જાય છે અને પછી ટાઢ વાઈ તાવ નિયમસર ભરાય છે; આ પણ આ જાતના તાવમાં જ ગણાય છે.

આ પ્રકારના જ્વરનું ઉત્તેજક કારણ એલોપથી સંસ્થાના ડાકટરો એક જાતના સૂક્ષ્મ જંતુઓ છે એમ જણાવે છે. પણ હામીયોપથી તથા જીવન-રસાયનશાસ્ત્રના વિદ્વાનો તે સ્વીકારતા નથી. એ સૂક્ષ્મ જંતુઓ થાય તેમાં ના નથી પણ એથી જ્વર આવે છે એમ એમનું માનવું નથી. એ પુરૂષો તો સખત ગરમી અને તેથી ઉચું ચડી ખાસપ્રખાસમાં પ્રવેશવું જલ જ કારણ માને છે. જ્યારે આ પ્રકારે આસુપ્રખાસદ્વારા જલનો શરીરમાં પ્રવેશ થાય છે ત્યારે રુધિરના અણુઓમાં નથા રુધિરના પ્રવાદી ભાગમાં જલનો સંયય વધે

છે અને તેથી જોઈએ તેટલું ઓક્સીજન ગરીરમાં દાખલ થઈ ગઈતું નથી, અને તેથી પછી આ જંતુઓ દાખલ થતાં આ જીવનમાં ચિન્હો થાય છે. આમ દોઢાથી જ ઊંચા પ્રદેશમાં જઈને રહેવામાં આવે છે તો આ જીવ પોતાની મેળે નિવૃત્ત થાય છે તથા જેના ગરીરમાં અધિક પ્રમાણમાં થતા જલને બહાર કાઢી નાંખનાર નં. ૧૧ નો દારૂ હોય છે તે મેલેરીયાવાળી જગ્યામાં રહે છે છતાં તેને જીવર આવતો નથી આ પ્રકારનું કારણ આ જીવર માટે માનવામાં આવે છે એટલું જ નહિ પણ આખી Germ-theory-જંતુપ્રક્રિયા-આ શાસ્ત્ર આ રૂપે જ માને છે. ફાયેગ, પ્લેગ વગેરે સર્વ રોગોમાં ગરીરમાં જંતુઓ થાય છે પણ તે, તે રોગના આગલક કાગ્ય નથી. રોગનાં કાગ્ય ખીજાં હોય છે અને તે કાગ્યોનો વ્યાપાર થતા ગરીરના વિવિધ ધાતુઓમાં સડો થાય છે જેથી તે તે જંતુઓ ઉત્પન્ન થાય છે અને બહાર થયેલા જંતુઓ અદર પ્રવેશી જીવે છે તથા વૃદ્ધિને પામે છે. એ સમયે અત્ર અર્થાં કરવાનું કારણ નથી, માત્ર એ પ્રક્રિયા જણાવવી જ બસ છે. ડા. કેરી તો એમ માને છે કે જીવનરસાયનશાસ્ત્ર જે પ્રકાશ પાડે છે તેનો પ્રસાર થતા અધિકારની નિવૃત્તિ થયે જે સેમિગેન વગેરેનું તોફાન વિશ્વમાં ચાલે છે તેવા ગાંડપણનું ચિન્હ એક પણ રહેશે નહિ.

આ જીવરના ચિન્હો ઉપર દર્શાવ્યાં છે તે ઉપરાંત દરદીને પડખાપ-ભારનું ભાન થાય છે, પેડના ભાગમાં ચુંક નાંખે છે, દસ્ત અધિક થાય છે અથવા બંધકોશ થઈ જાય છે, માથું દુ.ખે છે, તૃષ્ણા લાગે છે, મૂત્ર ઓછું થાય છે, શ્વાસ ટુંકો લેવાય છે, જીભ પર થર દેખાય છે, ત્વચા રક્ત લાગે છે. વગેરે વિવિધ સહચારી ચિન્હોમાંથી એક વા અધિક થાય છે.

આ સર્વ જીવરોમાં (ઓધીઆ તાવ સિવાય) આ નિયમથી ચિકિત્સા કરવી:—નં. ૪ અને નં. ૧૧ (૩૪ કે ૬૪) આપવાં; તેમાં નં. ૪ જીવર હોય છે ત્યારે, અને નં. ૧૧ એ ટાઢીયા તાવનું ખાસ ઔષધ છે તેથી જીવર ઉતરી ગયા પછી પણ એ ચાલુ રાખવાનો રહે છે. આથી નહિ મટે અને રોજ જીવર આવ્યા કરે તો salol (સેવોલ)ના બે બે ગ્રેઇનનું પડીકું સવાર સાંજ આપવું અને આ નં. ૧૧ નું ઔષધ ચાલુ જ રાખવું.

આ સાથે બધકોશ દેખાય તથા જીભ પર ધોળી છારી દેખાય તો નં. ૫ ખાટી ઉલટી થાય તો નં. ૧૦, અને પેટમાં ચુંક નાંખે તો નં. ૮ વધારામાં અપાય છે. નં. ૬ મસ્તિષ્કની અવ્યવસ્થા માટે. બહુ સુસ્તી લાગવી, અતિશય તૃષ્ણા, બરો મૂતરી જવો, સવારે ૧૦, ૧૧ વાગે જ આવતી ટાક, પરસેવો થવાથી મટી જતી ગિરોવેદના એ નં. ૯ ને સૂચવે છે, પ્રચ્છન્ન ટાઢીઓ તાવ

પણ નં. ૯ને સૂચવે છે; જ્વર ઉતરી ગયા પછી અગ્નિ માટે નં. ૧. કવીનાર્ધન વધારે લેવાયું હોય છે અને તેને લીધે પેટમાં બળતરા, બહેરાશ વગેરે લાગે છે તેના ઉપાય નં. ૯ છે. રાત્રે સાત વાગે તથા સવારે નવ વાગે આવતી ટાઢ નં. ૮ને સૂચવે છે. દરદીની લોથપોથ સ્થિતિ નં. ૮ની સૂચક છે.

ચોથીઆ તાવ માટે નં. ૪ અને નં. ૯ આપવામાં આવે છે. જ્વરગ્નિતાના દિવસોમાં માત્ર નં. ૯ આપવો. એનું એ ખાસ ઔષધ છે. સર્વ જ્વરોમાં પરસેવો નહિ થાય તો તે લાવવા માટે નં. ૭ અપાય છે. જે તાવ ઉતરી જઈ અકવાડીયું પામવાડીયું વચ્ચે સારૂ જાય છે તેવા જ્વરો ઘણીવાર નં. ૧૧ થી જો અટકતા નથી તો તે માટે નં. ૧૩ Arsenic (આર્સેનિક) અને China (ચાઈના) આપવા પડે છે અથવા જનુન તરીકે નં. ૫ આપવાની જરૂર રહે છે.

આ એગુજ્વરોમાં દુધ, છાશ વગેરે પિત્તનો પ્રકાપ કરનાર પદાર્થો ખાવામાં નહિ લેવા, પાણી પીવાની તૃષ્ણા લાગે તો તે પીવામાં નેશ પણ અડચણ નથી. ઘણા ડાક્ટરો પાણી તો પીવાની જ ભલામણ કરે છે.

મેયેરીઅસ તાવ તથા મેયેરીઆ માત્ર માટે નં. ૧૧ ઔષધ છે. છર્ણુ મેયેરીયા માટે નં. ૬, નં. ૨ અપાય છે. મેયેરીઆથી થતી બહેરાશ માટે આર. જોડ, તથા મેયેરીઆના પ્રીવેન્ટિવ તરીકે આર. જોડ ૨૪, ખાસ વપરાય છે.

(ઈ) સાદો જ્વર. Simple Fever

આ તાવમાં પરિશિષ્ટ પ્રથમમાં જણાવેલું જ્વરચૂર્ણ આપવું. જો જ્વર માત્ર ૧૦૦ ડીગ્રી જેટલો હોય તો તે ઘણીવાર યક્ષ્મના વ્યાખરની મદદથી આવે છે માટે તેમ લાગે તો નં. ૫ અથવા નં. ૧૧ આપી લેવા. ત્રીજા તાવમાં જો મોં સુકાતુ હોય, દાંત પર છારી બાજેથી જણાય અને વાનો ચાળો જણાય તો નં. ૬ સૂચવે છે.

(ડ) પિત્તજ્વર, સતતજ્વર, રીમિટન્ટ ફીવર. Remittent Fever.

આ જ્વર ઘણું કરીને ટાઢ વિના જ આવે છે અને એનું ખાસ લક્ષણ એ છે કે એક તાવ રહે છે અને તે ઉપર બીજો આવે છે. જેમ ટાઢીઓ તાવ વચ્ચે સાવ ઉતરી જાય છે તેમ આમાં તાવ સાવ ઉતરી જતો નથી; પણ માત્ર દિવસમાં એક વાર અને વખતે જે ત્રણ વાર પણ ચક્રઉતર થાય છે. આ અવધિઓ તાવ ગણાય છે અને ૭ દિવસ, ૧૪ દિવસ, ૨૧ દિવસ, ૨૮ દિવસ સુધી ચાલે છે. ઘણું કરીને ઉતરી ગયા પછી પાછો આવતો નથી છતાં કોઈ કોઈ વાર એનું રૂપાન્તર થઈ આંતરીઓ તાવ થાય છે, તેમ આંતરીઓ તાવમાંથી આ રૂપ પણ થઈ જાય છે. આ તાવમાં દરદીના આહ્વાગ્નિદ્વારની સંભાળ રાખવાની જરૂર હોય છે. ઘણે પ્રસંગે આ જ્વરમાં યક્ષ્મમાં સોડીનો સંચય

થાય છે અને પ્તીહનો વરમ થવાનો ઘણે સમય રહે છે તેમ જ સ્નાત ન્વર ભરેલો હોવાથી રક્તારણ્ય, ફેફસાં, આસનલિકા આદિમાં પશુ વિકાર થવાનો પશુ પ્રસંગ આવે છે. આ ન્વરમાં ઉતાવળ કરી તાવ ઉતારવાની ઉપગાઢાપરી દવા આપવામાં આવતાં લાભ કરતાં નુકસાન વિશેષ થાય છે. તેથી એલોપથીસંસ્થાના ડાક્ટરો ને કુંશલ હોય છે તો બીજી ચિકિત્સા ન થવા દેવા માટે સલાહ ગમતા રહે છે. અને એ ન્વરને હાકી કાઢવા ધમપગડ કરતા નથી.

આ ગાથના નિયમ પ્રમાણે આ ન્વરમાં ન્વરચૂર્ણ આપવું (શુભ્રિ પરિશિષ્ટ ૧), અથવા નં. ૪ અને નં. ૧૧ ના પાચેક ડોઝ દિવસમાં આપવા. આ તાવમાં ડાઈસ્ટ્યુશનની પદ્ધતિથી ઔષધ મેવાથી સારો લાભ થાય છે. ઘણી વાર એક દિવસ આ પદ્ધતિ પ્રમાણે ઔષધ આપવાથી ન્વર વધારે વધતો અટકી જાય છે. કૃમિની ગકા થતા નં. ૧૦ અપાય છે ખાસ જરૂર વિના આ ન્વરમાં શુભ્રાબ આપવામાં આવતો નથી. નં. ૧૧ જ જરૂર હોય છે તો શુભ્રાબ આણે છે. જલ ઉપર થર કાયમ રહેતો જણાય છે તો નં. ૫ પ્રસંગ પરત્વે અપાય છે, પશુ મુખ્ય ચિકિત્સા માત્ર નં. ૪ અને નં. ૧૧ આપવાની જ છે.

પાંચ સ્નાત દિવસ આ ન્વર રહે છે તો વખતે આંતરડામાં પછી બગાડ થવાની શકા રહે છે તેથી એલોપથીસંસ્થા સેચોલ (Sistol) નામનું ઔષધ આપે છે. તે આ ચિકિત્સા સાથે આપતાં વાંધો નથી. સેચોલના બે બે ગ્રેઈનનાં ત્રણ પડીકાં આ દવાના ડોઝના અનરના ગાળામાં દિવસમાં આપવા એ સારું છે.

થતાં આપવામાં આવે છે. પ્રથમ ભૂમિકામાં નં. ૪, નં. ૬ અને નં. ૫ આપવા. બે ત્રયા રૂસ જણાય તો નં. ૫ ને બદલે નં. ૭ આપવો તથા ઉલ્કુજલનું કુશ આપવું. લગભગ બે અઠવાડીયામાં આમ દવા આપવાથી આરામ થઈ જાય છે. જ્યારે વ્યાધિ એના ક્રમ જ છે તો પછી નં. ૫ એ મુખ્ય ઔષધ છે. હીલ્ડા દસ્ત થાય તો નં. ૧૧ ના થોડા ડોઝ આપવા. આહારવિહારની કાળજી આ જ્વરમાં વિશેષ કરીને રાખવી પડે છે, તથા અશકિત અટકાવવા વચ્ચે વચ્ચે રોજ એક જો ડોઝ નં. ૧ના આપવામાં આવે છે. આ જ્વરમાં નં ૪, ૫, ૬, ૭, ૯, ૧ એટલાનું ચિતન કરવાનું હોય છે. આમાં ઉલ્કુજલનું કુશ ખાસ વાપરવાની ડાકટરો જાણામણ કરે છે. ધધારીમાં પૂર્ણ વિશ્રાન્તિ ખાસ આવશ્યક છે.

(ટે) ટાઈફસ નામનો જ્વર. (Typhus Fever)

આ વ્યાધિ થયે જામે આપણા દેશમાં નથી પણ શીતકટિબંધનો એ વ્યાધિ છે, જતાં કોઈ કોઈ વહેમવાળા કેસ અહિં પણ થયેલા વેચક વર્તમાનપત્રો વર્ણવે છે. આ જ્વર અને ટાઈફીડમાં જે ભેદ છે તે ખારીક છે અને કુશળ ડાકટરની સહાય વિના આ જ્વરની ચિકિત્સા કરવી ભ્રમભરેલું કામ છે. આ જ્વરમાં નં. ૪ જ્વર માટે અપાય છે તથા એના ખાસ ઔષધરૂપે નં. ૬ છે. ખીજાં ઔષધો જેવાં કે નં. ૫, ૯ તેનાં તેનાં ચિન્હો ઉપરથી પ્રસંગપરત્વે આપવામાં આવે છે.

(જો) શીળી, શીતળા, સૈયડ, માતા. (Small-Pox)

આ પુટી નીકળતા તાવ (Eruptive fever) ની એક જાતિ છે. સર્વ માણસોને પ્રાયશઃ એકવાર સૈયડ નીકળી જાય છે તેથી એનાથી સર્વ સજ્ઞાન છે, એમાં જ્વરથી આરંભ થાય છે અને ટાઢ તથા ફૂજરી સહિત તાવ આવે છે. તાવ ઘણું કરીને સંખત હોય છે અને દરદી લવારો કરે છે, ચમકે છે, અને તેના શરીર પર આળા પડતા દેખાય છે; માથું દુઃખે છે, બરડાની કરોડના ભાગમાં દુઃખાવો થાય છે, જ્ઞાન પણ વખતે જતું રહે છે, હાંફ જણાય છે અર્થાત્ ખાસ લેતાં મહેનત પડે છે, ઉધરસ આવે છે, હીંક પણ આવે છે અને ઘણાને ઉલટી પણ વારંવાર થયા કરે છે. આમ તાવ આવી પછી દાણા નીકળે છે. તે પ્રથમ મુખઉપર તથા ગળા ઉપર દેખાય છે અને ક્રમે ક્રમે આખે શરીરે નીકળે છે. આરંભમાં એ દાણા નાના રાતા, ખીલજેવા દેખાય છે અને ત્રણ દિવસમાં તો તે માથજેવા દેખાવના થઈ ગરે છે; તેની આસપાસ લાલ પાળ બંધાય છે અને મધ્યમાં ખાડો પડે છે. આ મધ્યમાં ખાડો હોવો એ સૈયડ અને અજગડાના દાણામાં ભેદ પાડનાર ચિન્હ છે. ૭ આઠ દિવસમાં એ દાણાના પાણીને રચાને પર ભરાય છે જેને આપણા વોકો દાણા ભરાયા, ખીચ્યા વગેરે કહે છે. એ દાણા છૂટા છૂટા હોય છે તો સૈયડનું જોર સાધાગ્રહ

કહેવાય છે. અને બીજી જાતના સૈયડમાં એ દાણા પાસે પાસે-એકબીજામાં મળી ગયેલા હોય છે, સૈયડના થાપા થઈ રહે છે. આને Confluent-કોનફ્લ્યુઅન્ટ ટાઈપના સૈયડ કહે છે, અને એમાં ઉપર દર્શાવેલાં ચિહ્નો બહુ બેરમાં હોય છે, અને તે ઉપરાંત તાણુ વગેરે ચિહ્નો પણ થાય છે. સાદા સૈયડમાં દરે દિવસે અને કોનફ્લ્યુઅન્ટ ટાઈપના સૈયડમાં ૧૪ દિવસ પછી એ દાણા કર્માઈ જાય છે-સૈયડ નમી જાય છે અને તેના દાળછોડા થઈ જાય છે. આ રોગ એવી રોગ છે અને એની એવી દવા આસ કરીને દાળછોડા થાય છે ત્યારે છે. આમાં આરંભમાં એક જ્વર આવે છે તે સૈયડના દાણા દેખાતાં ગમે છે, પણ પાછો એ દાણામાં ખર થાય છે ત્યારે બીજો જ્વર આવે છે. સૈયડમાં જે જોખમકારક પરિણામ આવે છે તે આ દ્વિતીય તાવના સમયમાંજ આવે છે.

આ વ્યાધિમાં આપણા લોક સાધારણ રીતે ઔષધ આપતા નથી અને પાછળથી રાખ ચોળે છે. એ નીતિ ઘણે અંશે પ્રશસ્ત છે, છતાં વ્યાધિનું બલ વધારે હોય છે તો ઔષધ લેવાથી નુકશાન થતું નથી. શીતકટિમાં રહેનાર લોકોમાં આ વ્યાધિ ભયકર રૂપ ધારણ કરે છે તેથી ત્યાં એનો ભય આપણા કરતાં વધારે છે. આ વ્યાધિમાં મુખ્ય ભયનું એક કારણ તો એના ડાઘા જે રહી જાય છે તે છે અને બીજું એમાં વખતે આંખ વગેરેને નુકશાન થાય છે તે છે. આપણી મ્રજ સઘળામાં હાલ પાછળ છે તેથી જ્યારે બીજો સ્થળે એને માટે વિવિધ ઉપાયો યોજાયા છે ત્યારે અહિં માત્ર સંદિગ્ધ ફલવાળી ગોશીતલાનો જ પ્રયોગ ચાલે છે. આ વ્યાધિ થયેલા દરદીને અંધારી ચોરડીમાં રાખવો અને બને તો લાલ પ્રકાશમાં રાખવો એ સર્વોત્તમ ઉપાય છે. જે દાણા નીકળતાંજ લાલ પ્રકાશ માત્ર જેમાં આવે અને સૂર્યના ભૂરા કિરણ બિલકુલ નહિ આવી શકે તેવા ચોરડામાં દરદીને રાખવામાં આવે છે તો જ્વર એની મેળે શમે છે, શીતળા પણ નમી જાય છે અને એનો એક પણ ડાઘો રહેતો નથી. આ પ્રયોગસિદ્ધ વાર્તા છે. આ પ્રમાણે ન બને તો તેલ અથવા કોલોડીઅનનું શરીરે મર્દન કરવાનું કુશળ વૈદો સૂચવે છે અને તેમ કરવાથી પણ ડાઘા

આપવામાં આવે છે. અને નં. ૨ પર થયા પછી અને નં ૧ વચ્ચે વચ્ચે દિવસમાં એકવાર અપાય છે, નં. ૪ જ્વર માટે છે. આ વ્યાધિ માટે ખાસ ઔષધ નં. ૫ અને નં. ૯ છે, અને સાધારણ વપરાશમાં નં. ૪, ૫, ૭. અથવા નં. ૪, ૯, ૭. આવે છે.

(ઔ) અછબડા. (Chicken-Pox)

આ વ્યાધિ શીતળાના જેવો જ છે, માત્ર એના સમય ટુંકો હોય છે નથા એના ત્રાસ ઓછો હોય છે. એમાં જે દાણા દેખાય છે તે દેખાય છે અને કરમાઈ જાય છે. દાણાના મધ્યમાં ખાડો હોતો નથી. એમાં ઔષધની સાધારણ રીતે જરૂર રહેતી નથી. એના દાણા કરમાઈ જાય છે ત્યારે શીતળાના જેવા ખાડા પડી રહેતા નથી. શીતલા તથા ઓરીથી આને પૃથક્ કરનાર એક ચિન્હ આ પાલુ છે કે એમાં જે દાણા પુટી નીકળે છે તે જ્વરની પૂર્વે અથવા જ્વરની સાથે નીકળે છે.

આ ગાજના નિયમથી શીતલાના જેવી જ આની ચિકિત્સા છે એમાં નં. ૪, ૫, ૯, ૭ અને ૨ ની જરૂર રહે છે. સામાન્ય રીતે નં. ૪ અને ૫ ખસ થાય છે.

(ઝં) ઓરી, મોખરૂ. (Measles)

શરૂઆતમાં ટાઢ સાથે તાવ આવે છે, લુખી ઉધરસ થાય છે, આંખ લાલ થઈ જાય છે. આંખમાંથી પાણી નીકળે છે વગેરે. ત્રણ કે પાંચ દિવસ પછી ઝીણા, લાલ, જીવડાના ડખ જેવડાં ચકામાં જેવું શરીર પર દેખાય છે. અથવા ઝીણી દાણીઓ દેખાય છે. એ આરંભમાં મુખ અને ગળા પર દેખાય છે અને ક્રમે ક્રમે આખા શરીરે ફેલાય છે. છ સાત દિવસ (શરૂઆતથી) થતાં એ ફેાડસી ઝાંખી થઈ જાય છે અને નવં દિવસમાં ઊડી જાય છે અને પછી થુસા જેવું પાતળું પડ તે રચળેથી ઉખડે છે. આ વ્યાધિની ગરમી ઘણી હોય

(અ) રતવા, વિમર્ષ (Erysipelas-એરીસિપેલસ)

આ એક જાતનો જ્વર છે અને એને અગ્રેજીમાં “ગલી ચામડી કહે” છે. એમાં પ્રથમ જ્વર દેખાય છે, ચળકતી ગ્તાગ નજરે પડે છે, મોઝે ચરે છે અને તરમ થાય છે પછી દાહનુ લાન થાય છે અને કોઈ કોઈ વાળાલા ભોકાતા હોય તેવી વેદના થાય છે, જે હાલવા ચાલવાથી વધતી જાય છે પીળા ચિન્હો જે સાધારણ રીતે સહસ્થાથી હોય છે તે આ પ્રમાણે-કપાળી ટાઢ અને પછી જ્વર, નિદ્રાનો અભાવ, ભટકતી વેદના, સૂકી જીભ, ઉલટી, ઉખકા, શિરોવેદના, ફફોલા નીકળી આવવા થોડા દિવસમાં જ લાલ બદલાઈ પીળાશ પડતો થાય છે આ વ્યાધિ જ્યારે મુખ ઉપર અથવા માથાના ભાગમાં થાય છે ત્યારે જોખમ ભરેલો થાય છે અને તે સમયે એને માટે ખાસ સખળ લેવાની હોય છે કોઈ કોઈ પિત્તવિકારો દેખાય છે

જઠરની અવ્યવસ્થા, હડા પવનના સપાટા, કોઈ કોઈ જાતની માનવીનો આહાર માનસિક આવેશ આદિ વિવિધ હેતુઓ એ વ્યાધિને આણવામાં કારણ રૂપ થઈ રહે છે આ શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે આવા હેતુઓ જ્યારે અપેક્ષિત દારો અને મુખ્યત્વે કરીને નં. ૫ અને નં. ૧૧નો ટાગ ન્યૂન થઈ જાય ત્યારે જ આ વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય છે એની ચિકિત્સા કુગલ ડાકટરની સહાયથી કરવી વધારે સારી છે

આ શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે નીચે પ્રમાણે ચિકિત્સા કરવામાં આવે છે એમાં નં. ૪, ૧૧, ૫, ૭, અને નં. ૧૦ની પ્રાયશ જ્વર પડે છે તેમાં નં. ૪ જ્વરાદિ માટે અપાય છે, નં. ૧૧ મોઝા માટે, નં. ૫ ફફોલા માટે, અને ચામડી ઉખડી જવામાં મદદ કરે તે માટે નં. ૭ અપાય છે આમાં નં. ૫ અને નં. ૧૧ મુખ્ય ઔષધો છે, ૩. મુસ્લર નં. ૧૧ને પ્રધાનતા આપે છે, મહાગ નં. ૪ લગાડવામાં આવે છે અને તેથી સારો લાલ થાય છે આ વ્યાધિમાં એળ થણી વાર આવે છે અને તે માટે તેના ઉપર થઈને સ્કેટર લગાડવાની ભલામણ કરવામાં આવે છે

(ક) ઇન્ફ્લુએન્ઝા. (Influenza)

આગભમ સાધારણ શ્લેષ્મ થાય છે, તે સાથે જ્વર આવે છે, નાકમાંથી પાણી નીકળ્યું જાય છે, ઝીંક આવે છે, ટાઢ વાય છે, અને દંદી ઢગવો થઈ પડે છે તથા પીઠ અને પેદામાં વાનો દુખાવો થાય છે કપાળ આગળ માથાનો દુખાવો જણાય છે, ચક્કર આવે છે, કાનમાં વેદના થાય છે, આખમાંથી પાણી નીકળે છે, તથા આખમાં લાલાશ થાય છે, દુર્ગંધ માગતો થણો પડેલો થાય છે, ગળું સુકાય છે, સુખી ઉધવસ આવે છે-વગેરે ચિન્હો થાય છે કોઈ

કાર્ધ સ્થળે પિત્તવિકૃતિ જણાય છે અને તેમાં ત્વચા પીળી દેખાય છે, પિત્તના ઝાડા થાય છે, ચક્રત્માં દુઃખાવો લાગે છે, પિત્તની ઉલટી થાય છે, હૃદય પર ચાટો પાળો થર દેખાય છે વગેરે.

આ વ્યાધિ નવો જ છે અને તેથી એનું આપણા વૈદકમાં વર્ણન દેખાતુ નથી. એ એકાએક પ્રસરી જતો (એપિડેમિક) વ્યાધિ છે. જે ગામમાં થાય છે ત્યાં ઘણું એના પંજમાં સપડાઈ જાય છે. યુરોપમાં શરૂઆત થઇ છે અને ઘણું ફરીને ઝિયાળામાં એ થાય છે. હાલ એનું કારણ જર્મ-જનુ વિશેષ આપવામાં આવે છે. આ શાસ્ત્ર દારોની ન્યૂનતા જ માને છે અને જનુને એના કાર્યરૂપ સ્વીકારે છે.

આ વ્યાધિમાં કાંદાનું સરખન આપવાથી અને તે નહિ મળે તો કાંદા ખાવાથી તથા પાણીથી પણ ઝારવાથી તથા ઉનુ પાણી પીવાથી સારો લાભ થાય છે. આ ઉપરાંત મીઠાવાળાં પાણીથી ગળામાં અડકે તેમ ટાગળા કરવા અને નાકની અંદર નોઝલકુગ વડે એ પાણીથી જ નાક સાફ કરવું એ એના એપ અટકાવવા ખાસ લક્ષ્યમણુ કરવામાં આવે છે. ન. ૧૧-૬૪ એક ગ્રેઈન દિવસમાં ત્રણ ચાર વાર પાણીમાં પીવું એ વ્યાધિને અટકાવવામાં મદદગાર છે.

આ શાસ્ત્ર નિયમ પ્રમાણે એનું ખાસ ઔષધ નં. ૧૧ છે.

વ્યાધિ થતાં જ નં. ૪ અને ન. ૧૧ લેમાં કરી આપવા શરૂ કરવા, ન. ૪ ૬૪ ૬ ગ્રેઈન અને ન. ૧૧ ૬૪ ૬ ગ્રેઈન લઈ તેને ચાર ઔંસ પાણીમાં નાંખવા તથા તેના છ ડોઝ કરી બે બે કલાકને અતરે પીવા; જ્વર સાવ ઉતરી જાય ત્યાં સુધી આ રીતે દવાની જરૂર હોય છે, જ્વર ઉતરેલો ૨૪ કલાક રહે તો પછી ન. ૧૧ ૬૪-ચાર ગ્રેઈન લઈ તેને ચાર ઔંસ પાણીમાં નાંખવો. તથા તેમાંથી દિવસમાં ચારેક વાર ઔંસ ઔંસ લેવું. ક્રમે ક્રમે બે ડોઝ અને પછી એક ડોઝ કરવો અને પછી દવા બંધ કરવી.

આ વ્યાધિમાં આ રીતની દવા તો પ્રત્યેકને માટે છે. તે ઉપરાંત વિશેષ દવા યેવાની આ પ્રમાણે છે:—

નં ૪—જાતી પર અથવા ગળાની આસપાસ બહારથી લગાડવો. ન્યુમોનીઆની જગ પછુ અસર જણાય તો ન. ૪ જાતીપર તે ભાગપર ચોપડવો.

ન. ૫:—પણા ખરા કેસમાં ન. ૧૧ ની સાથે ન. ૫ પછુ આપવાનું રહે છે અને તે પ્રતિકૂળ નહિ જણાય તો ન. ૫ ૬૪-પાંચ ગ્રેઈન ઉપગના મિક્ચરમાં જ નાંખી દેવો. પછુ કેટલીક વાર એટલે કે કાર્ડ દરદીને નં. ૫ થી જ્વર વધે છે તેથી તેમાં ન. ૫ નહિ જ આપવો. આને માટે જ્યારે જ્વર સ્થાયી થયો છે એમ જણાય ત્યારે નં. ૫ એક ગ્રેઈન હૃદય પર આપી જ્વરું અને પછી અર્ધ કલાકે ટેમ્પરેચર લેવી. જે જ્વર વધેલો જણાય તો નં. ૫

નહિ આપવો અને વધેવો નહિ જાણાય અથવા ઘટેવો જાણાય તો તેને નં ૧૨ ની સાથે જ આપવો. આ શિવાય જાતીમાં દુઃખાવો થતો હોય તો ત્યાં નં ૪ ને બદલે અથવા નં. ૪ની સાથે નં. ૫ ત્યાં ચોપડવો. કોઈકોઈને જીવ-વિના જાતીપર દુઃખાવો થાય છે અને તેને નં. ૫ ચોપડવા માત્રથી મરી જાય છે.

વળી પેદુમા દુઃખાવો જેને જાણતો હોય અથવા જેની જીભપર બૂટો ચઢે જાણતો હોય તેને નં. ૫ ઉપગતા મિક્સચગમ નાખી આપવાની જરૂર છે.

નં. ૧૦ — જે દરદીને નાકમાંથી પાણી ગળતુ નહિ હોય અથવા જેને ખટાગતા ચિન્હો જાણતા હોય અથવા આ વ્યાધિ વિશેષ જોરમાં થયો હોય તેને આ દવા, ખાધા પછી અને ખાતા પૂર્વે ખાસ આપવાની જરૂર રહે છે. ખાવામાં માત્ર દુધ ભાત અથવા કેવલ દુધ જ અપાય છે તેથી તે પૂર્વે અને પછી આ નં. ૧૦ ૧x એક શ્રેષ્ઠ આપવો.

નં. ૬:— જે દરદીને રક્તાશયપર અસર થાય, નાડીની અવ્યવસ્થા થાય અથવા ઢગવો થઈ જવા જેવું જાણાય તેને આ ઔષધની વધારેમાં વધારે જરૂર છે નં. ૬ ૧x-જે બે શ્રેષ્ઠ ત્રણ ચાર વાર અથવા વધારે આપવાનું રહે છે.

આ વ્યાધિ મરી ગયા પછી અતિશય નળજાઈ લાગે છે તે માટે નં. ૬ ૧x ઉપાયરૂપ છે. હોમીયોપથીનું નક્કસવોમિકા ૬૨ પણ અપાય છે.

આ વ્યાધિ મરી ગયા પછી પણ દરદીને વિવિધ ચિન્હો જાણાય છે. કોઈને ચક્રી આવ્યા કરે છે, કોઈને કાન બહોળ થઈ જાય, તો અન્યને શિરોવેદના થાય છે એ સર્વમાં નં. ૮ સાર કામ કરે છે.

(છ) મંથિજવર—ખુબીનિક જવર—પ્લેગ (Plague).

આ વ્યાધિ હાલ કેટલાક વર્ષ થયાં અહિં આવે છે તેથી સર્વ પ્રજા એનાથી જાણીતી થઈ છે એટલે એના વર્ણનની અપેક્ષા રહેતી નથી. એમાં જવર ઉપગ્રાંત ગાંઠ દેખાય છે એ એવું ખાસ ચિન્હ છે. એ વ્યાધિવાળાની જીભ ઘાળી દેખાય છે તથા દરદીને એક જાતનો ગલગટ થાય છે જે તેના મુખ ઉપરથી સમજાઈ આવે છે. પ્લેગ કેસ જોયેલા ડાકટરો દરદીને જોતાંવેંતજ એ વ્યાધિને પારખી શકે છે કે જે એના વર્ણનથી થઈ શકે તેમ નથી.

આ ગાત્ર પ્રમાણે એની ચિકિત્સા આ પ્રમાણે કરાય છે—

જવર ગર થતા જ નં. ૪ અને નં. ૫ વાગફગતી અથવા ભેગા કરી દિવસમાં પાંચ છ વાર આપવામાં આવે છે તથા રાત્રિના ભાગમાં નં ૬ ના જે ડોઝ આપવામાં આવે છે. નં ૬ આપવાથી મગજની વિકૃતિ હોય છે તો તે શમે છે અને નથી થયેલી હોતી તો તે થતી અટકે છે. આ શિવાય ભાગ્યેજ જીભ ઔષધોની જરૂર પડે છે. ગાંઠ દેખાતી હોય તો ત્યાં અથવા કોઈ ભાગમાં દુઃખાવો થતો હોય તો ત્યાં નં. ૫ અને નં. ૧૦ નાં પોતાં મુકવામાં આવે છે.

અને પછી વેસેલાઈનમાં કે લેનોલાઈનમાં કાલવીને એ ઔષધોની પટ્ટી મારવામાં આવે છે. ગરઆતથી આ ઉપચાર કરવામાં આવે છે તો ઘણે ભાગે દરદી બચી જાય છે. નં.૧ દિવસમાં એકવાર આપવામાં આવે છે. આ વ્યાધિમા ડબલ સલફાઇડ નામનું એક પેટ્ટ એલોપથી ઔષધ સારી અસર કરનાર જણાય છે અને તે દિવસમાં ચારેક વાર આપવામાં આવે છે. એ બે દિવસ આપી બધ કરાય છે. અધિક લેવાથી નુકસાન થાય છે.

આ રોગનો ઉપદ્રવ ચાલતો હોય ત્યારે નં.૫ રક્ષક ઉપાયરૂપે દિવસમાં એક બે વાર લેવામાં આવે છે. આ શાસ્ત્રમાં જે વ્યાધિ મટાડનાર ઔષધો છે તેજ વ્યાધિ થતો અટકાવનાર પણ છે. કેમકે તે ક્ષાર જોઈતા પ્રમાણમાં નથી હોતો ત્યારે જ તે વ્યાધિ થાય છે.

(૫) લૂ લાગવી (Sun-stroke. સનસ્ટ્રોક.)

ગરજનુમાં અથવા ગ્રીષ્મઋતુમાં સખત તાપ પડતો હોય ત્યારે ખુબી ફરનાગને વખતે સૂર્યના પ્રચંડ કિરણો બોચીના ભાગમાં લાંબો વખત પડવાથી એકદમ શરીરમાંનું જલ સુકાઇ જાય છે અને તે તે અવયવો શુષ્ક થઇ જાય છે. આથી સખત તાવ લરાઈ આવે છે અને પ્રસંગે એ જોખમકારક પણ નીવડે છે.

આ વ્યાધિ અટકાવવા માટે જ્યારે શરીર ગરમ થયું હોય ત્યારે ઠંડ જલ ન પીવું અને સૂર્યનાં પ્રખર કિરણોમાં લાંબો વખત ઉઘાડા ન ફરવું એ સાચવવાનું હોય છે.

આ વ્યાધિની ચિકિત્સામા નં. ૯ ખાસ ઔષધ છે. વ્યાધિ જણાતાં જ નં. ૪ અને નં. ૯ વારવાર આપવાની જરૂર રહે છે. મસ્તિષ્કની વિક્રિયા દેખાતાં નં. ૬ ઉમેગ્વો, પણ નં. ૪ અને નં. ૯ ખાસ કરીને આખ્યાં કરવાનાં હોય છે. નં. ૯ શરીરસ્થ જલનું સમીકરણ કરે છે. અને વ્યાધિ માટે સ્પેસિફિક ઔષધ (ગમખાણુ દવા) મનાયું છે. દરદીની માવજત જેમ બીજા ભારે તાવમાં રાખવામાં આવે છે તેમ આમાં પણ ગમખાની હોય છે.

પ્રકરણ ૫.

ઉપદંશ, ચાંદી, ટાંકી, ગરમી, દ્વિતીયોપદંશ, સીફિલિસ. (Syphilis)

આ વ્યાધિના સંજ્ઞામાં સર્વ હકીકત જણાવનાર ગ્રંથોના ગ્રંથો ભરવામાં આવ્યા છે તેથી અત્ર તેનું ગમે તેટલું વર્ણન કરવામાં આવે તોપણ ન્યૂત જ રહે તેમ છે. છતાં એટલું જણાવવું યોગ્ય દેખાય છે કે ઘણા ખરા લોકો અમુક સ્થાને જ એ વ્યાધિ થાય છે, એ સ્થાનિક વ્યાધિ છે એમ માને છે. તેમાં તેઓ મોટી ભૂલ કરે છે. સર્વ દુષ્ટ વ્યાધિઓનું લિસ્ટ કરવામાં આવે તો તેમાં પ્રથમ પકિત આ વ્યાધિને આપવામાં આવે છે. એ વ્યાધિ આખા શરીરમાં પ્રમતી રહેલો હોય છે, શરીરના અણુ અણુમાં વ્યાપી રહેલો હોય છે.

અને એવો દુષ્ટ એવી હાય છે કે કોઈ કોઈ કેસમાં તો એ વ્યાધિગ્રસ્તના સ્પર્શ કરેલા વાસણમાં જલપાન કરનારને, તથા એ વ્યાધિગ્રસ્તના યુગ્મનથી પણ ઇતરને લાગુ પડેવો સિદ્ધ થયો છે અને જેના શરીરમાં એ પ્રવેશે છે તેને જ દુઃખી કરે છે. એટલું જ નહિ પણ તેની ચાર પાંચ પેઢી મુખી એ વારસામાં ઉતરે છે તેથી મનુષ્ય કેવલ પોતાને માટે નહિ પણ પોતાની પ્રજાના હિતનો પણ વિચાર કરશે તો તે ઉપસ્થતિ દુઃખયોગથી આંચકા ખાશે. આ વ્યાધિ થતા શરીરના જૂદા જૂદા ભાગો પર ચાલીએ પડે છે અને તેના કારણે શ્વિર તથા શુક્રમા સ્પષ્ટ દેખાય છે. એ વારસામાં ઉતરેલો હાય છે તો નાની ઉંમરમાં પણ થાય છે, છતાં ઘણે અંગે વ્યાધિગ્રસ્ત ખીના સસર્ગથી થાય છે; એની ત્રણ અવસ્થા વેદકગાસ્ત્ર વાળું છે, છતાં અત્ર વિસ્તાર નહિ કરતાં ચિકિત્સા માત્ર જ આપીએ છીએ, તે નીચે પ્રમાણે; આ વ્યાધિમાં મુખ્ય ઔષધો નં. ૩, ૫, ૨, ૭, ૯, તથા ૧૧ છે.

આ વ્યાધિનું ખાસ ઔષધ નં. ૫ છે. એ ઔષધ ખાવામાં તથા ચોપડવામાં અપાય છે. જેને સોફ્ટ ચેનકર (Soft chancre) નરમ ચાંદી કહે છે તે માટે નં. ૫ અપાય છે. પ્રસરતી ટાંકી (Phagedenic chancre) માટે નં. ૬ અને સખત ચાંદી માટે (Hard chancre) નં. ૩ અપાય છે. જીર્ણ ઉપદંશ માટે નં. ૫ તથા નં. ૭, નં. ૯, નં. ૧૧, ૨, ૧૨ અને ૩, બીજા ચિન્હો પ્રમાણે આપવામાં આવે છે. ઔપદશિક ચાંદાં અને વિસ્ફોટક માટે આરસેનિક; આર, જોડ; આર. બોમ; તથા કાલિજોડ છે, અને આઈરિસના વરમ માટે આયોડાઇન છે. પાણુનો કેનડિયોમેટા ને ઔપદશિક હાય છે તો તે માટે નં. ૧૧ અપાય છે. આમાં નં. ૫ અને નં. ૬ શિવાય બીજા ઔષધો સાધારણ ત્રણ, ક્ષતના નિયમ પ્રમાણે આપવામાં આવે છે. એલોપથી સંસ્થા આ વ્યાધિ અસાધ્યજ વર્ણ છે.

આ વ્યાધિવાળા સ્ત્રી પુરુષો સમાજને મોટી હાનિ કરનાર થઈ રહે છે ક્રમકે એમના સસર્ગથી એ રોગ અન્યમાં સંક્રાન્તિને પામે છે. તેથી એ સ્ત્રી પુરુષોને માટે ઉત્તમ માર્ગ તો એ જ છે કે એમને વ્યાધિ થયા પછી નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યનું સેવન કરવું. પણ સર્વને અતરનિગ્રહ અને ઇન્દ્રિયનિગ્રહ એટલે બળવાન હોતો નથી તેથી વધુઅંગ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવા અસમર્થ થઈ રહે છે. તેથી એવા અસમર્થ પુરુષો માટે અન્ય ઉપાય એ છે કે એમણે French letters (ફ્રેન્ચ લેટર્સ) અથવા Sheathis (શીથ) મળે છે તેના ઉપયોગ કરવો. મોટા કેમિસ્ટ અને ફ્રગિસ્ટને ત્યાં એ સુલભપણે મળે છે. એનો ઉપયોગ કરવાથી પુરુષને આ વ્યાધિ હાય છે તો તેની સંક્રાન્તિ તેની સ્ત્રીને થતી નથી અને સ્ત્રીને આ વ્યાધિ હાય તો તેની સંક્રાન્તિ તેના પતિને થતી

નથી તેથી નેશિક બ્રહ્મચર્યથી ગૌણ ઉપાય હાલની શોધ પ્રમાણે આ શીઘ્ર વાપરવાનો છે. જનસંખ્યાના હિતને માટે જ આ ગૌણ ઉપાયનો પ્રયોગ કરવાનો છે અને સ્વચ્છંદી થવા માટે નથી એ જોને વાપરનારે ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.

પ્રકરણ ૬.

સંધિવા, વા. (Rheumatism, રહુમેટિઝમ)

આ વા સાંધામાં આવે છે તથા સ્નાયુ (Muscles)—માંસપિંદુમાં પણ આવે છે. તેમ જ એકધૂટ અને કૌનિક-ભયંકર રૂપવાળો અને સાદો એવા ભેદભાવવાળો છે અને તે પ્રમાણે તેમાં જુદાં જુદાં ચિન્હો થાય છે. વાનો દુઃખાવો એક સર્વત્ર સમાન ચિન્હ છે તીક્ષ્ણરૂપમાં એ હોય છે તો બહુ જ વેદના થાય છે. સોજો પણ તે સ્થાને જોઈએ વધતો ચહે છે અને તે ભાગમાં લાલાશ થાય છે. જ્વર પણ સાથે આવે છે, એન પડતુ નથી, ટાઢ અને તાવ વારાફરતી આવે છે, તે ભાગમાં જગ કઈ અડકે છે તો અથવા તે ભાગ વાળવામાં આવે છે, તો દુઃખાવો થાય છે—વગેરે ચિન્હો જણાય છે. દીર્ઘ સમયનો વા થતાં ઉપગતાં ચિન્હો અને બીજાં ઘણાં થાય છે પણ જ્વર ઘણું ભાગે જતો ગડે છે. સાદા રૂપમાં જ્વર હોતો નથી અને આપણા લોકો જેને સાદો વા કહે છે તેવો માત્ર એક સ્થાને દુઃખાવો દેખાય છે. આ દુઃખાવામાં અને ન્યૂરેલ-જીઆના દુઃખાવામાં ભેદ બહુ જોઈએ છે અને કુગલ વૈદો પણ એ બેમાં ભેદ પાડવા ઘણું અગે પ્રસંગે અસમર્થ થાય છે. તેથી એવા સાદા રૂપમાં વા હોય ત્યારે ન્યૂરેલજીઆ જેને આપણા લોકો તો વા જ કહે છે પણ જે માત્ર તન્તુનો દુઃખાવો છે તેની પણ શકા ગડે છે અને તેનો નિર્ણય ઔષધથી થતી અસગથી થાય છે.

સંધિવાનું કારણ હવે ચોક્કસ થયું છે કે કથિરમા એસિડની વૃદ્ધિ થવાથી જ એ થાય છે. ઉત્તેજક કારણમાં પરમેવાને એક્રમ બધ કરવામાં આવેલો, ટાટો પવન લાગેલો, શરદી થવી, ખટાગ ખાવી વગેરે મનાય છે.

આ ગાત્રના નિયમ પ્રમાણે આ વ્યાધિની ચિકિત્સામાં વાત શૂર્ણ લેવું (જુઓ પરિશિષ્ટ ૧) અથવા આ પ્રમાણે ચિકિત્સા કરવી. હમેશાં એક કે બે ડોઝ નં ૧૦, અને નં ૧. લેવા કેમકે કારણને નિર્મૂળ કરનાર એ બે દવાઓ છે.

નં. ૪:—સ્નાયુના સંધિવામાં આ પ્રથમની દવા છે. જ્વર, ગતાશ વગેરે માટે આ ખાસ કરીને આપવામાં આવે છે. આરભમાંથી જ આ દવા આપી હોય છે તો એ વા શોડા સમયમાં મટી જાય છે અને બીજી દવાની જરૂર ભાગ્યે જ રહે છે.

નં. ૫:—સોજો દેખાય છે ત્યારે નં ૪ ની સાથે આ આપવામાં આવે છે. સોજા-રૂપદિતીય બુગિકા માટેની આ ખાસ દવા છે. આ સાથે નં ૧૦ વારાફરતી આપવો.

નં. ૯—નં. ૫ પછી નં. ૯ અપાય છે, જે જીવ વગેરેથી જોતાં એની ગરમ જણાય તો.

નં. ૭:—એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને ફરતાં વા માટે.

નં. ૬:—તે ભાગ જહીર મારી ગયો હોય છે તો આ અપાય છે.

નં. ૩:—સાંધાનો વા હોય અને તે સાંધા સુત્રી મોટા થયા હોય તો તે માટે અપાય છે.

નં. ૮:—વેદના માટે તથા ન્યૂરેલજીઆની શકા હોય તે માટે.

નં. ૧૧:—આસનપરથી ઉઠતા અથવા પથારીમાં પામુ ફરતાં જે વાનો દુઃખાવો વધે છે તે માટે.

સાધારણ રીતે આ વ્યાધિ માટે નં. ૪, ૫, ૧૦, ૧—આ ચાર ઔષધનું કામ પડે છે. બીજી દવા જે સૂચવી છે તેની ખાસીએત તપાસવી અને તે પ્રમાણે જે સૂચવાય તે આપવી.

પ્રકરણ ૭.

વા, કબીતર, ન્યૂરેલજીક દુઃખાવો. (Neuralgia).

આ વ્યાધિ એક સ્થાનનો છે અને તે મુખ્યત્વે કરી મજ્જાનન્તુનો વ્યાધિ છે તેથી અન્ય એનું વર્ણન અસ્થાને છે જતાં સંધિવાની સાથે જળી જતાર છે તેથી આ પ્રસંગમાં સાથે સાથે એનું પ્રતિપાદન કરવું યોગ્ય ગણ્યું છે. આ માત્ર કાંઈ મજ્જાનન્તુનો દુઃખાવો છે અને તે ઘણું કરીને એ તન્તુ પોષણરહિત થવાથી થાય છે અથવા તો આસપાસના પદાર્થોનું એ તન્તુઓપર દબાણ થાય છે તેને લીધે થાય છે. એનાં ચિન્હોમાં તીક્ષ્ણ, ભાલા ભોંકાતા હોય તેવી વેદના થાય છે અને શેક કરવાથી કંઈક નરમ પડે છે. એની ચિકિત્સામાં મુખ્યત્વે કરી નં. ૮ અને નં. ૬ વપરાય છે, અને નં. ૧ પુષ્ટિકર ઔષધો પે વચ્ચે કાંઈ કાંઈ વાર લેવાય છે.

પથારીની ગરમીથી વધતા દુઃખાવામાં નં. ૫ અપાય છે. માથામાં લમણામાં અથવા આંખ ઉપર એક બાજુના દુઃખાવામાં નં. ૪ આપી જોવાય છે અને તેથી નહિ મટે તો નં. ૨ વપરાય છે. નં. ૬ તથા નં. ૮ એ જેની વેદનાની વચ્ચે નં. ૨ છે. જે વેદના નિયમિત વખતે થતાર છે તથા જેમાં આંખમાંથી પાણી નીકળે છે અથવા શુંક વધારે આવે છે તેમાં નં. ૯ અપાય છે. નં. ૧૦ તથા નં. ૧૧ અને ૧૨ પણ પ્રસંગવશાત્ વપરાય છે, તે માટે શિરોવેદનાનું પ્રકરણ જોવું, તથા સર્વ ક્ષારોની ખાસીએત તપાસવી.

આ વ્યાધિમાં વિશેષ ચિકિત્સા કરતા પૂર્વે તન્તુવેદનાચૂર્ણ આપવું. (જુઓ પરિશિષ્ટ ૧).

પ્રકરણ ૮

પગનો નજળો, ગંઠીયો વા, ગાઉટ, (Gout)

આ વ્યાધિ અને સંધિવા એ બેનાં ચિન્હો ઘણે અંશે મળતાં હોય છે. આ વ્યાધિમાં સાંધાઓમાં દુઃખાવો થાય છે અને ન્યૂનાધિક સોજો હોય છે તથા પચનક્રિયાની અવ્યવસ્થા હોય છે. ઘણું કરીને પગ ઉપર આ વ્યાધિ હોય છે, અગર જો હાથ અને ખીજા અવયવો એનાથી મુક્ત નિયમે કરીને હોતા નથી. એ વ્યાધિની શરૂઆત ઘણે અંશે સાંજરે અથવા રાત્રિના ભાગમાં થાય છે અને શરૂઆતમાં પગના સાંધાઓ ઉતરી ગયા હોય તેવી વેદના થાય છે અને તે ભાગમાં દાહનું ભાન થાય છે. થોડા સમયમાં આ ચિન્હો શમે છે અને તે ભાગ પર રતાશ તથા સોજો રહે છે, પણ એ ચિન્હો નિયમિત અંતરે પાછા જણાય છે, અગર જો વેદના ઓછી રહે છે. આ વ્યાધિ વારસામાં ઉતરે છે.

આ ગાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે નં. ૧૧ એના ઉપાયરૂપ છે. એની ચિકિત્સામાં નં. ૪, ૧૧, ૧૦ એ ત્રણ દવા પ્રાયશઃ લેઈએ છે. જ્યારે હોય તો તે માટે તથા રતાશને માટે નં. ૧૧ તો નિયમસર લીધા જ કરવાના હોય છે. જો શરીરમાં એસીડની વૃદ્ધિ જણાય તો નં. ૧૦ આપવામાં આવે છે.

આ વ્યાધિવાળા માણસે પચે તેવું સાદું ખાવાનું રાખવાની ખાસ જરૂર છે. મિષ્ટાન્નનો ભાગ કરવો અને વનસ્પતિઆહાર ઉપર રહેવાનો અભ્યાસ પાડવો.

પ્રકરણ ૯.

પાંકુરોગ એનીમિયા. (Anæmia)

પાંકુરોગમાં શરીર ધોળુ પુણી જેવું થઈ રહે છે જે લોહીની ન્યૂનતા સૂચવે છે. રુધિરને લાલાશ આપનાર જે અણુપુંજ હોય છે તે ઓછા થઈ જાય છે અને તેમ થવાનું કારણ નં. ૧ તથા નં. ૬ કારણોની ન્યૂનતા છે. આ વ્યાધિમાં ચહેરો શીઠો લાગે છે, આંખનાં પોપચાં ધોળાં લોહીવિનાનાં દેખાય છે. હૃદય પણ ધોળી લોહીવિનાની થઈ રહે છે. આ વ્યાધિવાળાને થયેલા જખમ રક્તા વાર લાગે છે અને રુધિર પાતળું પાણી જેવું થઈ જાય છે. સ્ત્રીઓને આ વ્યાધિ થતાં સ્વસ્થાવ અનિયમિત થાય છે અને કાં તો ઘણો ઓછો અથવા અધિક પ્રમાણમાં સ્ત્રાવ થાય છે. દુર્ગંધા અર્શ, અતિસ્ત્રાવ, ક્ષય, બરોળની વૃદ્ધિ આદિ વિવિધ હેતુથી આ વ્યાધિ થાય છે.

ખીણીઓ ચહેરો નં. ૧ ની નિગાની છે. આ વ્યાધિની ચિકિત્સામાં ખાસ ઓષધ નં. ૧ અને નં. ૬ છે એ, એ બે ઔષધના સ્વભાવ બેતાં તરત સમજાશે. આ સાથે પ્રસંગ પરત્વે નં. ૧૨ વચ્ચે વચ્ચે આપવામાં આવે છે. અટકાવને બદલે પ્રદર દેખાય અથવા આંખે અંધારાં આવી જાય તો તે નં. ૧૨ને સૂચવે છે.

વ્યારે નં. ૧ અને નં. ૯ આપવાથી રુધિરના અલુચ્ચો વધે છે છતાં રુધિરની ન્યૂનતા દેખાય તો તો સાથે નં. ૪ આપવાનો પ્રચાર છે. આ વ્યાધિમાં મનન-તન્તુઓની અશક્તિ લાગે છે તો તે સમય નં. ૬ આપવામાં આવે છે પણ નં. ૧ તથા નં. ૯ તો ચાલુ જ રાખવામાં આવે છે. આ વ્યાધિમાં મુખ્ય ઔષધો ફેટલાક મહિના સુધી પણ નાના ડોઝમાં આપ્યા કરવાં પડે છે, અને જેમ જેમ આરામ થતો જાય છે તેમ તેમ ડોઝની સખ્યા ઝાડી કરવામાં આવે છે, પણ લાંબો વખત દવા લેવાની જરૂર છે. અને સામાન્ય થાક ન લાગે તેઓ વ્યાયામ ખુલ્લી હવામાં કરવો અને પચે તેવો પોષક આહાર લેવો એ પણ ખાસ જરૂરની સૂચના છે. જુઓ પરિશિષ્ટ ૧, અશક્તિચૂર્ણ.

પ્રકરણ ૧૦.

ગંડમાળા, સ્કોફ્યુલા—રાજનો રોગ. (Scrofula)

આ વ્યાધિમાં ત્વચા ઉપર અને ખાસ કરીને ગોચી, માથું અને અડેરાના ભાગમાં સ્કોટક નીકળે છે; રસવાહિની ગ્રંથિમાં અને ખાસ કરીને ગળા ઉપરની ગ્રંથિમાં સોજો થાય છે, નાક ગળે છે, ઉપરનો હોઠ જડો થાય છે, કાન વડે છે, ચોરીઆનો વરમ થાય છે, આંખનાં પોપચાં સુએ છે, અવ્યવસ્થા થાય છે, સાંધા તથા અસ્થિના ભાગમાં દુઃખાવો રહે છે.

આ રુધિરનો વ્યાધિ છે અને એની ખાસ અસર રસવાહિની શિરાની

અપેક્ષિત હાય તો ઔષધ લેવા માસ મુધી, પ્રસંગે એક બે વર્ષ મુધી પણ આપવું પડે છે. આ વ્યાધિવાળાને થતા બીજા વ્યાધિઓમાં તે વ્યાધિની ચિકિત્સા સાથે નં. ૧૦ આપવો જરૂરનો છે. એ આપવાથી તે તે વ્યાધિઓ હટીલા થતા નથી પણ તે તે અપાતા ઔષધને તાબે થાય છે.

પ્રકરણ ૧૧.

જલોદર, જલદર, ડ્રોપ્સી (Dropsy), જલીયસોળ.

ખરૂં જોતા આ જાતેવ્યાધિ નથી પણ બીજા વ્યાધિના ચિન્હરૂપ છે. એમાં પેટ ઉપરના ભાગમાં અથવા શરીરના બીજા ભાગમાં પાણી ભરાઈ મોજ આવે છે અને એ ચિન્હ ગુક્તાશયના ચક્રતના, વધેલી બરોળ તથા મૂત્રપિંડ (શરદા)ના વ્યાધિથી થાય છે આ વ્યાધિમાં વિવિધ ચિન્હો થાય છે પણ એનાથી થયેલો મોજો ખાસ પ્રકારનો હોય છે, તે એ કે જો તે મોજાના ભાગમાં આંગળીથી દબાવું થોડીવાર ગમવામાં આવે છે અને પછી આગળી ઉપાડી લેવામાં આવે છે તો તે ભાગમાં જરા ખાડો પડી ગયું છે કે જે બીજા સોજામાં થતું નથી એવો મોજો હાથ, પગ, ઉદર, છાતી અથવા આખા શરીરપર થાય છે, આ વ્યાધિની ચિકિત્સા કુશળ પુરુષોદ્વારા કરાવવી ઘટે છે આ વ્યાધિનું ખાસ ઔષધ નં. ૧૧ છે. તેથી બીજા ઔષધો સાથે વાગદરતી અથવા વચ્ચે વચ્ચે આ તો આખા જ કરવાનું હોય છે. સાધારણ કેસમાં આ એક જ ઔષધ ચાલે છે. આ ઉપરાંત નં. ૫, ૯, ૧, ૭ અને ૩ ની જરૂર પડે છે. આખા શરીરપર સોજે તથા નળજી ગુક્તાશય આરસેનિકને સૂચવે છે. આપણામાં એને રસ, ગસનિકાર એવા નામો આપે છે અથેલમાં ઇંડીમાં કહે છે. સાદો ઇંડીમાં, રતવાનો ઇંડીમાં, આખા શરીરનો ઇંડીમાં-એમાં ન. ૧૧ અપાય છે. ઉપસ્થની ચામડીનો, ઉપસ્થનો, વૃષણનો ઇંડીમાં-એમાં ન. ૧૧ અને ન. ૯ આપવામાં આવે છે ફેફસાના ઇંડીમાંમાં ન. ૯ અને ન. ૬ છે આ ઉપરાંત પ્રસંગે બેરી૦ ફ્રેસ અને ઝીંક ફ્રેસનો ખપ પડે છે

નં. ૫-સર્વ શરીરનો મોજો, જો તેમાંથી નીકળતું પાણી ધોળા રંગનું હોય છે તો અર્થાત્ તેનો જહારનો દેખાવ અદર બરફ જેવું ધોળું પાણી સૂચવે છે તો; તેમ જ પિત્તવાહી નળમાં અડચણ થવાથી આવો સોજા થાય છે તેમાં પણ આ ઔષધ અપાય છે. જીભપગનો થર જોવો.

નં. ૯-ન. ૧૧ ની સાથે વાગદરતી અપાય છે. એ આપવાથી શરીરમાં જલનું સમીકરણ થાય છે.

નં. ૧-અશક્તિ ગાટે તથા પાંકુરેગમાં થતા અપચાને લીધે થતા જલોદર માટે અપાય છે.

નં. ૩-રક્તાશયના વ્યાધિઓથી રક્તાશયના પડદા ગિથિલ થઈ જવાથી થતા રોગ માટે અપાય છે.

આ ઉપરાંત આ વ્યાધિની સાથે રક્તાશય ફૂડકે છે તે માટે નં. ૬, અનિ-શય રહી રહી થતી વેદના માટે નં. ૮, સખન અશ્વર્થ માટે નં. ૧ તથા નં. ૧૦ વગેરે ઔષધો તે તે ખાસ ચિન્હો પરથી પ્રસંગ પરત્વે આપવામાં આવે છે.

પ્રકરણ ૧૨.

વરમ, લોહીનો સંચય. (Inflammation, congestion).

આ ખાસ વ્યાધિનું નામ નથી પણ એક ચિન્હ માત્ર છે. આ માત્રમાં નામ સાથે ઔષધનો સંગ્રહ નથી પણ વ્યાધિની તે તે દશા સાથે સંગ્રહ છે. વરમની અંદર ચાર ચિન્હોનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે; (૧) તે લાગની રતાશ, (૨) લાં રોગો. (૩) તે લાગમાં દાખવાથી અથવા દખાવાથી દુઃખ, અને (૪) તે લાગની ઉચ્છ્વતા, આમાં જો વરમ બહારના લાગમાં હોય છે તો ૧, ૨, ૩ ચિન્હો સર્વને પ્રત્યક્ષ થઈ ગઈ છે, પણ રક્તાશય, આંતરડું વગેરે અંદરના લાગમાં હોય છે તો તે લાગમાં દખાણુ થવાથી થતી વેદના અને તે સાથે થતાં બીજા ચિન્હો ઉપરથી અનુમાન કરવાનું રહે છે. જેમકે જઠરનો વરમ થાય છે તો ખાવામાં આવે છે એટલે તે આહારનું દખાણુ લાં થવાથી તરત વેદના થાય છે, વળી તે સાથે ઘણું કરીને જ્વર આવે છે, ઉલટી થાય છે, ખાટા પદાર્થ વગેરે અડકવાથી બળતરા થાય છે. વગેરે. આ સર્વ ઉપરથી જઠરનો વરમ છે એમ અનુમાન થાય છે. આંતરડાનો વરમ થાય છે તો તે લાગમાં થઈ દસ્ત જતાં લાં વેદના (ચુંક) થાય છે, તે લાગને ઉપરથી દખાવવાથી વેદના થાય છે, વળી સોજો લાં થઈ તે ચામડી ફાટે છે તો તેમાંથી લોહી અથવા જળસ પડે છે વગેરે. આ વગેરે ચિન્હો ઉપરથી આંતરડાના વરમનું અનુમાન થાય છે. ગળાના કાકડાનો વરમ થાય છે તો તે લાગ આજો લાગે છે, લાલ દેખાય છે, પાણી પીતાં અને ખાતાં દુઃખે છે વગેરે. આ પ્રમાણે અભ્યાસથી કુશલતા પ્રાપ્ત થયે કાકડરો તે તે અંદરના સ્થાનના વરમનું નિદાન કરી શકે છે. અત્ર ચિકિત્સાનું પ્રકરણ મુખ્ય હોવાથી તે બતાવવા જ પ્રયત્ન છે. અને તે સર્વ વરમ માટે એક જ છે, ગમે ત્યાં વરમ થયો હોય તેટલા પરથી ચિકિત્સામાં ભેદ પડતો નથી. વરમ માત્ર તથા કાકડ પણ સ્થાને લોહીનો સંચય નં. ૪નો ક્ષાર ખૂટવાથી થાય છે. તેથી એ ઔષધ વેદના સાવ મટે લાં સુધી આપ્યા કરવાનું હોય છે. વેદના મટી ગયા પછી તે લાગને પૂર્વની દૃઢતા મળે તે માટે થોડો વખત આણુ રાખવાનું રહે છે.

આ ઉપરાંત વરમના ભાગમાંથી જો ધોળો પદાર્થ નીકળે છે તે નં.૫ અપાય છે. વરમની ત્રીજી ભૂમિકામાં કે જ્યારે નીકળતો પદાર્થ ચીકણો પીળો થાય છે ત્યારે નં.૪ અને પ્રધાનપણે નં.૭ અપાય છે. એથી વરમ આગળ ચાલે છે અને પાકે છે તો પકાવી પર કાઢી નાંખવા માટે નં.૧૨ નો ઉપયોગ એકલો અથવા નં.૪ ની સાથે કરાય છે અને પર નીકળી ગયા પછી રૂઝ આણવા માટે નં.૨ નો ઉપયોગ કરાય છે. પર નહિ થવા દેવા માટે પણ નં.૨ પ્રથમથી ફેટલાક આપે છે.

આ પ્રમાણે પ્રથમ ભૂમિકામાં નં.૪, દ્વિતીયમાં નં.૫, તૃતીયમાં નં.૭, પાકવાની દશામાં નં.૧૨ અને રૂઝાવવાની દશામાં નં.૨ અપાય છે. પછી પુનઃ નં.૪ એકલો અપાય છે. જેમજેમ વરમની ભૂમિકા આગળ ચાલે છે તેમ તેમ નં.૪ આપવાનો તો રહે છે પણ તેના ડોઝ ઓછા થાય છે અને તે તે ભૂમિકાના ઔષધના ડોઝ મુખ્યપણે અપાય છે. પ્રથમની ભૂમિકામાં જો નં.૪ થી આરામ થતો નથી તો તે સાથે નં.૯ પણ અપાય છે.

આ ચિકિત્સા સર્વ પ્રકારના વરમ માટે, ગડ, ગુમડાં વગેરે માટે છે. આથી આ જ પ્રમાણે જો સર્વમાં ચિકિત્સા કરવાની છે. રક્તાશય, ફેફસાં, યકૃત આદિ મુખ્ય અવયવોના વરમમાં દરદીને અસક્તિ આવી જાય છે તથા મજ્જા તન્તુઓ પણ ક્ષીણબલ થઈ જાય છે. તેથી તે માટે નં.૧ અને નં.૬ નો ઉપયોગ અનુક્રમે કરવામાં આવે છે.

પ્રકરણ ૧૩.

રક્તસ્રાવ, લોહી નીકળવું, હેમરેજ. (Hemorrhage.)

જો વ્યાધિનું નામ નથી પણ ઔષધની અપેક્ષા સૂચવનાર એક ચિન્હ છે. આથી ગમે તે અવયવમાંથી લોહી નીકળતું હોય, વાગવાથી લોહી નીકળતું હોય, નસફેરી પુટવાનો વ્યાધિ હોય, ફેફસામાંથી લોહી પડતું હોય, મરડામાં લોહી પડતું હોય, કે સ્ત્રીઓને રજાદર્શન લગાઈ રક્તસ્રાવ થતો હોય તો પણ તે સર્વમાં ચિકિત્સા એક જ છે, કારણ કે અમુક અમુક ક્ષારોની ન્યૂનતાથી તે તે ભાગની રક્તવાહિની શિરાઓ દુર્બળ થઈ પુટે છે અને તેથી તે ભાગમાંથી રક્તસ્રાવ થાય છે. આમાં ચિકિત્સા નીચે પ્રમાણે કરાય છે:—

નં.૪—આ આમાં પ્રધાન ઔષધ છે કેમકે જો તે તે શિરાને દબ કરનાર છે. અને જ્યાં લોહી ચળકતા રાતા રગનું અને નહિ ગઠાઈ જતું હોય છે ત્યાં આ જ ઔષધ માત્ર બસ છે. નસફેરી પુટવામાં પણ આ જ અપાય છે.

નં.૫—જ્યારે લોહી કાળાસ પડતું, કાળુ અને ઘાટું ગઠાવાળું હોય છે ત્યારે. પાછલે પહોરે પુટતી નસફેરી માટે.

નં.૬—અશક્તિને લીધે નમ્બા બાવાના શરીરોમા થતો ગુતસ્રાવ બ્યારે લોહી પાતળુ, કાળુ અને ભી ન જનાર નીકળે છે ત્યાં તેમજ ફગવ મારતુ હોય છે ત્યારે તે આ ક્ષાગને સૂચવે છે

નં.૩—અર્ગમાથી પડતુ લોહી અથવા ગર્ભાગમમાથી પડતા લોહી માટે તથા જાતીમાથી પડતા લોહી માટે આ અપાય છે આ ઔષધ નં.૪ની સાથે આપવાથી તે તે અપયવે સફાવાય છે અને દદ થઈ ગરુ છે

નં.૯—પાતળુ શીકકુ ગાતું અને પાણી જેતુ લોહી આ ક્ષારને સૂચવે છે નીચા રળતા પુટલી નસકારી

નં.૧—નમ્બા બાવાના શરીરોમા આ ચિન્હ થાય ત્યારે વચ્ચે વચ્ચે અપાય છે

નં.૨—સળેખમ લોહીમિશ્રિત દેખાય ત્યારે

નાના છોકગને નસકારી પુટે છે તે માટે નં.૪ બસ છે, અને તેવો હવા હોય તો તે માટે નં. ૬ માત્ર અપાય છે તથા ગર્ભસ્થાનના ગુતસ્રાવ માટે નં. ૪, ૩, ૬, આપવામા આવે છે, તથા અર્ધ ફૂડતા હોય તો તેમા નં. ૪, ૫, અને ૩ માથી જરૂર પડે છે અન કહેલા ઔષધો અદર અને બને ત્યા બહાર પણ વાપરવા જરૂર છે જ્યા બહાર લગાડી શકાય તેમ હોય છે, જેમકે નસકારી પુટલી વગેરે ત્યા કોરો ભૂકો દાખવામા આવે છે, જ્યા પીચકારી આપવાથી અદર પહોચાડી શકાય છે ત્યા તેમ પણ આપવામા આવે છે

પ્રકરણ ૧૪

ચાંદા, પ્રણ (Ulcer—અલ્સર.)

ચાંદાના વણા ત્રિભાગ જેના કે તંદુસ્ત ચાંદુ, નમ્બુ ચાંદુ, સડતુ ચાંદુ વગેરે પાડવામા આવે છે અને તે તેનું સ્વરૂપ જાણવા માટે ઉપયોગી છે છતાં આ ગાથના નિયમ પ્રમાણે ચિકિત્સા કરવામા એ ત્રિભાગ ઉપયોગી નથી શરીરના ગમે તે ભાગમા ચાંદુ હોય બહાર હોય કે અદર હોય તો પણ નીચે પ્રમાણે તેની ચિકિત્સા કરવામા આવે છે અને તે તે ઔષધ ખાવામા લેવાય છે એટલું જ નહિ પણ બને ત્યા બહાર પણ કોર અથવા ખીજા ડર્સિમ સાથે વપરાય છે

નં.૫—શરીરના ગમે તે ભાગમા, ચાંદુ હોય તોપણ તેમાથી ઘટ ઘોળો ગ્સ વહેતો હોય તો

નં.૧૨—જોડા પડેલા ચાંદા માટે અને જેમાથી પડ નીકળતુ હોય તે માટે તથા ભગદરના પ્રણ માટે, અસ્થિના પ્રણ માટે, હડીલા પ્રણ માટે

નં.૨—નહિ રૂઝાતા ચાંદા માટે તથા જેમાથી પડ જેવો પાળો પદાર્થ નીકળતો હોય તે માટે

નં.૩—અસ્થિના લાગમાં પડેલા પ્રભુ-ચાંદા માટે તથા મુઝેલી નમોમા થતા ચાંદા માટે. (જુઓ નં.૧ તથા નં.૧૨ ખાતું ૩૭ તથા ૭૫)

નં.૧૦—૦૬૨ તથા આંતરડાનાં ચાંદા માટે કે જેની સાથે ખાટી હલદી, ખાટા ઉમકા આવતા હોય અથવા દહેલી કાપી જેવો શ્યામ પદાર્થ નીકળતો હોય, અથવા ઔપદશિક ચાંદા હોય.

નં.૯ તથા નં.૧૧—પગનાં ચાંદામાટે આની જલ્દામધ્ય કગાય છે.

નં.૭—ક્ષયના ચાંદા માટે અપાય છે. (આર૦બ્લેડ,કેલશિ૦બ્લેડ.)

નં.૬—ભુરા ચાંદા માટે, બોહી નીકળતા ચાંદા માટે. સ્તનના ચાંદા માટે કેલશિ૦બ્લેડ, કાળા રંગના ચાંદા માટે કુપ્રમઆર૦, ઔપદશિક ચાંદા માટે આરસ, ધ્રોમ, કૅલિબ્લેડ, નં ૩, ૫, ૧૨.

પ્રકરણ ૧૫.

અશક્તિ (Debility).

આ માટે નં.૧ તથા નં.૬ બે ઔપદ છે. તેમાં જ્ઞાનતન્તુ તથા ક્રિયા-તન્તુની નબળાઈ (nervous debility) માટે નં.૬ છે તથા ખીજ ખંધી નબળાઈ માટે નં.૧ છે. આ દવાઓ ગમે તે વ્યાધિમાં નબળાઈ જણાતી હોય તો તે વ્યાધિના ઉપાયોની સાથે વચ્ચે વચ્ચે અપાય છે અને વ્યાધિ મટી ગયા પછી જણાતી નબળાઈ માટે નં.૧ આપવામાં આવે છે. અશક્તિશૂર્ણ આપવાથી સારો લાભ થાય છે. (જુઓ પર્ડિશિટ ૧)

પ્રકરણ ૧૬. (એ)

હડખાયું કુતરું કરડવું (હાઇડ્રોથીઆ.)

હડખાયું કુતરું કરડવાથી આ થાય છે. તે માટે નં. ૬, ૮ ઉપાયરૂપ છે. ગળખર્મ એને માટે આવના ઔષ્ણપૃષ્ઠીક ઇન્જેક્શન મુકાવવાનો છે.

પ્રકરણ ૧૬. (બી)

ગ્રંથિરોગ. ગાંઠના રોગ (Diseases of Glands).

શરીરના વિવિધ ભાગમાં વચ્ચે ગ્રંથિઓ રહેલી હોય છે પણ તે એમ ને એમ દેખાતી નથી, જ્યારે મુઝે છે ત્યારે જ આપણને તે જણાય છે, ત્યારે જ ગાંઠ થઈ છે એમ આપણા લોક કહે છે. એ ગાંઠ માટે આ પ્રમાણે ચિકિત્સા કરાય છે:—

નં.૫—એ ખાસ સાધાગ્ધ ઔષધ છે. અદર બહાર બને રીતે વાપરવું.

નં.૩—જે ગાંઠ કપ્પ પથરાયેલી લાગે તે માટે આ ખાસ ઔષધ છે.

નં.૧૦-જે ગાંઠ ચરખીની થાય છે તે માટે આ વપરાય છે, તેમ જ સ્કોફ્યુલાની ગાંઠમાટે આ વપરાય છે (નં. ૧૨ ની સાથે) રસવાહિની શિરાની અંધિના સોજા માટે પણ આજ વપરાય છે.

નં.૧-જીર્ણ ગાંઠ માટે આ આપવામાં આવે છે.

ગાંઠ પાકે અને ફૂટે અથવા પડ થાય ત્યારે વરમની ચિકિત્સા પ્રમાણે તે તે ચિન્હો પ્રમાણે ચિકિત્સા કરાય છે. આ શિવાય સાધારણ રીતે જેમ શેક વગેરે ઇતર સંસ્થામાં કરવાનાં હોય છે તે પ્રમાણે આ ઔષધસાથે કરવાનાં હોય છે.

મેસેન્ટેરી અંધિમાટે નં.૧૨ આર૦ જોડ, ટ્રાસ૦, જોડ, અપાય છે; ઔપ-દંશિક ગાંઠ માટે આયો૦ તથા કાલિજોડ અપાય છે. અને બગલ, સાથળના મૂળ આગળ જે ગાંઠ થાય છે તે માટે બેરિયમ જોડ તથા એલ્યુમિના અપાય છે.

પ્રકરણ ૧૭.

મુખઆદિના વ્યાધિ.

(અ) ગળું આવણું (Sore throat) આ વ્યાધિમાં નં.૪, ૫, ૯, ૧૦, ૧૧, ૧, ૨, ૮ ઔષધો આપવામાં આવે છે. તેમાં સુએકું ગળું હોય એટલે લાલાશ માત્ર હોય-વરમ હોય તો નં.૪ એથી નહિ મટે તો અથવા પરપોટા જેવું લાં દેખાય તો નં.૯. ગળું દુર્ગંધ મારતું હોય તો નં.૬, ગળા ઉપર ફીમ જેવો થર દેખાય તો નં.૧૦. ગળું સુત્રી લીંટ જેવો પદાર્થ લાંથી નીકળતો હોય (વરમની દ્વિતીય ભૂમિકા હોય) તો નં.૫, વારંવાર ચુંકવું પડે, બગબો કાઢવો પડે તો નં.૧૧, બહુ બોલવાથી વરમ થયો હોય અથવા ખોખરો અવાજ થયો હોય તો નં.૧, પાકેલું હોય અને રૂઝ લાવવાની હોય તો નં.૨, અને રહી રહીને વેદના થતી હોય તો નં.૮. સામાન્ય રીતે નં.૪ અને નં.૫ ઘણા ખરા ફેસમાં બસ થાય છે.

(આ) સાદ બેસી જવો (Hoarseness) નં. ૪ અને આગળ જરૂર પડે તો નં.૫ હંડીને લીધે સાદ બેસી જાય તેમાં નં.૫ અથવા પ્રસંગે નં.૭. બહુ બોલવાથી તેમ થયું હોય તો નં.૧ અને છેવટના ભાગમાં નં. ૨ ઉપયોગી છે. હંડીલા ફેસમાં નં.૨ અપાય છે.

(ઇ) દુર્ગંધ મારતો શ્વાસ (Offensive breath) મોઢું આળ્યું હોય અને પેઠામાં પણ વગેરે થઈ વાસ મારતી હોય તો તે માટે નં. ૧૨ અને નં. ૨ આપવાં, ઉપરાંત નં.૬ આપવું અને તે વિના દુર્ગંધ હોય તો નં. ૬ એકલું ચાલે છે.

(ઉ) ચોરીઆનો વરમ (Tonsillitis)-ગળાના ભાગમાં બંને બાજુએ જે ટોન્સિલ નામના અવયવો છે જેને આપણામાં ચોરીઆ કહે છે તેનો વરમ થવો તેને આપણા લોકો ચોરીઆ આવવા કહે છે, અથવા ગળું આવી જવું

કહે છે. આરભમાં એ ભાગમાં લાલારા દેખાય છે અને સોજે પણ મોઢ ઉઘડાવી જોવામાં આવે તો જણાય છે. અજખાતાં મહેનત પડે છે, જીભપર થર દેખાય છે અને તૃષા લાગ્યા કરે છે. જ્વર પણ આવે છે. જે વ્યાધિ વધે છે તો જ્વરમાં વાનો ચાલે (Delirium) થાય છે પછી એ પાકે છે અને પડ નીકળે છે સારે આરામ મળે છે.

આ વ્યાધિની ચિકિત્સામાં વરમની ચિકિત્સા જ (જુઓ પ્રકરણ ૧૨ મું. ૫૯ ૧૧૨.) કરવાની છે. જે આ વ્યાધિ વધારે બળ પકડે છે તો તે સમયે શસ્ત્રવડે એ ચોરીઆને ચીરવા પડે છે અને પડ કઢાવવું પડે છે. અને તેથી એ વ્યાધિનું બળ જણાતા કુશલ ડાકટરની સહાય અપેક્ષિત છે. સાદા રૂપમાં નં. ૪ અને નં. ૫ ખસ થાય છે. ચોરીઆ પર ધોળી કઠણુ છારી બાજેલી હોય તો તે નં. ૬ ને સૂચવે છે. જીર્ણ ચોરીઆના વરમમાં નં. ૧ રૂઝ નું અપાય છે, અથવા નં. ૬-૩૪ અપાય છે. ગળાના કાકડાના વરમમાં નં. ૬ ખાસ ઉપાય છે. જમણી બાજુએ વધારે ફુખાવો થવો, ગળુ લાલ સૂએકું દેખાવું અને દરદી ઢગલો થઇ મથેલો તથા ટાટો જણાવો તે નં. ૮ સૂચવે છે.

૫ મોઢામાં ચાંદા પડે છે તે માટે નં. ૬, વિશેષ માટે જુઓ પ્રકરણ ૧૪: જીભ ઉપરના થર માટે તથા નેવાદ માટે જુઓ પ્રકરણ ૧; જીભના મોજ માટે જુઓ વરમ, પ્રકરણ ૧૨. નં. ૧૦ ૩૪ અથવા ૬૪ ચાંદાં માટે અકસીર ઉપાય છે.

(વિ) અવાળું ફુલવા. અવાળુપર ગુમડું થવું એ બનેની ચિકિત્સા વરમથી થાય છે. જુઓ વરમ, પ્રકરણ ૧૨.

(ઓ) થુલીયું (Apthæ Thrush) — આ વ્યાધિ નાનાં બાળકોને થાય છે અને તે હવાની અસ્વચ્છતાથી, ઘીથીથી દુધ પાવામાં આવે છે તો રબરની ટોટી સાફ નહિ રાખવાથી, તથા અયોગ્ય આહારના સેવનથી થાય છે, આ વ્યાધિમાં મોઢાની ત્વચા ઉપર ગોળ, ધોળા મોતીયા (Vesicles-પાણી ભરેલા ઝીણા દાણા) ઘૂટા ઘૂટા જણાય છે અને પછી તે આગળ ચાલતાં લેગા થઈ જાય છે અને કાઢ કાઢ વાર ચાંદાં પડી ગયાં હોય તેવો દેખાવ આપે છે અથવા ધોળી પોપડી જેવા દેખાય છે આ વ્યાધિ જાતે જોખમકારક નથી અને ઘણું કરીને ચારેક દિવસમાં થુલીયું ઉડી જાય છે, પણ બાલકને ધાવતા કરવાની અડચણ વધારે પડે છે.

આ વ્યાધિનું ખાસ ઔષધ નં. ૫ છે. એને ખાવામાં આપવું તથા મોઢ ધોવામાં વાપરવું, આની સાથે જે લાળ વધારે ગળતી હોય તો નં. ૬ આપવો તથા જ્વર હોય તો નં. ૪.

(ઝ) ગાલ મુણીઆ, ગાલપચેરિઆ (Mumps):—કાનના મૂળ આગળ જે ગ્રંથિ છે તેના વરમ થાય છે, તે સુઝે છે તેને ગાલપચેરિઆ અથવા મમ્પ્સ કહે છે. એ સ્વતંત્રપણે થાય છે, તે સાથે ગોખર (ચોરી) વગેરે આવી ગયા પછી તેના કાર્યરૂપે પણ થાય છે. ઘણું કરીને પદર વર્ષની નીચેનાં બાલકોને એ થાય છે અને ઠંડી ભેજવાળી હવામાં વધારે થાય છે. આ વ્યાધિ ચોખી રોગ મનાય છે. એ ગાઠનો મોભે કોઈ કોઈવાર વધી ગળા તથા ચોગિઆ સુધી જાય છે અને એના વરમને લીધે તાવ પણ આવે છે. જ્યારે કંઈ પણ ખાદ્ય ખાવામાં આવે છે ત્યારે ગળામાં અને દાઢ આગળ એક વિલક્ષણ અસ્થિકર લાન થાય છે એ આ વ્યાધિની ખાસ નિશાની છે.

સાદા રૂપમાં આ વ્યાધિ પોતાની મેળે મટી જાય છે અને કાંઈ પણ ચિકિત્સા કરવાની જરૂર પડતી નથી. પણ વધારે રૂપમાં નહિ થઈ જાય અને વહેનો મટે તેટલા માટે એને માટે નં. ૫ ખાસ ઔષધ છે. અને નં. ૯ મદદગાર છે. એ એના પર ચોપડવામાં આવે છે અને જરૂર જણાયે ખાવામાં પણ આપવામાં આવે છે. જવર હોય તો નં. ૪ વધારવામાં આવે છે. મોંમાંથી લાળ વધારે ગળતી હોય, થુક બહુ આવતું હોય અને ચોરીઆની સાથે વૃષણવૃદ્ધિ હોય તો ત્યાં નં. ૯ અપાય છે. આ વ્યાધિ થયેલાને ખુશ પવનમાં એવી રીતે નહિ સુવા દેવે કે પવનના સપાટા એના મોઢાપર લાગે.

(ઝ) ડોક રહી જવી (Stiffness of the neck):—કાંતો આડુઅવગુ સુવામાં આવવાથી, એ ભાગમાં ભેજવાળો પવન લાગવાથી અથવા મજ્જાતન્તુની અવ્યવસ્થાથી આ સ્થિતિ થાય છે. તેમાં પ્રથમ હેતુ હોય તો થોડીવાર બરાબર સભાળીને સુઈ ઉઠવાથી એ મટી જાય છે અને ઔષધની જરૂર હોતી તથી. બીજા હેતુને લીધે થયેલી એ સ્થિતિમાં નં. ૪ નાં પોતાં મુકવાથી એ મટે છે અને ત્રીજા હેતુને લીધે હોય તો નં. ૮ ખાવાથી તથા ઉનાપાણીથી ઝારવાથી એ મટે છે સમયમાં નં. ૪ અને નં. ૮ આપવામાં આવે છે.

પ્રકરણ ૧૮.

દાંતના વ્યાધિઓ.

દાંતના વ્યાધિઓ વિવિધ પ્રકારે થાય છે. દાંતના મૂળમાં જે અવાગુ છે તે સુઝવાથી ત્યાં દુઃખે છે, દાંતની ઉપરનો ચળકતો પદાર્થ જે દાંતનું એનેમય કહેવાય છે તે ઘસાઈ જવાથી દાંતમાં દુઃખાવો થાય છે, દાંત જતે સડે છે તો તેથી દાંતમાં દુઃખાવો થાય છે, તેમજ દાંત આગળ જે સૂક્ષ્મ મજ્જાતન્તુઓ આવી રહ્યા છે તેની અવ્યવસ્થાથી તેમાં દુઃખાવો થાય છે આ પારખવું કઠિન છે છતાં સાધારણ પ્રસંગમાં આસપાસની સ્થિતિથી સાધારણ

મનુષ્ય પણ પરીક્ષા કરી શકવા સમર્થ થાય છે. અવાળુ પુલકાથી થતી વેદના અવાળુ બેવાથી સમજાય છે અને તેની ચિકિત્સા ઉપર આવી ગઈ છે (પાનું ૧૧૭) દાંતમાં કળતર થાય છે તો ત્યાં હિતા પાણીના ફોગળા કરવાથી સારૂ લાગે છે અને ટાઢા પાણીથી વેદના વધતી દેખાય છે અને ત્યાં નં. ૮ થી આરામ થાય છે. દાંત સડી જવાના સંધિમાં નં. ૧ લેવાથી સારૂ થાય છે તથા એનેમલની અવ્યવસ્થા માટે નં. ૩ છે. નં. ૧ અને નં. ૩ અસ્થિમાત્રનાં ઔષધ છે તેથી દાંતમાં અથવાં એનેમલમાં અવ્યવસ્થા માટે એ બે ઔષધ છે. દાંતની જે વેદના હંડા જલથી આરામ પામે છે ત્યાં નં. ૪ વપરાય છે. વિશેષ માટે પ્રકરણ ૩ પૃષ્ઠ ૬૩ જુઓ. દાંતનો હડીયો દુઃખાવો જણાય તો નં. ૧૨ નો પ્રયોગ કરવો, તેમજ જેમાં ગરમી અથવા હંડીથી આરામ ન થતો હોય, જે વેદના રાત્રિ-એ વધતી હોય, જે પુણિમાની આસપાસ વધતી હોય તે માટે પણ નં. ૧૨ છે.

બાળકોને દાંત આવે છે ત્યારે વિવિધ પ્રકારે ઉપદ્રવ થાય છે; કોઈને દસ્ત થઈ જાય છે, કોઈને ખસ થાય છે, કોઈને આંખ આવે છે વગેરે વિવિધ અકચણો દેખાય છે. એમાં તે તે પ્રતીત થતા વ્યાધિનાં ઔષધો આપવા ઉપરાંત દાંત આવે છે એ ઉત્તુને લઈને નં. ૧ અને ૩ આપવામાં આવે છે. દાંત આવવાનો સંધિ થતા પૂર્વે જ બે ગાળે ગાળે બાલકને નં. ૧ આપવામાં આવે છે તો દાંત આવતાં અકચણ પડતી નથી. તેમ જ જેના કુટુંબમાં બાળકો દુર્બલ દાંતવાળાં જન્મનાં હોય ત્યાં માતા ગર્ભ સમયે જ નં. ૧ વચ્ચે વચ્ચે લે છે તો જન્મનાર છોકરાંના દાંત દુર્બલ થતા નથી. દાંત આવતા આચકી, તાણુ વગેરે થાય છે તે માટે નં. ૮ છે. દાંતના દસ્ત માટે નં. ૧ તથા ૧૧ અથવા નં. ૧૦ છે, તે સાથે હામીયોપથી કેમોમિલા બાલકોને સારી અસર કરે છે. બે દાંત આવનાર બાલકને સ્કોર્ફ્યુલસ પ્રકૃતિ હોય છે તો નં. ૧ સાથે અથવા નં. ૩ સાથે નં. ૧૦ આપવાની જરૂર રહે છે.

જે બાલકોનું મારું મોઢું હોય છે, માથે પગેવો વધારે થતો હોય છે, પેટ મોઢું દેખાય છે, ગોરી ચામડો હોય છે, તીખો સ્વભાવ હોય છે, અને જેને પાચનશક્તિ મંદ છે તેને માટે નં. ૧૨ સારી અસર કરે છે.

બાલકોનાં દાંત હાલતા હોય તો નં. ૧ મોટાના દાંત હાલતા હોય તો નં. ૧૨, ઉંઘમાં દાંત કકડાવવા મુખ્ય ઔષધ નં. ૧૦ અને ગોળુપણે ૧, ૮, ૯, ૬, છે. દાંત કઢાવનાં નીકળતું લોહી બંધ કરવા નં. ૪ અને અવાળુના ગેન્ઝીન માટે નં. ૧૨ છે.

દાંતની કિમત આપણી પ્રજા જેમ સમજે તેમ તેમના હકમાં સારૂ છે. દાંતને લીધે પાચનક્રિયા સારી થાય છે, ઘડપણમાં દાંત પડી જવાથી પાચનની છેક અવ્યવસ્થા થાય છે. તેથી વિવિધ પ્રકારે દાંતને આદ્ય રાખવા અને દાંતનું સંરક્ષણ કરવું. દાંતને છોલાવવા એ તેના એનેમલનો નાશ કરે છે તે દાંતને

વહેલો સડાવવાનો ઉપાય છે. દાંત સડે કે તરત કઢાવી જીભે કૃત્રિમ મુકાવેલો એમાં આલસ્ય રાખવું અનુચિત છે.

પ્રકરણ ૧૯.

શ્વાસનયંત્રના વ્યાધિઓ, અર્થાત્ નાક, ફેફસાં, શ્વાસનળીના વ્યાધિઓ.

(અ) શ્લેષ્મ, સળેખમ (Nasal catarrh):—

આ નાકની આંતર ત્વચાનો વરમ છે તેથી એમાં વરમના ઉપચાર કરવામાં આવે છે. શરૂઆતમાં જ્યારે ઊંઘ આવવા માંડે છે ત્યારે નં.૧ અપાય છે. સાફ પાણી નીકળે છે ત્યારે નં.૯ અપાય છે. નં.૯ ૧૪ ઊંઘ ઉપરાંત છાપરી આવે અને રસ નીકળે તે વખતે આપવાથી તરત જ શ્લેષ્મ બંધ થઈ જાય છે, નં.૪ તો ચાલુ રાખવામાં આવે છે. નં.૪ ૧૪ આપવાથી શ્લેષ્મનો સમય ટુંકો થઈ જાય છે. બહુ જોરમાં શ્લેષ્મ હોય તો નં.૧૦ વપગય છે. છૂર્ણ શ્લેષ્મ માટે નં.૮ છે. ધોળું લીંટ નીકળે છે અથવા નાક સુકાય છે અને બળે છે ત્યારે નં.૫ બલગમ પીળો થાય છે ત્યારે નં.૭. આ ઉપરાંત લાંબુ ચાલે છે તો નં.૧૧ ની જરૂર પડે છે. ઘણું કરીને આથી અધિક ઔષધો આમાં લાગ્યે જ જોઈએ છે. નાક બંધ થઈ જાય છે ત્યારે નં.૩ અથવા નં.૫ અપાય છે, વાસનું ભાન જવું ગૂઢે છે ત્યારે નં.૮, તેમજ નાકમાંથી ધોધવાબંધ પાણી નીકળે છે ત્યારે પણ નં.૮ અપાય છે. સાધારણ રીતે નં.૪ અને નં.૫ વખતસર લેવામાં આવે છે તો બીજાની જરૂર ગૂઢતી નથી જેમને હાલતાં ચાલતાં શ્લેષ્મ થઈ આવે છે તેને માટે નં.૪ અને નં.૧ વારાફરતી લેવા સાગં છે. આરસેનિક ૬૦૪ આ કાર્ય સારી રીતે કરે છે. (શ્લેષ્માદિ ચૂર્ણ માટે જુઓ પર્ગિશ્ઠ ૧.)

(આ) ઉધરસ (Cough):—શ્લેષ્મ થવાથી, તેમજ શ્વાસનલિકાનો વરમ થવાથી અથવા ફેફસાંનો વરમ થવાથી ઉધરસ થાય છે. ઉધરસ એ વ્યાધિ નથી પણ માત્ર ચિન્હ છે. સાધારણ ઉધરસ જે થાય છે તેને કૉફ (Laryngitis) કહે છે. એ ઉધરસ ગળાના ભાગમાંથી જ આવે છે. શ્વાસનલિકાનો વરમ થાય છે ત્યારે તેને Bronchitis-થોનકાઈટિસ કહે છે અને એ ઉધરસમાં શ્વાસ ટુંકો ચાલે છે એટલે હાંફ જેવું લાગે છે, છાતી ભીંસાય છે, એ વગમ પામેલી નલિકામાં દગ્ગાણુ થાય છે તો દુઃખ થાય છે તેથી એ દગ્ગાણુ થાય તેરી રીતે દગ્ગી સુધી શકતો નથી, જ્વર આવે છે વગેરે ત્રિવિધ ચિન્હો થાય છે. આ ઉધરસ લાંબી ચાલે છે અને તરત મટતી નથી. જ્યારે એ નલિકાની જે મૃદુ શાખાઓ હોય છે તેનો વરમ થાય છે ત્યારે પણ ઉપર

પ્રમાણે તીક્ષ્ણ ચિન્હો થાય છે અને અને આપણા લોકો સસણી, વરાધ વગેરે નામ આપે છે. આ ઉધરસ ભ્રેખમકારક છે તેથી સાવધાનતાથી પરેશ્ન સાથે ઉપાય કરવાની જરૂર રહે છે. સસણી અથવા વગાધમાં નં.૪ ખાસ ઉપાયરૂપ છે, નં.૬ પ્રસંગે આપવા જરૂર રહે છે. આ અને પ્રકારની ઉધરસમા ઉધરસ છાતીમાંથી આવે છે. છાતીનાં પાટીયાં દુઃખી જાય છે અને થાક, નબળાઈ વગેરે થઈ આવે છે. ફેફસાનો વરમ કે જેને ન્યુમોનીયા કહે છે તે ભ્રેખમકારક વ્યાધિ છે અને તેમાં પણ ઉધરસ થાય છે, તથા બીજા વિવિધ ચિન્હો થાય છે. કુશળ અનુભવી ડાક્ટરની મદદ ન્યુમોનીયામાં મેવાની ખાસ જરૂર છે. છતાં આ સર્વ પ્રકારની ઉધરસમાં મૂલ્ય કારણ વગમ છે અને તેથી વરમની ચિકિત્સા જ કરવામાં આવે છે-ચિકિત્સામાં ભેદ નથી. વરમ માટે, જ્યારે માટે નં.૪ આપ્યા કરવાનો હોય છે. નં.૫ તરત જ સર કરવો પડે છે અને તે બળખો ઘોળો હોય ત્યાં મુઘી આપવામાં આવે છે. બળખો પીળો થતાં નં.૭ અપાય છે. ગ્હી રહીને ઉધરસ આવતી હોય અને તે બંધ નહિ રહેતી હોય તો નં.૮ અપાય છે. ગમે ત્યારે પણ ભ્રેખમાં ઉધરસ આવ્યા કરતી હોય તો નં.૯ લેવાથી તે બંધ થઈ જાય છે. અશીથુની હાનિ ન કરી તેનાથી અનેક ગુણુ અધિક કામ આ નં.૮ કરે છે. આ ઉપરાંત નં. ૧૨, ૨, અને ૬ નો ઉપયોગ વરમમાં જણાવ્યા પ્રમાણે કરાય છે, નં.૧ ઉધરસમાં વધારે નબળાઈ થાય તો દિવસમાં એક બે વાર આપવાનો હોય છે. સાધારણ ઉધરસમાં નં.૧ ની જરૂર નથી પણ બીજી ઉધરસમાં એ આપવો સારો છે. સસણીમા નં.૪ ખાસ ઉપાય છે. બળખામાં કણી પડતી હોય તો નં.૩ ખાસ ઉપાય છે. લુખી ઉધરસ માટે તથા દર શિયાળે થતી ઉધરસ માટે નં.૪ છે સાધારણ ઉધરસ તથા ક્રોનકાઈટિસમાં નં.૪ અને નં.૫ બસ છે. (અગ્રીમ સ્ત્રેખાદિચૂર્ણ પર્ગિષ્ટ ૧.)

આપ્યા કરવાના હોય છે. નં.૧ દિવસમાં એક વાર. કૃપ્રમ એસેટિક ૬૪ આપવાથી ફળુ લાભ થાય છે.

(૩) ઉઠાંટીયું. (Croup):—આ એક જાતની ઉધરસ છે અને તે સનન કલાકના કલાક સુધી લાગવાગટ આવ્યા જ કરે છે. એમાં શ્વાસનલિકામાં વરમ થાય છે અને તેમાંથી બહુ જ ઝડપથી ફાઇબ્રિન નામનો પદાર્થ ઝડપી જ કરે છે. આરંભમાં શ્વેત્ત્વ, ઉધરસ અને જ્વરનાં ચિન્હો થાય છે. વ્યાધિ વધતાં એનું ખરું સ્વરૂપ બહાર આવે છે, દરદીનો શ્વાસ ટુંકો થઈ જાય છે તથા રક્ત થાય છે, અને ગડગડતો ધાતુસ્વન નીકળે છે; જ્વર ઘણું કરીને હોય જ છે અને શ્વાસ લેતા દરદી પોતાનું ડાકું પાછળ નાખી દે છે. બહુ બળગમ ઘણું કરીને નીકળતો નથી અને જે નીકળે છે તે દોરીના જેવો અથવા ચામડીના કકડા જેવો દેખાય છે. ચહેરા ચિન્તાતુર, લાલ અથવા ભૂરા થઈ જાય છે અને પરસેવામાં કુખી ગયેલા ઘણું વપ્તે જણાય છે. આ વ્યાધિ નેખમકારક છે અને એમોપથીના નિયમથી કૃષ્ણાધ્ય છે.

આ શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે નં.૫ એનું ખાસ ઔષધ છે તેથી તે આપ્યા જ કરવાનું હોય છે. તેની સાથે નં.૪ વારાફરતી અપાય છે. જો આ એ ઔષધથી બે ત્રણ ડોઝ આપ્યા છતાં કંઈ ફળુ આરામ દેખાતો નથી તો નં.૧ અને નં.૪ આપી જોવો ઘટે છે. જ્યારે ચહેરા ભૂરા થઈ જાય છે અને દરદીની સ્થિતિ નેખમ ભરેલી જણાય છે ત્યારે નં.૬ તે સ્થિતિ માટેનું ઔષધ છે. આ વ્યાધિની ચિકિત્સા ડાકટરની મદદથી જ કરવી ઘટે છે. ખરેખર ઉઠાંટીયાનું ઔષધ નં.૧ છે અને તેના જોવાજ અર્થ ઉઠાંટિયા માટે નં.૫ છે એમ ડા. સુસ્તર જણાવે છે. ખરેખર ઉઠાંટિયામાં નં.૧ તથા નં.૭ વારાફરતી આપવાના છે અને બીજા પ્રકારમાટે નં.૪ અને નં.૫ ઉપર કલ્પા પ્રમાણે આપવાના છે.

(૪) વાંધણી, હેડકી, હિકા (Hiccough)—કોઈકોઈ વાર સાધારણ વાંધણી આવે છે જે પાણી પીવાથી અથવા પકણું દળારી સુવાથી મટી જાય છે તે વ્યાધિ નથી. તે માટે કોઈ પણ ઔષધની જરૂર નથી. ફળુ જે હેડકી છે, જે રોજ સતત આવ્યા કરે છે અને જેને લીધે દરદી ખાઈ શકતો નથી, ખાય છે તો ઉલટીમાં નીકળી જાય છે, તે મજાતનુનો વ્યાધિ છે અને તે માટે આ શાસ્ત્ર નં.૮ લલામણુ કરે છે. જો એ સ્થિતિ કવીનાઈનના દુરપયોગથી થઈ હોય છે તો કવીનાઈનની સઘળી માંડી અસરને મટાડનાર નં.૯ છે તે આપવામાં આવે છે.

(૫) સાદ બેસી જવો (Hoarseness:—):—જુઓ પ્રકરણ ૧૭ આ પૃ. ૧૧૬.

(ઓ) દમ અમુઝણુ (Asthma):—જાતીમાં લોકોનો જમાન થવાથી સ્તનપાનની અવ્યવસ્થાથી, શ્વાસમાં ધૂળનો ભાગ અંદર જવાથી, આવેશને વગ થવાથી, હીસ્ટીરીઆથી, સ્વેબ્ધનો નિરોધ થવાથી, અર્ગનો નિરોધ થવાથી, વગેરે વિવિધ હેતુઓથી આ વ્યાધિ થાય છે, તેમ જ વારસામાં પણ એ પ્રાપ્ત થાય છે; આ વ્યાધિમાં સ્નાયુનાં સ્થિતિસ્થાપક રેશાઓ ન્યૂન થાય છે અને તેથી શ્વાસનલિકા ખીડાએથી રહે છે અને તેથી શ્વાસ લેતાં અડચણ પડે છે. આ વ્યાધિ પ્રસિદ્ધ છે. એની ચિકિત્સા નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવે છે:—

નં.૬. આ શ્વાસની અડચણને માટે ખાસ ઉપાય છે અને તે મોટા પ્રમાણમાં તથા વારંવાર આપવામાં આવે છે. જે દમમાં આખો મનનતન્તુવ્યૂથ દુર્બલ પડી ગયેલો હોય છે તેમાં આ અકસીર ઉપાયરૂપે વપરાય છે.

નં.૩-દમમાં સ્થિતિસ્થાપક રેશાઓ ન્યૂન થાય છે તેથી તેને ખતાવનાર આ ઔષધ હોવાથી એ આપવામાં આવે છે.

નં.૧- એ વ્યાધિમાં થતી નબળાઈ માટે તથા ગુંગળાઈ જવાનું અટકે તે માટે વચ્ચે વચ્ચે-દિવસમાં એક બે વાર આ ઔષધ અપાય છે.

સાધારણ રીતે આ ત્રણ ઔષધ આવે છે. તે ઉપરાંત નં.૫, ૮, ૯, ૭, ૧૧, અને ૧૨ વપરાય છે અને તે નીકળતા બળમનનાં ચિન્હો ઉપરથી તથા ખીજ અવ્યવસ્થા જે દેખાય તેને માટે તે ઉપરથી નં.૬ની સાથે વધારામાં અપાય છે.

જ્યારે ખાધા પછી દમનો દુર્મતો જણાય અથવા હઠી સત્તર સુકાઈ અથ અથવા આંખમાં કુવા પડેલા જણાય છે તો નં.૭ તથા નં.૬ આપવા. જ્યારે સવારે ૪, ૫ વાગે દમનું બેર વધતું હોય, બળમન લીલાશ પડતો હોય અને ધણો પડતો હોય, સવારે દરત પાતલો થતો હોય ત્યારે એ સર્વ નં.૧૧ ને સૂચવે છે. નં.૧૨ શ્વાસ લેવાની અડચણને માટે અપાય છે. અને ત્યારે તે નં.૬ ની સાથે વારા કરતી અપાય છે. નં.૧૨ તથા નં.૧૧ એ વ્યાધિને સમૂળ કાઢવા માટે લાંબો વખત લેવાનો રહે છે. મધ્યરાત્ર પછી તથા ઠંડીથી વખતા દમ માટે આરસેનિક અપાય છે. આ વ્યાધિમાં નં.૧૧ તથા આરસેનિક અને કાલિ.બેઝ વણા ઉપયોગી ઔષધો છે.

(ઝો) ફેફસાનો વરમ(Pneumonia) ફેફસાનો પડનો વરમ(Pleurisy) આ બે વ્યાધિઓમાં વરમ પ્રમાણે ચિકિત્સા થાય છે એ પારખવા તથા એની ચિકિત્સા કરવા એમાં કુશલ ડાક્ટરની ખાસ જરૂર રહે છે તેથી અત્ર વિસ્તાર કર્યો નથી. નિદાનથી એ વ્યાધિ નક્કી કર્યા પછી ચિકિત્સામાટે જે પૂર્વે વરમ માટે જણાવ્યું છે તેથી અધિકની અપેક્ષા નથી. સાધારણ રીતે નં.૪ અને નં.૫ ખસ છે તથા તે ઉપરાંત નં.૬ ૯, ૨ અને નં.૧ વાપરવાના હોય

છે. જ્યારે માત્રમા નં. ૪ સત્વર શરૂ થાય છે તો આ વગમ થવાનો ભય દૂર થાય છે.

(અ) ક્ષય (Consumption, Tuberculosis):—આ વ્યાધિનું નિદાન પણ ઉપગતા બે વ્યાધિના જેવું અથવા તેથી પણ વધારે કઠિન છે જે એનું નિદાન સત્વર થવું જાય છે તો એ વ્યાધિ સહેલથી મટી જાય છે, પણ દ્વિતીય ભૂમિકામાં પ્રવેશ્યા પછી એ કઠુસાધ્ય છે અને તૃતીય ભૂમિકામાં પ્રવેશ્યા પછી કઠુસાધ્ય તથા અસાધ્ય થઈ જાય છે. જેમ ક્ષય ફેફસામાં થાય છે તેજ પ્રમાણે આતગડામાં પણ થાય છે આ શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે ચિકિત્સા આ પ્રમાણે અપાય છે:—

નં. ૧૧:—આતરડાનો ક્ષય થયા પછી તેને આગળ વધતો આ ઓપધ અટકાવે છે તેમજ દસ્ત થતા હોય તો તેને ન્યૂન કરે છે.

નં. ૧૦ —ક્ષયના આરંભમાં જ આ વપગાય છે ફેલ્ફરીઅસ ડીપોઝિટ શરૂ થતા પૂર્વે આ દવા આપવાની છે

નં. ૮.—ફેલ્ફરીઅસ ડીપોઝિટ થયા પછીની આ દવા છે.

નં. ૧૨—આ ૨૦૦૫ ક્ષયમાન માટે ઉપાય મતાય છે. ક્ષયનાં ઘણાં ચિહ્નો નં. ૧૨ની અસરમાં આવે છે તેથી દરેક જાનના ક્ષયમાં અને દરેક ભૂમિકામાં આ નં. ૧૨ આપવામાં આવે છે. આરંભમાં ૧૨૫ થી શરૂ કર્યું હોય તો પણ ચાલે છે.

નં. ૧:—અશક્તિ માટે, એ ક્ષયમાં અવશ્ય થાય છે જ. આ ઉપરાંત નં. ૬, ૫ વગેરે સર્વ ઓપધની આ રાજરોગમાં પ્રસંગપગ્તવે જરૂર પડે છે કેમકે એ થયા પછી વિવિધ ઉપદ્રવો થાય છે અને તેને માટે એ બધી દવાઓ તે તે પ્રસંગે જરૂરની થઈ ગઈ છે છતાં નં. ૧૨ અને નં. ૧ એ બે દવા, તથા નં. ૧૦ અને નં. ૮ એમાંથી જેની ભૂમિકા હોય તે કાયમની દવા આ વ્યાધિ માટે છે

આ વ્યાધિમાં પ્રધાન ઓપધો નં. ૧૦, ૮, ૧૨, છે અને પછીના ઓપધો આર. જોડ, ફેલ્ફશિયમ જોડ, ફેલ્. આર, ફ્રેસ, અને જોડ (૪૫) છે રસ-વાહિની શિગતા સોજમાં નં. ૧૦, ૫ છે. ફેફસાના ક્ષયમાં પછીની ભૂમિકામાં નં. ૨, ૧૨, આર. જોડ, નેટ્રમ આરસેનિક, વપગાય છે.

આ ઉપગત " છડીમાં ઓફ થી લ'ગ્સ" વગેરે વિવિધ વિગલ વ્યાધિઓ થાય છે જેનું આ લઘુ પુસ્તકમાં સ્થાન નથી, છતાં કુશલ થયેલા માણસને આમાંથી ઓપધની ચૂંટણી કરવી કઠિન પડે તેમ નથી.

(અ) નાકની અંદર થતા મસા (Polypus) —ચિકિત્સામાં નં. ૧, અદર તથા બહાર, દુઝતા હોય તો ફ્રેસફરસ.

(ક) નાકમાં છોડ (Ozena):—આમાં નાક બંધ થઈ જાય છે, સ્વેષ્મન પડતો સાંભળે થાય છે. માથુ દુઃખે છે, સ્વેષ્મનમાં ચિન્ડો થાય છે લોહીમિશ્રિત દુર્ગંધ મારતું લીંટ નીકળે છે અને ખાસ કરી નાકમાંથી પોપડી ઉપડે છે કે જેની વાસ અતિશય દુર્ગંધ મારતી હોય છે. સાધારણ રીતે જીર્ણ સ્વેષ્મના પગિ-જ્વામમાં આ વ્યાધિ થાય છે અને સ્કોફ્યુલસ પ્રકૃતિવાળાને તથા પગના નજળા (ગાઈટ)ની પોચતાવાળાને આ થાય છે. ઘણીવાર નાકમાં થયેલા મસાને લીધે પણ આ થાય છે.

એની ચિકિત્સામાં નં. ૧૨ જ્યારે એ વ્યાધિ અસ્થિપર હોય છે ત્યારે અપાય છે, દુર્ગંધને માટે નં. ૬ આપવાનો હોય છે. અને નં. ૧૦ આ વ્યાધિમાં સતત આખા કરવાનો હોય છે. આ વ્યાધિને લીધે નાકમાંથી કીડા નીકળે તો નાકમાં પ્રથમ ટરચેઈન્ટાઇન નાખવામાં આવે છે અને પછી ચૂનાતુ પાણી અદર નખાય છે. આથી એ કીડા ખરી જાય છે અને ખીજ નીકળતા બંધ થાય છે.

(લ) નસકોરી ફુટવી (Nose-bleed, Epistaxis) આમાં નસકોરી ફુટે ત્યારે નં. ૪ નો બૂકો અદર દાખવો જેથી એ બંધ થાય છે અને પછી નં. ૪ પીવામાં આપવું. વારવાર એ ફુટતી હોય તો નં. ૬ આપવામાં આવે છે.

(ગ) શ્વાસનલિકારું મુખ બંધ થવું (Spasm of the glottis)

આ વ્યાધિમાં શ્વાસ બંધ થાય છે. હાથપગની આંગળીઓ ખેંચાઈ જાય છે, દરદી શ્વાસ લેવા તગડે છે, ચહેરો શ્વેત થાય છે, ગુગળાઈ જવાનો ભય રહે છે. ઘણું કરી ઘોડી સેકન્ડ સુધી જ આ સ્થિતિ રહે છે અને પછી દરદી લીધે શ્વાસ ખેંચે છે. અત્રાજની નળીઓના જે સ્નાયુ છે તેના સંક્રાંચાવાથી આ સ્થિતિ થાય છે એની ચિકિત્સામાં નં. ૮ માત્ર ઉપાયરૂપ છે.

(ઘ) શ્વાસનળિના મુખનો ઇડીમા (oedema of the glottis):—આમાં સાદા જેની જાય છે અને તે ક્રમે ક્રમે વધતાં સાવ જતા રવા જેવો થઈ રહે છે, ઉધરસ આવે છે, અદર શ્વાસ લેતાં ખાસ અડચણ પડે છે અને ખહાર શ્વાસ કાઢતાં તેવી મહેનત જણાતી નથી, ગળામાં કંઈ છે એવું દરદીને લાગે છે. ગળાની અંદરના ભાગમાં જલ ભરાવાથી આ મોત્તે થાય છે. દરદીનું ગળુ ઉઘડાવી અદર આંગળીથી તપાસવામાં આવે છે તો ભાં બે કાણુ મોટા મોટા સ્વેદના મૂળ આગળ દેખાય છે. દરદીને ચતા મુત્રાદી મોડું ઉઘડાવવાથી પ્રસંગે તે જોઈ શકાય છે. આ વ્યાધિની ચિકિત્સામાં નં. ૯ ઉપાયરૂપ છે (જુઓ પ્રકરણ ૧૧).

પ્રકરણ ૨૦.

જઠર અને આંતરડાના વ્યાધિઓ Stomach & Intestines.

(અ) અજીર્ણ—અજીર્ણ અને બધકોશ એ સર્વ વ્યાધિઓમાં પ્રધાન વ્યાધિઓ છે. મોઝે પચાણું ટકા જેટલા વ્યાધિઓ આને લીધે થાય છે. અજીર્ણ થવાનાં કારણો ઘણા છે જતાં મુખ્ય મુખ્ય કેટલાંક કારણો નેઈએ તો તે આ છે:—અનિપ્રમાણ આહાર, ઘીવાળા પદાર્થોનો આહાર, ચિકાચની ખાંડનો ઉપયોગ (દેશી પીળી ખાંડ એણું નુકસાક કરે છે); મરીમસાલાવાળા તીખા તમનમતા પદાર્થો જઠરને ચણચણાટ માત્ર કરે છે તથા જીભને બહેર મારી નાંખી રૂચિનું ભાન બૂધાવે છે તેનો અધિક ઉપયોગ, દારૂ, ચહા, કાશી, તમાકુ વગેરેનો નિત્ય કરાતો ઉપયોગ, બહુ ઉપવાસ, અનિયમિત સમયે કગતો આહાર, આવવામાં કચાશ, રાત્રિના ઉઝગરા, વ્યાયામનો અભાવ, મનના આવેશ વગેરે વગેરે. અજીર્ણ એટલું બધું પ્રસિદ્ધ છે કે તેનાં ચિન્હો કહેવાં એ પુનરૂક્તિ માત્ર છે, જતાં સંક્ષેપમાં પેટના ખાડા આગળ દુઃખાવો, અનનું વમન, ખાટા ઝાડકાર, ખાધા પછી જઠરમાં બળતરા, પેટમાં પથર પથો હોય એવું ભાન, અજીર્ણ અમની ઉલ્ટી, અમનો દુર્ગંધ મારતો વાયુસ્રાવ, અરૂચિ, ખાચ ખાયને ભૂખ, પેટ ભરેલું છે એવું ભાન, ત્વચાની શુષ્કતા, રાત્રિનો પ્રસ્વેદ, માથાનો દુઃખાવો, હાથપગની શીતતા, ચક્રી, તન્દ્રા, નિદ્રાનો ભંગ, ચિચારની અશક્તિ, ઇત્યાદિ ચિન્હો અજીર્ણનાં સૂચક છે. અજીર્ણથી બંધકોશ થાય છે અને ઝાડા થાય છે, મરડો થાય છે અને પ્રસંગે ક્ષય સુધીના વ્યાધિઓ પહોં થાય છે.

અજીર્ણની ચિકિત્સા નીચે પ્રમાણે કરાય છે:—પરિગિષ્ટ ૧લામાં આપેલું ‘અજીર્ણ ચૂર્ણ’ લઈ જેનું ઘણાખગમાં એથી જ તાજ થતો જણાશે. પૃથક્ ચિકિત્સા કરવી હોય તો આ પ્રમાણે:—સાધારણ રીતે નં. ૪ અને નં. ૧૦ જેને ભેગા કરી જમતા પહેલાં અર્ધ કલાક પૂર્વે લેવાથી અથવા નં. ૧ તથા નં. ૧૦ને ભેગા કરી જમ્યા પછી લેવાથી ખાધેલું પચી જાય છે. આ સર્વમાધાગ્ય ઉપાય છે અને તે પ્રથમ કરી લેવાનો છે. એથી આરામ નહિ થાય તો નીચે પ્રમાણે ચિકિત્સા કરવાની છે. (અજીર્ણ પ્રાયશઃ ઘી આદિ ચરખીવાળા પદાર્થ તથા ખાંડ ખાધાથી થાય છે અને તે જનેનો ઉતાર નં. ૧૦ છે.)

નં. ૪:—અજીર્ણને લીધે જવગ; ખાધેલું અન્ન ઉલટીમાં નીકળવું; શરદીને લીધે પેટમાં દુઃખવું; જભે ને તગત પેટના દુઃખાવામાં વધારો થવો, પેટ દાગવાથી દુઃખાવો થવો; અરૂચિ, દુધપ્રતિ અભાવો અને જમ્યા પછી ઉબકા આવવા અથવા ઉલટી થવી, ખાટા પદાર્થ ખાઈ ન શકાવા અથવા કાશી નહિ સદવી. અજીર્ણમાં અસ્વસ્થ નિદ્રા આવવી અને ભયંકર રવખા આવવા; રાવારે ઉઠે

ભારે સ્વસ્થતા નહિ લાગવી. બેરથી કુડપર વજ્ર નહિ પહેરી શકાવું. ટાઢા પાણીની તૃપા લાખ્યા કરવી, ચઢા, કારી જેવા ઉત્તેજક પદાર્થની વારે વારે ઇચ્છા થવી. આ સર્વ નં.૪ ને સૂચવે છે.

નં.૫-ચક્ર પોતાનું કામ બરાબર નહિ કરતું હોય તો તેથી થતા અર્જુન માટે આ ઔષધ છે. ચક્ર પોતાનું કામ નથી કરતું તો તેથી જલપર ધોળો થર ખાંડે છે, દસ્ત બરાબર થતો નથી. પીળા રંગનો થતો નથી પણ કંઈક ધોળાશપર, ઝાંખો પીળો થાય છે અને મૂત્ર સ્તાશપર થાય છે. વળી ઘી આદિ ચરખીવાળા પદાર્થ ખાધાથી જે અર્જુન થાય છે તે માટે આ ઔષધ છે. પણ તેમાં પ્રથમ નં.૧૦ આપવું અને તેથી ન મટે તો નં.૫ આપવું.

નં.૬,— મનઃકલંકની અવ્યવસ્થાને લીધે પચનયત્ર પોતાની ગતિમાં મંદ થઈ ગયું હોય તો ત્યાં આ ઉપાય છે. વારંવાર જૂન લાગવી, ખાંડિય અને જૂખ્યાનું ભાન થવું, પેટનો દુલાવો થવો, જરૂરતા લાગમાં ત્રણ ઉત્પન્ન થઈ તેનું રક્તાશયપર દબાવું થવું ઇત્યાદિ આ ઔષધને સૂચવનાર ચિન્હ છે.

નં.૮.— પેટના લાગમાં વાયુનો સંચય થવો, પેટમાં ગડબડાટ થવો અને વાયુસ્રાવ બરાબર નહિ થવો, પેટમાં ચુંક નાંખવી, વાયુસ્રાવ થતાં છતાં આગમ નહિ જણાવો ઇત્યાદિ આ ઔષધનાં સૂચક છે.

નં.૧૦-ખાટા ઓડકાર આવવા, ખટાગતી વૃદ્ધિનું ભાન થવું, ઘીવાળા ચરખીવાળા પદાર્થની તથા ખાંડથી થયેલા અર્જુનમાં, જલનો વર્ણ પૂર્વે પ્રકરણ ૧ માં કહ્યા પ્રમાણે થવો, ડાખે પડખે ગડબડાટ થવો ઇત્યાદિ આ ઔષધને સૂચવે છે.

નં.૧૧-પિત્તનું ઘટ થઈ જવું, દસ્ત લીલો થવો, કડવો સ્નાદ લાગવો, ઉલટી કડવી થવી, માથું દુઃખવું, ચક્કર આવવાં, જમણે પડખે સુવાધી પેટમાં વાયુનો ગડબડાટ થવો અને જલપર લીસાપીળો થર થવો ઇત્યાદિ આ ઔષધને સૂચવે છે.

નં.૧૨-ગર્ભિણી સ્ત્રીને જણાતા અર્જુન માટે, અભાવા માટે, આ ખાસ ઔષધ છે. વળી ખાવાના પદાર્થો મોળા લાગવા, મોંમાં મોળ આવ્યા કરવી, જમ સુકાવી અથવા ચુંક બહુ નીકળવું, જલ પર બાથુએ પાણીના પરપોટા જણાવા, સાદા પાણીની ઉલટી થવી ઇત્યાદિ આ ક્ષારને દર્શાવે છે. મીઠું વધારે ખાવાથી થયેલું અર્જુન પણ આ ક્ષારને જ સૂચવે છે. ખાધા પછી ઘેન જેવું જણાય તો આ આપવો.

નં.૭-નં.૯ સૂચવ્યા છતાં પોતાનું કામ નહિ કરે તો ત્યાં આ આપી જોવો. ખોગક ખાધા પછી પેટમાં પથ્થર પડ્યો હોય તેનું ભાન થાય તો તે આ ક્ષારને સૂચવે છે. જાનના વર્ણ જોવો ચુંક નાખતી હોય તો ત્યાં નં.૮

પછી આ આપતું. ખાધા પછી ચોરકાર આવ્યા કરે તો તેમાં નં.૭, ૧૨ અને આરસેનિક આપવા.

જે થોડા વખતનું અર્જુ હોય તો તરત જ મટી જાય છે. પણ કંઈક લાંબા વખતનું અર્જુ હોય તો તેને વિલંબ થાય છે. લાંબા વખતનું અર્જુ કે જે ધીમે ધીમે અમતું જાય છે તેને અર્જુમાં ક્રોનિક ડીસ્પેપ્સિયા કહે છે. આના પાંચ પ્રકાર એલોપથી-સંસ્થા વર્ણન કરે છે: (૧) સાદું અર્જુ, (૨) ખટાશવાળું અર્જુ, (૩) પિતાર્જુ, (૪) દુઃખવાળું અર્જુ, અને (૫) મનઃખતનું અર્જુ.

સાદા અર્જુમાં આ પ્રકારનાં ચિન્હો ક્રમે ક્રમે જણાય છે:- સહેજ ખાધેલું છતાં ઘણું ખાધું હોય તેવું ભાન થવું, ખાધા પછી કલાક બે કલાક સુધી પેટમાં ભાર લાગ્યા કરવો, રૂચિ થવી પણ તે સાથે કકડીને ભૂખ નહિ લાગવી અર્થાત ખાતા પૂર્વે ખાવાનો આગ્રહ નહિ જણાવો, ખભા વચ્ચે દુઃખાવો, કેટલાકને રક્તાશય આગળ દુઃખાવો થવો, રાત્રિએ ઘણી વાર રક્તાશયની ફડક થવી, અસ્વસ્થ નિદ્રા, ખાધા પછી પ્રબલ નિદ્રાનો વેગ, નિદ્રાસાહ પાળું. આ સર્વ ચિન્હો પેટભરીને ખાવાથી વધવાં. ગા બ્યાધિને પ્રસંગે કુશળ ડાકટરો પણ બ્રાન્તિથી ખીજે સમજે છે. મસ્તિષ્કનું નરમ પડી જવાની તથા રક્તાશયના વ્યાધિની આમાં બ્રાન્તિ થાય છે અને દરદી પણ રાત્રિએ થતી ફડકથી અથવા નાડી રહી રહીને ચાલવાથી ભયને ધારણ કરે છે. પણ આ સર્વ ચિન્હો આ અર્જુ માત્રથી થાય છે અને એની ચિકિત્સા ઉપર જણાવેલી તે પ્રમાણે નં.૪ અને નં.૧૦ ભોજન પૂર્વે અથવા નં.૧ અને નં.૧૦ ભોજન પછી દીર્ઘ સમય લીધા કરવી જોઈ છે.

ખટાશવાળા અર્જુમાં ઉપરનાં ચિન્હો સર્વ થાય છે પણ તે વધારે ભેરમાં જણાય છે અને ખાસ કરી રક્તાશય આગળ જગતરા થાય છે તથા ખાટી ઉલટી, ખાટા ઉબકા, ખાટા ચોરકાર, ખાટો સ્વાદ આદિ જણાય છે. અને જીભપર ઘોળો થર જણાય છે, તથા જીભપર કાતરા જણાય છે. અને જીભની ધારપર દાંતના દંશના જેવાં ચિન્હો જણાય છે. દરદી રાત્રે દાંત કકડાવે છે, મૂત્રમાં રક્તાશ જણાય છે અને પેટના ખાડામાં દાખવાથી આળુ થવાનું ભાન થાય છે. ખાંડવાળા પદાર્થો, લીલાં ફળ અને સર્વ પ્રકારનાં શાક ખાધાથી આ અર્જુ વધે છે અને રક્તાશયની જગતરામાં વૃદ્ધિ કરે છે. દુધ પણ પ્રતિકુળ જણાય છે. આની ચિકિત્સા ઉપર પ્રમાણે જ નં.૧ તથા નં.૧૦ ભોજન લેવાની છે.

પિતાર્જુમાં સાદા અર્જુનાં ચિન્હો સિવાય નં.૧૧ ને સૂચવનાર ચિન્હો થાય છે અને તે કારણથી જ એને પૃથક્ ગણવામાં આવે છે. આ અર્જુમાં બંધકાશ કાંઈકવાર દેખાય છે, ઘણું કરીને દસ્ત નરમ ઉતરે છે, પેટમાં વીંછાચૂંટા

થાય છે, લમણાના ભાગમાં દુઃખાવો થાય છે. દ્વિતીય પ્રકારના અટલું કરતાં એ વેદ છે કે આ અટલુંમાં અટલુંનાં ચિન્હો ખાધા પછી વધારે લાભે વાપરે જણાય છે, ઘણું કરીને સવારમાં જ જણાય છે, આથી ચિકિત્સા નં. ૧૧ આપવાની છે.

દુઃખાવાવાળું અટલું દ્વિતીય તૃતીય પ્રકારના અટલુંથી થાય છે અને તેમાં ખાસ કરીને છાનીના ખાડા અગળતા ભાગમાં અતિગમ્ય-ફાડી નાખતું હોય તેવી-વેદના થાય છે. એ વેદના ભોજન લીધાના સમયથી શરૂ થાય છે અને પચન ક્રિયા પૂર્ણ થયે શમે છે. કેટલીક વાર જઠરના શ્વેત્તમપડમાં ભોળીને જમાવ થવાથી આવી વેદના થાય છે અને જ્યારે પેટ ખાલી હોય ત્યારે તેમાં વેદના જણાય છે. આની ચિકિત્સા ઉપર જનકન્યા પ્રમાણે નં. ૪ અને નં. ૧૦ ભોજન પૂર્વે લેવા એ જ છે.

જઠર અને મસ્તિષ્કનો એવો નિકટનો સંબંધ છે કે એક બીજાની અસર એકબીજાને થાય છે. માતસિક વ્યાધિ અને અવ્યવસ્થાને લીધે જઠરની અવ્યવસ્થા થાય છે અને જઠરની અવ્યવસ્થાને લીધે માતસિક ચિન્હો થાય છે. કેટલીક વાર અટલુંનાં ચિન્હો જઠરમાં નહિ જણાતા માથાના મસ્તિષ્કના અને મગજાતન્તુના ભાગમાં જ જણાય છે અને તે ઉપરથી જ એ અટલુંનું નિદાન કરાય છે. આ ચિન્હો તે આ પ્રમાણે છે;—આગળના ભાગમાં (કપાળના ભાગમાં) માથાનો દુખાવો; માથાની પાછળના ભાગમાં દબાણ થતું હોય તેવી વેદના; માથાની ઉપરના ભાગમાં વિલક્ષણ વેદના અથવા ભાત; આંખમાં વેદના કેટલીક વાર બોચીના ઉપરના ભાગમાં જ વેદના જણાવી; મેરૂંડના

(જા) બંધકોગ, કબજઆત. (CONSTIPATION)

જેમ અશુષ્કી સર્વ જાગીતા છે તે જ પ્રમાણે યાડોશથી પણ ભાગ્યે જ કોઈ અક્ષાત દરે દેખીતા અશુષ્ક કૃતા બધકોગનો અનુભવ વધાર દેખાય છે યાડો સાફ જીવાસાથી નહિ ઉતરવે એવું નામ બધકોગ છે બધકોમ થવાના વિવિધ કારણો છે તેમાં મુખ્ય કારણ અશુષ્ક છે. વળી વાગના જુલામ લેવાની ટેવ, સહજ કબજઆત દેખાય કે તગત નેપાળો, નમોતગ આદિ લેવા જુડુ, એના જેવું બધકોગને આણુનાં બીજું સાવન ભાગ્યે જ હરે વાલી માતાને એવી વૂત હોય છે કે નાના બાલકને સાન આઠ દિવસ થાય છે કે જીવામ આપે છે પ્રત્યેક જીવામ આતડાના ભાગને તત્કાલ ઉઠેરે છે અને તેની દીનાલમાંથી પાણી ખેંચી બહાર કાઢે છે અને એના પગિણામમાં એ આતડું નિયત થઈ જાય છે જેથી તગત બધકોશ થાય છે આ પ્રમાણે જે નાના બાલકો ઉઠેરે છે તેમને મોટપણે બધકોશનો દહ વ્યાધિ થાય છે અને બધકોશ થવાથી એના પગિણામમાં અનત વ્યાધિઓ ઉપજે છે મગ જે નકમો પદાર્થ છે તે મહાર નીકળી નહિ જતા ગરીબા ગડે છે તેથી રુધિર વિષમય થાય છે અને વિવિધ વ્યાધિને ઉપજાવે છે આ વિસ્તારથી સમજવા માટે જીઓ “વિદ્યાર્થીનો સાચો મિત્ર” તથા “બધકોગ અને તેને દાખાના ઉપાયો”

વળી પિત્ત જ્યારે જાડુ થઈ જાય છે અથવા યકૃતમાંથી પિત્ત જોણું નીકળે છે તો તેથી પણ બધકોગ થાય છે. તે જ પ્રમાણે મગ કાઢવાના કામમાં જે સ્નાયુ કામ કરનાર છે તે દીલાલ્લ થઈ પડે છે તો તેથી બધકોગ થાય છે બીજા વ્યાધિની અસરથી પણ બધકોશ થાય છે આ પ્રમાણે વિવિધ હેતુઓ બધકોશને આણુના છે -

આ શાસ્ત્રપ્રમાણે એની ચિકિત્સા આ પ્રમાણે કરાય છે અહીં એ કહેડું જોઈએ કે આ શાસ્ત્રમાં તેમજ આખી હામીયોપથીમાં જીલામનું ઔષધ નથી. તે તે અન્યરને મારી મચડીને બવાતકારથી આ કામ કરાવવું એ હામીયોપથી કરી શકે તેમ નથી વળે અગે આમ કરાવનાર ઔષધો હાનિકારક જ છે અને ક્રમે ક્રમે ગરીબના અન્યરને બલવાળા ગખી અથવા બલવાળા કરી બધકોગની નિવૃત્તિ કરે તે જ ઔષધ પ્રસજ્ઞ દોષજ્ઞતા દંદીની અસાવધાનતાથી અથવા અન્ય કારણોથી જ્યારે ન અને સર્વ પ્રકાર આણુવાની આપરશક્તિ જીવામ ભારે એવોપથી જીલામ લેવામાં દૃઢિ દુશ કે એનીમાંથી જીવામ આણુવે જ્યારે મોટા આતડાને સાફ કરવું હોય ભારે દુશ કે એનીમાં ચાલે છે. નાના આતડા માટે જીલામની જરૂર પડે છે ભારે વિલાયતી મીકું (Mag Sulphate) અથવા જે / Sodium Sulph
એવોપથી પ્રમાણથી લેવા આ બેમ
આતડા પર

ખીનની ચક્ર પગ છે હોમીયોપથી દવાઓ ગુલામની માફક ખખખાનીને
ફસ્ટ કરાવે છે પણ તે કગવગે જ એમ કહી શકાતું નથી તેથી માવધાનતા
માટે જ એવોપથી નિયમથી ગુલામનું અન્ન સચવ્યું છે. હમેશનો બધકોન
હોય તો સા હંચી ખાવગની જ દવા વાપગવી

બધકોન માટે ગુઓ પગિનિટ ૧૫-બંધકોશચૂર્ણ એ પ્રથમ લઈ
જોડુ મારું છે અને એથી લાભ નહિ જણાય તો પછી વિશેષ ચિકિત્સા છે -

સામાન્ય બધકોનની નિગતિ માટે નં. ૫ ખમ છે અથવા નં. ૯
તથા નકસવોમીકા (હોમીયોપથી) એ જ દવા આપવાથી ઘણું કરીને
બધકોન મટે છે પ્રથમ નં. ૯ આપવો અને છેવટે નકસવોમીકા આપવું
નકસવોમીકાને બદલે નં. ૬ આપવામાં આવે તો પણ ચાલે છે નં. ૯ ગલતું
સમીકાંસુ કરે છે અને નં. ૬ આતગડાને દ્રઢ કરી મળ બહાર કાઢવાનું બળ
આપે છે આટલી ચિકિત્સાથી ન મટે અથવા ઈતર ગિન્હો ઉપગથી ખીન
ઓધમે લેવાન યોગ્ય જાગાય તો ચિકિત્સા નીચે પ્રમાણે કરાય છે -

નં. ૧૨—લગ્નમંત્રો દસ્ત-ફોટો જાડો બહાર આવે અને તે જાડો બહાર આવનાં ગરમાતો હોય તેમ પાછો અદર જતો રહે તો તે તે નં. ૧૨ને સૂચવે છે.

નં. ૧૦—નાના બાળકનાં બંધકોશ માટે, તેમજ નાનાં ધાવણું ગાળકના માણા ખગ વ્યાધિ માટે આ ઔષધ છે.

કટકે કટકે પડતો દંત નેદ્રમમ્યુરથી મટે છે અને દુધ પીધા પછી તગત દસ્ત થતો હોય તો તે આયોદ્યા૦ને સૂચવે છે.

બંધકોશની ચિકિત્સામા જીવનો વધુ તપાસવો અનુકૂળ છે બંધકોશવાળા માણુએ દુધનો આહાર વિશેષ કરવો ઘણે પ્રસંગે સારો નથી. યુવું વગેરે પદાર્થો બંધકોશને ટાળનાર છે, તેમ જ ગાકભાજી વધારે મહત્ત્વ કરવાથી બંધકોશ માટે છે, જલપાન પણ બંધકોશની નિવૃત્તિમા સહાયક છે. જુઓ ‘બંધકોશ અને તેને ટાળવાના ઉપાયો’ બંધકોશવાળા દરદીનું ચક્રત મદ થાય છે, બહારની મદદ વિના આંતરડું દસ્ત કાઢતું નથી, મૂત્રપિંડ પણ જરાબર કામ કરતું નથી કેમકે મૂત્ર ઓછું થાય છે, દસ્ત બે થાય છે, તો તે ધોળાગપર હોય છે, શ્વાસ વાસ મારે છે, તે માણસ ઉદાસ અને નિરસાહ રહે છે, તેને ચસકા તથા કળતર જણાય છે અને રક્તારાવની ફડક પણ ઓછી થાય છે.

(૬) ચુંક આંકડી. (COLIC)

મોટા આંતરડામા થતો આ દુઃખાવો છે. એમાં દરદી બેવડ વળી મુઝે છે અથવા ટુંટીયુંવાળી મુઝે છે તો તેને આરામ જેવું લાગે છે. તે ભાગમા સહેજ સહેજ દાખવામાં આવે છે તો સારું લાગે છે. અને આ ચિકિત્સા ઉપરથી એ આંતરડાના વરમથી ધૂંટો પાડી શકાય છે. વરમમાં એક સ્થાને જ દુઃખ થાય છે અને તે વરમવાળો ભાગ આળો થઈ જાય છે. તેથી દવાઓમાત્ર વેદનાને વધારે છે. આ ચુંક આવનાનું કાગળુ ઘણે અંશે તો અજીર્ણ જ છે તેથી તે પ્રકરણમાં જોવાની જરૂર છે. તે શિવાય આંતરડામાં વાણુ ભરાવાથી ઘણું કરીને આ દુઃખાવો થાય છે. કૃમિને લીધે પણ થાય છે. ત્વચાના રોગો દમાઈ જવાથી તથા ગુરદા (મૂત્રપિંડ)ની અવ્યવસ્થાથી તથા પિત્તનો આંતરડામાં સંચય થવાથી વગેરે વિવિધ હેતુથી આ દુઃખાવો ઉપડે છે. ખરિસિદ્ધ ૧૬૫માં જણાવેલું અજીર્ણ ચૂર્ણ પ્રથમ આપવું. પછી જરૂર જણાય તો વિશેષ ચિકિત્સા આ પ્રમાણે કરવી:-

નં.૧-જે નં.૮થી આરામ ન થાય તો નં.૧ આપવો. આ દવા વાયુ થતો અટકાવે છે અને અન પાચન કરવામાં મોટી મદદ કરે છે. દાન આવતા જાલકોની ચુંકને માટે આ ખાસ ઔષધ છે.

નં.૧૦-કૃમિને લીધે અથવા રુધિમાં ખટાસ વખવાથી થતી ચુંકને માટે આ ઉપાય છે. દહીં જેવી ઉલટી થતી, ખાટો ગંધાતો લીંસો દસ્ત થવો એ આદિ ખટામને સૂચવે છે. આંતરડામાં ડાખે પડખે થતો ગડબડાટ આ ઔષધને સૂચવે છે.

નં. ૧૧-પિત્તને લીધે થતી ચુંક, મોઢામાં કડવો સ્વાદ લાગવો, કડવી ઉલટી થતી, લીંસો દસ્ત થવો, જીભપર પીળો-લીલો થર દેખાવો એ પિત્તની નિશાની છે. આંતરડામાં જમણે પડખે થતી ચુંક આ ઔષધ સૂચવે છે. લેડકેલિકમાં આ દવા ૧૪ અથવા ૨૪ પાવરની વારંવાર આપવામાં આવે છે. મોટી ઉંમરના મનુષ્યોમાં વાયુના સમયને લીધે થતી ચુંક, કાલનના વચ્ચેના અડધા ભાગમાં થતી ચુંક નં. ૧૧ ને સૂચવે છે,

નં.૭-નં.૮ આખા પછી જો પેટ ટાકું લાગે છે, એકાએક થયેલી શર-દીને લીધે ચુંક થયેલી હોય અથવા વાયુસ્રાવમાં ગંધકની ગંધ દેખાય છે તો આ આપવામાં આવે છે.

ચુંકની સાથે દાહ થતો હોય તો નં.૧૦ આંતરડામાં દાહ થતો હોય તો કૃમિ અથવા કૃમિ આરસેનિક, વાઢકાપ જેવું આંતરડામાં લાગે તો ઝીંક અપાય છે.

ચુંકના વ્યાધિમાં ઉષ્ણજલપાન કરવું એ સર્વ સારા થવાનો ઉપાય છે. પાતળનક આહારનો લાગ કરવો જરૂરનો છે, આ વ્યાધિમાં નં.૬ પણ પ્રસંગે વાપરવો પડે છે.

ચુંકમાં આંતરડાનાં જાગમાં આંકડી જેવું લાગે છે અને છે નાલિની આસ-પાસ ખાસ કરીને જણાય છે. વખતે વખત પણ થાય છે. બધકાગ જણાય છે. વાયુસ્રાવ થાય છે, જ્વર હોતો નથી. નાડી ધીમી ચાલે છે.

(૮) પેટનું ચઢવું, આદમાન

આ વ્યાધિમાં નં.૮ અને નં.૬ ખાસ ઉપાયરૂપ છે. અર્જુન ચૂર્ણ માટે જીઆ. પરિશિષ્ટ ૧. ઝીંકફોસ. પણ વપરાય છે.

(૯) કૃમિ, કરમીઆ. (Worms)

કૃમિ ઘણું કરીને બાળકોને થાય છે. તો પણ મોટા માણસો એથી મુક્ત નથી. કૃમિનાં ચૂક્રમ બીજ બહારથી જ આવે છે, પેટમાં કે જઠરમાં એ પાકતા નથી, પણ જેના શરીરમાં એને અનુરૂપ સ્થાન અને આહાર મળે છે ત્યાં તે પોષાય છે અને બીજા શરીરમાં પ્રવેશતાં છતાં પોતાની મેજે મરી જાય છે. કૃમિ થવાથી વિવિધ ચિહ્નો થાય છે. પાચુના ભાગમાં છેકડું ખજવાળે છે, નાક આગળ ખરજ આવે છે; નાક અને મુખની આસપાસ શીકાસ લાગે છે; જૂંધનું ઠેકાણું હોતું નથી-વખતે અર્ચિ થાય છે તો વખતે અતિશય જૂંધ લાગે છે;

નં. ૧૨—જ્યમગ્રો દસ્ત-દોડો ઝાડો બહાર આવે અને તે જામે બહાર આવના નગમતો હોય તેમ પાછો અદર જનો ગરુ તે તે ન ૧૦ને સૂચવે છે

નં. ૧૦—નાના બાળકના બમકોન માટે, તેમજ નના બાળકના બાળકના માતા અગ વ્યાપ્તિ માટે આ ઔષધ છે

કટકે કટકે પડતો દસ્ત નેદ્રમચુગ્ધી મો છે અને દુવ પીના પડી તગત દસ્ત થતો હોય તો તે આયોદ્યાને સૂચવે છે

બધકોશની ચિકિત્સામા શ્રીમનો યજ્ઞ તપાસવો અનુદ્ય છે બધકોશના બાળકને દુધનો આહાર વિશેષ કરવો અને પ્રસંગે મારો નથી યુગુ નગેરે પદાર્થો બધકોશને ટાળનાર છે, તેમજ ગાકભાજ વગેરે મહત્ત્વ કાચાની બધકોશ માટે છે, જલપાત પાણુ બધકોશની નિર્જાતિમા સહાયક છે શુભો 'બધકોશ અને તેને ટાળવાના ઉપાયો' બધકોશનાજો દરદીનુ ચત્ર મદ થાય છે, બધકોશની મદદ નિતા આતન્ક દસ્ત કાકતુ નથી, મૂતપિંડ પાણુ બગમ કામ કાતુ નથી કેમકે મૂત ઓછુ થાય છે, દમ્ત બે થાય છે, તો તે ધોળાગપર હોય છે, શ્વાસ વાસ મારે છે, તે માણસ ઉદામ અને નિરસ્વાહ ગરુ છે, તેને ચસકા તથા કળતર જણાય છે અને નકાશયની રૂક પાણુ ઓધી થાય છે

(૬) ચુક આંકડી. (COLIC)

મોટા આતરડામા થતો આ દુ ખાવો છે એમા દરદી જેવડ નળી મુએ છે અથવા દુગીયુવાળી મુએ છે તો તેને આગમ જેનુ લાગે છે તે ભાગમા સહેજ સહેજ દાનવામા આવે છે તો સાર લાગે છે અને આ ચિકિત્સા ઉપ થી એ આતરડાના વરમથી છૂટો પાડી શકાય છે વરમમા એક સ્થાને જ દુ ખ થાય છે અને તે વગમનાજો ભાગ આગો ધર્ધજાય છે તેથી દયાણુમાન વેદનાને વધારે છે આ ચુક આતરડાનું કાગણુ ઘણે અંગે તો અજીર્ણ જ છે તેથી તે પ્રકરણમા જોવાની જરૂર છે તે મિનાય આતરડામા વાયુ ભરાનાથી યજ્ઞ કરીને આ દુ ખાવો થાય છે. ટૂમિને લીધે પાણુ થાય છે તમાના રોગો દયાઈ જવાથી તથા શુદ્ધ (મૂતપિંડ)ની અવ્યવસ્થાથી તથા પિત્તનો આતરડામા સચય થવાથી વગેરે વિવિધ હેતુથી આ દુ ખાવો ઉપડે છે પરિગિષ્ટ ૧લામા જણાવેલુ અજીર્ણ ચૂર્ણ પ્રથમ આપતુ પડી જરૂર જણાય તો વિશેષ ચિકિત્સા આ પ્રમાણે કરવી -

નં. ૮-આ મુખ્ય ઔષધ છે થયેલા વાયુને એ છૂટો પાડે છે તેથી વાયુસાય થાય છે અને દુ ખાવો મટે છે Antispasmodic અને Anti-flatulent દવાનું કામ આ ઔષધ કરે છે આ ઔષધ સચવનાર વેદનામા ભીંસનું-જણે તે ભાગ ભીંસાતો હોય તેવું-ભાન થાય છે નં. ૮ થી સાર ન થાય તો નં. ૭ આપી જોવો.

નં. ૧-જે નં. ૮થી આરામ ન થાય તો નં. ૧ આપવો. આ દવા વાયુ થતો અટકાવે છે અને અત્ત પાચન કરવામાં મોટી મદદ કરે છે. દાંત આવતા જાલકોની ચુંકને માટે આ ખાસ ઔષધ છે.

નં. ૧૦-ફૂમિને લીધે અથવા રુધિમાં ખટાશ વધવાથી થતી ચુંકને માટે આ ઉપાય છે. દહીં જેવી ઉલટી થવી, ખાટો ગંધાતો લીસો દસ્ત થવો એ આદિ ખટાશને સૂચવે છે. આંતરડામાં ડાળે પડે છે થતો ગડબડાટ આ ઔષધને સૂચવે છે.

નં. ૧૧-પિત્તને લીધે થતી ચુંક, મોઢામાં કડવો સ્વાદ લાગવો, કઠ્ઠી ઉલટી થવી, લીસો દસ્ત થવો, જીભ પર પીળો-લીલો થર દેખાવો એ પિત્તની નિશાની છે. આંતરડામાં જમણે પડે છે થતી ચુંક આ ઔષધ સૂચવે છે. લેડકોલિકમાં આ દવા ૧૪ અથવા ૨૪ પાવરની વારંવાર આપવામાં આવે છે. મોટી ઉમરના મનુષ્યોમાં વાયુના સચયને લીધે થતી ચુંક, કાલનના વચ્ચેના અડધા ભાગમાં થતી ચુંક નં. ૧૧ ને સૂચવે છે,

નં. ૭-નં. ૮ આખા પછી જો પેટ ટાકું લાગે છે, એકાએક થયેલી શર-દીને લીધે ચુંક થયેલી હોય અથવા વાયુસાવમાં ગંધકની ગંધ દેખાય છે તો આ આપવામાં આવે છે.

ચુંકની સાથે દાહ થતો હોય તો નં. ૨૦ આંતરડામાં દાહ થતો હોય તો કુપ્રમ અથવા કુપ્રમ આરસેનિક, નાઠકાપ જેવું આંતરડામાં લાગે તો ઝીંક અપાય છે.

ચુંકના વ્યાધિમાં ઉચ્ચજલપાન કરવું એ સર્વ સારા થવાનો ઉપાય છે. પાતળનક આહારનો લાગ કરવો જરૂરનો છે, આ વ્યાધિમાં નં. ૯ પણ પ્રસંગે વાપરવો પડે છે.

ચુંકમાં આંતરડાનાં ખાગમાં આંકડી જેવું લાગે છે અને છે તાલિની આસ-પાસ ખાસ કરીને જણાય છે. વખતે વખત પણ થાય છે. બધકોશ જણાય છે. વાયુસાવ થાય છે, જવર હોતો નથી. નાડી ધીમી ચાલે છે.

(૩) પેટનું ચઢતું, આદમાન

આ વ્યાધિમાં નં. ૮ અને નં. ૬ ખાસ ઉપાયરૂપ છે. અજીર્ણ ચૂર્ણ માટે જુઓ પરિશિષ્ટ ૧. ઝીંકફોસ. પણ વપગય છે

(૪) ફૂમિ, કરમીઆ. (Worms)

ફૂમિ ઘણું કરીને બાળકોને થાય છે. તો પણ મોટા માણસો એથી મુક્ત નથી. ફૂમિનાં સૂક્ષ્મ બીજ બહારથી જ આવે છે, પેટમાં કે જરૂરમાં એ પાકતા નથી, પણ જેના શરીરમાં અને અનુરૂપ સ્થાન અને આહાર મળે છે ત્યાં તે પોષાય છે અને બીજા શરીરમાં પ્રવેશતાં જતાં પોતાની રેળે મરી જાય છે. ફૂમિ થવાથી વિવિધ ચિહ્નો થાય છે. વાયુના ભાગમાં છોકડું ખંજવાળે છે, નાક આગળ ખરજ આવે છે; નાક અને મુખની આસપાસ શીકાસ લાગે છે; બૂખનું ટૂંકાણું હોતું નથી-વખતે અરચિ થાય છે તો વખતે અતિશય બૂખ લાગે છે;

નિદ્રા આવતી નથી, લુગડા ખેંચે છે, હસ્યા જ કરે છે અથવા ગડયા જ કરે છે, અથવા ઉઘ્યા જ કરે છે વગેરે વિવિધ વિગેધી જેના ચિન્હો કૃત્રિમી થાય છે નાના બાળકોને કૃમિને સૂચવનાર ખાસ ચિન્હ તેની જીભનો દેખાવ છે સ્ટ્રોમેરીના જેવી આકૃતિ તેની જીભ ઉપર દેખાય છે તે કૃમિને સૂચવે છે કૃમિ મોટા માણુઓને પણ થાય છે, તેમને ઉપ જણાવેલા ચિન્હો ઉપરાંત આ ચિન્હો પણ થાય છે—કામગ્રતિ અને વીયસ્ખલન વળી જુની જુદી જાતના કૃમિ હોય છે અને તેથી આ ચિન્હોમાંથી પણ એક વા અવિક થાય છે—પેટનો ઝુલાવો, અનિસાર જેમા લોહામિશ્રિત સ્નેહ પડે છે, ચઢેગનો ઉભાગવો, દાંત કકડાવવા થાસ નાસ માગવો, ડોળા કાટેલા જણાવવા, ખગમ સ્વપ્ના આવા, ઉંઘમાંથી અમળને જાગી ઊંઘ, બુધે પેટે વધારે જણાતી ચુક, અતિશય ભૂખ, ગરિએ પ્રસ્વેદ, તાણુ, આચળી, બહેગળ, ગ્રન્થાશયની દડક વગેરે કૃમિ નીકળે (દસ્તમા) એ જ એની ખાતરી છે

આ શાસ્ત્રમા નિર્ધર્ય ઔષધ કાઈ છે નહિ તેથી કૃમિને મારી નાખનાર ઔષધ નથી, પણ કૃમિ જેના પર જીવે છે તે યેન્ટિક એસિડ છે અને તેને મટાડનાર નં. ૧૦ છે નં. ૧૦ રજુ કૃમિનું ખાસ ઔષધ છે એ આપનાથી લેકટિક એસિડ રહેતું નથી તેથી કૃમિને ખોગક મળતો નથી—જેટલે ભ્રૂમગગથી એ કૃમિ પોતાની મેગે જ મરી જાય છે નં. ૧૦ વારનાર આપવાની જરૂર છે તથા જ્યાંસુધી જીભનો દેખાવ ન મટે ત્યાં સુધી જેએક વાર તો દિવસમા આપ્યા કરવું પડે છે કૃમિને તત્કાલ મારવાની જરૂર જણાય તો એવોપથી સસ્થાનું સેન્ટોનાઈન લેવું જરૂર છે અને પછી નં. ૫ આપવો નં. ૫ જાતે એમા રહેના ક્યોગિનના બવથી હાઈડ્રોકલોરિક એસિડ ઉત્પન્ન કરી કૃમિને મારે છે અને તે સાથે સારક છે ન ૪ આતગડાના કૃમિ મારે નં. ૧૦ની સાથે અપાય છે. દુધીઆ કૃમિ મારે નં. ૧૦ તથા નં. ૫ અને એથી આગમ ન થાય તો નં. ૯ અથવા નં. ૩ આપવામા આવે છે

(૧) ઉલટી, વમન, વાન્તિ (VOMITING)

ઉલકા તથા વમન એ આહારમા ભૂલ થવાથી થાય છે તથા ખીજ વ્યાધિના ચિન્હરૂપ હોય છે જે ખોગક જઠરને અવ્યવસ્થિત કરનાર હોય તે ખોરાકને જઠર બહાર કાઢી નાખે તેમા કથુ ખોટું નથી તે વાન્તિને અટકાવવા જરૂર નથી, પણ એ વાન્તિ વારનાર થતી નથી નાનું બાલક અવિક ધાવણુ ધાવે અને અધિક લાગનું વમન કરે તેમા કાઈ પણ ઔષધ આપવાનું ગરુતું નથી પણ જ્યારે ખીજ વ્યવસ્થાના ચિન્હરૂપ એ હોય છે ત્યારે એ વાગવાર થાય છે અને ત્યારે તેની ચિકિત્સા કરવાની રહે છે સગર્ભાવસ્થા, દુગ્ધા લાગવો, કૃમિ, અપચો, અર્ધુ ઉષ્ણ, ગિરોવેદના, પિત્તનો પ્રકોષ, કાલેગ ઈત્યાદી

સ્થિતિઓમાં વાન્તિ થાય છે અને તેમાં નીચે પ્રમાણે ચિકિત્સા કરાય છે —

નં. ૪—જે ઉલ્લીમાં અપાકવ, ખાધો હોય તેવો જ ખોરાક મદાગ નીકળે સ્વસ્થ સમયે થતી વાન્તિ, વાન્તિમાં સ્વ-જ ગતુ રુધિગ નીકળે—આ રાશમાં નં. ૪ અપાય છે આથી નહિ મટે તો નં. ૩ આપી જોવો.

નં. ૫—શુભપર થઈ હોય અને વાન્તિ થાય, વાન્તિમાં કાળુ લોહી નીકળે અથવા ઘોળો ગ્લેસ્મ જેવો પ્રત્યર્ષ નીકળે તો નં. ૫ અપાય છે સફળ જગત કામ નહિ કરે તેને લીધે આ વાન્તિ થાય છે તેમાં નં. ૫ અકસીર ઉપાય છે.

નં. ૬—સમભાગમાં ઉલ્લીમાં આ આ ખાસ કરીને અપાય છે ખરી ઉલ્લીમાં પણ આ અપાય છે (નં. ૪) પાણી જેની ઉલ્લીમાં.

નં. ૬—દળેથી કાસી જેવો તપખીરીયો કાળો ગ્રા જે વાન્તિનો હોય તેમાં સમભાગીની ઉલ્લીમાં મુખ્ય ઔષધ (નં. ૬ પણ), હીસ્તીરીઆમાં થતી ઉલ્લી

નં. ૧૦—ખાટી ઉલ્લી, ઉલ્લીમાં ઝડી જેવું નીકળે, પેટમાં બળતરા થાય વગેરે ખટાશસ્થાન વાન્તિમાં આ અપાય છે નાના બાળકોની વાન્તિમાં આ ખાસ ઉપાય છે દીઆ લાગે તો તેમાં પણ આ જ અપાય છે.

નં. ૧૧—વાન્તિ કડવી હોય ત્યારે તથા મયેરીઅસ જગમાં થતી વાન્તિ વગેરેમાં આ ઔષધ અપાય છે.

નં. ૧૨—અશ્લુમાં થતી વાન્તિ તથા દિવસ અથવા રાત્રિમાં નિયમિત સમયે જ થતી વાન્તિ માટે આ અપાય છે. નાના બાળકને તથા દાંત આવતા થતી વાન્તિમાં આ અપાય છે ટાકું પાણી પીરાથી અથવા આકસિદ્રીમ ખાધાથી થતી ઉલ્લી.

નં. ૮—હીનીઉલ્લીમાં આ પ્રસારે અપાય છે, (કુપ્રમ-પણ આમાં અપાય છે). કોલેગ વગેરેનું પૃથક્ પ્રતિપાદન છે તે માટે ત્યાં જોડે સામાન્ય ઉલ્લી માટે અશ્લુચૂર્ણ આવે છે (જુઓ પરિશિષ્ટ ૧)

દીઆ લાગે તે માટે મુખ્ય ઔષધ નં. ૬ અને પછીનું નં. ૧૦ છે.

(જો) અતિસાર, ઝાડા થવા, દસ્ત થવા. (DIARRHOEA)

હવામાં થતા ફેરફાર, અશ્લુ, જીવાળતા ઔષધનું વારંવાર મેવન વગેરે બધાકાશના જે કાળુ છે તેમના તથા અરા આ વ્યાધિના પણ કારણ છે. આ વ્યાધિમાં આતંગડામાંથી ગ્લે અધિક પ્રમાણમાં નીકળે છે અને તેમ થવાનું કાળુ ક્ષારપિશેષની ન્યૂનતા છે તત્કાલના અતિસારમાં દસ્ત પાતળો અને વારંવાર થાય છે, ચુક જેવું અથવા બધુક પેટમાં દુખે છે, ઉલ્લી પણ વખતે થાય છે, ખાસ વાસ મારે છે વાયુ છૂટતો બધ થાય છે અને વખતે વધારે છૂટે છે, પણ તે સાથે દસ્ત થાય છે, અશ્ચિ, ચાથાનો દુખાવો, ટાઢ અને પછી જલર આવે છે. શ્લુ અતિસારમાં, અતિસાર અને બધાકાશ

વારાફરતી જણાય છે, મળ લીલો પીળો અથવા રંગવિનાનો અને ઘોળ મ્યુકસવાળો થાય છે; તૃપા પીગાળ લાલાગ પડતો, ખાધા પછી વિશેષ અરવસ્થતા; દરદી મુકાઈ જાય છે.

સહેજ નરમ દસ્ત એકવાર થયો કે તરત ઔષધ લેવા માંડવું એ જૂઠું છે. ઘણીવાર તો સમય થયેલા મળને દૂર કરવા પ્રકૃતિનો આ પ્રયત્ન છે તેથી જ્યાં ઝાડા થવાથી નુકસાનનું અનુમાન ન થાય ત્યાં તરત તેને બંધ કરવા પ્રયત્ન ન કરવો. પણ વ્યાધિ કે જે હોય તો ઔષધ લેવું એ લેઘકશાસ્ત્રમાત્રને સિદ્ધાન્ત છે. આ રોગની ચિકિત્સા નીચે પ્રમાણે કરાય છે:—

અતિસારમાં સાધારણ રીતે બાળક માટે નં. ૧, ૪ અને ૧૦ વાપરવામાં આવે છે. નં. ૧ દાંતના દસ્ત માટે, ન. ૧૦ સાધારણ રીતે, ન. ૪ ગંદ થવાથી થતા દસ્ત માટે, મોટા માણસને અતિસારમાં સાધારણ રીતે નં. ૧૧ અપાય છે, કોલેરામાં દસ્ત માટે પણ નં. ૧૧ અપાય છે, અતિસારની વિશેષ ચિકિત્સા નીચે પ્રમાણે છે.—

નં. ૧—દાંતના ઝાડા; [દાંતના ઝાડામાં નં. ૧ તથા દસ્તના રગ ઉપરથી જે ઔષધ જણાય તે જે વારાફરતી આપવાં]; વાળળ એટલે પટપટ બોલી ઉત્તા ખળખળતા પાણી જેવાં નીકળે તેમાં તથા લીલા ચીકણા અપચાના ઝાડામાં.

નં. ૪—અપચાનો ઝાડો તથા ઠડી લાગવાથી થતો ઝાડો. ન. ૧ની સાથે અથવા નં. ૩ ની સાથે પણ પ્રસંગે અપાય છે. સતત દુઃખાવો જણાય અને પાણી જેવો દસ્ત ઢગલાબધ એકદમ થઈ જાય ત્યાં.

નં. ૫—ઘોળો ઝાડો, મરડાનો ઝાડો; લોહીમિશ્રિત જળસ પડે તો તેમાં આ અપાય છે. વાયડા પદાર્થ ખાવાથી થયેલો અતિસાર, ટાઈફોઈડ જ્વરનો અતિસાર.

નં. ૯—પાતળો પાણી જેવો અથવા મ્યુકસવાળો અતિસાર. મીઠું અધિક વાપરવાથી થયેલો અતિસાર. બાળકોનાં જીર્ણ અતિસાર માટે આ ખાસ ઉપાય છે.

નં. ૧૧—પાતળો પીળો અતિસાર. કોલેરાના ઝાડા. ઘોળો દસ્તમાં પણ નં. ૫ નહિ કામ કરે તો આ અપાય છે. સવારમાં પાતળો દસ્ત થયો એ નં. ૧૧ નું સમય ચિન્હ છે. વાળળ માટે પણ આ ક્ષાર છે.

નં. ૬—ઘોળો છાજ જેવો ઝાડો (જીઓ ન. ૧૧); દુર્ગંધ માગતો દસ્ત; અતિસારમાં થતી અશક્તિ માટે પણ આજ અપાય છે. દુર્ગંધ મારતો અને અવાજ કરતો વાયુસાવ, અને આંકડી વિનાનો પાણી જેવો દસ્ત.

નં. ૧૦—ખાટા ગંધાતા લીલા દસ્ત; ગ્રીષ્મઋતુના દસ્ત (નં. ૧૧ ની સાથે) લોહિપરવાળો દસ્ત માટે નં. ૧૦ આપવો તથા છેવટ નં. ૧૨ આપવો. ઘોળો દસ્તમાં પણ પ્રસંગે આ આપી જેવાય છે.

નં.૬—દસ્તની પૂર્વે આકડી મારે

નં.૭—લોહીપરમિશ્રિત દસ્ત મારે જુઓ છપર નં. ૧૦

નં. ૧૨—ખાળકોનો અતિસાર જેમા જાડો ગળતા જેવો મધ માગેને હોય અથવા પેટ કઠણ, ઉતુ અને ચરેણુ લાગતુ હોય ત્યાં અપાય છે

ક્ષયમા થતા અતિમાગ મારે આગ. જોડા ફેસ; અને જોડા.

અતિસાર પીડિત દરદીને અત્ર આણુ ખાણુ ફુધ ન સદણુ હોય તો અથ કગુ અને ખાટા પદાર્થો તથા શાકભાજી જનતા સુધી છોડી દેવા, અતિસાર જોગમા હોય તો મોડા પચે એવા કઠોળ, ઘઉં વગેરે પદાર્થો નહિ ખાવા, પણ માત્ર સાદો સહેલથી પચે તેવો સામાન્ય આહાર લેવો અથવા પ્રસંગવસ્તુ ઉપવાસ કરી દેવો. અતિસારમા ઉના પાણીની એનીમા લેવાથી તરો સ્થળે ફાયદો થયેવો વર્ણન કગાય છે શેક કરવાથી આગમ થાય છે પેટપગ ગરમ પણ રાખી મૂકવાની ખાસ ભલામણુ કગાય છે

(ઔ) મગડો, આમાતિસાર.

અતિસાર તથા આમાતિસારના કાગળો સરખા જ હોય છે અને તેથી જ એકમાર્થે બીજે વ્યાધિ થઈ જાય છે અધિકમા આમાતિસારમા—મગડામા—જોડુ થાય છે કે આતગડામા કોઈ સ્થળે વગમ થાય છે, ત્યાં કાત થાય છે અને તેથી તેમાથી જળમ, જળસમિશ્રિત લોહી, અથવા લોહીમાત્ર પડે છે પસગે પણ થઈ જાય છે આ આમાતિસારને એપી રોગ માનવામા આવે છે અને એ દરદીનો દસ્ત એપી મનાય છે શીત પ્રદેશમા રહેતાગ આ અતિસારથી ઘણા બીજે છે કેમકે એ પ્રજામા એ ભયકર રૂપ વહેણુ પકડે છે સાધારણુ આમાતિસાર સત્વર મટે છે જ્યારે તેની સાથે સમ્મત જ્વર અને ઘણા જાડા થઈ જાય છે અને દરદી તમાઈ જાય છે તારે જ એ ભયકર રૂપ પકડે છે પણ ને તરત જ અશીણુ વગેરે નહિ આપતા આ ઔષધો આપવામા આવે છે, તો એ ભયકર રૂપમા જ્વરને જ પ્રવેગે છે

આમાતિસારમા આ ચિન્હો થાય છે—જાડા થાય છે, ટાંઠ વાઈ જ્વર આવે છે આતગડામા વાંઠકાપ, વાગવાર દસ્તની હાજત, પાણુભાગમા જળતરા, જળસ સંહિત પાતળો પાણી જેવો દસ્ત અને પડી જળસનુ માત્ર પટણુ, કમરો, માથાનો દુખાવો, ચકરી, કાનમા અવાજ સલાખાવા, ઉંવ જતી રહેવી, અરિચિ, તૂષા, દુર્ગંધ મારતા જાડા એ વ્યાધિ અર્થ થાય છે તારે આ જાધા ચિન્હો રહેતા નથી પણ આતગડુ દીનજન થઈ જાય છે તેથી બાધેતો દસ્ત થતો નથી દસ્તમા જળસ પડે છે, પાણુભાગમા જળતરા લાગે છે, જલોદરનુ લાન થાય છે અને દરદી સુકાતો જાય છે.

આમાતિસારનુ સર્વ સાવારણુ ઔષધ નં.૪ અને નં.૫ (નં. ૨) છે એ વાગદરતી આપવામા આવે છે શીશીમા પાણી ભરી તેમા એ ઔષધ નાખી પા

અથવા અર્ધા કલાકને અંતરે આયમનવિધિથી એ પીવામાં આવે છે તો સારો લાભ થાય છે. ભાગ્યે જ બીજા ઔષધની જરૂર પડે છે. જતાં વ્યાધિની ચિકિત્સા જૂદી જૂદી શ્રમિકામાં કરવાનો પ્રસંગ આવે છે તેથી સઘળી ચિકિત્સા આ પ્રમાણે છે:

નં. ૮—આમાતિસારમાં જે મગડાટ થાય છે, આંકડી આવે છે તે માટેનું આ ઔષધ છે. ઇના પાણીમાં એ અપાય છે. મગડામાં આંકડી જણાય ત્યાં મુધી આ અપાય છે. ન.૪ અને ન.૫ આપ્યા છતાં આગમ નહિ લાગે તો તરત આ આપવું અને ન.૪ બધ કરવું. આમાં ન.૧૦ પણ જરૂર જણાય તો સાથે આપવો.

નં. ૪—અને ન. ૫ ગરજાતમાં જ આપવા માડવા, વ્યાધિમાં માત્ર જળસ અથવા સહેજ લોહીમિશ્રિત જળસ પડે ત્યાં મુધી આ આપવા.

નં. ૬—ગાડામાં માત્ર લોહી પડે તો નં. ૫ ને બદલે આ આપવું. પેટનો ચઢાવો દેખાય અથવા સનિપાત જેવું દેખાય તો તથા દુર્બલ માગતો દસ્ત થયા કરે તો તેમાં સર્વમાં આ ઔષધ અપાય છે.

નં. ૨—નં. ૫ પછી પણ પડે તો આ અપાય છે.

આ સઘળાં ઔષધમાંથી જે અપાતું હોય તે બહાર પણ તે ભાગમાં લગાડવું. મુલરનો સ્પેસિફિક નં. ૧૫ પણ મગડાપર સારો લાભ કરે છે.

આ વ્યાધિમાં મરડો મટી ગયા પછી નં. ૪ થોડા દિવસ લેવાની જરૂર પડે છે, કેમકે મરડાનાં બીજા ચિન્હો બધ થયા પછી પણ આંકડી થોડો વખત રહે છે. તેનું કારણ એ છે કે જે ભાગમાં વરમ પૂર્વે થયો હતો તે ભાગ આજો રહ્યો છે તેથી ત્યાં વાયુનું દબાણ થાય છે અથવા દસ્તનું દબાણ થાય છે તો તેથી દુઃખાવો થાય છે. નં. ૪ આપવાથી એ ભાગ દબ થાય છે.

મરડામાં દુધભાન અથવા હાશલાત ખાવાં એ સાઈ છે. જેમાં ચીકાશ આવતી હોય તેવા ઘઉં, દાળ, અઢદ જેવા પદાર્થો ખાવામાં ત્યાગ કરવા એ ખાસ જરૂરના છે તેમ જ ચાહ, કાફી વિગેરે પણ બધ કરવાની જરૂર હોય છે. સાર થયા પછી પણ ખોગકમાં ધીમે ધીમે ઘઉં વગેરેનો ઉપયોગ કરવો, એકદમ પૂર્વની માફક ખાવામાં આવે છે તો પાછો આમાતિસાર થઈ આવવાનો સંભવ પડે છે, અને તે વધારે ખગળ છે તેથી ચોખા, દુધ અને હાશ એ ત્રણનો પ્રધાનપણે વિવિધરૂપમાં ઉપયોગ કરવો. પેટના ભાગને ઢાંકી રાખવો અને ઠંડી ન લાગે તે સંભાળવું. પગને પણ ઢાંકેલા રાખવા. દસ્તની સહેજ સહેજ હાજત થાય કે તરત જાજરમાં ન જતા મનોજળથી એ હાજતને દબાવવી. દરદીએ હાલચાલ બહુ ન કરતાં પચારીમાં વિશ્રાન્તિ લેવી. ચેતુષ્પર ગરમ શેક કરવો એ લાલકારક છે.

(૩) અધોક, વિપૂચિકા, ફાલેરા. (CHOLERA)

આ વ્યાધિ લયકર વ્યાધિ છે. એવોપથી સસ્થા પ્રમાણે એની ચિકિત્સા કરતાં સંકેતે બહુ જ થોડા દરદીઓ બચે છે, ત્યારે હોમીયોપથી નિયમથી

ચિકિત્સા કરવામાં આવે છે તો તેથી વધારે દરદીઓ બચે છે એ પ્રયોગથી સિદ્ધ થયું છે. આ શાસ્ત્રના નિયમથી ચિકિત્સા કરવામાં આવે છે તો સેંકડે ઓછી નેત્રું ટકા બેટલા દરદીઓને આરામ થાય છે અર્થાત્ એ વ્યાધિનો ભય જતો રહે છે. પણ આ વ્યાધિનો હુમલો એવા જોરમાં થાય છે કે એમાં ચિકિત્સાનો આરંભ તત્કાલ જ કરવાની જરૂર છે. શરૂઆતમાં જ બે ચિકિત્સા શરૂ કરાય છે તો તે દરદી અવશ્ય જ બચે છે; પણ એ ત્રણ કલાક ગયા પછી ચિકિત્સા શરૂ થાય છે તો સરસચસ્ત કેસ થાય છે અને તેથી જ સાંજે એ ટકા નહિ કહેતાં ઉપર ઓછી ટકાનું પ્રમાણ આપ્યું છે. આ શાસ્ત્રને અણકાર કુશળ ડાક્ટર મળે તો તેની સલાહ પ્રમાણે જ એમાં ચિકિત્સા કરવી, પણ તેમ નહિ બની શકે તો એલોપથી દવાને એ વ્યાધિ સાંપવો તે કરતાં આ શાસ્ત્રના ઔષધને પોતે સાંપવો એમાં ફતેહ સારી થવાનો લ્હો સલબ છે.

આ વ્યાધિની ત્રણ ભૂમિકા હોય છે: (૧) પ્રથમ ભૂમિકા અથવા અવસ્થામાં ગાડા શરૂ થાય છે અને થણું કરીને ઉલટી પણ સાથે હોય જ છે અને એ ઉપરથી જ એનું અધોક નામ છે. આરંભમાં ઉબકા તથા ચુંક હોય છે અને સહજ વારમાં દસ્ત પાતળા અને પીળા થાય છે, પણ થોડા વખતમાં જ પાતળા પાણી જેવા અને છાશ જેવા ચવા માંડે છે. (૨) આથી આગળ ચાલતાં એ દ્વિતીય ભૂમિકામાં પ્રવેશે છે. એમાં આંખમાં કુવા પડેલા જણાય છે, પગમાં હાથમાં વંટ આવે છે, પેડુમાં ચુંક અથવા આંકડી થાય છે. શરીર ટાકું લાગે છે અને નાડી વચ્ચે વચ્ચે જરા અટકી જાય છે [Intermittent] (૩) તૃતીય ભૂમિકામાં દસ્ત અને ઉલટી બંધ થાય છે, પણ તે સાથે પીશાબ પણ બંધ થઈ જાય છે. તૃપા થણી લાગે છે, નાડી બંધ થાય છે, હાંફ જણાય છે, જીભ અને શ્વાસ ટાઢાં પડે છે, ગ્રાષ્ટ અને ત્વચા કાળાં પડવા માંડે છે, મુઠ્ઠા ચીમળાચેચા કાળાજપડતો તથા ગલગાયેચો જણાય છે; માથું દુઃખે છે, ઘેન જણાય છે અને બેગુદિ થઈ જાય છે.

ધોલો દસ્ત થાય અને સાથે ઉલટી થાય તેટલા પરથી આ વ્યાધિ થયો છે એ જ્ઞાનિમાં પડવાનું નથી. કેમકે તે એમને એમ અતિસારમાં ફણ થાય છે. કાલેરામાં જે પાતળા દસ્ત થાય છે તે છાશ જેવા જ થાય છે, અને તે સાથે નાડીની દુર્બલતા અને દરદીની હગમો થઈ જવા જેવી સ્થિતિ, આંખમાં કુવા પડી જવા વગેરે ખાસ ચિન્હો થાય છે.

આ વ્યાધિ ચેપી રોગમાં ગણાય છે. પણ દરદીને અડકનાથી અથવા તે સ્થાને ગહેનાથી ચેપ લાગી જતો નથી. દરદીના શ્વાસપ્રશ્વાસ તથા બકારો એ ચેપ લગાડનાર નથી. માત્ર દરદીનો દસ્તજ ચેપ લગાડે છે એને તેમાં પણ તરતનો દસ્ત સહેજસાજ ચેપી છે. ખરો ચેપ તો એ દસ્ત થોડા દિવસ ગી

નં.૯—જલ શરીરમાંથી બહાર ન નીકળે તે માટે અને તેનું સમીકરણ થાય તે માટે.

નં.૬—જાશ જેવા દસ્તને માટે, અને તૃતીય ભૂમિકામાં પ્રવેશ નહિ થાય તે માટે તથા પ્રવેશ થયેા હાય તો તે ચિન્હો દૂર કરવા માટે.

નં.૮ - વટ વગેરે માટે.

નં.૧૧—નં ૯ની સાથે અપાય છે. તેમ જ એ વ્યાધિને અટકાવવા અપાય છે. જ્યારે કાલેરા ચાલતો હોય ત્યારે સવાર-સાંજ એક એક ગ્રેઈન આ ઔષધ લીધા કરનારને કાલેરા થવાનો સભવ લાગ્યે જ આવે છે, માટે એ Preventive દવા છે. આવી જ દવા કુપ્રમ આરસેનિક છે.

મેર્મેરેરિક અધિની વૃદ્ધિ સાથે હાય તો આર.બોડ; ટ્રાસફરસ. અને બોડ અપાય છે.

આ વ્યાધિને મળતા જ, પણ આવા ભયકર નહિ એવા બીજા જાતના કાલેરા પણ થાય છે; પણ તેનાં ચિન્હો ઘણાં ખગ ઉપર પ્રમાણે જ હાય છે. અને તે નાનાં છોકરાઓને ગ્રીભના અતમાં યાય છે તેની પણ ચિકિત્સામા ઉપર પ્રમાણે જ નં.૪. ૧૦. ૧. ૬. અને ૮ ચિન્હો ઉપરથી આપવાના

છે તેનું નામ અર્શ છે. જ્યારે એ મસા અંદરના ભાગમાં હોય છે ત્યારે જાડે ફરવા જતાં તેમાંથી ઘણું કરીને લોટી નીકળે છે તેથી એ દુઝતા અર્શ કહેવાય છે; અને બહારના તે નહિ દુઝતા અથવા આંધળા અર્શ (Blind Piles) કહેવાય છે. એની ચિકિત્સામાં નં. ૩ મુખ્ય ઔષધ છે. તે સાથે નં. ૧ તથા નં. ૪ વપરાય છે. નં. ૩ તથા નં. ૪ સફાઈ કરવાના દેવગાવવાળા છે તેથી એનો ઉપયોગ ખાસ છે. ઘણું ખર્ચ નં. ૩ એકલું જ બસ થાય છે. બહાર લગાડવામાં તથા ખાવામાં બને રીતે એ વાપરવું. નં. ૧ દિવસમાં એક બે વાર લેવું. દુઝતા અર્શમાં ન. ૩, ૪, ૫, ૬, ૯ ઉપયોગના છે.

અર્શની ચિકિત્સા કરનારે યકૃત તથા જઠરાદિની સ્થિતિ પ્રતિ અવશ્ય લક્ષ આપવું કેમકે એની સાથે અર્શને ઘણો અને સાક્ષાત સંબંધ છે. તેમ નહિ કરનાર અર્શને સમૂળ સારા કરી શકતો નથી. વિવિધ ઔષધો આ નિયમથી વપરાય છે:—

નં. ૪—સુએલા અર્શ, દુઝતા અર્શ—જ્યારે સાફ લાલ લોટી તેમાંથી પડે ત્યારે.

નં. ૫—દુઝતા અર્શ, જ્યારે જાડું કાળું લોટી પડે ત્યારે.

નં. ૬—સુએલા, દુઃખતા અને ખરજ આવતી હોય તેવા અર્શ.

નં. ૩—ગંધી જાતના અર્શ, જીલનો વર્ણ તપાસવો કે જેથી નં. ૩ ની સાથે ખીજું કંઈ ઔષધ આપવું તે સમજાય.

નં. ૭—જ્યારે જીલપર પીળો ચીકણો થર જણાય ત્યારે નં. ૩ની સાથે આપવું.

નં. ૮—અતિશય વેદના માટે. નહિ દુઝતા અર્શ; બહારના અર્શ પર હોશન મૂકવું.

નં. ૯—કંઠજી દસ્ત, પાણુ તથા મૂત્રનળમાં પીસાળ કરી રણા પછી રાગ ઈયાદિ જણાય ત્યારે.

નં. ૧૨—અતિશય દુઃખતા અર્શ; પાકપર ચઢતા અર્શ, અતિ ચૂંટ આવે અને તેની વેદના પાણુ તથા તૃષણમાં થાય. જીર્ણ અર્શ.

પાયુસ્થાનીય ચીરા અથવા કાતરા (Fissures):—પાયુના અંદરના ભાગમાં એ થાય છે અને તે વધતાં બહારમુધી આવે છે ત્યારે દરદીને પોતાની આંગળીથી પણ જણાય છે. હાથ પર અથવા કેટલાકને પેગને તળીએ ના ઉઠા ચીરા પડી જાય છે તેવા જ આ હોય છે. એમાંથી દસ્ત થતાં ત્રી નીકળે છે. એની ચિકિત્સા “અર્શ” ના પ્રમાણે જ છે નં. ૩ ખાસ ઔષધ છે અને વધારે માટે જીઓ પ્રકરણ ૧૩.

ઉપર પદાર્થ વારંવાર પીવાથી, અતિશય જીલાળ લેવાથી સખત જીલાળ લેવાથી, બધકોશથી આહ કાશી વગેરેના સેવનથી, મરી મસાલાનો અતિ ઉપયોગ

કરવાથી, બેસી રહેવાથી પેટુપર મજબુત પાટે બાંધવાથી, ચક્રત્વના વિકાસથી, વાગસામાં, વગેરે વિવિધ હેતુઓથી આ બને સ્થિતિઓ થાય છે. અર્શ-વાળાને પિત્તવિકૃતિ થયું કરીને હાય જ છે તેથી બરાબર સાફ થવા માટે તેની ચિકિત્સા પણ કરવાની છે. (આ માટે જુઓ પ્રકરણ ૨૧).

(૩) ભગંદર:—પાણુના ભાગમાં ગડ થવાથી અથવા ઈતર કારણથી આ વ્યાધિ થાય છે. એમાં સસ્ત્રક્રિયાની જરૂર રહે છે. આ શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે નં. ૨ તથા નં. ૧૨ એમાં વપરાય છે. પ્રસંગે નં. ૧૧ આપવાની જરૂર રહે છે.

(૪) જઠરનું કળીતર અથવા ચસકા (Gastralgia):—જઠરના ભાગમાં અતિશય દુઃખાવો, જઠરની વૃદ્ધિ અથવા સંકોચ; વેદનાતા આરંભમાં અથવા અતે ઉલટી થવી;—આ ચિન્હો એમાં થાય છે અને એમાં ખાસ ચિન્હ અતિશય વેદના છે. દરદીને મરી જવાનો ભય રહે છે છતાં આ વેદના થોડી મિનિટ જ રહે છે અને આ વ્યાધિ મરે તેટલી વેદના થતાં પણ જીવ હરનાર થતો નથી. નં. ૮ એનો ખાસ ઉપાય છે.

(૫) જઠરનું ગોળ ચાંદુ:—નં. ૬ એ ખાસ ઉપાય છે. નં. ૧૦ પણ જોવો.

(૬) જઠરથી વૃદ્ધિ:—(Dilatation of the stomach). આમાં નં. ૩ ખાસ ઉપાયરૂપ છે. એ વ્યાધિ પારખવા કુશળ માણુસની જરૂર છે. એ હીમો વ્યાધિ છે.

(૭) જઠર તથા આંતરડાના પડના વરમ:—આ સર્વ વ્યાધિઓમાં સખત જવર આવે છે, દરદી ઢગલો થઈ જાય છે, અને તે તે ભાગનો વરમ થવાથી ત્યાં વેદના થાય છે તથા તેના વ્યાપારની અવ્યવસ્થા થાય છે. એની ચિકિત્સા સાધારણ વરમની તથા જવરની ચિકિત્સાથી ભિન્ન નથી—તે પ્રમાણે જ કરવાની હોય છે. (જુઓ પ્રકરણ ૧૨). એ સર્વમાં નં. ૪ અને નં. ૫ પ્રધાન ઔષધ છે. એ ઉપરાંત નં. ૩, ૬, ૧, તથા નં. ૧૩ [નં. ૪ પછી] બાદિનો ઉપયોગ પ્રતીત થતાં ચિન્હો પ્રમાણે કરવામાં આવે છે. નં. ૧૨ પણ દ્વિતીય ભાગમાં એના જણાવેલા શુભુસ્વભાવ પ્રમાણે વપરાય છે. આ વ્યાધિ જીર્ણ થાય છે અને ટ્યુબરક્યુલોસિસ(ક્ષય) હોય છે તો ફ્રેક્સ આયોડાઈડ (JX), આપવો પડે છે આ વ્યાધિઓમાં બીજી વણી સાવચેતી રાખવાની છે તેથી તે માટે અનુભવી ડોક્ટરની મદદ ખાસ અપેક્ષિત હોય છે. એને Gastritis તથા Peritonitis નામે અનુક્રમે અપાય છે. [નં. ૬ તથા નં. ૮ જોવા.]

(૮) એપેન્ડીક્સનો વરમ—એપેન્ડીસાઈટીસ:—જમણી ખાણુના આંતરડાના ઉપરતા ભાગમાં આંતરડાની એક પૂંછડી છે તેનું નામ એપેન્ડીક્સ છે અને તેનો વરમ થવો તેનું નામ એપેન્ડીસાઈટીસ છે. એ વ્યાધિનું નિદાન

આ વ્યાધિમાં દુધ, છડા, ઘી, તેલ વગેરે ખાવાં નહિ; સાધારણ વ્યાયામ કરવો અને ખુલ્લી હવામાં અને તેટલો સમય ગાળવો. ઠંડી શરીરપત્ર ન લાગે તે સંભાળવું.

(આ) યકૃતનો વરમ તથા ગડ—(Inflammation of Liver અને Abscess of Liver. Hepatitis & Hepatic Abscess).

આ વ્યાધિનું નિદાન તથા ચિકિત્સા કુશળ ડોક્ટર દ્વારા જ થવાની જરૂર છે. વરમમાં નં. ૪, ૫ આપવામાં આવે છે. તે સાથે નં. ૧૧ વચ્ચે વચ્ચે અથવા વારાફરતી આ વગમમાં આપવાની જરૂર રહે છે. અને નં. ૬ પણ આપવો પડે છે કેમકે એ દરદીને મજબૂતતાનું ની અવ્યવસ્થા ઘણી રહે છે.

યકૃતનો વરમ પારખવા કગતાં જડ પારખતુ વધારે કઠિન છે. અને તેની ચિકિત્સા તે પારખનાર ડોક્ટરને સોંપવી જરૂરની છે. સાધારણ રીતે નં. ૪, ૫, ૨, ૧૨ ૧૧ વગેરે ઔષધો આપવામાં આવે છે. (વિશેષ માટે જુઓ ગડસામાન્યની ચિકિત્સા.)

(દ) યકૃતમાં લોહીનો જમાવ. (Congestion of the Liver)

આ વ્યાધિમાં પેટમાં વા, યકૃત અને પેટના ભાગમાં ભાર, છાતીએ (સ્ક્રોન-શય આગળ) બળતરા, છલ પર થર, સંવારમાં મો ચીકણુ તથા કડવું લાગવું, સ્લેબ્મ, અનિયમિત ઝીડો, દસ્તનો અનિયમિત રગ, સ્ક્રોનશયની ફૂક, નાડીની તથા નિદ્રાની અવ્યવસ્થા, ખરાબસ્વમાં, મકરી, માથાના આગલા ભાગમાં દુઃખાવો, અર્ન, સુષ્ક ઉધરસ, મૂત્ર અતિ લાલ—એ આદિ ચિન્હો થાય છે. આ બધાં ચિન્હો પ્રત્યેક દરદીને થાય છે એવું નથી પણ એમાંના ઘણાંખરાં જોવામાં આવશે. યકૃતની આ સ્થિતિ દીર્ઘ સમય ગટે છે તો તેથી મૂત્રાસયમાં પાપાણુ પડે તો તજળો, મૂત્રપિડના વ્યાધિઓ, શરીરમાં વિવિધ સ્થળે વગમ આદિ થાય છે, કેમકે યકૃતમાં લોહીનો જમાવ થવાથી યકૃત પોતાનું કામ કરતું નથી અને તેથી લોહીનાં તત્ત્વો શુદ્ધિને પામતા નથી. સારી પેટ ભરીને ખાધા પછી યકૃત તપાસવામાં આવે છે તો તે વધેલ દોષ તેવું જણાય છે.

આ વ્યાધિની ચિકિત્સા “વરમ”ની ચિકિત્સાથી ભિન્ન નથી; લોહીનો જમાવ એ વરમનું પૂર્વરૂપ જ છે યકૃતના વ્યાધિવાળાએ ખાડ, ઘી, કારી, મસાલા અને દારૂને ઝેરની મજક દૂર ગણવા ઘટે છે.

(ક) યકૃત તથા પ્લીહની વૃદ્ધિ.

(Enlargement of Liver & Spleen).

યકૃતનું સ્થાન શરીરમાં જમણી બાજુએ અને પ્લીહ અથવા બરોળનું ડાબી બાજુએ છે, નીચેના સ્થિતિમાં એ અવયવો બહાર પડતા દેખાતા નથી પણ ન્યારે વધે છે સારે એ સ્થાનમાં સ્પષ્ટ દેખાય છે, તેમજ એક હાથનાં આંગળાં મુઠી બીજા હાથથી ટકાવે મળી તપાસી જોવાથી એ વધેલા દોષ

તો તરત જીણું આવે છે, મેલેરિયસ જ્વર અને મેલેરિયાથી થતા ઈતર વ્યાધિઓમાં આ બન્નેની વૃદ્ધિ થવાનો સંભવ આવે છે. બરોળ તો ઘણું કરીને વધે જ છે. બરોળ વધતાં ચહેરો જાછરો લાગે છે, હાઠ અને અવાળું ફિકાસ મારે છે; અજીર્ણ, કૃમી, બરોળના ભાગમાં ભાર ઇત્યાદિ ચિન્હો જણાય છે. આ બંને પ્રકારના વ્યાધિમાં નં. ૫ ખાસ ઔષધ છે. સામાન્ય રીતે નં. ૪ અને નં. ૫ આપવામાં આવે છે અને નં. ૧ પણ પ્રસંગે નિયમસર નહિ તો દિવસમાં એક બે વાર અપાય છે.

બરોળની વૃદ્ધિ થતાં એના પર ટાઢા પાણીનો પાટો રાખવામાં આવે, ટાઢા પાણીનું કુશ લેવામાં આવે અથવા વારાફરતી ગરમ અને ઠંડુ પાણી વપરાય તો તેથી ઘણો સારો લાભ થાય છે.

(૮) પિત્તપથરી. (BILIARY CALCULUS GALL-STONE)

ચક્રત્માંથી-કલ્પેજમાંથી પિત્ત નીકળીને જે કાથળીમાં ભેગું થાય છે તેને પિત્તની કાથળી અથવા ગોલખેડર કહે છે. એમાં કાંઈકાંઈ વાર પથરી થાય છે તેને પિત્તપાપાણુ અથવા કાંકરી કહે છે. આ કાંકરી અથવા પથરી એ કાથળીમાં હોય છે અથવા જે પિત્તવાહિની નળીઓ છે તેમાં જણાય છે. આમ થવાનું કારણ નં. ૧૧ના ક્ષારની ન્યૂનતા છે. એ ન્યૂનતા થવાથી ઘણું કરીને નં. ૧ની ન્યૂનતા થાય છે. કેટલીકવાર નં. ૧ની ન્યૂનતા થવાથી શરીરસ્થ એલબ્યુમેન નામનો પદાર્થ નિરૂપયોગી થઈ બગડેલા પિત્તની સાથે મળી આ પથરીરૂપ થઈ ગરૂ છે. એ થવાથી એ સ્થાને વેદના થાય છે, જ્વર પણ પ્રસંગે આવે છે. વગેરે ત્રિવિધ ચિન્હો થાય છે. દસ્તમાં એ પથરી નીકળે છે એ જ એ વ્યાધિની ખાતરી છે. એની ચિકિત્સા આ પ્રમાણે છે:—

નં. ૧૧ અને નં. ૧ વારાફરતી આપવાના હોય છે. નં. ૧ આપવાથી નથી પથરી થતી નથી અને નં. ૧૧ આપવાથી પિત્તવિકૃતિ ગમે છે. નં. ૧૧થી એ પથરી પીસાબદ્વારા નીકળી પણ જાય છે. દુઃખાવા માટે નં. ૮ છે.

નં. ૪ જ્વર માટે અને નં. ૮ અતિશય વેદના માટે જરૂર પડે તેમ અપાય છે.

આ વ્યાધિમાં નં. ૮, ૧, ૧૨, ૨, ૫. પણ ભેવાના રહે છે. પથરી થતી અટકાવવા નં. ૧૦ વપરાય છે તથા જીર્ણ વ્યાધિમાં નં. ૨, ૧૨ વપરાય છે.

પ્રકરણ ૨૨.

મૂત્રયંત્રના વ્યાધિઓ (URINARY DISORDERS).

મૂત્રયંત્રમાં મુખ્ય ત્રણ અવયવ આવે છે; (૧) યુરદા, ધમણી, મૂત્રપિંડ એટલે કિડની (Kidney); (૨) પીસાબની કાથળી એટલે ખેડર (bladder);

(૩) મૂત્રમાર્ગ, યુરેથ્રા (Urethra). આ ત્રણેમાંથી ગમે ત્યાં અવ્યવસ્થા થયે મૂત્રમાં તથા મૂત્રસાગમાં અવ્યવસ્થા થાય છે. મૂત્રપિંડ એટલે કિડની રુધિરમાંથી મૂત્રને આકર્ષી શે છે અને જેમ જેમ એ એવે છે તેમ તેમ ટીપુ ટીપુ પીશાળ મૂત્રાશયમાં પહોં કરે છે અને ત્યાં ભેગો થાય છે. આ પ્રમાણે મૂત્રાશય-બ્લેડર ભરાય છે એટલે મૂત્રમાર્ગ દ્વારા પીશાળ બહાર કાઢવાની હાજત થઈ તે બહાર કાઢાય છે. મૂત્રપિંડ અને મૂત્રાશય બંનેને વ્યાપારમાં જોડી રાખનાર ગતિતત્ત્વો છે અને તેને લીધે એ બંને પોતાનું કામ બીજા અવયવોની માફક નિયમિતપણે કર્યા કરે છે. મૂત્રાશય સંકોચવિકાસને પામી શકે છે અને જેમ પાણુના મુખ પર મુખમુખ કરનાર સ્નાયુ છે તેવો જ એક સ્નાયુ મૂત્રાશયના મુખ ઉપર છે આ સર્વ મૂત્રયંત્રના જ અવયવો છે. તેથી આ પ્રકરણમાં મૂત્રપિંડના વ્યાધિઓ, મૂત્રાશયના વ્યાધિઓ, મૂત્રમાર્ગના વ્યાધિઓ, એ ગતિતત્ત્વના વ્યાધિઓ, આ સ્નાયુના વ્યાધિઓ વગેરે સર્વનો સમાવેશ થાય છે. અમુક વ્યાધિ ક્યાંના છે એ પરીક્ષા કરવા એ આખા યંત્રની સમજ સારી રીતે મેળવવી જોઈએ છે અને એ મેળવ્યા પછી પશુ એની પરીક્ષા કરવી એ વિશેષ અનુભવની અપેક્ષા રાખે છે. તેથી આ સંબંધમાં મોટા વ્યાધિઓમાં અનુભવી ડાક્ટરની સલાહ લેવી જરૂરની છે. સામાન્ય વ્યાધિઓની ચિકિત્સા પોતાની મેળે સાધારણ મનુષ્ય કરી શકે છે.

નીરોગ સ્થિતિમાં મૂત્રનો રંગ સુકા ઘાસ જેવો પીળો અથવા તેથી સહેજ વધારે પીળો હોય છે. જ્યારે વધારે પીશાળ થાય છે ત્યારે એ રંગ એટલો પીળો દેખાતો નથી અને જ્યારે થોડો પીશાળ થાય છે ત્યારે રંગ કંઈક લાલાશ પર દેખાય છે. પીશાળ સામાન્ય રીતે મોટા માણસને ૨૪ કલાકમાં ૩૦ આંઉસથી ૬૦ આંઉસ સુધી થાય છે. શિયાળામાં વધારે થાય છે. અને ઉનાળામાં જેમને ખુલાસાથી પરસેવો થાય છે તેમને ઓછો થાય છે. ગરીરમાંથી એક દ્વારે પાણી નીકળી જાય છે એટલે બીજે દ્વારે નીકળવાનું ગહેતું નથી. સામાન્ય રીતે પીશાળમાં જરા તગ એસિડિટી હોય જ છે તેથી જૂરો લિટ્મસ પેપર અદર બોલ્યો હોય તો તે લાલ થાય છે. જેઓ માંસાહાર કરે છે તેમનો પીશાળ વધારે એસિડિટીવાળો હોય છે અને જેઓ વનસ્પતિઓહાર એવે છે તેમનો પીશાળ સહેજ એસિડિટીવાળો જ હોય છે અથવા એલ્કલાઈન પણ હોય છે. પીશાળમાં લાલ લિટ્મસ પેપર બાળવાથી જો તે બુરો થઈ રહે છે તો પીશાળ એલ્કલાઈન છે એમ જણાય છે. સારી સ્થિતિમાં પીશાળની સ્પેસિફિક ગ્રેવિટી ૧.૦૧૫ થી ૧.૦૨૫ સુધી હોય છે. આનો નિર્ણય મુરિનોમિટર નામના યંત્રથી થાય છે. આખા દિવસનો ભેગો કરેલો પીશાળ હોય તેમાંથી થોડો લઈ તેમાં આ યંત્ર મૂકવાથી એનો નિર્ણય થાય

છે. આમ કરવાની જરૂર છે કેમકે જૂદે જૂદે સમયે પીશાબની રૂપે. ટ્રેવિટ ઝોઢી વધતી થાય છે. ઘણું કરીને ખાધા પછી એક બે કલાક મુઘીનો પીશાબ લેવામાં આવે છે તો તેની રૂપે. ટ્રેવિટી ઘણી વધારે હોય છે તેથી આખ દિવસના પીશાબમાંથી થોડો લઈ આ નિર્ણય કરવો પડે છે. તેમ નહિ થાય તો સવારનો પીશાબ લઈ તેના પરથી એ નિર્ણય કરાય છે.

નીરોગ સ્થિતિમાં મૂત્રની આ સામાન્ય સ્થિતિ છે. એમાં જ્યારે મોટે ફેરફાર થાય છે ત્યારે તે વ્યાધિને મૂત્રવે છે. મૂત્રસંગ્રહી વ્યાધિમાં થતાં મુખ્ય ચિન્હો તથા તેની ચિકિત્સા આ પ્રમાણે છે:—

(૧) પીશાબ મૂત્રાશયમાંથી બરાબર બહાર નહિ નીકળી જવો અથવા રહી રહીને બહાર નીકળવો. આ ચિન્હ ઘણું કરીને પુરોમાં થાય છે, સ્ત્રીઓમાં એનો ઝોઢો સભવ છે. મૂત્રાશયનું મુખ સાંકડું થઈ જવાથી અથવા વચ્ચે વચ્ચે બંધ થઈ જવાથી આ ચિન્હ થાય છે. એને Retention of Urine કહે છે. એની ચિકિત્સામાં નં. ૬, ૧૧, ૮ વપરાય છે. મૂત્રાશયના મન્જાતન્તુ બહાર મારી જવાથી આ સ્થિતિ થાય છે તો નં. ૬ અને નં. ૧૧ ઉપાયરૂપ છે અને એ ભાગના સંક્રાંતિવાથી એ થાય છે તો નં. ૮ છે. પીઠના ભાગમાં સેક કરવાથી આ ચિન્હમાં લાભ થાય છે. ડાક્ટરોને સળી મૂકવી પડે તે આ ચિહ્નમાં જ પડે છે. દિવસમાં ત્રણ ચાર વાર મૂત્રલાગ કરવો આવશ્યક છે. જો તો તેમ નથી કરતા અને પીશાબને મૂત્રાશયમાં ભેગો થવા જ દે છે તેમનો એ અવયવ અપ્રમાણ વિકાસ પામેલો રહેવાથી કાળે કરીને બહાર મારી જાય છે.

પીશાબ અતિશય થોડો થાય અને તેમાં ખાંડ જતી હોય તો આરસેનિક અપાય છે; થોડો થાય, વારંવાર થાય, રાખી શકાય નહિ અને કાળાશપર હોય તો ફેરમ બોડ, જલ્દાવસ્થામાં પીશાબ નહિ રોકી શકાય તે માટે બેરી. ફ્રાસ છે.

(૨) મૂત્ર રચાતું જ નહિ અથવા બહુ જ ઓછું રચાતું (Ischuria Suppression of Urine). ઉપરના ચિન્હમાં મૂત્ર ગુરદા રહે છે પણ તે બહાર નીકળતાં વાંધા આવે છે અને આ ચિન્હમાં મૂત્ર રચાતું જ નથી, ઘમણી રૂધિરમાંથી મૂત્રને ખેંચી કાઢતી નથી. આ સ્થિતિ ધમણીમાં લોહીનો જમાવ થવાથી તથા ટાઇફોઇડ શીવર, ફોલેરા વગેરે વિવિધ વ્યાધિમાં થાય છે. જ્વરમાત્રમાં શરીરના સર્વ રસો સુકાઈ જાય છે છતાં જ્યારે મૂત્ર મયોદા ઉપરાંત ઓછું થાય અથવા બધું થઈ જાય ત્યારે તે વ્યાધિરૂપ છે. આમાં મુખ્ય ભય રૂધિરને વિષમય થઈ જવાનો રહે છે. આની ચિકિત્સામાં નં. ૧૧ મુખ્ય છે અને નં. ૮ સહાય કરનાર છે. નં. ૧૧ એ મૂત્રલ ઔષધ ગણાય છે. કુપ્રમ પણ આમાં અપાય છે.

(૩) ઉત્તવા બળવો—પીશાબ કરતાં વેદના થવી (Dysuria). મૂત્રમાર્ગ અથવા મૂત્રાશયના શ્લેષ્મપટ્ટની ઉત્તેજિત સ્થિતિ થવાથી આ ચિન્હ થાય છે. સાધારણ રીતે નં. ૯ નં. ૧૧, નં. ૪ નો પ્રયોગ એમાં કરાય છે.

(૪) મૂત્ર ૨૪ આંઉસથી ઘણું ઓછું થઈ જતું અથવા ૬૦ આંઉસથી વધારે થઈ જતું. ઉનાળામાં અતિશય પરમેવો થવાથી તથા એકદમ ઠંડી લાગવાથી પીશાબ ઓછો થઈ જાય છે પણ એ શિત્તાય નિયમસર જો ૨૪ આંઉસથી ઘણો ઓછો આખા દિવસમાં થતો હોય તો તે વ્યાધિનો સૂચક છે. નં. ૧૧ એ મૂત્રલ ઔષધ છે. ધમણીના છર્ણુ વ્યાધિઓની અથવા વ્યાધિને લીધે, મનજતન્તુની નળનાઈ ને લીધે અને એવાં સાધારણ કાગળોથી પણ પીશાબ વધી જાય છે. તેમાં નં. ૯ અને નં. ૬ ઉપાયરૂપ છે.

આ શિત્તાયનાં ખીજ ચિન્હો માટે આ શાસ્ત્રમાં નીચે પ્રમાણે ચિકિત્સા

જ્યાં મિક્ચર એલેક્ટ્રિક આપે છે ત્યાં નં. ૧૦ અપાય છે, નં. ૧૦ અને નં. ૧ લેગા કરી આપવાથી એ મિક્ચરનું કામ થોડા કલાકમાં જ સરે છે.

મૂત્રાયનોના વ્યાધિઓમાં નીચેના ઔષધો તે તે મિલ્કોમાં વાપરવામાં આવે છે.

નં. ૪: સકેચક સ્નાયુની ગિચલતાને લીધે વારંવાર સહેજ સહેજ પીશાબ થયા કરવો, બાલકોને રાત્રે ઉઘમાં પીશાબ થઈ જવો. (ખાસ ઉપાય નં. ૧૧ છે), રાત્રિએ સહેજ સહેજ પીશાબ થવો, મૂત્રાશય તથા મૂત્રપિંડનો વરમ પ્રથમ ભૂમિકા ઉનાળાને લીધે અથવા તાપને લીધે પીશાબ ઝાછો થઈ જઈ ઉતરવા બળવો. અતિશય પીશાબ થવો. નિવસના ભાગમાં નહિ રહેવાય એવી પીશાબની હાજત થવી, કે જે ઉભા ગૂંટા વધારે થાય. અને તે સાથે મૂત્રમાર્ગમાં અને મૂત્રાશયના મુખ આગળ વેદના થવી (સવાર સાંજ બે વાર આ દવા આપવી)

નં. ૫: મૂત્રાશયનો વરમ (દ્વિતીય ભૂમિકા), મૂત્રાશયના અર્ધ વરમમાં આ મુખ્ય ઔષધ છે. યકૃતની નબળાઈને લીધે પીશાબમાં યુરિક એસિડ જતું હોય તો અથવા પીશાબ કાળાશય થયો હોય તો

નં. ૬ મૂત્રાશયનો વરમ—દરદી ઢગવો થઈ પડે ત્યારે. વારંવાર પીશાબ કરવાની હાજત થયા કરવી અથવા અતિશય પીશાબ થવો, મળત-તુની નબળાઈને લીધે પીશાબ રોકી નહિ શકાય તો. મોટા છોકરાઓમાં પીશાબની વારંવાર હાજત, અને ભાન વિના પીશાબ થઈ જવો મૂત્રમાર્ગમાં એજ, સક્ પીશા પીશાબ, મૂત્રમાર્ગમાંથી લોહી નીકળવું, તેમાં ચળ આવવી, મૂત્રાશય

નં. ૧૨. પીગાળમા પર જુલુ સુરિક એસિડની લાલ રેતી જવી કૃમિને લીધે ઉધમા પીગાળ થઈ જવો, રાત્રિએ વારવાર પીગામ કરવા ઉલ્લુ પડવું

નં. ૧૩. અતિપ્રમાણુ પીગાળ નાના બાળકોને અને વૃદ્ધ મનુષ્યોને ઉધમા પીગામ થઈ જવો (નં. ૧૧ સાથે વચ્ચે વચ્ચે) પથરી, ફોસફેટ જવા. આ ઔષધ પથરી બસાતી અટકાવે છે.

(૫) મૂત્રપિંડમાં ચરબી થવી નં.૧ ખાસ ઉપાય છે ખીજાં ઔષધ તે તે ચિન્હો પ્રમાણે વાપરવાં.

(૬) એડિસનનો વ્યાધિ:-નં.૯ [આમાં ત્વચાનો ઘ્રાન્તના જેવો વર્ણ થઈ જાય છે.] ડૉ. વાન્ડર ગોલ્ડઝ નં.૧૧ ને મુખ્ય ઔષધ માને છે તથા નં. ૯, ૬, ૭ એ પછીનાં ઔષધો માને છે.

(૭) પથરી:-નં.૧ પથરી થતી અટકાવે છે અને નં. ૧૨ નાની પથરી-આને બહાર કાઢે છે. મોટી પથરી હોય તો ગરબક્રિયાથી બહાર કાઢવી પડે છે. પિત્તની પથરી માટે નં.૮, ૧, ૨, ૧૨, ૫ ભેજાના હોય છે.

(૮) મૂત્રાશયનો વરમ:-નં.૧૦ ખાસ ઔષધ છે, ખીજા ઔષધો ચિન્હો પ્રમાણે વાપરવાં.

મધુમેહ, સાકરીઆ પીશાબ [DIABETES] નં.૧૧ એના ખાસ ઉપાય છે. આ વ્યાધિમા નં.૬ ની ઘણી વાર જરૂર પડે છે. ડૉ. સુસ્લર એમ જણાવે છે કે નં.૭ તથા નં.૨ આ વ્યાધિ પર સારી અસર કરે છે. પીશાબમાં ગ્લીકોજન હોય તથા ફેફસાંની અડચણ જણાય ત્યારે નં.૧ આપવામાં આવે છે. ટોનિક તરીકે આ વ્યાધિમાં નં.૪ અને નં.૧૦ ભેગા કરી અપાય છે. નં.૫ તથા આરસેનિક જ્યારે અતિશય સાકરીઆ પીશાબ થાય છે. અતિ-શય નબળાઈ લાગે છે તથા નિદ્રા બહુજ વધે છે ત્યારે મૂલવાય છે અને નં.૯ અતિ તૃષ્ણા લાગે, નિદ્રા જતી રહે અને ઉદારી લાગ્યા કરે તો તે માટે વપરાય છે, ખાસ ઔષધ નં.૧૧ અને નં.૬ છે, મેડુલા આપલોગેટા તથા ન્યુમેગેસ્ટ્રિકનર્વના વ્યાપારને નં.૬ વ્યવસ્થિત કરે છે અને તેથી એની જરૂર તથા ફેફસાંપર અસર થાય છે. છર્ધુ થયેલાં આ વ્યાધિમાં આરસેનિક, આરસેનિક બેઝ, વપરાય છે. અતિશય ભૂખ લાગતી હોય તો તે આયોડને મૂલ્ય છે.

પ્રકરણ ૨૩.

જનનેન્દ્રિયના વ્યાધિઓ.

સ્ત્રીઓના વ્યાધિનું પ્રકરણ પૃથક્ આગળ આપ્યું છે તે સાં જોવું. ઉપદંશ અને તેથી થતા વ્યાધિઓ માટે શુભો પ્રકરણ ૫.

વૃષણની વૃદ્ધિ [Orchitis]-એમાં ગોળી મોટી થાય છે. ગોળીનો વરમ થાય છે. એની ચિકિત્સામાં નં.૧ મુખ્ય ઔષધ છે. તે વચ્ચે વચ્ચે આપવું તથા વરમને માટે નં.૩, ૪, ૯, અને ૫ વપરાય છે. આરબમાં નં.૪ પછીથી ૫, ૭, ૧ (ચિન્હો પ્રમાણે). વૃષણ સખત થઈ જાય તો નં. ૩, એના વરમ માટે નં.૧૦, અને ગોણપણે નં ૮, ૭, ૧૨; છર્ધુ સખતપણે માટે જોરબેઝ;

નં.૩ (૪૦૦૪) આ ઔષધ ખાવા તથા ચોપડવામાં લેવાં. છાર્ધુ દશામાં નં.૧ તથા નં.૧૨ અસ છે. અને નં.૧૦ કુમિઅસ ચોરકાક્રિસ માટે છે.

(૨) વૃષણમાં પાણી ભરાયું (Hydrocele) વધરાવળ: ચિકિત્સામાં નં.૬ નં.૧ અને છેવટે નં.૧૨ આપવો. નં.૬ કામ નહિ કરે ત્યાં નં.૧ આપી જોવો અથવા નં.૧ અને નં.૧૦ લેવા કરીને આપવા. નં.૩ એ ભાગને સકોચવા અપાય છે. સ્કેફ્યુલસ પ્રકૃતિવાળાને નં.૧૨ વચ્ચે વચ્ચે આપવો પડે છે. પાણી ઠાઠવાથી વહેવો આરામ થાય છે.

(૩) વૃષણની ભૂરી રક્તવાહિનીના સોજા (Varicocele) નં.૪ અને નં.૩ તથા છેવટે નં.૧. આ હમેશા ડાખા વૃષણ તન્ક થાય છે. Epididymitis માં પણ નં.૪ જ અપાય છે, અનેની ચિકિત્સા એક જ છે

(૪) વૃષણની કઠિનતા માટે નં.૩, દુઃખાવા માટે નં.૬ અથવા નં.૧૦

ક્રોસ જોડ પપુ પગીથી જોડે છે આ મર્ચ ચિન્હોમા સૂચવેલા આ ઔષધ દીર્ઘ સમય લીના ક વાની જડ છે અને તે સાથે હવળી પાવગનાથી લાલ ન જાણ્ય તો ઠીકી પાવગના વાપરી જોનાની પપુ જડ ગરુ છે જુઓ પુષ્ટિચૂર્ણ પરિણિષ્ટ ૧)

[૯] પ્રમેહ, ૫ મીનો [Gonorrhoea]—આ વ્યાધિ આ નાત્રના ઔષધથી અવશ્ય મળી જાય છે અનુ ખામ ઔષધ ન.૫ છે આ વ્યાધિમા ન.૫, ૯, અને ન.૧ એ મુખ્ય ઔષધ છે વજ્રાખગમા ન.૫ બસ થાય છે એની વિશેષ ચિકિત્સા આ પ્રમાણે થાય છે,—

ન.૪: આગલામા એ વ્યાધિની સાથે જોને વમેઝે થાય છે તે માટે

ન.૫ ખાસ ઔષધ કોઈ પણ ભાગનો જોને જ્યાં સુધી ગરુ છે અથવા જડો, ધોળો અથવા પીળાશ પડતો ધોળો પરનો ભાગ નીકળે છે લા સુધી આજ અપાય છે અદગ અને બહાર બને રીતે એ વાપરવું ડો સુસ્તર છેવટના ભાગમા નં.૧૦ ને ખાસ ઔષધ આ વ્યાધિ માટે સ્થાપ્યુ છે

ન.૬: પ્રમેહમા માત્ર લોહી નીકળે છે સારે

ન.૨: પર અને લોહી મિશ્રિત થઈ નીકળે છે સારે

ન.૯: જર્ણ પ્રમેહ કે જ્યારે અદગથી પાણી જેવો પદાર્થ નીકળે છે સારે ન.૧ની સાથે વાગફગતી આ આપવું નાઇટ્રેટ ઓફ સિલ્કા જો ઉપરોગમા લેવાયુ હોય તો તેની ખગબ અસરને દૂર કરવા પછુ ન.૯ વપરાય છે ન.૯ [૨૦૦૪] સુધીનુ જર્ણ પ્રમેહમા વાપગવામા આવે છે

ન.૧૦ પ્રમેહ માટે ખાસ ઔષધ ડો સુસ્તર ગણે છે

નં.૭ પ્રમેહ તથા જર્ણ પ્રમેહમા જ્યારે પીળુ અથવા લીલુ પર નીકળતુ હોય સારે જર્ણ પ્રમેહમા જ્યારે પીળાશ પડતુ લીલું પર નીકળે છે સારે નં.૧૧ (૩૪) આપવો જર્ણ પ્રમેહમા લીનાશ પડતુ પર નીકળે છે સારે વેદના થતી નથી પ્રમેહમા ડડનુ એ વયગય છે

નં.૧૨ અતિગય જર્ણ પ્રમેહમા એવપરાય છે અને એ ખાસ ઔષધ છે

ન.૮ જ્યારે નં.૭, ૫ અને ૯થી કાયદો નહિ થાય સારે વેદના ઉપરથી આ સૂચવાય તો સારે પણ આપવો જુઓ પ્રમેહ ચૂર્ણ [પરિણિષ્ટ ૧]

[૧૦] સારણની ગાંઠ અત વૃદ્ધિ [Hemorrhoids]—પટો રાખવો તથા તે સાથે નં.૧ અને નં.૩ નો પ્રયોગ કરવો તથા તે સાથે વારફરતી નં.૪ આપવો

પ્રકરણ ૨૪.

અસ્થિના વ્યાધિઓ (Bone-Disease.)

(અ) સામાન્ય ચિકિત્સા

નં.૧: અસ્થિસમઘનતા વ્યાધિમાં નં.૧ તથા નં.૧૨ પ્રથમ પકિતવાળા ઔષધ છે અને નં.૩ સાર પછી આવે છે. અસ્થિ દુર્બલ હોય, ક્રામલ હોય તો નં.૧ તેને દૈનિક કરે છે; હાડકું લાંબું હોય તો ભાંગેલા ભાગોને સધાવામાં મદદ કરે છે; પૃષ્ઠકાંડા વાંકા થયેા હોય અથવા રાંદા પગ હોય તો ત્યાં પણ નં.૧ અપાય છે. અને અસ્થિના વ્યાધિ માત્રમા વચ્ચે વચ્ચે આપવાનું હોય છે; હાડકાના ભાગમાં વાગ્યું હોય તો નં.૧ તથા નં.૩ ના પોતા મૂકવાથી વહેંચેા આગમ થાય છે હાડકાના વ્યાધિમાત્રમા નં.૧૨ વપરાય છે. નં.૧૨ ને મકચુરી પછી નહિ આપવેા પ્રથમ ભૂમિકા પછી અને ખાસ કરી દીર્ઘ સમયના વ્યાધિમાં નં.૧૨ અપાય છે

નં.૧૨ કમરનો દુઃખાવેા, હાડકાંપ પડતા ચાંન, હાડકામાંથી ઘટ પીળેા દુર્ગંધ માતો પશ્ચિમિત પદાર્થ નીકળતો હોય ત્યાં સર્વમાં આ ઔષધ સૂચવાય છે નખની અવ્યવસ્થામાં અપાય છે એની પછી નં.૨ અપાય છે (ખાસ કરીને પાકેલુ હોય અને ઝઝાણુડી હોય ત્યાં)

નં.૩ હાડકાના ભાગમાં પગાડ લાગી હોય તો, નાકનાં અસ્થિમાંથી રસ ઝગતો હોય ત્યારે, તથા નાના છેકગાના માથાપગ લોહી બરેલો ટકુમર થાય છે તેમાં અપાય છે.

નં.૬ અસ્થિ ફીણ થઈ જતાં હોય ત્યાં નં.૧ની સાથે અપાય છે

નં.૪: વરમતા ચિન્હો માટે નં.૧ની સાથે આ અપાય છે.

(લા) ઠાઠાનાં અસ્થિનો વ્યાધિ, (Hip-Disease)

આ વ્યાધિ કમરના ઠાઠાનાં અસ્થિના સાધાનો વ્યાધિ છે અને એમાં એ સાધાની વચ્ચે ગૂંઘલા ક્રામળ પદાર્થનો તથા અસ્થિનો વરમ થાય છે. સાધા-રણ રીતે આ વ્યાધિ બાળકાને થાય છે. એની સરઆત અતિચુતપણે થાય છે અને આરભમાં ઘુંટણમાં વેદના થાય છે અથવા પ્રસ્તુત સાંધામાં નખખાઈ લાગે છે. પછી એ અસ્થિ લાણુ થાય છે અને સુકાય છે. વ્યાધિ વધે છે તેમ સાંધામાં વેદના થાય છે, અને વેદના નીચે હિતરતી જાય છે એટલે ઘુંટણ, ઘૂટી તથા પગના ભાગમા જલ્દાય છે અને તીક્ષ્ણ થતી જાય છે જવર આદિ પણ સાથે આવે છે. સાંધામા પદ થાય છે. અસ્થિમાં ચાંદા પડી ક્ષય થાય છે અને તે અસ્થિ જે આગલમા લાંણુ થયું હતું તે હવે હમેશને માટે ડુંક થઈ જાય છે.

આ વ્યાધિની ચિકિત્સા ગડ, ગુમડાના જેવી કરાય છે અર્થાત્ નં.૪,૫, ૧૨, ૨ ક્રમ પ્રમાણે વ્યાધિની અવસ્થા પ્રમાણે અપાય છે. એ ઉપરાંત નં.૧ તથા નં.૩નો, ઉપર (અ) માં કલ્પા પ્રમાણે ઉપયોગ કરાય છે. અસ્થિ સડે તો સડાને નં.૨ વધતો અટકાવે છે.

(દ) ટચકીયું (Lumbago)

કમરના ભાગમાં પાછળ ત્રાનો સખત દુઃખાવો થાય છે તેનું નામ ટચકીયું છે. આ સાથે લણી વાગ સખત જ્વર આવે છે પણ મુખ્ય ચિન્હ કમરનો દુઃખાવો છે. આની ચિકિત્સામા નં.૪, ૩, ૧ અપાય છે. તેમાં જ્વર માટે તથા વેદના માટે નં.૪ અપાય છે. આંચકા વગેરે લાગવાથી ને એ સ્થિતિ થઈ હોય તો નં.૩, નં.૪ની સાથે વારાફરતી અપાય છે. નં.૧ વચ્ચે વચ્ચે અપાય છે. (આ સાથે સધિવા તથા ન્યુરેલજીઆ-પ્રકરણ ૬, ૭ તથા પાતશ્યૂર્ણ, પર્ગિગિષ્ટ ૧ જોવાં)

(ક) ગળાના પૃષ્ઠમાં, પીઠમાં તથા પગમાં થતી વેદનાઓ.

જે વેદનાઓ ચાલનાં થાય છે અથવા ચાલવાથી-ગતિથી વધે છે અને ગતિ ન કરવાથી સાઈ લાગે છે તેમાં નં.૪ અને પછીથી નં.૫ જોઈએ છે. જે વેદનામાં ખોડા ખોડા ચાલતું પડે છે તથા જેમાં સામાન્ય મહેનત કે કસરત કરવાથી સાઈ લાગે છે અને ચાલવાનો આરંભ કરતાં જ જે બીધી વધારે લાગે છે તેમાં નં.૬ વપરાય છે.

જેમાં બહુર મારી ગયાનું જ્વાન થાય છે, અથવા કીડી ચાલતી હોય તેવું જ્વાન થાય છે અથવા ઉપર બગ્ગ મૂક્યો હોય તેવું જ્વાન થાય છે. તેમાં નં.૧ વપરાય છે. આ વેદના રાત્રિએ અને બેસી રહેવાથી વધે છે. નં.૩ પણ પ્રસંગે અજમાવવો પડે છે (નં.૧ની પછી).

લાલા ઘોંચાતા હોય તેવી, રહી રહીને અને એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને જતાતી વેદનાઓ નં.૮ને સૂચવે છે.

પૃષ્ઠની વેદનાઓ જેમાં કાંઈ પદાર્થપર સુવાથી આરામ લાગે છે તેમાં નં.૯ વપરાય છે.

સાંજના ભાગમાં વધતી, ગરમ જોરડામાં વધતી અને ખુદી હવામાં નરમ પડતી વેદના નં.૭ સૂચવે છે.

મજ્જાતન્તુની અવ્યવસ્થાથી થતી વેદનામાં નં.૬ અને નં.૮ ઓપધ છે અને તે એ બેનાં ચિન્હો પ્રમાણે અપાય છે.

ધુંટણીની ઢાંકણીની નીચે લરાતું પાણી નં.૧ અને છેવટે નં.૧૨ વાપરવાથી મટે છે.

રસોળી માટે નં.૧ ઉપાયરૂપ છે.

સાથેટિકા નામનો વ્યાધિ કમરથી તે ઘુંટણ સુધી જાય છે તેમાં નં. ૮ તથા નં. ૬ અપાય છે, એ વ્યાધિ મન્યત-તુનો છે માટે તે પ્રકરણમાં નેવું.

પ્રકરણ ૨૫.

આંખના સામાન્ય વ્યાધિઓ

(૧) આંખ દુ.ખવા આવરી—આખ લાલ થઈ જાય છે, ઉઘાડી શકાતી નથી અને અજવાળું નેહ શકાતું નથી. નં. ૪ ખાવામાં અને ઊપર પોતાં મૂકવામાં અપાય છે, પાણી નાખી એના ટીપાં પછી પાકવામાં આવે છે. ને પછી આંખમાંથી ચીપડા નીકળે છે તે નં. ૪ અને નં. ૫ એ બે વપરાય છે. ચીપડા પીળા થાય છે તે નં. ૫ ને બદલે નં. ૭ અપાય છે. ન્યાસુધી આંખની લાલાશ હાય છે સાસુધી નં. ૪ આખ્યા કરવાનો છે. આખના લાલાશની સાથે પાણી બહુ નીકળતું હાય તે નં. ૯ અપાય છે. આ વ્યાધિમાં નીકળતા પદાર્થના રંગ ઉપરથી જુદાં જુદાં ઔષધો અપાય છે (જુઓ પ્ર. ૨) થોડા દિવસથી જ જન્મેલા બાળકની આંખ આવે છે તે માટે નં. ૧૦ અપાય છે. સ્કોક્યુલસ પ્રકૃતિવાળાને નં. ૧૦ તથા નં. ૮ ખાસ આપવાના હોય છે

(૨) આંખના ચોપચામાં ખીલ થાય છે તેને માટે નં. ૪ નં. ૫ વારાફરતી આપવામાં આવે છે. નં. ૯ વચ્ચે વચ્ચે કાઈકાઈવાર આપવામાં આવે છે.

(૩) આંખમાં પડેલું ધૂલું—નં. ૯ અપાય છે, નં. ૯ ના લોશનથી આંખને વારંવાર ધોવાની જરૂર છે.

(૪) આજણી—નં. ૧૨ ઉપર ચોપડાથી આજણી ધૂરી જઈ મટી જાય છે, નં. ૩ પછી વપરાય છે.

(૫) આંખમાં પડતું ચાંદુ.—સાદા ચાદા માટે નં. ૫ અને ઉંડા ચાદા માટે નં. ૧૨ તથા નં. ૨ અપાય છે.

(૬) દુર્બલ દૃશ્યક્રિયા માટે તથા માલકુ નેવું એ માટે નં. ૬ અપાય છે. તથા ડોળા સકાચાર્થ બેલા હોય, આખની આગળ વિવિધ રંગ દેખાતા હોય; તનખા દેખાતા હોય તે નં. ૮ને સ્પર્શવે છે. તથા તેથી ન મટે તે નં. ૧૦ રતાંધળાપણા માટે દ્રાસફરસ છે.

(૭) આઇગ્લિસતા [કિનીનિકાના મડલના પડનાં] વરમ માટે નં. ૫ તથા નં. ૯ અને રેટિનાના (નેરવર્થ્યુના) વરમ માટે નં. ૪.

(૮) આખના મન્યત-તુના વિકાર માત્રમાં નં. ૬ અને મોતીયાને માટે નં. ૧ તથા નં. ૩ આ બે ઔષધથી મોતીયો થતો અટકે છે અને કાઈકાઈ વાર કઠાયવો પડતો નથી પછી એમ ને એમ પછી મટી જાય છે. પદાર્થ બેવડા-બે-દેખાય તે માટે નં. ૮ છે.

પ્રકરણ ૨૬.

કાનના સામાન્ય વ્યાધિઓ.

નં.૪—વરમનાં ચિન્હો કાનમાં થયાં હોય છે તો તે માટે તથા કાનમાં ગટકા ભરતા હોય તથા બળતરા થતી હોય તો તે માટે આ અપાય છે. કાનમાં અવાજ સંભળાયા જ કરતા હોય તો તે માટે નં.૪ અને નં.૫ છે, પણ સૂક્ષ્મ મનજાતન્તુની નબળાઈથી તેમ થતું હોય તો નં.૬ છે. હૃદયનો પ્રત્યેક ધબકારો કાનમાં સંભળાય તે એટલે સુધી કે કાનમાં થતા હૃદયના ધબકારા ગણી શકાય તો આ ચિન્હ નં.૪ને ખાસ સૂચવે છે. કાનમાંથી કોઈ નીકળતું હોય, એ ભાગ માંસ જેવો રાતો અથવા કાળો દેખાય, પણ નીકળ્યા છતાં વેદના ઓછી નહિ થાય, વેદના રહી રહીને થતી હોય તો તે સર્વ નં. ૪ને સૂચવે છે, શરદીને લીધે કાનના દુઃખાવામાં નં.૪ અકસીર ઉપાય છે.

કાન પાકવો:—આમાં નં.૭, ૧૦, ૧૨ અને પછીથી નં.૨ અપાય છે. ખાવામાં આપવાની સાથે કાન સાફ કરી એ ઔષધને અંદર ટુંકવા અથવા પાણીમાં નાંખી તેનાં ટીપાં પાકવાં. સ્નેહને લીધે હોય તો તે માટે આર, બેક; છે.

બહિરાશ—વિવિધ કારણથી એ થાય છે; તે માટે નં.૫, ૭, ૬, ૮, ૧૨, ૩ અને ૯ ચિન્હો ઉપરથી તથા તેના કારણનો નિર્ણય કરી જે અનુકૂળ જણાય તે વાપરવામાં આવે છે; ઘણામાં નં.૫ તથા પછી નં.૮ આપી જોવાથી લાભ થાય છે. શરદીને લીધે થતી બહિરાશ માટે નં. ૧૨ છે.

કાનનો દુઃખાવો:—સામાન્ય દુઃખાવા માટે નં.૮ અને નં. ૬ છે. અને કૃમિને લીધે થતો હોય તો નં.૧૦ છે.

પ્રકરણ ૨૭.

રક્તાશય અને રક્તવાહિની શિરાઓના વ્યાધિઓ.

નાડીનો દેગ મંદ થાય તથા નાડી નમળી જણાય તો નં. ૬

નાડીની ગતિમાં વચ્ચે વચ્ચે ધબકારો થતાં વિલંબ થવો (Intermittent pulse): આ સ્થિતિ ઘણીવાર જઠરમાં વાયુ થઈને તેનું રક્તાશય પર દબાણ થવાથી થાય છે અને ત્યારે નં. ૧ તથા નં. ૧૦ લેવા લેવાથી અથવા નં. ૯ જમ્યા પૂર્વે લેવાથી એ મટે છે. જો કોઈ રક્તાશયના વ્યાધિથી આ સ્થિતિ થઈ હોય તો તેને અનુસરીને ચિકિત્સા કરવી નં. ૬ એમાં મુખ્ય છે. રક્તાશયના વ્યાપારને નં. ૬ વ્યવસ્થિત કરે છે.

(૧) નાડીની ગતિ વહેલી થવી એ નં. ૪ ને સૂચવે છે. તથા પછીથી નં. ૭. અતિ ભેરથી ચાલતી નાડી નં. ૮ ને સૂચવે છે.

એનીમીઆને લીધે થતાં ચિન્હો નં. ૧, ૫, ૬ ને સૂચવે છે. તથા રક્તાશયની અવ્યવસ્થાની સાથે જલીયસોજ હોય છે તો તે નં. ૫, ૬, ૧૧ ને સૂચવે છે. વાયુને લીધે થતાં ચિન્હો નં. ૧૦, ૧૨ ને સૂચવે છે; પક્ષગ્રાત થવાનો ભય સૂચવાતો હોય તો નં. ૬ રજ વાપરવાનો હોય છે. ભારેપણું કે જે ખુલ્લી હવામાં ઓછું થાય છે તથા કાનમાં ભ્રમરના જેવો અવાજ થાય છે તો તે આરસેનિકને સૂચવે છે. હૃકટીક જ્વર સાથેનાં ચિન્હો નેટ્રમ આરસેનિક તથા રક્તાશયનું ફેટી ડીજનરેશન ફ્રાસફરસ ૧૪૪ સૂચવે છે.

(૨) કાળી રક્તવાહિની શિરા કેટલીક વાર પુલે છે અથવા મોટી થાય છે તે માટે નં. ૩ ઉપાયરૂપ છે. આ સાથે નં. ૪ નો પણ ઉપયોગ કરવો. નં. ૪ ની અસર મુખ્યપણે લાલ રક્તવાહિની (arteries) પર મનાય છે છતાં કાળી રક્તવાહિની (Veins)ના વ્યાધિમાં પણ એ મુખ્ય ઉપાયરૂપ છે નં. ૧ આ વ્યાધિઓમાં વચ્ચે વચ્ચે અપાય છે.

(૩) રક્તાશયની વૃદ્ધિ તથા વિકાસ, તેમજ રક્તવાહિની શિરાઓનું પડોણું થઈ જવું-આમાં નં. ૩ અને નં. ૪ અપાય છે.

(૪) રક્તાશયની દ્રક્ક (Palpitation) નં. ૬, ૫, ૬, ૪ અને નં. ૧ નું આમાં ચિંતન કરવાનું રહે છે. સાધારણ રીતે મજ્જાતન્તુની નબળાઈથી આ સ્થિતિ થાય છે તે માટે નં. ૬ છે પછી નં. ૪, ૫ અપાય છે. સુકાઈ ગયેલા શરીરવાળાને આ દ્રક્ક થાય છે તો નં. ૧ તથા ૬ અપાય છે અને નબળા રક્તાશયમાં નં. ૧ વચ્ચે વચ્ચે આપવાનો હમેશાજ હોય છે. જઠરને લીધે હોય તો નં. ૧૦, ૧૧ ની જરૂર પડે છે.

(૫) રક્તાશયના બાહ્ય પડનો વરમ (Pericarditis) નં. ૪, ૫, ૧, ઉપાયરૂપે અપાય છે, (વરમની સામાન્ય ચિકિત્સા જોવી).

(૬) રક્તાશયના પડાનો વ્યાધિ (Valvular Disease) એમાં નં. ૬, ૩, ૪ અને ૧ ઉપાયરૂપ છે મજ્જાતન્તુની નબળાઈ માટે નં. ૬, એ પડદા ખરાબર દેવાતા નહિ હોય તો તે માટે નં. ૩ અને નં. ૧ અથવા નં. ૩ તથા નં. ૪ અને નં. ૧ વચ્ચે વચ્ચે.

(૭) હૃદયશ્વળ (Angina Pectoris) નં. ૮ અથવા કુપ્રમઆરસેનિક એમાં ઉપાયરૂપ છે. કોઈને નં. ૮ થી એ વ્યાધિ તરતજ મટી જાય છે અને ફેટલાકને એ ભયંકરરૂપ ધરે છે. એ વ્યાધિ તેમજ ઉપરના જે વ્યાધિઓ વગેરે જોખમકારક વ્યાધિ છે અને તેમાં કુશળ અનુભવી ડોક્ટરની ખાસ

જરૂર રહે છે અને તેટલા માટેજ અગ્ને વિસ્તાર કર્યો નથી. તેમાં નં. ૮ આ ઉપાય છે; નં. ૪ કારણુ જણાય તો. નં. ૬ નાડી ધીમી અથવા વચ્ચે વચ્ચે રહી જતી જણાય તો નં. ૮ની માથે વારાફરતી અપાય છે.

ગમે તે કારણથી રૂધિર વિષમય થાય તો તેમાં (સિંધીસીમીઆમાં) મુખ ઓપધ નં. ૬, ૧૦, ૮ છે.

રક્તાશયના દેખાતા વ્યાધિઓ ઘણી વાગે રક્તાશયના વ્યાધિઓ હોતા નથી પણ જઠરાદિના વ્યાધિને લીધે તેની અસર રક્તાશય પર થઈ ત્યાં અમુક અમુક ચિન્હો થાય છે. તેથી રક્તાશયના વ્યાધિનું નિદાન લેલાશુ તથા વ્યાધિને મોટું રૂપ આપનાર ગિનઅનુભવી ડોક્ટર પાસે કોઈ દિવસ કરાવવું નહિ, પણ અનુભવી, ઠરેલ અને પ્રસન્નતા સેવનાર ડોક્ટર પાસે જ કરાવવું ઘણું દરદીઓ આ સૂચનાનું ઉલ્લંઘન કરનાથી મિથ્યા ભ્રમમાં પડે છે અને નહિ વ્યાધિનો વ્યાધિ માની મિથ્યા દુઃખી થાય છે અને નિરતર મિથ્યા રોગની ભાવના કરી કરી પરિણામે ખરા રોગને ઉત્પન્ન કરે છે.

પ્રકરણ ૨૮

માથું, મસ્તિષ્ક (Brain), મગજતન્તુ (Nerves)ના વ્યાધિઓ.

(અ) માથું દુઃખવું, શિરોવેદના. (Headache)

માથું દુઃખવું એ એક ચિન્હ છે અને તે વિવિધ કારણોથી થાય છે. જઠરની અવ્યવસ્થાથી, માથામાં શરદી લાગવાથી, આધિથી, બધકાશથી, મગજ પર લોહીનો ધસારો થવાથી, મગજતન્તુની નળજાઈથી, અતિશય મગજમારી કરવાથી, વગેરે વિવિધ હેતુથી માથાનો દુઃખાવો થઈ આવે છે. આંખના વ્યાધિમાં તથા જ્વર વગેરે વ્યાધિમાં માથાનો દુઃખાવો તેની સાથે થાય છે. આ સર્વમાં શિરોવેદના થવામાં અમુક અમુક ક્ષારની ન્યૂનતા કારણુ છે અને તે આપવો એ ચિકિત્સા છે તથા ન્યૂન થયેલો ક્ષાર શોધી કાઢવો એ નિદાન છે. શિરોવેદના કોઈ ઈતર વ્યાધિના કાર્યરૂપ હોય તો તે વ્યાધિનું બ્રહ્મ ક્ષીણ થતા સુધી એ લાગ્યે જ સારી થાય છે. લિજ લિજ ક્ષારો આ નિયમથી એમાં આપવામાં આવે છે:—

નં. ૪ લોહીનો ધસારો મગજપર થવાથી થતી શિરોવેદના કે જેમાં આંખ લાલાશવાળી હોય છે, ગાલપર લોહી વધારે દેખાય છે, માથા ઉપર દુખતી જગાએ હાથ મુકીએ તો ધનધન અવાજ થતો હોયને જણાય છે તેમાં આ ક્ષાર અપાય છે. જ્વરમાં થતો માથાનો દુઃખાવો, અતિશય ઠડી અથવા

તાપને લીધે થતી શિરોવેદના, નાના બાળકોને થતી શિરોવેદના, માયુ હલાવતા અથવા નીચુ ભેતા દુ ખાવો વધવો, હડુ પાણી મુકવાથી આગમ લાગવો, તાળવાથી તે જમણી આખ સુધીનો લાગ દુ ખવો

નં. ૫ - બધકાશ, યકૃત પોતાનું કામ નહિ કરે-આ બેથી થતી શિરોવેદનામા આ અપાય છે જે કપાળના લાગમા શિરોવેદના થાય છે તો કાપી આખની ઉપગતા લાગમાં થતી શિરોવેદના વધુ કરીને આ ક્ષાગને અને ઐથી નહિ મે તે નં. ૧૧ ને સૂચવે છે મસ્તકના પાછલા ભાગમા થતી શિરોવેદના આ ક્ષાગ અને ઐથી નહિ મે તે નં. ૮ ને સૂચવે છે

નં. ૬ - મજ્જાતન્તુની નજાદથી થતી શિરોવેદના માટે મગજમારી કરવાથી થયેલી શિરોવેદના માટે, ભજગગથી થતી શિરોવેદના, આધિ, તપી જતાગ પ્રકૃતિ, વિઘાર્યદશા એ આ ક્ષાગને સૂચવે છે માથાની પાછળના ભાગમા દુ ખાવો કે જે ખાતાં સારો લાગે બગાસા આલ્યા કરવાં, આળસ આવવુ અને તે સાથે શિરોવેદના, જૂમ વધારે લાગે અને ગ્નેદર્શન વખતે માયુ દુ ખે

નં. ૮ - ન્યૂરેલ્જિક શિરોવેદના, એમા ભાલા ખોસના હોય તેવુ બાન થાય છે, વેદના ગ્ની ગ્નીને થાય છે, ગગ્નીથી-સેક વગેરે કરવાથી આગમ થાય છે અને હડ પાણી, હડી હવા એને વધારે છે આખ આગળ વનખા દેખાય, પદાર્થો જે દેખાય, માથાના પાછલા ભાગમા વધારે દુ ખાવો હોય અને માનસિક શ્રમ ક્રોધ વધે તથા જાતુક રહે તેમા આનાથી નહિ મે તે પછી નં ૧ આપી જોવો.

નં. ૯ - નં ૮ સૂચવાયા છતા તેથી ન મટતી શિરોવેદના નં. ૯ ને સૂચવે છે ખડુ જ સખત શિરોવેદના, જેમા આખમાથી તથા નાકમાથી પાણી નીકળ્યા કરે એવી શિરોવેદના બધકાગથી થતી શિરોવેદનામા નં. ૫ અને તે પછી નં. ૯ સ્ત્રીઓને સ્તુત્સમયની આસપાસ થતી વેદના જે શિરોવેદના સના મા વધારે હોય અને સૂચ્યોસ્ત થના શમે મુસ્તી અતિશય હોય તો તે નં. ૮ લેવાની નિશાની છે સગળો સ્ત્રીની શિરોવેદનામા પ્રથમ આનો પ્રયોગ કરી જોવો લાખા વખતની શિરોવેદના સૂચ્યોર્વ આધારીથી

નં. ૧૧ - પિત્તથી થતી શિરોવેદના કપાળના તથા લમ્બુના ભાગમા જમણી બાજુએ થતી વેદના પિત્તજન્યમા થતી શિરોવેદના દુ ખાવા સાથે ચકરી આવતી હોય, મુસ્તી તથા ઉદભી લાગતી હોય તો તે નં ૧૧ ને સૂચવે છે. સ્તુ સમયે પ્રત્યેક વસતમા અને એકાન્થિક ઘઈ આવતી શિરોવેદના ચાલતા લમ્બુમા થતો દુ ખાવો, સૂચ્યોર્વ અવાજ સંહન ન થાય, અધાડ કરી મુઠ જવુ પડે તેમા જ્યુ વ્યાધિમા ૨૦૦૧ આપવામા આવે છે, મેવરિઅસ શિરો વેદના માટે નં ૧૧ અને પછીથી છેવટના ભાગમા નં ૯ અપાય છે

નં.૧૦ - તાળવાના ભાગપર થતી ગિરોવેદના રૂઝિમા ખટાગ વદવાથી થતી ગિરોવેદના, દારૂ અથવા દુધનો ઉપયોગ કરવામાં જણાતી ગિરોવેદના આમા નં.૧૦ની સાથે નં.૧ પણ આપરો

નં.૧ - જે ગિરોવેદનામા ખીડી ચટકા ભગતી હોય તેવું જ્ઞાન થાય તેમા તથા માથું અતિ ટાકું છે એવું જ્ઞાન થતું હોય તો જંગની અવ્યવસ્થાથી તથા વાને લીધે થતી ગિરોવેદના

નં.૭ - ખુશી હવામા જે સારી થાય અને બધા ઓગડામા તથા સાજના ભાગમા નધે તેની ગિરોવેદના આ ક્ષારને સૂચવે છે

નં.૨ - ચકરી તથા ઉલગી સાથે થતી ગિરોવેદના તથા જેમ આખ ઉડી પેટી ગઈ છે એવું જ્ઞાન થાય છે તેની ગિરોવેદના આખા માથાનો દુખાવો તથા કપાળના ભાગમા વધારે દુખાવો

નં.૧૨ - નખો બાધો, ગૌર ત્રચા, શીક્ષો ચહુરો શિથિલ સ્નાયુએ નં.૧૨ ને સૂચવે છે

આરસેનિક-રહી ગઈને થતી ફાટફાટ થતી તથા બળતગનાળી ગિરોવેદના કે જેમા ચાલવાથી આરામ લાગે છે તે, તથા અતિશય નખાધુ જવા જેવી સ્થિતિ, પેટમા વાઢકાપ, તૃષા, બળતગ જેમા હોય તે તથા બહાર ગમી લગાડવાથી જેમા આરામ થાય છે અને મધ્યરાત્ર પછી જે વધે છે તેમા આ વપગય છે

જેમા માથે ટાકું પાણી રેશ્ન હોય તેવું લાગે છે તે ગિરોવેદના કુપ્રમને સૂચવે છે, કપાળના અને આગળના ભાગમા અતિગય લાગતી ગિરોવેદના ઝાલિ જોડ ને સૂચવે છે

આ બધા ક્ષારો ગિરોવેદનામા અપાતા જોઇ એકાએક એમ લાગશે કે એની ચિકિત્સા કરવી કઠિન છે, પણ તેમ નથી બીજી સસ્થાના ડોક્ટરો પાસે જગો તો તેઓ પણ અનુમાનથી જ ઔષધ આપશે અને તેમા જેટલી વરાથી વેદના શમશે તેના કરતા આ ઔષધથી વહેની શમરો વેદના માનમા એક બે ડોઝથી જ શુધુ થાય છે, તેથી ઉપર પ્રમાણેના ઔષધમાથી જેનું અનુમાન થાય તે ઔષધ એક બે રાત્ર લઈ જોવું અને તેથી જો આગમ નહિ જ જણાય તો ઔષધ બદલવું વળી આ ઔષધો ખાતા પહેલાં નં.૫ નં.૧૧ નં.૪ એના પોતા મૂકવાથી પણ નિદાન તરત થઈ જાય છે જેના પોતા મૂકવાથી તમને લાલ જણાય તે ઔષધ પછી અદર બહાર ઉપયોગમા લેવું આ સાથે ઔષધોના ગિરોવેદથી પણ ચિકિત્સા સહેલથી થાય છે નં.૫ તમે લઈ જોવું અથવા પોતું મૂકી જોવું અને તેથી જો વધારો લાગે હોય તો તરત નં.૧૧ લેવું અને તેથી ગિરોવેદના તરત શમી જશે અથવા ઘણો આરામ થઈ જશે

(અ) આધાશીશી (Hemicrania)

આનું ઔષધ નં.૧૧ અને તેથી ન મટે તો નં.૯ છે ડાબા ભાગની નં.૫ ને સૂચવે છે જમણી બાજુની નં.૧૨ ને, પાછલા ભાગની નં.૧૧ ને, ગ્લેન્ડર્સન સમયની નં.૬ ને, ગમે તે બાજુની પણ દર્દી હોય તો તે નં.૨ ને સૂચવે છે. વિશેષ માટે વેદનાનુ પ્રકરણ ૩ જોવું

(ક) નિદ્રાની અવ્યવસ્થા.

સ્વસ્થ નિદ્રા આવની એ આરોગ્યનુ ચિન્હ છે તેથી નિદ્રાની અવ્યવસ્થા એ ગમે ત્યાં પણ રોગનુ અનુમાન કરાવે છે નિદ્રાસમયે મગજમા લોહી પૂરું પાડનાર ગ્લેન્ડર્સની શિગગ્મા સંક્રાંતિ જાય છે અને તેથી મગજમા લોહી જોણુ થઈ જાય છે અને સ્વસ્થ નિદ્રા આવે છે જ્યારે કાંઈપણ કાગ્યુથી એ શિગગ્મા સંક્રાંતિ નથી ત્યારે લોહીનો ધસારો મગજપર ચાલુ રહે છે અને તેથી મગજમાં એક્સ જાગતિ સેવે છે. આ શિગગ્માને સંક્રાંતિ કરવાનું પ્રામર્થ્ય નં.૬મા છે તેથી નં.૬ એ ખાસ ઊપાય છે એ શિગગ્માને જે બલ પડેલ પામવા માટે જોઈએ છે તે નં.૬ આપે છે, અને બીજા સ્વાપાવહ મટેલે નિદ્રા આણુનાર વિષરૂપ ઔષધ એ શિગગ્માને આવ બહાર ચારી નાખે છે તેથી નં.૬ એ ખાસ ઔષધ છે જ્યારે એ શિગગ્માના સંક્રાંતિવાના સામર્થ્યના અભાવને લીધે નિદ્રાની અવ્યવસ્થા થાય છે ત્યારે નં.૬ આપતું એ સ્પષ્ટ છે પણ જ્યારે જઠરની અવ્યવસ્થા કુમિનો સદ્ભાવ વગેરે બીજા કારણોને લીધે નિદ્રા નહિ આવતી હોય ત્યારે તેની ચિકિત્સા કરવાની જરૂર રહે છે આથી નિદ્રાનો અભાવ થયે, નિદ્રાની અવ્યવસ્થા થયે, નીચે પ્રમાણે ચિકિત્સા કરાય છે નં.૬ એ ખાસ ઔષધ છે આધિજન્ય વિકૃતિને લીધે, શોકને લીધે તથા મનજાતનુને અવ્યવસ્થિત કરનાર બીજા હેતુને લીધે નિદ્રા નહિ આવે, રાત્રિએ ઉવમા ચાલવાની ટેવ (Somnambulism), બાળકો ઉવમા ખૂબ પાડે છે તે, વાગવાર સ્વપ્ના આવવા એ આદિ પણ નં.૬ ને સૂચવે છે. મનજાતનુની કુર્મલતાને લીધે નહિ આવતી નિદ્રામા નં. ૬ ૪૦૦૪નું અપાય છે

નં. ૪ ગ્લેન્ડર્સની શિગગ્માની દીવાલતા સ્નાયુ ઢીલા થઈ જાય છે લોહીનો ધસારો મગજપર રહે છે ત્યારે તે શિગગ્માને સંક્રાંતિવા નં.૪ આપવામા આવે છે નં.૪ અને નં.૬ ને વાગફરતી આપતું નં.૪ એ નિદ્રાઆણુનાર ઔષધ છે, પણ જે મનુષ્યો સાધારણ રીતે સ્વસ્થપણે ઉઠી જાય છે તેમને એ નિદ્રાનો ભગ કરનાર થઈ રહે છે. તેથી નિદ્રા માટે ૧૨૧થી નીચેની પાવરતું નહિ વાપરવું

નં.૯ આજો દહાડે પેન જેવું રહે તો, તથા ફેટલાક વ્યાધિઓમા દુઃખી થેનમા પડી રહે છે તો તેમા નં.૯ વપરાય છે એ જાગૃતિ લાવનાર ઔષધ

છે. પગ ઠંડા લાગે અને ઉંઘ નહિ આવે, ઉંઘ મોટી આવે તથા અસ્વસ્થતા સંવારે જાણાય અને ઉંઘમાં ચમકી ઉઠાય તો તે નં. ૯ સૂચવે છે.

નં. ૧૧ પિત્તાનાં ચિન્હો દેખાય અને તેને લીધે નિદ્રા નહિ આવતી હોય તો નં. ૧૧ ઉપાયરૂપ છે. ડાળે પડખે સુવાથી નિદ્રા આવે, અને જમણે પડખે સુવે તો પેટમાં ખળભળાટ થઈ નિદ્રા નહિ આવે, આંખ મીચી પશુ નહિ શકાય તો તે નં. ૧૧ ને સૂચવે છે.

નં. ૧૦ જમણે પડખે સુવાથી ઉંઘ આવે અને ડાળે પડખે સુવાથી પેટમાં ખળભળાટ થાય અથવા નિદ્રા નહિ આવે તો નં. ૧૦ અપાય છે. એસિડિટી વધવાથી નિદ્રાનો ભગ થતો હોય તો, ઘેન લાગે પશુ ઉંઘ નહિ આવે ત્યાં આ ઉપાય એ એની ચિકિત્સાનો સાર છે.

નં. ૮ બને પડખે સુવાથી ઉંઘ નહિ આવે, પેટમાં ખળભળાટ થઈ રહે, મગજ ભીંસાણુ હોય તેવું લાગે, આવેશને લીધે ઉંઘ નહિ આવતી હોય અથવા અતિશય થાકને લીધે હોય ત્યારે નં. ૮ અપાય છે. જે ત્રણ ડાઘ આપવાથી જ નં. ૮ની અસર સમજાય છે. રાત્રિના પચનના સપાટા લાગવાથી નિદ્રાનો ભગ થાય છે તે માટે પશુ નં. ૮ ઉપાયરૂપ છે.

નં. ૭ સ્પષ્ટ સ્વપ્નાં આવવા એ એનું સૂચક છે.

નિદ્રાના અભાવમાં આ નિયમમાં ઔષધ અજમાવી જોવા;—નં. ૬, ૧૧, ૧૦, ૪, ૮, ૯. આ ઉપગંત નં. ૩ અને નં. ૧ પ્રસંગે અપાય છે. ખરાબ નહિ એવાં પશુ લયનાં સ્વપ્નાં આવે, નવા નવા દેખાવો દેખાય તો તે નં. ૩ ને સૂચવે છે અને અને આળસ આવ્યા કરે, આળસ મગજા કરે અને ઉદાસી ગૂઢે તેની સ્થિતિ નં. ૧ ને સૂચવે છે.

રાત્રિએ મોડું જમવું, પેટ ભરીને જમવું એ નિદ્રાનો ભગ કરનાર છે. સુતી વખતે મન માંત રાખવું અને બધા અવયવોને ઢીલા કરીને સુઈ જવું તથા પગને ગરમ ગાખવા અર્થાત તેના પર ચોઢી ગાખવું. આ સાધારણ નિયમ જાળવવા આવશ્યક છે અને—અગર જો રાત્રિએ મોડું ખાવાથી જ કેટલાકને નિદ્રા આવી જાય છે અને જુખ્યા રહેવાથી જાગૃતિ ગૂઢે છે. જેને નિદ્રાનો અભાવ થયો હોય તેને માટે ઉપર જનાવેલા ઔષધમાંથી જે અનુકૂળ જાણાય તેને દીર્ઘ સમય સેવવાની જરૂર રહે છે. અહિં એ પશુ કહેવું જોઈએ કે કોઈક દિવસ નિદ્રા અસ્વસ્થ આવી તો તેટલા પરથી ઔષધ લેવા દોડવું એ જૂલ છે ઘણા આગતુક કાગણો નિદ્રાનો પ્રસંગે ભગ કરે છે પશુ તે પોતાની મેળે શમી જાય છે અને અપેક્ષા વિના લીધેલું ઔષધ વિના કારણ જોનારૂપ થાય છે શરીર પ્રકૃતિ પોતે અપેક્ષિત કારણેને અનાદિમાંથી મહણુ કરવા પ્રયત્ન કરતી જ હોય છે. જ્યારે તે પ્રયત્નમાં તે સફલ નહિ નીવડે ત્યારે

તેને મદદ કરવા ઔષધ લેવાય છે. જે વ્યાધિની તત્કાલ ચિકિત્સા નહિ કરવાથી આગળ અધિક મહેનત પડે તેમ હોય તેને માટે જ તરત ઔષધ લેવાની જરૂર છે.

(૩) આંચકી તાણુ. (Spasms and Convulsions).

આ સ્થિતિ ઘણાં કારણો અને ઘણા વ્યાધિમાંથી થાય છે. દુરાચાર, મોટો ભય, મનઝાતનુ-ચૂહ તથા સ્નાયુને અતિશ્રમ, ક્રૂમિ, ખટાશની વૃદ્ધિ, અતિશય ઠંડા તથા ઉના પદાર્થનું પાન કરવું. દાઢ આદિ માદક પદાર્થો, દાંત આવવા, મગ્ડાનું સખત રૂપ, ફેફસ, ધનુર, ધાતુ, કોલેરા, -વિગેરે વિવિધ હેતુ-ઓથી એ થાય છે. પણ એ યવાનુ મુખ્ય કારણ માત્ર નં.૮ ની ન્યૂનતા છે. જ્યારે નં.૮ ની ન્યૂનતા થાય છે ત્યારે જ ઉપગના કારણો આ રૂપમાં પોતાના કાર્યને પ્રકટાવે છે. આની ચિકિત્સા આ પ્રમાણે છે:—

નં.૮.—ખાસ ઉપાય છે. તેથી નં.૮ તથા નં.૧ વારફરતી આગમ થતા સુધી ઉના પાણીમાં વારંવાર આપ્યા કરવા. દાંતખીડીમાં (જેમાં જડખા ભીંસાઈ જાય છે તેમાં) આ બે ઔષધ ભેગા કરી અવાળુપર ઘસવા. આંચકી અથવા તાણુ જ્યારે થાય ત્યારે દરદીના પગને ઉના પાણીમાં ઘેરો સમય ઓળી રાખવા અને પછી છુછી નાખી ગરમ વસ્ત્રથી ઢાકી રાખવા. તોતડ ચોલાય (stammering,) કુપ્રમ, લખતાં હાથ ધ્રૂજે, માલકી નજી વગેરે સર્વમાં આ નં.૮ આપવાનો છે.

નં.૧.—દાંત આવતાં જે આંચકી થાય છે તેમાં આ ખાસ ઉપાય છે. તેમ જ નખળા બાધાતા બાલક માટે પણ આ આપવાની જરૂર છે સ્પષ્ટ ન સમજાય અને નં.૮ નીજ માત્ર જરૂર ચોક્કસ નહિ થાય ત્યા સર્વત્ર નં.૮ની સાથે નં.૧ આપવો.

નં.૬.—ભય વગેરે મનઝાતનુ-ચૂહને દબાવી દેતાર હેતુથી જે આંચકી કે તાણુ થાય તેમાં નં.૬ અપાય છે અતિશ્રમથી થતી આંચકી માટે પણ આજ છે.

નં.૧૨.—રાત્રિએ જ માન આની સ્થિતિ થતી હોય તો ત્યાં નં.૧૨ તથા નં.૧ આપવામાં આવે છે. આંચકી શમાવવા માટે નં.૮ અને નં.૧ આપવા પણ પછી અટકાવવા માટે નં.૧૨ આપ્યા કાવો.

નિદ્રામાં જૂમ પાડી ઉઠી—કાલિશ્રોમ, દમને લીધે આંચકી—કુપ્રમ, નહી રહીને આંચકી આવવી અને તે રાત્રિએ તથા જલ પીવાથી સાર લાગવું તે માટે શ્રોમાત્ર સાથે સખત ઉલ્લી હાવી—કુપ્રમ પગના સ્નાયુમાં થતી તાણુ માટે નં.૧૧, ૬ છે.

(૫) હીસ્ટીરીઆ, સાયેટિકા, કોરીઆ, લખતાં હાથ ધ્રૂજવો (રાઇટર્સ કેમ્પ), ધનુર—હીસ્ટીરીઆ પ્રસિદ્ધ વ્યાધિ છે. ઘણે ભાગે આંચકીને જ થાય છે, અને બીજા જે બેસી રહીને જનન ગાળે છે તેને યવાનો સમય આવે છે ઉદાસી, આતંત્રની અવ્યવસ્થા, ગભાંચકનો સ્થિતિભ્રંશ વગેરેને લીધે

આ વ્યાધિ થાય છે. એક વાર એ રોગની સત્તા જામે છે તો પછી એ નિસનો વ્યાધિ થઇ રહે છે અર્થાત્ વારવાર થયા કરે છે અને તેની ચિકિત્સામાં ઘૈર્યની ઘણી જરૂર રહે છે. હીસ્ટીરીઆનો આવેશ એકવાર જોવાથી એનાં ચિન્હો તરત જ સમજાય તેવાં છે. એની ચિકિત્સામાં નં.૬ એ પ્રધાન ઉપાય છે, અને તે ગમે તે કારણથી એ વ્યાધિ થયો હોય તો પણ આખ્યા જ કરવાનો હોય છે. કાઈકાઈને નં.૮થી જ સાજ થાય છે આર્તવની અવ્યવસ્થા વગેરેથી થયો હોય તો નં.૯ અને નં.૪ વાગફળની આપવાના છે. નં.૯ અને નં.૧૨ એ ગૌલુ ઔષધ આ વ્યાધિમાં છે. હીસ્ટેરિકલ પેરાલિઝીસમાં આરસેનિક અપાય છે. ઉદરમાં ચાલવાની ટેવ, પીશાબમાં ઘોળો પદાર્થ જવો, પ્રસ્વેદ થતાં સર્વ ચિન્હોમાં આગમ લાગવો એ નં.૯ ને સૂચવે છે. નં.૧ આ વ્યાધિમાં એક એ વાગ દિવસમાં વચ્ચે વચ્ચે આપવાનું ઔષધ છે.

મુંદરસેનનું મૂળીયું ડાકોરમાં મળે છે. એના ત્રણ લસરકા ઘસી (પાણીમાં) દિવસમાં જોવાર પીવામાં અપાય છે તેથી ઘણાંનો આ રોગ મટ્યો જાણવામાં છે, એ મૂળીયું વાપગનારે કાળું, બટાકા, વાલ અને પડોળું વેશ પણ ખાવાં નહિ.

સાથેટિકા એ મજાતનુનો દુઃખાવો છે. એ મજાતનુ ઉડના પાછળ થઈને ઘુંટણસુધી જાય છે. તે ભાગમાં દુઃખ થાય છે તેનું નામ સાથેટિકા છે, ઘસડતું હોય તેવું દુઃખ થાય છે, જડતા લાગે છે, જ્યેની ઘણી રહે છે. થાક વધારે ચડી જાય છે, જરા હાલચાલ કરવાથી સાંડે લાગે છે વગેરે. આ વ્યાધિ હડીલો વ્યાધિ છે તેથી એની ચિકિત્સા હીર્ધ સમય સુધી કરવાની હોય છે. એની ચિકિત્સામાં મુખ્ય ઔષધો નં.૬ અને નં.૮ છે. નં.૬ ખાસ ઔષધ છે અને નં.૮ તાણુ વગેરે માટે ઉના પાણીમાં આપવામાં આવે છે. જો નં.૮ થી નહિ મટે તો નં.૧ આપવો. નં.૧ ગાળે ગાળે—સવારમાં એક વાર રોજ આપવો સારો છે. (ગાઉટનાં ચિન્હો દેખાય તો તે માટે નં.૧૧ વધારામાં આપવો). જર્ણ વ્યાધિમાં નં.૧૨ અપાય છે. રાત્રિએ થાય તથા ગરમીથી આરામ લાગે તો આરસેનિક.. સવારે વધારે લાગે તો તેમાં કાલિ, જોડ; અને પગ અગ્નિશ્રાન્ત રહે તો ઝિન્કફોસ અપાય છે. આ દવાવાળાએ ગરદી અને ભેજથી દૂર રહેવું.

ફારીઆની ચિકિત્સા (૩) માં જણાવ્યા પ્રમાણે થાય છે. નં.૮ મુખ્ય ઔષધ છે; નં.૧ વચ્ચે વચ્ચે અથવા નં.૮ ની સાથે વાગ ફળ્લી અપાય છે. નં.૬, નં.૧૦ તેનાં ચિન્હોથી અનુમાન થતા આપવા, વ્યાધિ હડીલો ચાય છે તો અથવા કૃમિને લીધે થયેલો જખાય, આંચકી આવે, ભયકર સ્વપ્ન આવે, આંખનો દેખાવ વિરૂપ થઇ જાય. ચહેરા શીક્ષો થાય, અતિગથ મૂખ તથા

ત્યા લાગે, મો મુઠી બધ તેમાં નં.૧૨ આપવામાં આવે છે અને દીર્ઘ સમયતા વ્યાધિમાં નં.૬ પછી ઉપયોગ કરી બેવામાં આવે છે.

લખતાં હાથ ધ્રુવો-હસ્ત, આંગળાં વગેરેના સ્નાયુને અધિક શ્રમ પડવાથી આ રીધતિ થાય છે. દરજી, લેખક, હારમોનિયમ અને પિઆનો વગાડનાર વગેરેને જ એ થાય છે નં.૮એનું ખાસ ઓપધ છે અને સંધિવાની શકા હોય તો નં.૧૦ એની સાથે અપાય છે.

ધનુર થાય છે તેમાં પછી નં.૮,૬,૧, એજ ઉપાયો છે. મનઃતન્તુવ્યુહ પર સત્તા ધગવનાર નં.૬ અને નં.૮ એ બેજ ઓપધો છે અને તે સાથે નં.૧ ને સંબધ છે આથી આ ત્રણ ફ્રેક્ચર્સ આ વ્યાધિમાત્રમાં આવે છે. જ્યારે ખીજ સ્ત્રાયાઓ પ્રમાણે આ તન્તુના વ્યાધિઓની ચિકિત્સા કઠિન પડે છે, એનું નિદાન કરવું અત્યત કઠિન પડે છે, ત્યારે આ શાસ્ત્રના નિયમથી એમાં હંકા નિદાનની ઓપધ આપવા માટે ખાસ જરૂર રહેતી નથી. કેમકે ઘણું કરીને બધા જ વ્યાધિઓનાં નં.૮,૬,૧, આપવાના હોય છે અને નં.૬ અને નં.૮ના ખાસ ચિન્હો તરત સમજાઈ આવે છે. દરદી હગલો થઈ બધ ત્યારે નં.૬, કાલિઆર૦, આરસેનિક્સ જોડ, અપાય છે.

(ઝ) માનસિક ચિન્હો

નં.૪:-કોધની અસર, નાહિમત થવું, નિરાશા લાગવી, સહેજ સહેજના અકળાવું.

નં.૬:-માનસિક થાક; ઉદાસી; તપુસકપણું; સ્મરણશક્તિ જતી રહેવી, ખાળકોનું ચીડીયાપણું; સદા લયબીત રહેવું; ઉંઘમાં ચાલવું, સહેજ અવાજ થતાં જમી ઉઠવું ઉંઘમાં બોલ બોલ કરવું; જમતમાં લવારો કરવો; પૈસા સખધી ચિન્તા; એકાન્ત ગ્રોધવું, અવાજ નહિ સહન થવો; નિરત્સાહ પણું; ભ્રમ; ગાંડપણું, ગતે બાળકોનું ચોકી ઊઠવું; બગાસાં આવ્યા કરવાં; ઉંઘમાં રડવું; નાની વાતને મોટું રૂપ આપવું

નં.૧૧:-આપવાત કરવાની શક્તિ થવી; માયું પુટવાથી અથવા માથે વાગવાથી થતાં માનસ ચિન્હો, ઉદાસ થઈ રહેવું.

નં.૮:-ઇન્દ્રિયોને પ્રાતિયરી, બૂલકબો સ્વભાવ; માનસશ્રમનહિ થઈશકવો.

નં.૯:-અતિજય દીલગીરી, ભાવિની ચિન્તા, કુખની વાતો કરવી ગમે, દિલાઓ ફાઈ આપે તો તેથી અવ્યવસ્થા વધે, એકાતની રૂચિ.

નં.૧૦-ચીડીયાપણું, નરુની વાતમાં ચીડાઈ જવું, ચિન્તાતુરપણું, લયબીત રહેવું, કુનિચર માણસ છે એવું ભાન થવું. જ્યારેડામાં પગનો અવાજ સંભળાયા કરવો.

નં.૧૨:-પોતે એકી વખતે બે રમણે છે એવું ભાન થવું. ટાંકબી સનધનું ગાંડપણું, ઘેર જવાની અને સગાંવહાવાંની પામે જવાની શક્તિ થયા

કરવી. પૂર્ણિમાવખતે તથા ઋતુ બદલાતાં અને વાદળાં થઈ આવે ત્યારે વધતાં માનસચિન્હો.

નં.૩:—દમ્ભો થઇ જવાની સ્થિતિ અને પૈસા જતા રહ્યા છે એવો અકારણ ભય. સંન્યાત્મક સ્વભાવ. સ્મગ્ધશક્તિ જતી ગ્હે તો તે માટે કાલિષ્ઠોભઠ અપાય છે. [ન. ૬].

(ઓ) ચક્રી આવવી, ફેર આવવા (Vertigo), બેશુદ્ધ થવું. ચક્રી આવવી, ફેર આવવા, ઘર ફરવું વગેરે ચિન્હોને Vertigo, giddiness, dizziness નામે અપાય છે; તથા જે મગજ પર લોહીનો ધસારો થવાથી, પિત્તના વિકાર વગેરે વિવિધ કારણોથી થાય છે. તેમાં જઠરના વિકાર અને મગજની અવ્યવસ્થા એ બે મુખ્ય હેતુ છે. આથી એની ચિકિત્સા નીચે પ્રમાણે કરાય છે.—

નં.૪:—માથા ઉપર લોહીનો ધસારો થવાથી ફેર આવે છે તો. આમાં ચહેરો લાલ દેખાય છે. ધબક ધબક લાગતી વેદના થાય છે, નીચે વળવાથી આ ફેર વધે છે. દિવસના ભાગમાં થતા આ ચિન્હ માટે આ છે.

નં.૬:—સર્વ સાધારણ ઉપાય છે. નં.૪નાં ઉપરનાં ચિન્હોમા પણ નં.૭—ઉભા થતાં તથા ઉંચે જોતાં ચક્રી આવે તો અથવા નં.૪માં જણાવેલી હકીકત સાંજના ભાગમાં જણાતી હોય તો.

નં.૧૧:—પિત્તની અવ્યવસ્થાથી થતી ચક્રી માટે આ છે; જમણે પકડે

બેભાન થઈ જવું, બેશુદ્ધ થઈ જવું એમાં નં.૬ ઉપાય છે; પડવાથી, ઠડા સ્થાનમાંથી ગરમ સ્થાનમાં જવાથી, ખરાબ અશુદ્ધ હવાથી, યાકથી, લાંબો વખત નિરાહાર રહેવાથી, શોક લય આદિ આવેશને વશ થવાથી વગેરે હેતુથી આ સ્થિતિ થાય છે.

(ઝૌ) પેરેલિસિસ, એપોપ્લેક્સી (Paralysis, Palsy, Apoplexy). શરીરનું રહી જવું (Paralysis) પક્ષવાત, (Hemiplegia), સ્થાનિક વાયુ (Local palsy) જેવા કે અદિતવાયુ (અડદીયો વા), છબના સ્નાયુચેતનું રહી જવું વગેરે, ઠપવા (Shaking Palsy), બાલવાયુ (Infantile Palsy), વગેરે વિવિધ ભેદો પેરેલિસિસના પાડવામાં આવે છે, પણ આ શાસ્ત્રમાં ચિકિત્સાને માટે તે ખાસ જરૂર નથી; ચિકિત્સામાં નં.૬ એ પ્રધાન ઉપાય છે. તે ઉપરાંત નં.૮, ૧, ૪, ૧૦ ૧૨ વપરાય છે: એ સર્વનાં ચિન્હો આ પ્રકરણમાં સૂચનાર્થે જ્યાં છે તેથી પુનરુક્તિ કરવા જરૂર નથી; આ વ્યાધિઓની ચિકિત્સા કુશલ, અનુભવી ડાક્ટરદ્વારા થવા જરૂર છે.

એપોપ્લેક્સી:—આ વ્યાધિનું નિદાન કરવું એ અત્યંત કઠિન છે; મગજની રક્તાવાહિની શિરામાં દોહીનો જમાવમાત્ર થયો છે કે તેમાંથી કોઈ પડીને ભાં દોહી પડ્યું છે એ ચોક્કસ કરવું કઠિન છે; છતાં અવે એની ચિકિત્સામાં ખાસ વાંધો આવે તેમ નથી. આ વ્યાધિ થતાં જ દરહી જમીનપર પડી જાય છે, બેભાન થાય છે અને મતિ કરી શકતો નથી; પણ હાથી આવી શકતા નથી અથવા એક બાજુ સાફ રહી જાય છે; છલ તોતડાય છે અથવા બિલકુલ બેભાન ગડાવું નથી. ચહેરો લાલ થાય છે અથવા ભુરો થાય છે અને મુઝેયો દેખાય છે; મોઢે શીથુ આવે છે, શ્વાસ ધીમો પડે છે અને દરહી ધોતો હોય એવું કંઈ જાન થાય છે. તાડી અવ્યવસ્થિત થાય છે; આંચમાં નબળી અને ધીમી થાય છે પણ પછી જોરથી અને વેગથી ચાલે છે. આ વ્યાધિ મહાભયંકર વ્યાધિ છે અને એની ચિકિત્સામાં કુશલ ડાક્ટરની તરત જ જરૂર પડે છે. ખીન-અનુભવીએ આમાં પોતાના પગ દોહા દિવસ વિશ્વાસ ગમ્યવો નહિ પણ તરત જ અનુભવીને એ દુસ માંપી દેવો ચટે છે આ વ્યાધિ થતા પૂર્વે કેટલાંક સૂચક ચિન્હો થાય છે તે બે ધ્યાનમાં લેવાય છે અને તેના ઉપરથી ઉપાય થાય છે તો એ વ્યાધિ થતો અટકે છે અથવા થાય છે તો ઉચ્ચ રૂપ ધરતો નથી. સુષ્પ રહેવાની, ઉઘ્યા કરવાની જ ઇચ્છા થવી, ઉંચ આવે ત્યારે ધોર નિદ્રા ધોરતો હોય તેવા અવાજ સાથે આવવી, ગતિએ જાતી બીસાવી, દાંત કકડાવવા, ચાર-ચાર જગાસાં આબ્યાં કરવાં, મિથેવેદના, મગજની નમેનો ફલાવો, સ્મરણ-શક્તિ જતી રહેવી, ઉદાસી લાગ્યા કરવી, રડવું આગ્યા કરવું, વાણીમાં સ્ખલન થવું ઇત્યાદિ ચિન્હો પૂર્વે થાય છે. આશ્વનાં ઘણાં ખરાં થાય છે. તેથી આ

ચિન્હોના સમુદાય જાણતાં સાવધ રહી ચિકિત્સા કરાય તો સાફ છે. ચિકિત્સા આ પ્રમાણે કરાય છે:—

નં. ૪: રક્તવાહિની શિરાતુરી હોય તેને સાંધી દેવા; અને પટેલા લોહીને ખસેડવા માટે આ ખાસ ઔષધ છે. આ વ્યાધિનું આ ખાસ ઔષધ છે તે નં. ૩ની સાથે વારા ફરતી અપાય છે. આ બે શરૂ થતાં પૂર્વે અપાય છે તો વ્યાધિ થતો અટકી જાય છે. થયા પછી પણ આ બે જ મુખ્ય આપવાનાં છે. એ વ્યાધિના વલણ સામે નં. ૧ છે.

નં. ૮ અને નં. ૬; નં. ૮ આંચકી કે તાણુ થાય તો તે માટે અને નં. ૬ પટેલાં અથવા પછી પક્ષવાત માટે, મનની અવ્યવસ્થા માટે.

નં. ૧૧: જ્યારે મગજપર લોહીનો ભારે ધસારો જણાય ત્યારે, આ વ્યાધિની પૂર્વેજ આ ખાસ ઔષધધરૂપે અપાય છે. પિત્તવિકૃતિ માટે તો આ પ્રસિદ્ધ જ છે.

નં. ૧૨: ડા. મુસ્લર આ ઔષધનેજ પ્રધાનપણે આ વ્યાધિમાં વાપરવાનું જણાવે છે.

નં. ૫: લોહીનો ગદ્દો જે પછીથી મગજમાં બાઝી રહે છે તેને ખસેડવા આ ઔષધ છે. તેથી એ એપોપ્લેક્સી શમી તેના પરિણામમાં પેરેલિસિસ થાય છે તો તે માટે અપાય છે.

(અ) ફેફરું, વાઈ અથવા એપિલેપ્સી (Epilepsy).

આ વ્યાધિનું સ્વરૂપ એક બે કેસ બેવાથી જ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. કેટલેક સ્થળે એ વ્યાધિ વારસામાં ઉતરે છે. દુરાચાર તથા બ્યબિચારાદિથી એ ક્વચિત્ થાય છે અને ઘણામાં તો કૃમિ પણ એના હેતુરૂપ હોય છે ફેફરું આવે છે ત્યારે શરીરના અર્ધ ભાગના સ્નાયુમાં બીજા અર્ધ કરતાં વધારે અસર થયેલી દેખાય છે; આંખમાં તાણુ આવે છે, આંખ ત્યારે તરફ ફરે છે અને આખરે સ્તબ્ધ થઈ આંખનો માત્ર ધોળો ભાગ દેખાય છે; દરદીની મુઠ્ઠીઓ જોરથી વળી જાય છે અને જડખાં પણ ભીંસાઈ જાય છે; દરદીને મોટે ફીણ આવે છે અને તેની જાળ કરડાઈ જાય છે; ચહેરો સ્થામરક્ત અથવા ભૂરો ફીક્કો થાય છે અને વખતે વારાફરતી આ રંગો દેખાય છે; ઝાડો પીશાબ અભાનમાં થાય છે. એનો આવેશ થોડો સમય ચાલે છે, પછી એ શમી જાય છે, પણ પુનઃ થોડી વારમાં બીજો હુમલો આવે છે. આમ એક પછી એક થાય છે અને દરદી છેક નંખાઈ જાય છે. આ હુમલામાં દેહ છૂટી જવાના દાખલા ક્વચિત્ જ બને છે. ઘણુંખરું તો એ આવેશ શમી જાય છે અને પછી વ્યાધિ જાણકનો થઈ રહે છે તો અંતરે અંતરે આવા હુમલા થાય છે. આની અસર મન ઉપર તો થાય જ છે અને આ વ્યાધિથી ક્વચિત્ ગાંડપણ થયેલું બેવામાં પણ આવે છે. એની ચિકિત્સા આ પ્રમાણે કરાય છે:—

નં.૫: તથા ફેલશિયમ આરસેનિક્સ &c આ ખાસ ઔષધ છે. બીજું ઔષધ લેવું પડે તો પણ આતો ચાલુ જ રાખવાનું હોય છે. જે હુમલાની વચ્ચે પણ પછી એનો હુમલો ન થાય તે માટે આપ્યા કરવાનું હોય છે.

નં.૬: તાણ અને આંચકી આવે છે તો તે માટે આ અપાય છે, ઉના પાણીમાં વારવાર આ આપવું પડે છે.

નં.૭: વચ્ચે વચ્ચે અને ખાસ કરીને જેને દુરાચારથી આ બ્યાધિ લાગુ થયો હોય અથવા જેનો સરીરનો બાંધો બહુ દુર્બલ હોય તેને.

નં.૧૨: જે તાણ અથવા આંચકી રાત્રિએ જ વધારે આવતી હોય અથવા પૂણિમાના સપ્તિમાં આવતી હોય તેને માટે નં.૮ ને બદલે અપાય છે.

નં.૧૦: કૃમિથી થતા ફેફરામાં આ ખાસ ઔષધ છે.

ડૉ. સુસ્લર આ બ્યાધિમાટે નં.૫, નં.૬, નં.૧૦, નં.૬, અને નં.૮નો ચિન્હો પ્રમાણે ઉપયોગ કરવા સૂચવે છે. હીસ્ટીરીઆના સંબંધમાં જણાવેલું સુદરશનનું મૂળીયું પ્રસંગે આમાં પણ લાભ કરે છે.

(બ) સંનિષાત.

આ એક ચિન્હ છે અને તેની ચિકિત્સા આ પ્રમાણે છે:—

નં.૪: જ્વરસહિત સંનિષાત હોય તો તેમાં.

નં.૬: ગમે તે વખત વાનો ત્યાજો થઈ આવે કે જેમાં દરદી ઉડી ઉડીને દોડે, ગમે તે લગે તો તેમાં તથા સુરાસંનિષાતમાં આ અપાય છે. એનાથી લાભ નહિ થાય તો નં.૬ આપવો. હાથ પીવાથી થતો સંનિષાત તે સુરાસંનિષાત છે. એમાં નં.૬ અને નં.૬ ઉપાય છે તથા જઠરની અવ્યવસ્થા માટે નં.૧૦ અપાય છે.

આ બ્યાધિઓ ઉપરાંત મગજના પડદાનો વરમ (Meningitis) નં.૧૧ ખાસ ઔષધ છે, નં.૪ તથા નં.૧૧ વાગધરતી આપવા, પછી વરમની દ્વિતીય ભૂમિકા થાય ત્યારે નં.૫ અને નં.૧૧ વારધરતી, નં.૧ દિવસમાં એક જે વાર, મગજનો વરમ (Inflammation of the Brain) એમાં બેઠતાં ઔષધ નં. ૪, ૫, ૬, ૮, ૧. અંકપણ (Insanity) નં. ૬. મગજ પોચું પડી જવું (Softening of the brain), મગજનું ડોળાવું (Concussion of the brain) નં. ૬ મગજનું દબાવું (Compression of the brain) ત્રણે વિવિધ બ્યાધિઓ થાય છે. પણ તેનું નિદાન કુશલ અનુભવી ડાક્ટર જ કરી શકે છે તેથી તેનું પ્રતિપાદન આ લઘુ ગ્રંથમાં અસ્થાને ગણ્યું છે. એ બ્યાધિની ચિકિત્સા પણ અનુભવીને હાથે જ કરાવવી કમકે એમાં દવા આપવા ઉપરાંત બીજી ઘણી સાવધાનતા અને માનવત કરવાની હોય છે.

મેનિનજાઈદિસ—મગજના પડદાના વરમ માટે આ પ્રમાણે ઔષધની લલામણુ કમય છે:—

મુખ્ય ઔષધ આરલની બૂમિકામાં નં.૪ અને ૫ છે. પછીથી નં.૬ આપવાનો હોય છે. તે સાથે હાઇડ્રોક્યુલોઈડ થાય ત્યારે ઝીંકફોસ્ફેટ. ૬૪ અપાય છે. એ વ્યાધિ ટ્યુબરક્યુલર હોય છે તો કેલશિયમલેડ. અપાય છે અને એમાં દરદીને આંચકી આવે છે, સખત વેદના થાય છે, એ છુમ પાડે છે તે વગેરે માટે કુપ્રમ અપાય છે. તથા તેમાં સખત શિરોવેદના થાય છે તે માટે કાલિલેડ. અપાય છે.

હામિઓપથીસરચામાં આ વ્યાધિમાં મસ્તિષ્કની લાગણી તીવ્ર થતી જણાતાં બેલાડોના ૩૪ દરેક કલાકે અપાય છે. અને પક્ષવાતના ચિન્હ જણાતાં ઝિન્ક. સાયનેટમ ૪૪ બે બે કલાકે અપાય છે, અને એ દવા કેટલાક અઠવાડીયા સુધી આપ્યા કરવાની હોય છે તથા એની ખાસ લલામણુ કરાય છે. જો ટ્યુબરક્યુલર મેનિં હોય તો જ આ દવા નથી અપાતી, અને આસફેન્ડ્રનું ઇંધન જણાય તો એપીઅમ ૩૪ અપાય છે.

(ક) પગે પરસેવો થયા કરવો, રાત્રિએ પરસેવો થવો.

આ એક ચિન્હ છે અને તે સામાન્ય રૂપમાં હોય લાંસુધી એને માટે કાંઈ પણ કર્તવ્ય ગ્રહેતુ નથી, પણ કેટલાક માણસોને હાથે અને પગે-પગને તળીએ-એટલો બધો પરસેવો, નારવાર થયા કરે છે. કે કોઈ પણ પરાયને તે સ્પર્શ કરી શકતા નથી. જેને તે હાથમાં લે છે તેના પર ડાઘા પડે છે. આવી સ્થિતિ હોય તો તેને માટે ચિકિત્સા કરવાની રહે છે. તેમજ શિયાળામાં રાત્રિએ પરસેવો થાય અને તે સાથે નળજાઈ લાગે તથા બીજો ખાસ વ્યાધિ અથવા તેનું કારણ નહિ દેખાય તો તેની ચિકિત્સા નીચે પ્રમાણે થાય છે. આ બંને ચિન્હોની ચિકિત્સા એક જ છે. નં.૧૨. એ પ્રધાન ઔષધ છે. એ થોડા દિવસ આપી જતું અને એથી જો નહિ આરામ થાય તો જ નં.૬ અજમાવી જોવો. (નળજાઈ માટે નં.૧ છે.)

(ર) અશીષુનું વ્યસન.

નં.૧૦:—આ ઔષધના સૂક્ષ્મ ડોઝ ત્વચાની અદર પીચકારીથી આપવામાં આવતાં અશીષુ ખાવાની ઈચ્છા જોઈ થઈ જાય છે. નં.૧૦-નું પ્રમાણ ધીમે ધીમે વધારતાં જતું પડે છે. બે એક માસમાં એ વ્યસન મટી જાય છે. આજ પ્રમાણે નં.૬ પણ એ વ્યસન છોડવામાં મોટું ઉપયોગી ઔષધ છે. નં.૬ ૩૪નું વાપરવું. નં.૧૦ એનું સ્પેસીફિક ગણાય છે.

પ્રકરણ ૨૬.

ત્વચાના વ્યાધિઓ.

કેટલાક ત્વચાના વ્યાધિઓ જેવા કે શીતળા, ઝોરી, રતલા વગેરે, પૂર્વે વર્ણન કરાયા છે તેથી અત્ર તે સિવાયના બીજાનું વર્ણન કરવાનું રહે છે. એનાં વિવિધ નામો અલોપથી સસ્થા આપે છે અર્થાત્ ઘણાં વિભાગો પાડે છે. એ બધાં વિભાગ અત્ર ચિકિત્સા માટે અણુવાની જરૂર નથી. અત્ર નીચેના નિયમ પ્રમાણે ચિકિત્સા કરાય છે.

(અ) સામાન્ય ચિકિત્સા.

જીઓ પરિગિષ્ટ ૧-ત્વચાચૂર્ણ.

નં. ૪:—ત્વચાના બધા વ્યાધિઓમાં આરભમાં આ અપાય છે. જ્યારે ત્વચાપર લાલાશ દેખાય છે, દાહ થાય છે ત્યારે, વરમના આરભમાં.

નં. ૫:—વરમની બીજી ભૂમિકામાં. સરીંગના ગમે તે ભાગમાં ફાલી વગેરે થાય છે કે જેમાંથી ધોળો અને ઘટ રસ નીકળે છે ત્યારે તે દશામા આ ઔષધ છે. મસા, ખીસ, આંટણુ, દુધની પોપડી (જે નાના બાળકોને બાંધે છે અને જેમાં થુલા જેવી પોપડી ઉખડે છે તે) નં. ૫ ને સૂચવે છે.

નં. ૭:—વરમની તૃતીય ભૂમિકા કે જ્યારે અદરથી પીળો ચીકણો પદાર્થ નીકળે છે. જે ફાલ્લા, ફાલ્લી વગેરેમાંથી આવે. રસ નીકળતો હોય તેમાં નં. ૭ અપાય છે. ત્વચા ઉપર ચીકાસ લાગતી હોય તો તે, તથા પાતળી પીળી પોપડી ઉખડતી હોય તો તે નં. ૭ ને સૂચવે છે આમડી ઉખડી જવામાં અને તથા સારી આમડી આણુવામાં આ ક્ષાર ઉપયોગી છે જે ફાલી વગેરે એકદમ શમી જાય તે માટે નં. ૭ છે. નખ બગાળર વધે તહિ, આમડી ઉખડ્યા

નં.૧:—જેમાંથી ઘટ્ટ સ્વચ્છ રસ નીકળતો હોય તે નં.૧ ના પ્રદેશમાં છે. જેમાં એળ બહુ આવતી હોય તો તેમાં પશુ આ ૪૪ નું નં.૬ ની સાથે અપાય છે. સ્કોફ્યુલસ પ્રકૃતિવાળાને પશુ આ આપવાનો હોય છે. અતિશય સ્વેદ.

નં.૨:—પગને તળીએ ચળ આવતી હોય તો તેમાં. પીણુ પર નીકળતું હોય તો તે નં.૨ ને દર્શાવે છે.

નં.૧૨ —પર અથવા લોહીમિશ્રિત પર, ભાગેલા નખ, પગનો પગમેલો, નાનાં બાળકોને માથે થતો પગમેલો એ આદિ નં.૧૨ ને સૂચવે છે.

નં.૧૧.—પીળો પાણી જેવો રસ જ્યારે નીકળે સારે.

નં.૩ —ચીંગા, ફાટ પડી જતી, ચામડી ફાટી જતી, કઠણુ ધારવાળા ફાડલા એ સર્વ નં.૩ ને સૂચવે છે.

બહારથી ગરમીનું ભાન થાય અને અદરથી ઠંડીનું ભાન થાય તે માટે દ્વેરમ આરસેનિક તથા આરસેનિક છે

ઉપદેશજેને થયો હોય, સ્કોફ્યુલા જેને હોય તેને માટે તેના ખાસ ઉપાયો કરતા રહેવું. તેમને થયેલા ત્વચાના વ્યાધિઓ મટવા ઘણા કઠિન છે. બીજા પશુ ત્વચાના વ્યાધિઓ એક જ દિવસમાં સાફ મટી જતા નથી પણ વધારે સમય દવા લેવી પડે છે.

(જા) વિશેષ ચિકિત્સા.

તાલ પડવી નં.૧૨, ૧૩, ૧, ૭, ૯. વાગવાને લીધે હોય તો નં. ૫, ૯, ૭.

શિળવા, શિલસ્થ. નં.૬. ચળ, હુખસ, નં.૬ તથા નં.૮.

દરઝ, ધાધર, દાદર.—નં.૧૧ (૪૦૦૪), નં.૫, નં.૧૦.

મસા. નં.૫ ૧૧. આંટણુ નં.૫. ફેફસા ટાઢથી થતા નં.૪.૬.

ખરજણું સુકું હાથપર નં.૩, સામાન્ય નં.૭. પછીથી આરસેનિક અને સલ્ફર, છૂર્ણ માટે આરસેનિક બેડ, ચળ તથા બળતરા સાથેના સુકા ખરજવામાં આગ્નેનિક, ઓપદમિક હોય તો આરસેનિક બેડ, દાઢીપર હોય તો આરસેનિક-બેડ; લીલું ખરજણું નં.૫, ૧૨, ૨. ચળ માટે નં.૮ ખીલ—નં.૫. સ્ત્રીપદ (Elephantiasis) નં.૫. કાલિબેડ. ખસ—નં.૧૨. (આમાં જન્તુને માગનાર કાંઈ ઔષધ બહાર ચોપડવાની જરૂર છે) ખસના પૂર્વરૂપ માટે નં.૯. આ આદિ વ્યાધિમાં આ પ્રમાણે ચિકિત્સા થાય છે પણ તે ઉપરના સામાન્ય નિયમથી બાહી શકાય તેમ છે સ્કર્વી માટે નં.૬ છે.

ગાઠ, ગુમકું અને પાકું. (Abscess, Boil & Carbuncle).

આ ત્રણેમાં ભેદ છે છતાં એની ચિકિત્સા એક જ છે ક્રમિકે આ શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે તે એકજ જાતના ક્ષાગ્ની ન્યૂનતાથી થાય છે. એમાં જે ઔષધ આપવામાં આવે છે તે વરમતા નિયમથી જ આપવામાં આવે છે અને તે નીચે પ્રમાણે —

નં. ૪—પ્રથમ ભૂમિકામાં, વગમ માટે જો આગભાગ નં ૪ અને નં. ૫ નાગધરતી અદર બહાર અપાય છે તો ખીજ ઔષધની વણીવાગ જરૂર રહેતી નથી

નં ૫—વરમની દ્વિતીય ભૂમિકા, તેમાં થતા ચોજ માટે પડ થતા પૂર્વે આ આપવામાં આવે છે

નં ૧૨:—નં. ૫ પછી, પાકપર ચઢે છે ત્યારે વહેલુ પાકી જાય છે માટે આ અપાય છે એ ખાવામાં આપવું તેમજ પોતીસ મૂકવામાં આવે તેમાં પણ એ નાખી પોતીસ મૂકવા, તેમજ પાણીમાં બહાર ચોપડવું આ ઔષધથી વણીખરી નાર તો ગડ પાકીને ટુટી જાય છે અને શસ્ત્રથી ફોડવાની જરૂર રહેતી નથી પણ વખતે તેમ નહિ થાય તો શસ્ત્રથી ફોડના જરૂર રહે છે જ્યાં સુધી પણ નીકળી રહ્યું નહિ હોય ત્યાંસુધી આ નં. ૧૨ આપ્યા કરવું પાકવાની વેદના (ગટકા) માટે નં. ૪ અપાય છે નર્મયુ પાકયુ હોય ત્યારે નં. ૧૨ આપવાથી નવેા નામ પણ આવે છે

નં. ૨ —પાકયા પછી જો રજાતા વિવળ થતો હોય તો નં. ૨ આપવાથી રજ તરત આવી જાય છે, પણ નં. ૨ ની પૂર્વે નં. ૧૨ થી રજ આણવા અજમાવેશ કરી જેથી નં. ૧૨ ની જરૂર હોય અર્થાત્ જ્યાંસુધી પાકીને બધું પણ નીકળી ગયું નહિ હોય ત્યાંસુધી નં ૨ નહિ વાપરવું અનાળ પાકે ત્યારે આ ખાસ ઔષધ છે

અહિં સ્મગ્લુમા રાખવું કે નં. ૨ અને નં ૧૨—ઉંચી પાવરના—આપવાથી પણ થતું અટકે છે અને નં ૧૨ નીચી પાવરનો આપવાથી વહેલુ પાકી જાય છે

નં. ૧ —ગડમાં અશક્તિ થઈ જાય છે તે માટે વચ્ચે વચ્ચે આપવું.

આ ચાગ ઓઝ સાધારણ રીતે સર્પમાં પૂર્ણ છે છતાં નીચેના પણ અધિકમાં પ્રસંગપરત્વે વપગાય છે —

નં. ૩ —હાડકાના ભાગમાં પાકવાનું થયું હોય તો અથવા પાકતાજ ખમમાં આસપાસ ઘણી કઠણ દેખાતી ધાગ બધાનેની હોય તો

નં. ૧૧ —ભગદર (દીર્ઘ સમયન), જેમાંથી પીળા પાણી જેવું પણ નીકળતું હોય અથવા તેની આસપાસ કાળીબૂરી ધાર બધાય તો

નં. ૬ —અનિશ્ચય દુર્ગંધ છુટે છે તો તે માટે નં ૧૩ તથા ફોસ૦ પણ અપાય છે આ ચિકિત્સા ગડ, સુમડા, પાકું, ગસવાદિની ગિરાની ગ્રથિઓ વગેરે માટે

એકસરળી રીતે કારાય છે અહિં જલાવેલા ઔષધો અદરબહાર બને રીતે વાપરના પાઠા માટે નં ૩ અને પછીથી નં ૬ની ડો સુસ્તર ભવામણ કરે છે કંઠમાળ માટે નં ૧, ૩ એ ખાસ ઉપાય છે તે ઉપગત ખીજ ચિન્હો થાય તો નં. ૯ અને નં ૧૧ તે તે પ્રમાણે વપગાય છે ફેફસામાં ગડ થાય છે તો સા આરસે નીક જોડ ૩૨ તથા ફેલફેરીઆ જોડ ૨૨ અપાય છે.

પ્રકરણ ૩૦.

જળમ, લયકઆદિ વ્યાધિઓ દાઝવું, દંશ

કાઈ પદાર્થ વાગનાથી, પડી જવાથી વગેરે લોહી નીકળે અથવા તે ભાગ દખાઈ અથ અથવા પગ મોચકાઈ જાય, તેમાં લયક આવે, તો તરત જ નં. ૪ તેના ઉપર લગાડી દેવો અને ઘણું કરીને એ ખસ છે. પણ તેટલાથી નહિ ચાલે અને પછી સોળે રહે તો નં. ૫ આપવો. આથી પણ આગળ ચાલે અને પાકે તો નં. ૧૨ અને છેવટે નં. ૨ આપવો. દુર્ગંધ મારતી સ્થિતિ થાય તો નં. ૬ અસ્થિ ભાંગે તો તેમાં ખીજ બાહ્ય સાધનો યોજવાં, ઉપરાંત કુમળા ભાગ માટે નં. ૪ અને સખત ભાગ માટે નં. ૩ આપવો. આંટણુ માટે નં. ૫ છે. ખોપરીને ઈજા થાય તથા તેના પરિણામ માટે નં. ૧૧ અપાય છે.

દાઝવા માટે નં. ૫ ખાસ ઔષધ છે. એને તરત જ વેસેલાઈન અથવા તેલમાં લગાડી દેવું. જો તરત લગાડી દેવામાં આવે છે તો દાઝી ગયેલા ભાગ પાકવા પામતો નથી.

દંશ: માખી કરડી જાય. કીડી કરડી જાય અથવા ખીજ એવાં સૂક્ષ્મ જન્તુઓ કરડી જાય તે માટે નં. ૯ ફક્ષ જહાર લગાડવું. વીંછી કરડયો હોય તો તે પણ નં. ૯ થી ઉતરી જાય છે. નં. ૯ નું પાણી કરી તેનાં પોતાં ડાંખના ભાગમાં મૂકવાં, તથા નં. ૯ ત્યાં ઘસવો અને વેદના આછી થાય ત્યાંમુધી વારવાર નં. ૯ આપવો. સર્પદંશને કસ આ શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે ચિકિત્સિત થયેલા કાઈ સ્થળે વર્ષો જોવામાં નથી જતાં તેમાં પણ જો કાઈ ઔષધ લાભ કરે તેવું હોય તો તે નં. ૯ અને નં. ૬ સંબંધે છે. ઉપેક્ષા કરેલા જીવું દંશ માટે આરસેનિક જોડ છે.

પ્રકરણ ૩૧.

ખાલકોના વ્યાધિઓ.

આ વ્યાધિની ચિકિત્સા તે તે વ્યાધિના પ્રતિપાદનમાં બતાવેલી છે. છતાં અત્ર ખાસ જણાવવું જોઈએ કે નાનાં ખાલકો-ધાણણાં ખાલકોને વ્યાધિ ઘવાનાં મુખ્ય બે કારણ છે: (૧) દુધ અને (૨) દાંત આવવા. તેથી દાંત આવતાં હોય તો તેને લીધે થતાં સર્વ વ્યાધિમાં નં. ૧ આપવાની જરૂર રહે છે અને એ સિવાય બીજો સમયે થતાં વ્યાધિ માટે નં. ૧૦ પ્રથમ આપી જોવો, અને તેથી ન મટે તો જ બીજા ઉપાયો યોજવા. ઘણા ખગ વ્યાધિઓ નં. ૧૦ થી જ મટી જાય છે. જ્યાર વગેરે માટે યુક્ત ચિકિત્સા કરવાની હોય છે એ કહેવાની જરૂર નથી.

ખાલકોના સુકતાનના વ્યાધિમાં નીચેનાં ઔષધો તે તે ચિન્હમાં અપાય છે.

નં.૧:—ખાલકોના સ્કોફયુલસ વ્યાધિઓ કે જે અસ્થિને અસર કરે છે તેમાં (નં. ૩ પછી), હાંત થોડા આવચા, અપમાને લીધે થતી નળગાઈ, પાતળો ઝાડો, પેટ બેસી ગયેલું અને શિથિલ દેખાતું. ખાલકનો ચહેરો વૃદ્ધજેવો થવો.

નં.૬:—બધાતા દસ્ત થવા. હાડકાં ગથાવાં.

નં.૮:—ગળુ અને ગરદન મુકાઈ જવાં; ચીડીઓ સ્વભાવ; ખોલતા નહિ શીખતું; બંધકોરા. શરદી

નં.૧૦:—સામાન્ય ઉપાચ છે. શીશીપર ઉછરતાં બાળકોમાં પેટ ફૂલી જીરુ ચક્ર વધતું, ખાધા પછી ચુક નાંખવી. અપચતના દસ્ત.

નં.૧૧:—પેટ ચક્રતું અને ચાપુનો ગડબડાટ થવો, દસ્ત પાતળો, પીળા અને અને ધોધવાળા થવા અને સવારમાં ખાસ કરીને

નં.૧૨:—શરીર ગળાઈ જતું અને માથું મોટું દેખાતું. સહેજ સહેજમાં પરમેવો થવો, બાળક ધાવે નહિ, અને ધાવે તો ઉલટી કરે. ઝગુના સધિમાં નખાઈ વાય.

પ્રકરણ ૩૨.

સ્રીઓના ખાસ વ્યાધિઓ.

સ્રીઓના વ્યાધિઓ ફેટલાક—સ્તનસંબંધી, યોનિસંબંધી, ઝડુસંબંધી (આર્નવ-અટકાવ સંબંધી) ફેટલાક જલોગ્ય સંબંધી અને ફેટલાક સગલો દશાના એમ વિવિધ બેદવાળા થાય છે. તેનું સંસ્પર્શ સ્વરૂપ તથા ચિકિત્સા આ પ્રમાણે છે—

(અ) યોનિસંબંધી વ્યાધિઓ.

યોનિકકુ:—યોનિના બહારના ભાગમાં ચળ આવે છે તે તથા યોનિની અંદરના ભાગમાં ગ્રીણી ફેલી થાય છે અને તેમાં ચળ આવે છે તે યોનિકકુ છે. ફેટલીક સ્ત્રીને સગલોદશામાં આ યોનિકકુ થાય છે અને તે ચણીવાર પ્રસવ થતાં સુધી પહોંચે છે, અન્યને ઇતર સમયે પણ આ થાય છે જો યોનિના બહારના ભાગમાં જ માત્ર ચળ આવતી હોય તો નં.૮ અને નં.૬ વપરાય છે અને અંદરના ભાગમાં હોય તો બંને ઔષધો વપરાય છે, તે ઉપરાંત સગલોદશામાં નં.૮ ખાસ ઉપાય છે. જો સિવાય અંદર થયેલી ફેટલીનું સ્વરૂપ જોઈ નં.૫ પગેરે ત્રયાના વ્યાધિની માફક ચિકિત્સામાં વપરાય છે. તમ્મ નં.૯ આપવામાં આવે છે તો ગમે તે સમયે થયેલી યોનિકકુ (અંદરના ભાગની) મટે છે અને બીજા ઔષધની ભાગ્યે જ જરૂર રહે છે. નં.૯ કામ નહિ કરે ત્યારે જ બીજા ઔષધનું ચિત્ત કરવાનું મટે છે. સગલોદશાનું પ્રધાન ઔષધ નં.૯ છે. સ્રીઓના

ઘણા ખગ વ્યાધિમાં નં.૯ છે. તેથી આમા એનો પ્રયોગ પ્રથમ કરવામાં આવે છે. જે અદર ચાંદાજેવું પડે છે તો નં.૧૨ અને નં.૨ વપરાય છે. ઉપદંશના ચાંદા માટે ઉપદંશની ચિકિત્સા જોવી.

યોનિમુખવરમ (Vulvitis) આ વરમ હોવાથી વરમ સામાન્યની ચિકિત્સા એમા થાય છે અર્થાત્ નં.૪, ૭, ૧૨, ૨, અનુક્રમે ને તે જૃમિકા પ્રમાણે આપવામાં આવે છે.

યોનિહર્ષ, સ્પર્શાસહયોનિ [Vaginitis]—દુખાવા માટે નં.૮ અપાય છે અને તે સાથે નં.૯ એ ઉપગંત બીજા ચિન્હો ઉપરથી તથા એમ થવાનાં કાગણોનો વિચાર કરી ચિકિત્સા કરાય છે.

પ્રદર (Leucorrhoea):—ઘણીખરી સ્ત્રીઓને આ વ્યાધિ નળગાદને ક્ષીધે થાય છે. એમા યોનિમાથી ઘોળા રગનો રસ નીકળે છે. જેને સાધાગણુ લોકો ધાત જાય છે એમ કહે છે. આ સ્વેતપ્રદર કહેવાય છે. ફેટલેક પ્રસંગે લાલ રંગથી મિશ્રિત એ રસ હોય છે અને તેને ગૂંતપ્રદર કહે છે. આ નીકળતો પદાર્થ ફેટલીક વાર દાહક નથી હોતો પણ ફેટલીક વાગ દાહ કરનાર થાય છે તેથી જે જે ભાગમાં અડકે છે ત્યાં દાહનું ભાન તે સ્ત્રીને કરાવે છે. આ વ્યાધિની ચિકિત્સામાં પ્રદરચૂર્ણ (જુઓ પરિશિષ્ટ ૧) આપવું અથવા પ્રકગણુ રમા ચિકિત્સા જણાવ્યા પ્રમાણે કરવી. ઘણા ખરામાં નં.૫ ખાસ ઉપાયગ્રંથ હોય છે. છતાં પદાર્થના રંગ ઉપરથી નં.૭, ૯, ૧૦, ૬ અને ૧૨ આપવામાં આવે છે. નં.૧ અશક્તિને માટે કાયમ આપ્યા કરવો એ સારી વાત છે દિવસમાં એક બે વાર આપવો. આ સાથે નં.૬ આપવાનો હોય છે તો નં.૬ ને ગરિના ભાગમા અને નં.૧ ને દિવસમાં આપવો. આ સર્વ નીચે પ્રમાણેના ચિન્હો પ્રમાણે અપાય છે:—

નં.૫: જ્યારે વહેતો પદાર્થ ઘટ્ટ, દુધજેવો ધોળો અને ગળતગ નહિ કરનાર હોય ત્યારે. સ્વેનરક્ત વર્ણુ હોય ત્યારે પણ એ ૪.

નં.૭: વહેતો પદાર્થ જ્યારે ચીકણો પીળો હોય છે ત્યારે, તથા વખતે શીલાશ પડતો હોય તો પણ આ અપાય છે.

નં.૯:—પાણી જેવો, પાતળો, દાહ કરનાર, ગરમે તેવો હોય તથા તે સાથે સવારે માથું દુ.એ અથવા તે ભાગમાં ખરજ આવે ત્યારે. નરદી ઉદાસ થઈ રહેતો હોય ત્યારે પણ આ ક્ષાગ આપવો.

નં.૧૨:—ઘણા પ્રમાણમા વહેતો હોય તો ત્યારે તથા ઋતુને બદલે આ પદાર્થ જ વહેતો હોય ત્યારે. તેમ જ સ્કેફ્યુલાવાળી પ્રકૃતિવાળી સ્ત્રીઓને (નં.૧ની સાથે).

નં.૧૦:—મધજેવો, દીમજેવો, હેમખીત દેખાતો અથવા એસિડીય પદાર્થ વહેતો હોય તો

નં.૧૧:—ઘણ કરતો પદાર્થ હોય તો અને મત્તનનુની નજબાઈ દેખાતી હોય તો જુઓ પ્ર. ૨.

આ સર્વ ઔષધમાંથી જે લેવાનું હોય તે ખાવામાં આવે છે અને તે સાથે પાણીમાં નાખી એનાથી તે લાગને સાફ કરવામાં પણ આવે છે, તેમજ ગ્લિસરાઈન જેવા પદાર્થમાં ભેળવી તેનું પોતું પણ અદૃશ્ય મૂકી રાખવામાં આવે છે અને તરફથી ઉપચાર કરવા જરૂરી છે

યોનિબ્રંશ (Prolapsus of the Vagina) આમાં નં.૩ અને નં.૧ ખાસ ઉપાયો છે અતઃ ગહિર અને પ્રકારે તે અપાય છે આમણુ બહાર નીકળે છે તે જ પ્રમાણે આ યોનિનો લાગ પણ બહાર આવે છે અનેની ચિકિત્સા એક જ છે

(આ) ઋતુ, અટકાવ, ગ્નેદર્શન, આર્તવસર્પથી અવ્યવસ્થા.

સ્ત્રીઓને સમય થયે ઋતુ દેખાવો એ સ્વાભાવિક ક્રિયા છે જ્યારે એની અવ્યવસ્થા થાય ત્યારે જ એ વ્યાધિ કહેવાય છે સાધારણ રીતે એક માસ માસને અતરે-૨૮ દિવસને અતરે સ્ત્રી રજસ્વલા થાય થાય પણ એ નિયમ બધામાં લાગુ પડતો નથી કેટલીક સ્ત્રીઓને સ્વભાવથી જ થોડા ઘણા દિવસ વધતા ઓછા થાય છે અને કેટલીક સ્ત્રીઓ દરમાસે રજસ્વલા નહિ થતા માત્ર સગમાં થવાની હોય તે સધિમાં જ એટલે પ્રસવ થયા પછી જે એક વર્ષ

નં. ૬:—નજના બાંધાની સ્ત્રીમાં અનિયમિત રજોદર્શન થાય, રજસ પ્રમાણમાં થતું નીકળે અથવા નામમાત્ર જ નીકળે અને રજોદર્શન લાંબે સમયે થાય, રજસ અનિશય લાલ અર્થાત્ કાળાજ પડતું લાલ, પાતળું અને ઠરી નહિ જાય તેવું હોય તો તે નં. ૬ ને સૂચવે છે.

નં. ૬:—પાતળ પાણીજેતુ રજસ નીકળે (નં. ૬ની સાથે) અને સાથે સુસની ઘણી લાગતી હોય તે ૧૨૫ થી ૩૦૨ સુધીનું આ વાપરવું. પ્રતિમાસે બોણું બોણું દેખાતુ જતુ હોય તો આજ અપાય છે.

નં. ૮:—ચુક, આકડીજેતી વેદના ઋતુસમયના સર્ધિમાં થાય તો.

નં. ૩:—અનિશય રજસ વહે ને તે સાથે વેદના થાય. એ અવયવને સંક્રાંત્યવા માટે આ ઔષધ છે. (નં. ૪ પછી).

નં. ૧૧:—વચ્ચે વચ્ચે આ વ્યાધિમાત્રમા અપાય છે નાની ઉંમરની સ્ત્રીમાં વહેલો અટકાવ આવે અને મોટી ઉંમરની સ્ત્રીમાં ચટીને આવે તો. ધાવણું છોકરે છતાં અટકાવ આવવો.

નં. ૧૦:—ખટાશનું અનુમાન થાય તો એટલે રજસ જે ભાગમાં અટકે ત્યાં દાંડ કરે, તે ભાગને આળો કરે તો ત્યાં. (નં. ૬ પછી).

નં. ૧૧:—રજસ દાહક હોય. નસકોરી કુટતી હોય, તાળનું બળતું હોય પેટમાં ચુક જણાય તો એ સર્ધ નં. ૧૧ ને સૂચવે છે. યોનિનો ભાગ મુઝવો. ચાલતાં રજસ વધારે નીકલવું.

નં. ૧૨:—રજસ દુર્ગંધ માગતુ હોય અને રજોદર્શન થતાં ગરીર બન્ધજેવું ટાડું થઈ જતુ હોય તો, અથવા રડી રડીને દેખાયા કરે તો. આ શિવાય નં. ૨ તથા નં. ૭ નો પણ પ્રસંગે ખપ પડે છે.

ધિકકટ્રો હોમીઓપથીમાં antiangiotico-no 1 નામનું ઔષધ છે અને પ્રથમ કાર્ડિયુશનમાં આપવામાં આવે છે તો તેથી અટકાવ આવે છે અને દ્વિતીય તૃતીય કાર્ડિયુશનમાં આપવામાં આવે છે, તો તેથી અટકાવ મોડો આવે છે અથવા માસિક સુધી બધ પછુ થઈ ગડે છે. તેથી અટકાવ વહેલો લાવવા અથવા મોડો લાવવામાં એ વપરાય છે.

વિશેષચિકિત્સા.

નષ્ટાર્તવ:—નષ્ટાર્તવ એટલે રજોદર્શનનો સમયપૂર્વે લોપ થવો, અથવા રજોદર્શન નહિ થવું. આ પ્રાયશ્ચિક ચિન્હ છે પણ તે સાથે બીજાં ઘણાં લયંકર ચિન્હો થાય છે, જેમકે ફેરસાં, માથું અથવા ઉદરપ્રતિ લોહીનો જમાવ થાય છે, વિવિધ વરમો થાય છે, તાણુ થાય છે, વગેરે. બધા જ વ્યાધિઓ આ વ્યાધિ થતાં થઈ શકે તેમ છે. આમાં બે આહારની બૃહથી આને સમાન રિયતિ થઈ હોય તો નં. ૧ અપાય છે. ધીમે ધીમે રજોદર્શનનો લોપ થવો,

ચરે શીઘ્રે પડેલા ઇત્યાદિ નં. ૧ ને સૂચવે છે. માનસિક આવેશથી તથા ભયાદિને લીધે રોગેશન નષ્ટ થયું હોય તો ત્યાં નં. ૬ કામ કરે છે. શરદીથી થયેલા માટે નં. ૫ અને ઘોળી પુણી જેવી સ્ત્રીમાં થયેલા માટે નં. ૯ અથવા નં. ૧ છે. તેમજ જીવાન સ્ત્રીને રોગેશન વય થતાં નહિ દેખાય અથવા દેખાય તો બહુ જ ઓછું અને તે પછી લાગે અતરે દેખાય તો તેમા પછી નં. ૯ છે. પેદુમાં ભાર લાગે અને રોગેશનનો નિર્ણય થાય તો તે માટે નં. ૭ છે. આથી થતા બીજા ચિન્હો માટે તેને બેધ તે તે ઔષધ અપાય છે સાધારણ રીતે નં. ૮ અને નં. ૪ નો ખપ પડે છે.

સપીડાર્તથ (Dysmenorrhoea).—ગર્ભસ્થાન આગળ અને પેદુના ભાગમાં તીક્ષ્ણ વેદના રોગેશન થતા પૂર્વે થાય છે અને ક્રાંત ક્રાંત વાર રોગેશન થતા પછી પછી ચાલુ રહે છે તેનું નામ સપીડાર્તથ છે. આમા સાધારણ રીતે ચુક જેવું થાય છે પછી તે સાથે ક્રાંતને ઉગ્રતા આવે છે, માથું દુખે છે વગેરે થાય છે, પ્રત્યેક રોગેશન સમયે આવું થાય છે અને તે વધતું જાય છે. આમ થવાનાં મુખ્ય કારણો આ પ્રમાણે છે: ગર્ભસ્થાનમા ક્રાંત વસ્તુ નડતી આવે છે તો આમ થાય છે, રક્તવહનના માર્ગના સ્નાયુઓ સંકોચાઇ જાય છે તો પીડા થાય છે અથવા તો ગર્ભના ભાગમા લોહીનો વધારો જમાવ થાય છે તો પછી પીડા થાય છે. આ સિવાય અન્ય હેતુઓ પછી હોય છે તેની તપાસ કરાવી ચોકસી કરવી પડે છે. ઘણાંખરામા તો છેલ્લા જ કારણો જ હોય છે અને તેથી એની ચિકિત્સામાં નં. ૮ અને નં. ૪ મુખ્ય છે. નં. ૮ સ્નાયુનો વિકાસ કરનાર ઔષધ છે, અને નં. ૪ લોહીનો ઘેસો જમાવ હોય તો તેને ત્રોડે છે. મજ્જાતન્ત્રની નળનાધવાળી સ્ત્રીઓને નં. ૬ પ્રસંગે ઔષધરૂપ થઈ પડે છે. ગર્ભસ્થાન કાઢ્યું થઈ જવાથી થતો દુખાવો નં. ૭ ને સૂચવે છે. આ ઉપરાંત લોહીના વર્ણ પ્રમાણે નં. ૫ વગેરે પછી પ્રસંગે અપાય છે. છતાં સાધારણ ચિકિત્સા આ છે કે નં. ૪ રોગેશન પૂર્વે આપવું શરૂ કરવું, દુખાવો દેખાય ત્યારે નં. ૪ અને નં. ૮ વાગફતી આપવા. બે એકથી મટે તો બીજા ઔષધને પછી છોડી દેવું. પુનઃ બીજે માસે આવું તહિં થાય તે માટે બે રોગેશનની વચ્ચે વચ્ચેના સમયમાં તે સુલુરૂપ જથ્થાપલ્લ ઔષધ લીધા કરવું.

આ સિવાય નં. ૧, નં. ૬, નં. ૧૧ અને નં. ૧૨ પછી પ્રસંગે આ પ્રમાણે વાપરવામાં આવે છે.

નં. ૧: રોગેશન સમયે પ્રસવના જેવી વેદના થી અને તે સાથે પાડનો દુખાવો, ચક્રી, સ્ત્રોતોગ્રા અને ધન ધન થતી ગિરોવેદના એ આ નખરને સૂચવે છે.

નં. ૯: રજસ્ ઓછું નીકળતું તથા વર્ષે કાળું હોતું અને રજોદર્શન થતા પૂર્વે કપાળના ભાગમાં વેદના થવી; ઓઢપર બરો મૂતરી ગમે હોય તેવું જણાતું અને ઈનાળામાં ખરજ આવવી; યોનિ પ્રદેશમાં દાહ થવો અને ગર્ભસ્થાનમાં બળતરા સાથે વાઢકાપ જેવી વેદના થવી, અતિ ઉદાસી, અતિશય રજસૂનો પ્રવાહ માસ પૂરો થતા પૂર્વે થવો તથા ફાડી નાંખે તેવો માથાનો દુઃખાવો અને ધૂતરી ધૂટવી.

નં. ૧૧: રજોદર્શન સાથે પેદમાં ચુક નાખવી. સવારમાં પેદમાં દુઃખતું. નસકેરી બહુ ભેરમાં પુટવી.

નં. ૧૨: રજોદર્શન થતાં આજી શરીર બરૂ જેવું ટાકું થઈ જવું.

અતિઆર્તય (Menorrhagia), લોહીવા:—આમાં નીકળતું રજસ્ અતિ પ્રમાણમાં હોય છે. એની ચિકિત્સા ઉપર આપેલી સામાન્ય ચિકિત્સામાં દર્શાવાઈ છે તે પ્રમાણે ભેઈને કરવાની છે. સાધારણ રીતે નં. ૪, ૬, ૫, ૩નાં ઔષધ આપવામાં આવે છે, અને તે નીકળતા રજસૂના વર્ષ વગેરેથી નિશ્ચય કરી આપવાં.

કન્યાની માતાને રજોદર્શન થાય તો તેમાં લગ્નમાં વિઘ્ન આવે છે, તેમજ કન્યાની વય મોટી થયે લગ્નમાં વખતે અડચણ આવવાનો ભય રહે છે. આ હેતુને લીધે ગમે તેવી દવા એ પ્રસંગે નિર્વિઘ્ન કરવા લેવામાં આવે છે અને તેથી પછી મોટી હાનિ થાય છે. કુદરતના કામમાં વિઘ્ન કરવું એ યોગ્ય નથી છતાં આવા પ્રસંગ માટે ઇલેક્ટ્રોહોમીયોપથીનું gatti-gangtotoico 1 (ગોન્ડ ઓટિકા ૧ અથવા એ ૧) એ ઔષધ સૌથી વધારે સાઈ છે. એની ગોળીઓ આવે છે. તે ગોળી ખાવામાં આવે છે તો તેથી રજોદર્શન નિયમ કરતાં વહેંચુ થાય છે અને એની એક ગોળી લઈ તેવું બીજું કે ત્રીજું ડાઈસ્યુશન કરી તેમાંથી એક બે દિવસ દહાડામાં બે ગ્રામ વાર આયમની જેટલું પીવામાં આવે છે તો તેથી રજોદર્શન નિયમ કરતાં મોડુ થાય છે અને ઘણી વાર તો એક માસ ખાલી જ જાય છે. એક રજોદર્શન થયા પછી પદર સોળ દિવસમાં આ લેવામાં આવે તો લગ્નાદિ પ્રસંગે અડચણ નહિ આવે તેવી વ્યવસ્થા થઈ શકે છે અને તેથી પછીથી વેદના થાય છે તો તે જરાતરા જ થાય છે અને ફાઈ મોટી હાનિ થતી નથી.

(૬) ગર્ભાશય અને ઝીઝંડ સંબંધી વ્યાધિઓ.

ગર્ભાશય સંબંધના વ્યાપારની અવ્યવસ્થામાં નં. ૯ પ્રથમ આપતું સાઈ છે. ગર્ભાશયની અવ્યવસ્થાની ચિકિત્સા નીચે પ્રમાણે થાય છે:—

ગર્ભાશયનો વરમ (Metritis) તથા ઝીઝંડરોધિ (Ovaritis) એ બંનેમાં વરમની ચિકિત્સા કરવામાં આવે છે. એનું નિદાન તથા ચિકિત્સા કુશળ ડાક્ટર પાસે કરાવવાં એ સાઈ છે.

ગર્ભોત્પત્તિ (Prolapsus of the uterus) તથા તેનું વળી જવું (Version, flexion):—આ પશુ મોટા વ્યાધિઓ છે. એની ચિકિત્સામાં મુખ્યપણે નં. ૩ અને નં. ૧ વપરાય છે. આ આપવા તથા તે સાથે બીજી ઘણી વ્યવસ્થા જે રાખવાની હોય છે તે માટે કુશળ અનુભવી પુરૂષની એમાં સલાહ લેવી.

(૩) સગર્ભાના તથા તિફાના વ્યાધિઓ.

શુઓ પરિગિષ્ટ ૧—સગર્ભાચૂર્ણ.

સગર્ભા સ્થિતિનું પ્રધાન ઔષધ નં. ૯ છે એટલે કે સગર્ભાદશામાં જે સામાન્ય અવ્યવસ્થા દેખાય તેમાં નં. ૯નો પ્રથમ પ્રયોગ કરી જોવો ઘટે છે. કોઈ સગર્ભા સ્ત્રીને પ્રથમ માસમાં તો કોઈને પાછલા માસમાં અભાવે પડે છે, અન્ન ખવાતુ નથી હલતી થાય છે વગેરે, તેમાં પ્રથમ નં. ૯ આપી જોવો અને તેથી આરામ નહિ થાય તો હલતીની સામાન્ય ચિકિત્સા પૂર્વે આપેલી છે તે તપાસી, ઘટે તે ઔષધ આપવું. મુખમાં યુક બહુ આઘ્યા કરે તો નં. ૯, કાલિજેડ; ઉદાસી લાગ્યા કરે તો નં. ૯, કાલિ. જોડ; રક્તાશય આગળ બળતરા થાય તો નં. ૧૦; યુક અને અતિસાર થાય તો નં. ૮, ૧૦, ૧૧. પીશાબ બંધ થઈ જાય તો ૮, ૧૧; અબાનમાં પીશાબ થઈ જાય તો નં. ૪, ૬ અપાય છે. સગર્ભાદશામાં યોનિકંકુ વગેરે દેખાય તો તેમાં પશુ પ્રથમ નં. ૯ આપી જોવો અને પછી બીજા ત્વચાના રોગની માફક જરૂર જણાય તો ચિકિત્સા કરવી. ગર્ભોત્પત્તિ બહાર નીકળે તો ફેરમ જોડ.

સગર્ભાદશાના આરંભથી અને તેમ નહિ તો છેવટના માસમાં બને તો નં. ૬ પ્રસંગવત્તા તે સ્ત્રીને આપવો. આમ કરવાથી પ્રસવ મુખપૂર્વક સહેલથી થાય છે. નળખાઈ માટે નં. ૧ આપવો. સ્તન સુકાઈ જાય તો તે માટે આયોડાઈડ છે.

આ સાથે જો પ્રજામાં સસણી, દમ આદિના વ્યાધિઓ દેખાયા હોય તો પછીની પ્રજામાં તેમ નહિ થાય તે માટે સ્ત્રીએ તેનાં ઔષધ પ્રથમથી જ લેવાં. જેમકે થયેલી બે પ્રજામાં દાંત દુર્બળ દેખાયા હોય અથવા દાંત આવતાં થતું કષ્ટ પડતું હોય તો નં. ૧ સ્ત્રીએ સગર્ભાદશામાં પ્રસંગવત્તા લીધા કરવે. આમ લેવાથી નવા જન્મના બાળકમાં તે ખોડ નહિ રહેશે. નં. ૬ લેવાથી જન્મનાર બાળકનું મગજ સારું થાય છે અને તેને મગજના વ્યાધિઓ ઓછા થાય છે, એટલું જ નહિ પણ મનની શક્તિઓનો વિકાસ થણે સારો થાય છે. બાલકો સુકાં અને દુર્બળ જન્મનાં હોય તો નં. ૯ અને નં. ૧ સગર્ભા લે છે તો પછીની પ્રજા છેક તેવી થતી નથી. બાળકોને જન્મ્યા પછી માંદા જોવાં અને ઔષધ કરવાં તે કરતા જન્મના પૂર્વે તેમનું શરીર બંધાતું હોય તે સમયે

ને બરાબર વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે તો બાલકનો આખો જન્મકાલ સુખી થાય છે. આ જ નિયમ માનસશાસ્ત્રમાં પણ ચાલે છે. જે પ્રકારનું બાલક-જેવું તંદુરસ્ત, ખુબસુરત, દઢ બાંધાવાળું, જેવું ગુણવાળું સ્ત્રી ધાર્યા કરતી હોય તેવા ગુણધર્મ વાળું તે બાલક થાય છે. તેથી જે પ્રકારે સતત ભાવના કરવામાં આવે છે, જેવા ગુણવાળાનું નિરંતર ચિંતન થતું રહે છે, તો જન્મનું બાળક, અવશ્ય તેવા ગુણધર્મ વાળું થઈ રહે છે. (આના અધિક વિવેચન માટે જુઓ શ્રીમહા કાલિ સંવત ૧૯૧૨-૧૩ના અંકો).

પ્રસવસમય થતાં સ્ત્રીને પ્રસવવેદના થાય છે, પીડ આવે છે, તેમાં નં. ૬ ખાસ ઔષધ છે. વેદનાની શરૂઆત થતાં નં. ૬ (૨૪) આપવામાં આવે છે તો થોડા સમયમાં સહેલથી પ્રસવ થાય છે. એ પીડ દુર્બળ હોય છે તો તે માટે નં. ૬ અને નં. ૩ છે, રહી રહીને પીડ આવતી હોય છે તો નં. ૮, પ્રસવ થયા પછી ગર્ભાશયનો સંકોચ થવા માંડે છે તેથી તેને મદદ કરનાર ઔષધ નં. ૩ છે. તેથી પ્રસવ થયા પછી નં. ૩ જરૂર જણાય તો અને નં. ૪ રોજ એક ડોઝ આપવા. નં. ૩ ને લીધે ગર્ભાશયનો સંકોચ ધિનાક્રમે થાય છે અને નં. ૪ આપવાથી સુતિકાજ્વર આવતો નથી અને આવે છે તો તે ઘણાં સાધારણ આવે છે અને સ્તન ગઢતાં નથી, તેમ જ પ્રસવ પછીની વેદના મટી જાય છે. ઝોર (placenta) બરાબર નીકળી નહિ ગઈ હોય તો નં. ૫ અથવા નં. ૬ આપવો. પ્રસવ થયા પછી પણ નં. ૬ જરૂર જણાયે થોડાં દિવસ રાત્રિના ભાગમાં આપવો. દશ દિવસ થઈ ગયા પછી નં. ૧ એક બે વાર આપતા રહેવાથી શક્તિ વધે છે અને પછીનો સુવાવડનો ભાગ રમત જેવો થઈ રહે છે. પ્રસવ સમયે તાણુ જેવું દેખાય છે અથવા ગર્ભાશયનું ઝિદ બરાબર વિકાસવાળું થતું નથી તો તે માટે નં. ૮ અપાય છે.

પ્રસવ થયા પછી પ્રસંગે સ્તન ચઢે છે અને તેથી જ્વર આવે છે. એ જ્વરમાં નં. ૪ અને તે સાથે નં. ૫ વારફરતી અપાય છે. નં. ૫ એનું ખાસ ઔષધ ગણાય છે. ડા. સુસ્લર પોતે નં. ૬ ને જ ખાસ ઔષધ માને છે અને તે યોગ્ય દેખાય છે. નં. ૫ સોજા માટે આપવું સાઈ છે પણ નં. ૬ દિવસમાં બે ત્રણ વાર આપવું જરૂરનું છે. એ જ્વરમાં તાણુ કે આંચકી થાય છે તો તે માટે વચ્ચે નં. ૮ અપાય છે.

સુતિકાને સુવાવડમાં જ રહેદર્શન થાય તો તે માટે નં. ૧ ઔષધ છે. ઝોર નીકળવાની જે વેદના તે ન્યૂન બળવાળી હોય છે તો ઝોર નીકળી શકતી નથી તે માટે નં. ૩ છે.

સ્ત્રીઓને થોડા દિવસ પછી સ્તનમાંથી દુધ નીકળે છે. તેને લેઈએ તેથી ઓછું નીકળે છે તો નં. ૧ અથવા નં. ૩ આપવાથી વધારે દુધ આવે છે.

નં.૧૧ થી દુધ ઓછુ થાય છે, દુધ પાતળુ પાણી જેવું અથવા ભુગશ પડતુ હોય તો નં.૯ આપવો, અથવા તેથી ન સારુ થાય તો નં.૧.

કેટલીક સ્ત્રીઓને અધુરે જાય છે તે માટે નં.૬ અને નં.૩ વાગે ફતી આપવાના છે અને નં.૧ વચ્ચે વચ્ચે, આથી અધુરે જતુ અટકે છે અધુરે ગયા પછી પ્રસવની ચિકિત્સા કરાય છે.

સૂતિકાનાં ખાસ ઔષધો નં.૬ અને નં.૧ છે. નં.૬ અંગટુ (Ergot) કામ કરે છે. સૂતિકાદગામાં વિવિધ ઈતર વ્યાધિઓ થાય છે તેમા પશુ નં.૬ આપતા રહેવો એ લાભ કરનાર છે જે ઈતર વ્યાધિઓ થાય તેની તે તે નિયમથી ચિકિત્સા કરવાની હોય છે.

સૂતિકાને ઔષધ આપતા આ વાત પર ખાસ ધ્યાન આપવું - નં.૬ એ સાચી પીણુને લાવનાર છે. નં.૪ પ્રસવ પછીની વેદનાને આરામ કરે છે, એ ભાગને રજાવે છે નં.૩ પ્રસવ પછીની વેદનાને ઉત્તેજન કરે છે

રાશ્ત્રક્રિયા (Surgical operation).

ઓપરેશન પછી આપવાનું મુખ્ય ઔષધ નં ૪ દરદી નખાઈ જાય અથવા ઓપરેશનનો ધ્રાસ્કો પડવાથી દુર્ગંધ થઈ જાય તો તે માટે નં. ૬ ૯, આરસેનિક. તે ભાગમા ગેન્ઝીન થઈ જાય તે માટે નં. ૬; આરબોડ

આ દવાઓનો ઉતાર

આ બારે દવામાંથી કોઈ પણ દવા જૂયથી લેવાઈ ચર્ધ હોય તો તેની માફી અસર ઘણું કરીને સદા રહેતી નથી પ્રસંગે અધિક થાય છે તો, તે દવા મૂકી દેવાથી જતી રહે છે. પશુ બે તરત તેને મટાડવી હોય તો આ બારે ઔષધોનો ઉતાર જલદ કાફી પીવી એ છે; અથવા ટિકચર કેમ્ફરના બે ટીપાં ખાડમાં ખાવામા આવે તો તેથી પશુ આ દવાની માફી અસર જતી રહે છે, એમ ઘણા હોમીઓપથી ડોક્ટરોનું મત છે

અત્રે બતાવેલી ચિકિત્સા પ્રમાણે આ ક્ષારોનો ઉપયોગ થતા નીરોગ પ્રજા જન્મે છે. જન્મ્યા પછી નીરોગ અને દઢ બાંધાવાળી થઈ રહે છે. ભાગતપ્રજા દઢ આરોગ્ય અને દઢ શરીરને પામી, સર્વ પ્રકારની ઉલ્લતિને પામતી રહે એ જ સર્વ મંગલકર પરમાત્મા પ્રતિ યાચના છે

પરિશિષ્ટ ૧.

આ ત્રયની પ્રથમાવૃત્તિ બહાર પડતા ઘણા સંબંધનો તરફથી એવું જાણવા માં આવ્યું કે સાધારણ રોગો માટે આજુ પુસ્તક તેમને જેવું ઠીક લાગતુ નથી વળી વ્યાધિને બગબગ તપાસી તેને અનુકૂળ જ્ઞાન ગોધી કાઢવામાં મહેનત પડે છે. તેથી જેમ એલોપથી સરથામા ઉધગસ થાય કે પેક્ટોરલ પાઉડર અથવા

પેક્ટોગ્રાફ મિક્ષર અપાય છે, જેમ જીવર આનતા ડાયેક્ટોરેટિક મિક્ષર અપાય છે, તેમ આ ઔરોમાથી પણ સાવાગ્યુ વ્યાધિ માટે ત્રિરોત્ર ત્રિચાગ્ર નહિ કર્યો પડે અને તત્ત્વ ઔરધ લઘુ શકાય તેવી યોજના થાય તો સારૂ આ ઉપરથી આ બાગ ક્ષારોમથી જ, વળે અશે તે તે રોગ પગ લાગુ પડે તેવી રીતે મિશ્રણ કરી આ પગિગિદ્ધમા જણાવવામા આનતા ઔપધો દર્શાવવામા આવ્યા છે જે જે યાત્રિને માટે જે પાવગતા ઔપધો બહુવા નેપ્રથમે છે તે પાવગતા ઔરધો પ્રસિદ્ધ અનુભવી ડોક્ટરોના લેખને અનુસરી કહેલા છે તેને વેજબુદ્ધ મોટરમા (ખગલ) મદન કરી આ ચૂર્ણો તૈયાર કરાય છે તેથી આ ચૂર્ણો તે તે દર્શાવેલા વ્યાધિ માટે પ્રથમ લઘુ નેવા લલામણુ કરવામા આવે છે વણુ કરીને એ ઔપધથી તે તે વ્યાધિ ગમે છે પણ પ્રસંગે તેની અનુકૂલ અસર નહિ જણાય તો પછી તે દગ્દીએ દ્વિતીય તૃતીય ભાગમા કરેલા પ્રતિપાદન પ્રમાણુ પોતાને અનુકૂલ પડતો ક્ષાર શોધી કાઢનાનો શ્રમ લેવા જરૂર ગુ છે

(૧) અલ્બ્યુમીન

ન ૧૦ ૩૧, ન ૧૧ ૩૨, ન ૧૨ ૧૨૧ આ ત્રણને મિશ્રણ કરી આ ચૂર્ણ થાય છે

જરૂરની અવ્યવસ્થા, ખટાશની વૃદ્ધિ થવી, ખાટા આહાર આવના, નાણનો દુખાવો થવો, અપચો જણાવો, રચી નહિ થવી પેટમા ભાગ લાગવો, ખાની અથવા કડવી ઉલની થવી કમજો, માથાનો દુખાવો ઈલાદિમા આ ચૂર્ણ ચાલે છે ખાધા પછી અને ગરે સુતી વખતે એમ ત્રણનાગ આમાથી બે બે ટ્રેઈન ઔપધ ખાવું

(૨) બધકોશચૂર્ણ

ન ૮ ૩૧ ન ૧૧ ૨૨ ન ૩ ૩૨ આ ત્રણને મિશ્રિત કરી આ ચૂર્ણ થાય છે

સામાન્ય બધકોશ, ચક્રતુની મદતા, દસ્ત કઠણ અથવા કાળો, માયુ દુખતુ નાસ મારતો આસ મોમા ખરાબ સ્વાદ, જીભપર થર એ આદિ ચિન્હમા એ વપરાય છે જમતા પૂર્વે અને પછી તથા રાત્રિએ સુવા જતા આમાથી ત્રણ ત્રણ ટ્રેઈન ઔરધ લેવું

(૩) જવરચૂર્ણ

ન ૪ ૩૧, ન ૫ ૩૧, ન ૧૧ ૧૧ આ ત્રણને મિશ્રિત કરી આ ચૂર્ણ થાય છે

ટાઢીઓ તાવ, આતરીઓ તાવ રીમિટટ તાવ, ત્રિદોષ, વગમજન્ય જવર આદિ, ચોથીઆ તાવ સિનામતા સર્પ જવર અને એ ઉપરાત વરમ જેમા હાય તેવા સર્પ વ્યાધિમા એ વપરાય છે બે બે ટ્રેઈન દવા ત્રણ ત્રણ કલાકને અતરે લેવી

(૪) શ્લેષ્માદિચૂર્ણ

ન ૪ ૩૨, ન ૫ ૩૨, ન ૮ ૩૨ આ ત્રણને મિશ્રિત કરી આ ચૂર્ણ થાય છે
સજેખમ ઉધ્વસ શ્લેષ્મજન્ય જ્વર, લુપ્ત ઉધ્વસ, શ્વાસ લેતા મહેનત
જણાવી, છાતીમાં દુખાવો ઇલાદિમાં એ વપરાય છે જે જે શ્રેષ્ઠ દવા જે જે
કલાકને અતરે લેવી

આ ઓશ જે ત્રણ દિવસ લીધા પછી જો આગમ નહિ લાગે અથવા
ઉધ્વસ જોગમાં આવે તો ન ૮ માન લેવો

(૫) વાતચૂર્ણ

ન ૪ ૩૨, ન ૮ ૩૨, ન ૭ ૩૨ મિશ્રિત કરી મર્દન કરવાથી આ ચૂર્ણ થાય છે
વાનો દુખાવો, સાધા ગ્હી જરા, સાધામાં સોજો થવો દચ્ચકીયુ, સ્તાપુ
ના ભાગમાં વા આવવો, તથા વાને લીધે જ્વર આવવો વગેરેમાં એ વપરાય
છે જમના પૂર્વે તથા સુતી વખતે આમાંથી ત્રણ ત્રણ શ્રેષ્ઠ દવા લેવી

(૬) તન્તુવેદનાચૂર્ણ

ન ૮ ૩૨, ન ૪ ૩૨ ન ૬ ૩૨ મિશ્રિત કરી મર્દન કરવાથી આ ચૂર્ણ થાય છે
મજ્જાતન્તુના વ્યાપાગની અવ્યવસ્થાથી માથાના ભાગમાં, કપાળના ભાગમાં
અથવા અન્ય ભાગમાં દુખાવો થવો, કળતર થવું સાંધેટિકા વગેરે મજ્જા
તન્તુના વ્યુખ્તગ વ્યાધિમાં એ વપરાય છે ત્રણ ત્રણ શ્રેષ્ઠ દવા જે જે કલાકે
ઉતા પાણી સાથે લેવી

(૭) પ્રદરચૂર્ણ

ન ૫ ૩૨, ન ૧ ૩૨, ન ૮ ૩૨, ન ૬ ૩૨ મિશ્રિત કરવાથી આ ચૂર્ણ
થાય છે

સર્વ પ્રકારના પ્રદરના સ્ત્રીવ્યાધિમાં એ વપરાય છે એ ઉપરાંત સ્ત્રીઓને
માટે આ ચૂર્ણ વણી રીતે સાર છે જે જે શ્રેષ્ઠ દવા ત્રણ ત્રણ કલાકે આરામ
થતા સુધી આપવી

(૮) સગર્ભાચૂર્ણ

ન ૮ ૩૨, ન ૧ ૩૨ ન ૬ ૩૨ ન ૩ ૩૨ આ મિશ્રિત કરવાથી
આ ચૂર્ણ થાય છે

સગર્ભા સ્ત્રીને સુખપૂર્વક પ્રસવ થવા માટે, બાળકનું સરીર પુષ્ટિ થામે
તથા નીરોગ ગહે તે માટે એ ચૂર્ણ વપરાય છે આ ચૂર્ણ ગર્ભસ્ત્રાવ થતા
અટકાવે છે સગર્ભાને પાચકો માસ જેસતા જમના પૂર્વે અને પછી જે જે
શ્રેષ્ઠ આ ચૂર્ણ રોજ આપવું

(૯) ત્વચાચૂર્ણ

ન ૫ ૬૨ ન ૭ ૩૨, ન ૨ ૩૨, ન ૧૨ ૧૨૨, મિશ્રિત કરવાથી આ
ચૂર્ણ થાય છે

તવ્યાના ઘણા ખરા સામાન્ય રોગોપર અને ખાસ કરીને લીધું ખરજીવું, ખીલ, ફોલ્લી, રતવા, દુધની પોપડી ઇત્યાદીમાં એ વપરાય છે. ત્રણ ત્રણ ગ્રેઇન દવા દિવસમાં ત્રણ વાર લેવી અને વેસેલાઈન અથવા ઘીમાં કાલવી એનો મલમ કરી ચોપડવો.

(૧૦) પ્રમેહચૂર્ણ.

નં.૪ ૨૪, નં.૫ ૨૪, નં.૮ ૩૪. મિશ્રિત કરવાથી આ ચૂર્ણ થાય છે.

પ્રમેહ ગીટ, પ્રદ, સ્ત્રીપુરુષના જનનેન્દ્રિયમાંથી કાઢી પાત્રુ જનને પદાર્થ નીકળવો ઇત્યાદીમાં એ વપરાય છે. પાચ ગ્રેઇન આ ચૂર્ણ લઈ ૭ ઓંસ પાણીમાં નાંખી તેને થોડે થોડે અનરે પીવા કરવું અને એટલું આખા દિવસમાં પૂરું કરવું. તેમજ ૩૦ ગ્રેઇન ચૂર્ણ જે ઓંસ પાણીમાં નાંખી તે વડે એ લાગીને ધોવા.

(૧૧) અશક્તિચૂર્ણ.

નં.૧ ૩૪, નં.૮ ૨૪, નં.૪ ૨૪, નં.૧૦ ૨૪, નં.૬ ૨૪, આ મિશ્રિત કરવાથી આ ચૂર્ણ થાય છે.

આ ટોનિક ચૂર્ણ છે અને નજળાઈ આણનાર સર્વ વ્યાધિમાં વપરાય છે. જ્યાર વગેરે મરી ગયા પછી અથવા ગમે તે અન્ય કાન્ધુથી નજળાઈ જાય તો તેમાં એ અપાય છે. મગજ ખાલી પડી જાય તો તેમાં પણ એ ઉત્તમ અસર કરે છે. ત્રણ ત્રણ ગ્રેઇન દિવસમાં ત્રણ વાર લેવી.

(૧૨) પુષ્ટિચૂર્ણ.

નં.૯ ૬૪, નં.૬ ૩૪, નં.૧ ૬૪. મિશ્રિત કરવાથી આ ચૂર્ણ થાય છે.

નપુંસકપણું, જનનેન્દ્રિયનું વીર્યહીનપણું, અકાલ જરા ઇત્યદિમાં એ વપરાય છે, આખા શરીરના અવયવોના આધારને એ પુષ્ટિ આપે છે તથા શરીરના અને ખાસ કરી વીર્યના ખાંધાને દઢ કરે છે. ૩ ગ્રેઇન દિવસમાં ચાર વખત લેવું.

પરિશિષ્ટ ૨.

વિવિધ વ્યાધિચિન્હોમાં કયું ઔષધ આપવાનું હોય છે તેનું દષ્ટિ નાંખતાં જ લાભ થવા આ દ્વિતીય પરિશિષ્ટ છે. આ પરિશિષ્ટમાં ભૂમિકાક્રમ પ્રમાણે ઔષધ ગોઠવવામાં નથી આવ્યાં, પણ વિવિધ ચિન્હોને વિગતવાર લખી તેને માટે ઉપયોગી યનાર ઔષધ દર્શાવવામાં આવ્યું છે. અથમાં જે ક્રમથી તૃતીય ભાગમાં પ્રતિપાદનનો લેદ છે અને તે એ કે મસ્તકથી આરંભી છેક નીચેના ભાગ સુધી ક્રમવાર આપવામાં આવ્યું છે અને આ પરિશિષ્ટના અંતમાં ખાસી-એતનું પણ અકારાદિક્રમથી વર્ગીકરણ કરવામાં આવ્યું છે. નિદ્રા, જ્યાર આદિનું તે તે સ્થલે પ્રતિપાદન આપવા ઉપરાંત પૃથક્ પણ પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. આ પરિશિષ્ટમાં જે ચિકિત્સા દર્શાવી છે તે પ્રધાનપણે ડૉ. ડયુઇ અને ઓરિક તથા ડૉ. શેનનના મંથને આધારે દર્શાવી છે તેથી મુવિંગ પ્રમાણે આ કરવામાં આવેલી છે એ લક્ષમાં રાખવું ઉચિત છે. ઔષધની પાવર. ડોઝ વગેરેનું જે પ્રતિપાદન આ મંથના પ્રથમ ભાગમાં કરેલું છે તે જ અત્રે પણ સમજી લેવાનું છે.

માનસિક ચિન્હો

અવાજ નહિ સહન થવો ૬, ૧૨, ૫.
આપઘાત કરવાની વૃત્તિ ૧૧.
આરામ લાગવો ઉઘવાથી ૪.
આશયરહિત મન ૧૦.
ઉદાસી લાગવી ૯, આરસેનિક.
ઉન્મત્તપણું ૧૧.
એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને ચીંજે

ચિન્તાતુર ૧, ૬, ૧૦.

બાલિશ ૯.

વહેમી ૬.

વિસ્મરણવાળી ૧, ૮.

શરમાળ ૬.

સંશયવાળી ૩, ૬.

ફરનિયરને માણસ ધારવાં ૧૦.

બેકારપણું (સર્વ સંબંધમાં) ૪.

સૌય તથા ટાંકણીથી રમ્યા કરવું ૧૨.

સ્મરણગુપ્તિ ઝોણી થવી. ૧.

હસ્થા કરવું ૬.

હિમન જતી ગરુડી ૧૧.

માથું, મગજ (મસ્તિક)
અને ખોપરી

અવાજ થવો, માથામા ૬.

આધારીથી ૯.

ખોડા ૭, ૮, ૯, ૫.

ચક્રી આવવી, ફેર આવવા;

આંખ ખેંચવાથી ૯

થાકથી ૬.

પાંડુતાથી ૬.

જઠરની અવ્યવસ્થાથી ૧૦.

દાઢ પીવાથી ૯.

આંખ મીંચતાં ૧૨.

ઉબકા સાથે ૧.

ઉંચું ભેતાં ૭, ૬.

ઉભા રહેતાં ૭, ૬.

ઉભા રહેતાં (ખારીએ) ૧૨.

ચાક્રતાં ૧, ૯, ૧૨.

જમણી તરફ ચાલવું ભેંચએ ૧૨.

પડી જવાનું લાગે, આગળ, પાછળ

અથવા ડાબે પડખે ૧૨.

ખેંસી જવું પડે ૧૨.

જૂદાવસ્થામાં ૧.

ચળ આવતા ફેલા ૯.

તાલ પડવી ૭, ૧.

તાળવું પડવું ૧, ૧૨.

દબાઈ જવું (અસ્થિયુ) ૩.

પાંડુતા-મગજની ૬.

પીળી ખોપડી જાઝવી ૨.

થોઈન ફેગ ૧, ૬, ૯, ૧૨.

મગજના મૂળ આગળ સખતવેદના ૧૧.

મગજની અવ્યવસ્થા (પાલકમાં) ૮.

મગજની સિથિલતા ૧૧.

મગજનું ડોળાવું ૬.

” (પાછળથી અસગ) ૧૧.

મગજનો ઝેરોખેસી ૬.

મગજનો વરમ ૪.

મગજ પર લોહીનો ધસારો ૪.

મગજમાં પાણી ૬.

માથાના ઉપરના ભાગમાં દાહ થવો ૧૧.

માથામાં વાગનાથી થતી અવ્યવસ્થા ૧૨.

વાળ ઝોળતાં વેદના ૧૧, ૪.

વાળ ખરી પડવા ૭, ૯, ૧૨.

લોહીના ટપુમર (દીંમણી) ૩.

શિરોવેદના, માથું દુઃખવું:

આરામ થવો;

ઝીકાન્તથી ૧૧.

ખાવાથી ૬.

ગરમ લુગડુ માથે બાંધવાથી ૧૨.

હકકથી ૪.

નસકોરી ફૂટવાથી ૪.

શીતળ ખુલ્લી હવાથી ૭.

સહેજ હવામાં ફરવાથી ૬.

સેક વગેરેથી ૮, ૧૨.

હર્ષથી ૬.

વધવી: શિરો વેદના

અજવાળાથી ૧૨.

અવાજથી ૧૨.

ઝટફેરથી ૧.

ગરમ આરડામાં ૭.

ગરમીથી ૧.

ટોપીના ભારથી અથવા કુંડકથી ૧.
નીચું થળવાથી ૪.
પડખે અથવા ખાજળ માથું ફેર-
વવાથી ૭.

મહેનતથી ૧૨.
માનસિક શ્રમથી ૧, ૮, ૧૨.
વાંચવાથી ૧૧.
સાજરે ૭
હાલવા ચાલવાથી ૧૧, ૪.

શિરોવેદના, માથું દુઃખવું (કારણ)
ગર્ભી અતિશય થવાથી ૧૨.
જઠરની અવ્યવસ્થાને લીધે ૧, ૧૧, ૧૨,
ધાતુઆવને લીધે ૧, ૬.
શ્રુષ્ણને લીધે ૧૨.
માથે વાગવાથી ૧૧.
માનસિક શ્રમથી ૮, ૧૨.
ટોપીના જમાવથી ૪, ૧૨, ૧૧, ૬.
હુ લાગવાથી ૬.
વાને લીધે ૧, ૭, ૮, ૧૧.
સરઢીને લીધે ૪.
એએને લીધે ૬.
સૂર્યના તાપથી ૪.

**શિરોવેદના, માથું દુઃખવું ;
(સમય)**

અમુક ઋતુમાં જ ૬.
દીર્ઘ સમયની ૧, ૬, ૧૨.
બપોર સુધી રહેતી ૬.
સવારે જાગતા જ જણાતી ૧૦.
સવારે ગરૂ થતી ૬, ૧૧, ૧૦.
સાંજરે ગરૂ થતી ૭.
શિરોવેદના, માથું દુઃખવું અને
સાથે અતિશય વેદના થતી ૮.

અવાજ નહિ સહન થવો ૬.
આખ આગળ તનખા દેખાવા ૮.
આભસ મગડાયા કરતું અથવા
બગાસા આવ્યાં કરવા ૬.
ઉઘી નહિ શકાવું ૪, ૬.
ઉમકા થવા ૨, ૧૦;
ઉબકા થવા અને ટાંઠ વાપી ૮.
ઉબકા થવા (મૂર્છા આવે તેવા) ૩.
કળતર થવું ૬, ૮.
ધેન આવવું ૬.
ચક્રી આવવી ૧૧, ૪, ૧૨.
લબપર થર હોવો ૪.
થાક લાગવો ૬.
ધોળો બળખો નીકળવો ૫
પિત્તનાં ચિન્હો હોવા ૧૧.
પેટ ખાલી લાગવું ૬.
બધકોશ હોવો ૬.
માથાના ઉપરના ભાગમાં નાડીના
ધબકારા લાગવા ૧૧.
માથું ઠંઠ લાગવું ૧, ૧૨.
વાયુઆવ બધ થવો ૧.
શિરોવેદના, માથું દુઃખવું
એકદમ દુઃખી આવવું ૧૧.
ખાતા ૬.
ગટકા ભરવા ૪, ૧૨.
ચાલતા ૬.
હાત આવતા ૧.
ભાગમાં
આખ માથું દુઃખવું અને કપાળ
આગળ વધારે ૨.
આગળ ૧૦.
જમણી બાજુ ૪.

તાળવાના ૮, ૯.

પાછળના ૬, ૮, ૧૦, ૧૨, ૧૧.

મથાળાના ૧૦, ૧૧.

મેઝદંડ સુધી ૮.

ભાલા ભોંકાવા ૮.

રબ્બેદર્શન પૂર્વે વા પછી ૯.

વિદ્યાર્થી કુમારની ૬, ૮.

વિદ્યાર્થી કન્યાની ૧, ૯.

વેદનાંતું સ્થાન બદલાયા કરવું ૭, ૮.

શળ નાંખવી ૪.

સ્કોફ્યુલસ પ્રકૃતિવાળાની ૧૨.

ટ્રોફોમા ૫.

ડોળા દુઃખવા ૩, ૪, ૬

,, ફરકવા ૮.

દીવાની માફક હાલ હાલ થવું

(આંખ આગળ) ૯.

દુઃખવા આવવી (આંખ) ૨, ૪.

૭, ૯, ૧૦.

,, ખીલ સાથે ૧૦.

,, છર્ચું ૧૧.

દેખાવું અક્ષર ભેગા ૯.

,, અજવાળું (મગમગાટ) ૮, ૩.

ઝાંખો થઈ જવો ૧, ૧૨.
 ધાર પર ખળતરા થવી ૧૧.
 ફફોલા ૯.
 કુલુ પડવું ૩, ૧૧.
 પોપચો
 કોણ સુઝવો ૨.
 ગુમડું ૧૨.
 ચોંટી જવાં ૧૦, ૧૨, (૧, ૨, ૬, ૩).
 ધાર પર ખળતરા ૧૧.
 નીચાં પડી જવાં ૮, ૬.
 પીળી પોપડી બાઝવી ૭.
 ગસાળી થવી ૧૨.
 ફોલા જેવા ખીલ ૧૦, ૧૧.
 ખળતરા થવી (આંખમાં) ૪, ૬.
 એ વસ્તુ દેખાવી (વસ્તુ બિલકી
 દેખાવી) ૮, ૬.
 માલડું જેવું ૮.
 ,, ફૂમિને લીધે ૧૦.
 મોતીઆ ૩, ૧, ૭, ૫.
 રેતી પડી છે એવું લાગવું ૫, ૬, ૪.
 લાલ અથવા પીળી (આંખ) ૯, ૧૧.
 લાલચોળ (આંખ) ૧૦, ૪, ૯.
 સ્ટ્રેબિસમસ ૬, ૮, ૧૦.
 સ્નાયુની અશક્તિ ૯, ૬, ૮.

ઓણું સંભળાવું ૪, ૬, ૧૨, ૮.
 કાન પાકવો (નીકળતા પદાર્થ)
 અદો પદાર્થ નીકળવો ૬.
 ઘટ્ટ પડે જેવો ૨.
 દુર્બલ મારતો ૬.
 પાણી જેવો ૭.
 પીળો (સાફ) ૭.
 મ્યુક્સ અને પડવાળો ૪.
 લોહીમિશ્રિત પડ ૨, ૭.
 કાનનો દુઃખાવો:
 કંઈ બહાર નીકળતું હોય તેવું
 ભાન થવું ૧૧.
 ગટકા ભરવા ૪.
 મંચિસોભે ૫, ૧.
 તન્તુનખળાઈને લીધે ૮.
 દાઢ સાથે ૪.
 ભેજવાળી હવાથી વધતો ૧૧.
 વાનો દુઃખાવો ૧.
 ચળ નાંખવી ૯, ૪, ૧૧.
 હાડકામાં (આસપાસનાં) ૧.
 ચળ (કાનની) ૧૦.
 ,, (કાનમાં) ૯.
 પાંકુતાવાળા દરદીના કાનના બ્યાધિ ૪
 પાતળી પોપડી બાઝવી (અંદર) ૧૦

લોહી નીકળતું ૪
 ત્રવલુગમિત્તની અતિતીક્ષ્ણતા ૬
 મોતે (કાનમાં) ૫, ૧૨

નાક.

અસ્થિની વૃદ્ધિ ૩
 અસ્થિનો સડો ૧૨, ૩
 ઈનફ્લ્યુએન્સા ૧૧, ૯
 એક બાજુ બહાર મારી જતી ૯
 ક્રોડોળીઓ ૮.
 ગંધનું ભાન નહિ થતું ૮, ૯, ૧૨,
 આયોડા
 ગુગા બાઝવા ૮, ૧૨
 ચમરતું ૮
 ,, જમણા નસકોરામાં ૪.
 ચળ ૧૨, ૧૦, ૧૧

નાક થવ થઈ જતું ૩, ૫, ૧૧, ૭
 જળતગ થતી ૧૧.

મેમ્બ ૪, ૫

,, ઇર્થ ૯, ૧૨

,, નાક તથા પાછળના મળાનો ૧૦

,, નાક ચુકાતું ૭, ૩, ૫, ૯.

,, ,, ,, (ઇર્થ) ૭

,, નાક વાગફગતી ચુકાય ને ગમે
 ૮, ૯

,, પાછલા મળાનો ૧૦

,, પાછલા નસકોરામાંથી ગસ
 નીકળે ૬

,, સવાગમાં વધતો ૯

,, સળવળાટ થવો ૪.

,, સહજ સહજમાં થવો ૪, આર
 ઇન્ડિ-૧૦૪ મેમ્બ આગળ

ચહેરો

ઝોઠ:

કાતરા પડવા તથા બળવા ૯, ૭.

ચામડી ઉખડી જવી ૬, ૭.

ધોળા થવા ૭.

સુકાવા ૭.

સુઝવા ૩, ૯.

સુઝવે ઉપરનો ઝોઠ ૧.

કેન્સર ૭

ખીલ ૨, ૫, ૧૨, ૭.

ગાલ:

ઉના અને આળા ૪.

દાઢી પર ફાલ્લી ૯.

સોજે ૨, ૫.

સોજે કઠણ ૩.

ચળ આવવી ૯, ૬.

દુઃખાવો:

ગરમીથી આરામ થતો ૮, ૧૨.

જમણી બાજુની નીચેની દાઢમાં ૧૦.

જમણી બાજુનો ૮.

ઠંડકથી આરામ થતો ૬, ૪.

ન્યુરેલજીક ૫, ૬, ૧૦.

પથારીમાં સુતા પછી વધતો ૮.

રાત્રે વધતો ૧.

વાનો ૧.

શરીર ઠંડુ થતાં વધતો ૮.

સાંજરે કે ગરમ ઝોરડામાં વધતો ૭

હાલવા ચાલવાથી વધતો ૪.

દેખાવ ચહેરાનો

કમળાવાળો ૧૧.

કુવા પડી ગયેલી આંખોવાળો ૬

મંદો ૧.

ચીકણો ૧, ૯.

ચીરા પડેલો ૧૨.

જાંખો પીળો ૬, ૯, ૧૧, ૧, ૪,

કાચા તથા ચામડાવાળો ૧૦.

દાહ થતો ૬.

શીઝો ૬, ૧૨, ૧૧, ૯, ૧૦, ૧, ૭, ૪.

ફાલ્લીવાળો ૯, ૧૧.

ઘેડાળ ૭, ૬.

બેમી ગયેલો ન મંદો ૬.

ભૂરાશ પડતો ૧૦.

ભૂરો ૧૦.

માટી જેવો ૧, ૯, ૪, ૧૨.

ખીણીઓ ૧.

લાલ અને ચળકતો ૧૦.

લાલચોળ ૪.

લીલાશ પડતો શીઝો ૧.

લોહી વિતાનો ૧, ૪.

સીસા જેવો ૯.

પરસેવો થવો (ખાતાં) ૯, ૬.

મુઝ ખરી પડવી ૯.

મુખ

અવાળુ:

આળા ૯, ૧૨.

ગુમડું (અવાળુ પર) ૫, ૬, ૧, ૧૨, ૨

ચાંદા પડવાં (પાકવાં) ૯.

દુઃખવા ૧, ૭.

ધોળા હોવા ૧, ૭.

પાણીનો સ્પર્શ ન સહન થવો ૮, ૪.

ચોચા ૬.

પુલવા ૪.

ફાલ્લી (અવાળુ પર) ૧૧.

બળવા ૧૧.

લાલ લીંટી (અવાળુ પર) ૬.
 પોલી નીકળતું (દાતાણુ કરતાં) ૨.
 " " વારવાર ૬, ૯,
 કરોળીઓ ૮.
 કાકડાનો વગ્મ ૯.
 કાકડો હીવો થઈ જવો ૯.
 અધિ (ચુકની) પાકવી ૧૨.
 ચાદા (ધોળા) ૫.
 " ગળોડી રંગના ૬.
 તાળવુ આળુ થવું ૧૧.
 થર પીળો ક્રીમ જેવો (ઉપ-) ૧૦.
 ચુલીયું ૫, ૯.
 " ઘોરાકસ વાપરવાથી થયેલું ૧૧.
 " લાલ ગળવા સાથે ૯.
 દાંતખીલી ૮.
 ફોક્ષા મોતી જેવા ૯.
 મુખઃ
 ગરમ લાગવું (મુખમાં) ૭.
 ચીકણું ચુક આવવું ૧૧.
 બળગમ આવ્યા કરવો ૧૧.
 લાલ અને આળુ ૫.
 મુખના ખૂણા ખેંચાવા ૮.
 મોં આવવું (વારવાર) ૬.
 લાળ ગળવી ૯.
 શાસ વાસ મારતો ૬.

જડનાચાળી ૧, ૯.
 તપખીરીયા રંગની ૬, ૧૬.
 તાળવે ચોંટી દાઢ્ય તેનું જાન થવું ૬.
 ચગવાળી ૪, ૧૦, ૧૬; ૭, ૫, ૧.
 (ધારપર) ૭.
 ચુકથી ભરેલી ૯.
 ચુકના પગોળા (ધારપર) ૯.
 દાઝેલી દાઢ્ય તેવી ૮.
 ધોળી ૧, ૫, ૭.
 ધોળી (ધારપર) ૭.
 નરમ લુલી ૪.
 પીળી (મૂળ આગળ) ૨.
 ફોક્ષી ૯.
 બહાર મારી ગયેલી ૧, ૯.
 જોલતાં મહેનત પડવી ૧૦.
 જોલતાં શીખતાં વાર લાગની
 બીની ૧૦.
 માટીના રંગની ૨.
 લાલ ૪, ૧૧.
 લાલ અને આળી (ધારપર) ૬.
 લીલાશ પડતી ૧૧.
 સખત કઠણુ ૩, ૧૨.
 સફે રવચ્છ ૪, ૮, ૯.
 સુકી ૫, ૬, ૯.
 હમખીત ૧૦.

ઘઉંની કાંઠા જેવો ૭.

જતો ગુણવો ૬.

તીક્ષ્ણ ૨.

ગ્રામ્ય જેવો ૧૦.

શીઘ્રો ૬.

સાથુ જેવો ૨.

દાંત.

અસ્પષ્ટ હિચ્ચાર થવા ૬.

(દાંત) આવતાં થતાં વ્યાધિ ૧.

„ તાણુ ૪, ૮, ૧.

„ મહેનત પડવી ૧૨.

„ એનેમલ નળજું હોવું ૩.

„ કકકાવવા ૬, ૧૨, ૧૦.

„ અવાઈ જવા ૧.

દાંતઅવાઈ જતાં થતી વેદના ૬.

ખોરાક (દાંતનો) : ૩.

દુખાવો : (દાંતનો).

આરામ થતો હતા પાણીથી ૮.

„ „ ઠંડકથી ૪.

„ „ ઠંડી હવાથી ૭, ૧૧.

„ તમાકુ પીવાથી ૧૧.

કપાળના દુઃખાવા સાથે વારાફરતી થતો ૬.

ન્યુરેલજીક ૮.

પગને ઠંડી લાગવાથી થયેલો ૧૨.

ભાલા ભોંકાતા હોય તેવી વેદના ૮.

લોહીના જમાવથી થયેલો ૪.

વધતો ખોરાકથી ૩.

વધતો ગરમીથી ૭.

„ ઠંડા પદાર્થથી ૮.

„ રાત્રે ૧.

„ સાંજે ૭.

„ સુતા પછી ૮.

વાને લીધે ૨.

વીધાતુ હોય તેની વેદના ૧.

સાથે અવાજમાંથી લોહી નીકળવું ૬.

„ આંખમાંથી પાણી નીકળવું ૬.

„ ગાલ ઉનો લાગવો ૪.

સાથે ગાલનો મોળો ૫, ૨.

„ દાંત લુલા હોવા ૩.

સ્થાન ફેર થયા કરવું ૮, ૭.

પીળી ઝારી (દાંતપર) ૬.

લગદર ૧૨.

લુલા હોવા (દાંત) ૩, ૬, ૧૨.

ગળું.

અમ્લ ઉત્તરતાં મહેનત પડવી ૪, ૧, ૫.

„ ગળતાં ગટ્ટાં જાન થવું ૧૧, ૧૦.

અમ્લ ગળી જવું જ પડે ૮.

„ ગળી જવાની પ્રકૃતિ ૬.

અવાજ એકદમ તીણો થઈ જવો ૮.

„ બેશી જવો ૬.

„ „ (વક્તાનો) ૧, ૪.

ઉંટાડીયું ૪, ૫, ૩, ૧, ૬.

કંઠમાળ ૧, ૩, ૧૨, ૧૦.

કાકડાનો વરમ ૬.

કાકડો દીસો થઈ જવો ૬, ૩.

ખાર મ્યુક્સ નીકળવું ૬, ૧૧.

ગંધ મારવું મ્યુક્સ નીકળવું ૫.

અધિ (ભાલ)નો દુઃખાવો ૧.

અધિ પાકવી ૨, ૧૨.

અધિચિસોળો ૪, ૬, ૫, ૧૦, ૩.

ગાલસુણીઆં ૫, ૬.

ગુગલું ધીમું બોલવું ૬.

ગુંગળાં ૮.

ચામડી (ગળામાંથી) નીકળવી ૫.
 ચોરીઆ આવવા ૪, ૫, ૬.
 ચોરીઆનું ગંડ ૨, ૧૨.
 ચોરીઆ સાથે બહેરાશ લાગવી ૧.
 ઢીલું ગળું થઈ જવું ૧, ૩.
 તાળવા પર પીઝો થર ૧૦.
 તાળવું આળું થવું ૧૧.
 થાઈરોઈડ મંથિનો મોળે ૧૨,
 ૧, ૩, ૬.
 પાકવું (ગળું) ૪, ૫, ૧૧, ૬.
 પાછલા નસકોરામાંથી ગ્સ પડવો ૮.
 પૃષ્ઠનું (ગળાના) ગંડ ૪.

ગોળ આલ્યા કરવી ૬.
 વાયુ વધેવો હોય ૮.
 હૃદયદાહ તથા શીત ૧૨.
અરૂચિ થવી:
 ઉના પેય પદાર્થની ૭.
 ઉના ખોરાક પર ૧૨.
 કાશીની ૪, ૮.
 ખાટા પદાર્થની ૪.
 દારૂની ૧૨.
 દુધની ૪.
 માંસની ૪, ૧૨.
 રેતલાની ૬.

ઘી વગેરે ખાવાથી ૫.
ચકરી સાથે ૨.

ઉલટી:

અપકવ યોગક નીકળવો ૪, ૧, ૩.
આઈસક્રીમ ખાધાથી ૧.
કડવું ખાવાથી ૬.
કાશી જેવા રત્નની ૧૦, ૬.
ખાટી ૧૦, ૧૧, ૪, ૬.
ખાલી પેટે ૪, ૧૨.
ગંધ જતા કે કાળા લોહીની ૫.
દહીં જેવી ૧, ૬.

ખાલી (જઠર) હોય તેવું ભાન
થવું ૧૦, ૧.

ખાધાથી સારૂ લાગવું ૬.

ચરણીવાળા પદાર્થ નહિ પચવા ૫

ચાદાં પડવાં ૧૦, ૬.

ચુક પિત્તને લીધે ૧૧, ૭, ૮.

જઠરના ખાડા પર લાલ કાઢા ૬.

તૃષા અતિશય ૭, ૬, ૨.

,, ટાકા પાણીની ૪, ૬.

,, નહીં લાગવી ૭.

,, સાંજે ૧૧.

„ ઇર્ષ્ય ૭.
 „ (અતિશય ઉર્જા ખાવાથી
 થયેલો) ૫
 વસ્ત્ર ખેંચીને પહેરી નહિ શકાય
 ૪, ૧૧.
 શ્વાસ દુર્ગંધવાળો ૬, ૯.
 મોગાતુ (જઠર) ૧૦.
 હેડકી ૮, ૩, ૯

આંતરકું પેહું અને દસ્ત
 અતિસાર (જુઓ દસ્ત)
 આંતરડાંની નખખાઈથી ૪.
 ઋતુ ફેરથી ૨, ૧.
 કમળા સાથે ૧૦.
 ખટાશથી થયેલો ૧૦.
 ચરખીવાળા આહારથી થયેલો ૫.
 હગલો થઈ જવો (દરદી) ૬.
 પિત્તનો ૧૧.
 બંધકોશ (વારાફરતી) ૯.
 ભયથી થયેલો ૬.
 ભેજવાળી હવાથી થયેલો ૧૧, ૧
 મેપલ ખાંડથી ૨.
 મેવાથી વધતો ૧.
 વેદના વિનાનો ૬.
 શરદીથી થયેલો ૪.
 શીતળા પછીનો ૧૨, ૫
 અમિત થઈ જવો (દરદી) ૬, ૧.
 અર્શઃ
 અતિશય વેદના ૧૨, ૬.
 અંદરના ૭, ૩.
 આંધળા ૭, ૩.
 ચટકા ભરતા ૯.
 ચળ આવવી ૬.

ઇર્ષ્ય (અર્શ) ૧.
 ડખના ૯.
 ડસ નીકળતા ૧.
 ઘોડી પડના ૪, ૫, ૩.
 ગાઠ કાપ થતું ૮.
 ગુએલા ૪.
 આતડામા દુઃખાવો ૧૦
 કાચેગ ૪, ૬, ૭.
 „ વટ ૮.
 કૃમિ (આંતરડામાં) ૧૦, ૧, ૪.
 „ ઇર્ષ્યા ૧૦, ૧, ૪.
 „ લાંબા ૧૦.
 ગધકની વાસ આવવી ૭
 ગ્રંથિશોષ ૧૨.
 ગચરતું, દસ્ત થયા પછી ૯.
 ગાંઠાં ૨, ૧૨.
 શુક્ર (મુદ્ધમ):
 કૃમિને લીધે ૧૦, ૧૨.
 ખાતાં ૧.
 જમણાં પડખાથી ગર થતી ૧૧.
 નાલિથી ગર થઈ પ્રસરતી ૮.
 ખાલકોને ૧, ૮, ૧૦.
 લેડ કાલિક ૧૧.
 વચ્ચે વચ્ચે વધતી ૮.
 „ „ સ્થાન બદલતી ૧૨.
 વાઠ કાપ થતી ૧૧.
 વાને લીધે ૧૦, ૮, ૭, ૧૧.
 વાયુ છૂટવો ૮.
 ટિક્કામટિસ ૪, ૫, ૧૧.
 દસ્તઃ
 અલ્પુના ૪, ૧.
 દસ્ત અતિશય ૪, ૧.

■ , , મંધાતો ૬.

અભાનમાં થવો ૯.

ઉના પટપટ બોલના ૧.

ઐકાઐક થવા ૧૦.

કટકે કટકે થવો ૯.

કઠણુ ૯, ૧૧, ૧.

કરાંજીવું પડે ૧૦.

કાળાશ પડતો ૧૧, ૬.

કાળો ૭.

કીમ જેવા રગનો ૧૦.

ખાટો ગધાતો ૧૦.

ખાતાં ખાતાં થવો.

ગાંઠાવાળો ૧૧.

લીલો ૧૦, ૧૧, ૧.

લોહીના પાસરાળો ૧૧, ૨.

લોહીવાળો ૫, ૨, ૬, ૪.

વારંવાર થવો ૧૦.

શબના જેવી વાસ મારતો ૧૨.

સુકો ૯.

પાયુ:—

આળી થવી ૧.

કળતર થવું. ૧.

કાતરા પાડવા ૧૨, ૧, ૬, ૩.

ગડ ૨, ૧૨.

ચળ આવવી ૧૦, ૧, ૩, ૧૧.

ચળ રાત્રે વધવી ૧૦.

ખડોશ—

બને અનિસાગ વાગફૂતી ૯, ૧૦
અર્ગનાળાને ૯
કાતગ પડતો ૯
થનાગી જીખ ૫
દુર્ગવનાને (આનગડાની) લીધે ૯
ખાળીની તગીવી ૯
પૃથ્વા દુખાવા સાથે ૧૨
ગાયકને ૮
રોજનો ૭
હડીનો ૭ ૧

મગડો: આભાતિમાર:

અતિસાગ સાથે ૫
આકડી સખત સાથે ૮
જળન પડતું ૫
જલ સાથે ૪
પગ પડતુ ૨
પીશાળ વચ્ચે વચ્ચે અટકી જવો ૮
લોહી એકલું ૬
ચોહીમિશ્રિત જળશ ૫
ચોહીમિશ્રિત ખર ૨

યકૃત.

આળી થની ૧૧
ઉશકેરાયેની ૧૧
દુખાવો થવો ૨
મદ થવી ૫
લોહીનો જમાન થવો ૧૧
શ્વ ૧૧
વાયુસાવધી આગમ નહિ થવો
(વેદનાનો) ૮
સારણુ ૧, ૩

મુન્યન.

અનિનય પેશાન થવો ૧, ૮, ૪,
૧૧, ૧૦, ૮.
અનિનય દુર્ગધમાગતો પેનાળ થવો ૬
ઈટાળાજેતુ ૦૨૫ (પીશાળમા)
૧૧, ૧૦
ઉવસ સાથે ટીપુ ટીપુ પીશાળ
થવો ૮, ૯
ઝાછો પીશાળ થવો ૩
કાળાગ પડતો પીશાળ ૫, ૧૦
કેસર જેવો પીશાળ ૬
ખગમ નામવાળો પીશાળ ૩
ચાલના પીશાળ થઈ જવો ૪, ૯
થઈ જવો પીશાળ દિવસે ૪
" " " બાવકોને ૧૨, ૧
" " " ગતે ૮, ૬
" " " ૧૬ને ૧
નાનીપથરી નીકળની ૧, ૮, ૧૧ ૧૦
પિત્તવાળો પીશાળ ૧૧
પીશાળ કરતા જોર પડતુ ૧૦
પીશાળ પડતો હીનો પીશાળ ૧૧
ફોસ્ફેઈટ જના ૧
બળતુ પીશાળ કરતા ૧૧
, પીશાળ કરી ગ્લા પછી ૮
જોમાનમા પીશાળ થઈ જવો
૪, ૯, ૧૧
બાઈટનો બ્યાધિ ૧ ૬, ૪
મધુમેહ ૧૧, ૧, ૪, ૫, ૧૦, ૬
મૂત્રનળમા ચળ ૬
મૂત્રનળમાથી લોહી પડતુ ૬
મૂત્રપિંડના વગમની પાછળની અસર ૫
મૂત્રપિંડનો વરમ (જર્ણ) ૧૧

મૂત્રપિંડ પાકવો ૧૨.
 મૂત્રપિંડમાં વેદના ૪.
 મૂત્રાશયના કુંઠ આગળ વેદના ૩, ૬, ૪.
 ,, સામર્થ્યની હાનિ ૧૦.
 મૂત્રાશયનો વરમ ૪, ૫, ૨, ૭, ૬.
 ,, બંધ થઈ જવો ૮.
 ,, ઓં પથરી ૧.
 મુકસતથા પડ પડનાં પીગામમાં ૧૨
 રચાવો નહિ (પીગામ) ૪.
 રહી રહીને ધાર થવી ૧૦.
 રેતીવાળો પીગામ ૧૧.

કંઠ્યુ ૪, ૭,
 ખેચાંતી ૩.
 ખોખરી ૭.
 ગળાની નીચેના ભાગમાં સળવળાટ
 માથે ૪, ૬, ૧૨.
 ગળામાં સળવળાટ સાથે ૩
 ગુગળાવી દેતી (બાલકોમાં) ૧.
 છાતીએ હાથ રાખવો પડે ૧૧.
 છર્ધ ૧, ૧૨.
 જોરમાં ૫, ૪.
 ફુંકી ૪ " ૮

દખાનુશી વેદના વધવી ૧૦.
 નખગામ ૧૨.
 બખગો અંદર ગોસ્થા કરવો ૭.
 ૧૧, ૫ ૬.
 બગતરા ૪.
 ભાલા જેવી વેદના ૮.
 બીસાવી ૮.
 યોદી પડવુ ૪.
 વ્યાધિ સાથે પગ ઠંડા લાગવા ૧.
 સંક્રાન્તિ ૧.
 ત્રિદોષ (ન્યુમેનિઆ) ૪, ૫, ૨, ૭,
 ૧૨, ૬.

કપ્પીવાળો ૩.
 ખારો ૬.
 ઘટ ૧૧, ૧૨, ૫, ૭.
 ચીકણો ૭.
 થોડો અને લોહીની ઝાંટવાળો ૪.
 દાણાવાળો ૧૨.
 દુધ જેવો ૫.
 દોરીવાળો ૧૧.
 નહિ હોવો ૪, ૮, ૬.
 નીકળતાં મહેનત પડવી ૬, ૧, ૫.
 પડ જેવો ૧૧, ૧૨, ૨.
 પાછો જતો ગુરુવો ૭.

૧૧ ૧૧ છર્ણુ ૯, ૧૨.

૧૧ ૧૧ તથા પીળો બ

બખો ૭.

સાદ બેરો જવો, બોખરો ચવો ૬,

૯, ૨, ૧૨, ૩, ૧૦, ૧૧, ૧.

સાદ બેસો જવો, હડીને લીધે ૪, ૫, ૭

સ્નાયુ સોગવો ૧૦.

હાફ ૪, ૩.

રક્તાલિસરણ્યન

એન્યુરિઝમ ૪, ૩.

એમ્બોલિઝમ ૫

ચક્રી આત્રી, અલિસરણની

નમો પ્રુલાવી ૪, ૩

ગુતાલિસરણની મદત ૬.

રક્તાશય:

અવ્યવસ્થા સાથે પાકુતા ૬.

છેડા આગળ દુખાવો ૧૦

ફડફડુ ૯, ૧૦.

બીસાડુ ૯, ૮.

વચ્ચે વચ્ચે ગહી જવું ૬, ૯.

વધવું ૯.

વગમ ૪.

વિકાસ પામવું ૪, ૩.

વગમ માત્ર ૪.

,, સદાચાળી ૬.
ત્ય્યાનો ઇડિમા ૧૧.
,, (પ્રપલ્યકાગનો) ઇડિમા ૧૧, ૬.
નપુમકપાળું ૬.

પ્રમેદ ૫

અળ ૧.
ચીકળો રસ ૭, ૯
જીર્ણુ ૬, ૧૧, ૬, ૧, ૧૨.
દળાઈ જવો ૧૧
પર તથા યોદી નીકળતુ ૨
પાળી નીકળતુ ૬.
પીળો રસ નીકળવો ૭.
બળતગ થરી ૬.
લીયો રસ નીકળવો ૧૧.
યોદી નીકળતું ૬, ૪.

પ્રથમુ વેદના ૬.

શુકગજુ બૂરી નમ પૂલરી ૪
શ્રી સર્વધી વિચારો વારવાર
થવા ૧૨, ૧

શ્રીમર્ગ કગ્વામાં વેદના થરી ૬.
શ્રીને તેમ થતુ-૫, કાવિ ભેડ.
શ્રીસર્ગ પછી આંખે જાખ
લાગરી ૬.

,, ,, ,, નીતબળ થઈ પડતુ ૬.

શ્રીજનનેન્દ્રિય.

અડતુ કળતર, જમણી આજુએ
વધારે ૮.

અનિ આર્તવ ૩.

અનાર્તવ ૫, ૬, ૭, ૬, ૧.

આલિંગન સમયે તથા પછી ઉબકા

ઘગક ઘગક થયું, યોનિમાં
નળખાધ ગર્ભાશયની ૧૦.
પૃષ્ઠમાં અતિસાર વેદના ૬. ।

પ્રદર,

અતિપ્રમાણુ ૧૨.
એકબુમેનયાળો ૧.
એસિક ૧૦.
ફીમ લેવો ૧૦. ૧.

અટકી જતું ૫, ૬, ૭, ૮, ૧
અતિક્રામવૃત્તિ થવી ૬.
અતિલાલ ૬, ૨, ૭.
અતિશય ૫, ૩, ૧૨, ૪,
અનિયમિત ૬.
ગોણું દેખાણું ૬, ૭, ૮, ૧૨.
કાળાશ પડતું લાલ ૬.
કાળું ૫, ૧, ૮.
ગટાનાળુ ૫

“ ” (ગર્ભાશયમાં) છર્મી

૫, ૩.

ચરમ ૪, ૫.

વધ્યાપાત્રું ૧૨, ૧૦.

વાળ જતા રહેવા ૯.

વૃદ્ધિ ગર્ભાશયની ૫.

શુષ્કતા યોનિની ૯, ૪.

સપીડાર્તવ ૧, ૬, ૮, ૯, ૪

” અટકાવવા ૪.

” મા બચ્ચેની ગરદી ૧૨.

” , વારંવાર પીચાળની

હોજત.

સ્તનમાં કંકણ ગાંઠ ૩, ૧, ૧૦.

સ્પર્શસહ યોનિ ૧૨, ૪, ૮.

સગર્ભા અને સૂતિકા

અધુરે જન્મનો સમય ૬, ૮.

કષ્ટપ્રસવ ૮.

ખાર અને છુરાગ પડતું કુષ

આવતું ૩, ૧.

ગાંઠ સ્તનમાં ૩, ૧૨, ૧.

ટોનિક દવા સર્વ દસામાં ૧.

પગ આજા તથા લગડાવવા ૧૨.

પ્રસવ પછીની વેદના માટે ૬, ૮, ૪

” ” સંક્રાંત્યનહિ થવાથી ૩, ૪.

બળતર સ્તનના અગ્રમાં ૧.

વાળ જતા રહેવા, મુલાવડમાં કે

પછી ૯.

વીજી લાવવા ૬.

સવારની માંદગી, સગર્ભાની ૪, ૫,

૯, ૧૦.

સૂતિકાનંદર ૬, ૫

” માં અપશય ૧.

” આજો ૬.

” ” તાણુ ૮.

સ્તન ચઢવાં ૪, ૫, ૨, ૧૨, ૩.

સ્તનામ્ન પર કાનગ ૧૨.

પૃષ્ઠ, પગ વગેરે

અસ્થિ ઓપધો ૧, ૩.

અસ્થિના ટ્યુમર (કીમ્સ) ૩.

આંગળીના આંધા:

ચળવાળા ફેલા થવા ૯.

વધવા ૩.

સજડ થઈ જવા ૨, ૧૧.

મુઝવા ૧૦, ૪.

કંકભાળ ૩, ૯, ૧, ૧૦.

કોડી આલતી હોય તેવું લાન થવું ૧.

ખલા તથા પચનો દુખાવો ૧.

ખીચી ૨, ૪, ૧૨, ૧૧.

ચતિમાં સ્ખલન થવું ૧૧.

મરદન સુકાઈ જવી (આલોકમાં) ૬, ૧.

મચીનો મોળો ૫, ૧૦.

” ” કંકણ ૬, ૩.

” ” છર્મી ૫.

ધૂંટણી દુર્બળતા ૧૦, ૯, ૧૨.

ચળ, જન્મના દંશ જેવી ૧૦.

” પચના તળીઆની ૨, ૬.

” પચની ૫, ૬.

” પગની આંગળીની ૧૧.

” હથેલીની ૬.

આંદા:

ઓપદશિક ૧૨, ૧.

નહિ રજાનો ૧૨, ૧.

ભગદરવાળાં ૧૨, ૧૧.

પચપર ૧.

જ્વેરમાં ૧૨, ૪, ૫, ૬.
 વધતો ઝગુફેરથી ૧.
 ,, ગતિથી ૪.
 ,, ટાઢ કે તાપથી ૧.
 ,, થાકથી ૬.
 ,, પથારીની ગરમીથી ૫.
 ,, મહેનતથી ૬.
 ,, રાત્રે ૧.
 ,, સવારે ૬.
 સખ ઝેકયુટ રૂપમાં ૪.
 સાંધાનો ૪, ૫, ૧, ૧૦.
 ,, અતિશય વેદના ૭, ૮, ૧, ૬.
 ,, છુર્લુ ૬.
 સાંધાનો સોજે ૬.
 ,, સ્થાન બદલતો ૧, ૭.
 સ્નાયુનો ૪.
 સાંધાનો વરમ ૪, ૭, ૮, ૧૦, ૫.
 ,, ,, (ધૂંટણના) ૩.
 સાંધાનો સંધિવા ૧૦.
 સાંધામાં ફાટ પડવી ૩, ૬, ૧૧.
 સાથેટિકા ૬, ૮, ૧૧, ૨, ૬, ૪.
 સ્નાયુની દુર્બળતા ૬.
 સ્નાયુનો સંક્રાંચ થવો ૧૦, ૮.
 હાઉસ મેઈકનો ધૂંટણ ૧, ૧૨.
 હાથ ટાઢા લાગવા ૬.
 ,, થાકી ગયેલા ,, ૧૦.
 ,, ધૂંજવા ૮, ૧૧.
 ,, ભારે લાગવા ૧૨.
 ,, લખતાં રહી જવા ૧, ૫, ૧૦.
 હથેલી ઉની ૪.
 ,, કાંણ અને આળી ૧૦.
 ,, મસા થવા ૫, ૬, ૧૧.

હથેલી મુકી અને ચીરા પડેલી ૬.

મજબૂતનું.

અવાજ અને પ્રકાશ નહિ સહન
 થવો ૬, ૧૨.
 અધોગ વાયુ ૭.
 ફેરીઆ ૬, ૮, ૭.
 ક્રિયાશક્તિ જતી રહેવી ૬.
 આલતા ધધણું ૧૦.
 ઢંડી હવા નહિ સહન થવી ૧૨.
 થાકનું ભાન ૧૧, ૧૦, ૮, ૬, ૬.
 દાંતખીચી ૮.
 દારથી થયેલી હાનિ ૮.
 ધતુરની તાણુ ૮.
 નળગાઈ ૧.

ન્યુરેલજીઆ:

પાછો થઈ આવવો ૬, ૧.
 પાયુનો ૧.
 બદલાતો ૬, ૮.
 રાત્રે થતો ૧, ૮.
 લોહીના જમાવ સાથે ૪.
 ત્રિજળીના ધક્કા જેવી વેદના ૧, ૮.
 હકીલો ૧૨.
 પક્ષાઘાત ૬.
 રહી જવું ૬, ૮.
 રાત્રે ભય ૪.
 ,, ,, (બાલકોમાં) ૬.
 લખતાં હાથ ધૂંજવો ૧૧, ૮.
 વાઈ-ફેફ્ફે ૫, ૧.
 ,, દુરાચારને લીધે ૮.
 ,, ભયને લીધે ૬.
 ,, રાત્રે આવતી ૧૨.
 ,, લોહીના માથે ધસારો થવો ૪, ૧૧.

પરસેવો વાસ મારતો ૬.
 ,, ઘણો અને રાત્રે ૯, ૧, ૧૨.
 ૧૧, ૨, ૪.
 પિત્તજ્વર ૧૦, ૮, ૧૧.
 પીળો તાવ ૧, ૪, ૬.
 બરો મુતરી જવી ૯.
 ઘેર્ધન શીવર ૬.
 મેઝ દડપર ટાઢ લાગવી ૮.
 રીમિટ્ટ જ્વર ૧૧.
 લાલ તાવ ૭, ૫, ૯, ૪, ૬, ૧૨.
 ,, ,, અટકાવનાર ૫.
 વાનો તાવ ૫, ૯, ૪.
 લોહી વિષમય થવાથી તાવ ૭.
 શ્લેષ્મ જ્વર ૪, ૫.
 સાંજે વધતો તાવ ૭.
 મૃતિકા જ્વર ૬.

ત્વચા.

અછળડા ૪, ૧૧, ૫, ૧૨.
 અસ્તરો ઉંડે તેવું દાઢીમાં થવું
 ૯, ૫, ૧૧,
 આંગળીના અસ્થિપકનો વરમ ૩,
 ૪, ૧૧, ૧૨.
 આંધળીનું ઝેર ૭.
 ધડીમા ૧૧.
 ઈન્ટરટ્રાઇગો ૯, ૭.
 ઓઝનું ઝેર ૭.
 ઓરી, ગોખડું ૪, ૫, ૭, ૧૨.
 કમગો ૧૧, ૫.
 કાતરા ૩.
 ,, ત્વચામાં ૩, ૧૨.
 ,, પાણીમાં ૩.
 કીડી ચાલતી હોય તેવું ભાન થવું ૧, ૬.

ફેન્સર ૭.

ખરજ ૮, ૭, ૬, ૧, ૧૨.
 ,, અતિશય ૯.
 ,, અતિશ્રમ ક્યારે પછી ૯.
 ,, આંખે ગરીરે ૧૦, ૮.
 = કીડી ચાલતી હોય તેવી ૬, ૧.
 ,, ખુલ્લુ શરીર થતા ૧૧.
 ,, પગને તળીએ ૨, ૬.
 ,, હાથે તથા પગે ૬.
 ખરજનું ગમી જવું ૭.
 ,, ધોળી પોપડી ઉખડવી ૧.
 ,, પાણીવાળી ફેલ્લી થવી ૧૧.
 ,, લીલુ ૫, ૯, ૧૨.
 ,, સુંકું ૭. ખીલ ૧.
 ઓડો ૯, ૭, ૫.
 ગડ ૫, ૧૨, ૨, ૩, ૪, ૬.
 ,, ભગદરવાળું ૧૧, ૧૨.
 ગુમડું ૮, ૨, ૧૨, ૫, ૪.
 ,, થનાની પ્રકૃતિ ૧૨.
 ગુલાબી સ્ફેટ ૧૦.
 ઘસવાથી સાફ લાગવું ૬.
 ચકામાં નાનાં પીળાં અથવા મધનાં
 રંગનાં ૧૦, ૧.
 ચાંદાં (વ્રણ) ૨, ૧૨.
 ,, ભગદરવાળાં ૩, ૧૨.
 ,, રૂઆતાં વાર લાગે તેવા ૪.
 ચામડાં, ગુલાબી રંગના ૧૦, ૫.
 ચામડી:
 આળી થવી ૧૨, ૯.
 ઉખડવામાં મદદ કરનાર ૭.
 ઉખડી જવી ૭.
 ઉપસી આવવી ૧૧, ૬, ૯, ૧૨.

કાચીવાળી ૬, ૧
 કાતગવાળી ૩
 ખજવાળવાથી લોહી નીકળતુ ૨.
 ખગમચડી ૭
 ગદી ૯.
 ઘસાઈ જવી ૧ ૧૦, ૧૧, ૭,
 ૬, ૯, ૫.
 વસાવી ૬, ૯.
 ચીકણી ૬, ૭
 ચેળ આવની ૧, ૧૧, ૬, ૧૨.
 જઝણી આવની ■
 દાહ થવો ૧૨.
 પડની કાથળીનો વરમ (ચામડી

અતિગય ચળવાળી ૭, ૧.
 ઝુમખામા થતી ૧, ૯, ૨
 દાહવાળી ૯, ૧૧, ૧૦
 ,, (ઘોનિમા) ૧, ૬, ૧૧
 દાહ તથા ચળ સાથે ૭, ૬.
 ફુટ ૬, ૧૨
 પગપોટા જેવા પાણીવાળી ૧૧, ૬, ૯.
 પડવાળી ૧૨, ૨
 પ્લિસ્ટર (ફેફસા) ૬, ૯, ૫
 બીનાગવાળા ત્રયાના રોગ ૧૧.
 મસા ૫, ૯, ૧૧.
 માકડી મુતરી જવી ૯, ૫, ૧૨
 મુઝ ખરી પડવી ૯.
 નીચા...

ટયુમર લોહીવાળા ૩.

દળકાઈ જવું ૨, ૫. દાઝવું ૫, ૨,

પેનકીઅસના વ્યાધિ ૧.

બેઝડોનો વ્યાધિ ૯,

મોચકાવું, લચક ૪.

રક્તસ્રાવ ૪, ૫, ૬. રસોળી ૧, ૨.

લ્યુકીમીઆ ૧૦, ૧, ૧૧, ૬, ૪.

વાગવું (તાત્કાલિક) ૪.

.. પછીથી ૨.

પાછલે પટોરે ૧૦.

પાછલે પટોરે બેથી પાંચ સુધી ૬.

પાણીથી ૧૧.

પાણીમાં ન્હાવા ધોવાથી ૨, ૧૧.

પૃષ્ઠિમાના અરસામાં ૧૨.

બેઠેલા ઉભા થવાથી ૬.

ભારે ખોરાકથી ૫.

બીના થવાથી ૧.

લેજવાળી હવામાં ૧૧.

વિદ્યુતવેગે અસર કરતી જીવનરસાયન દવાઓ

વેડો અમારી જ દવાનો આગ્રહ રાખે છે કારણ કે અમારે ત્યાં શાસ્ત્રોક્ત પ્રદતિથી દવા બને છે. ઝડપી કામ આપે તે માટે દવાના અણુઓ સૂક્ષ્મ કરવા ખુબ ધ્યાન અપાય છે. દવાનો ગુણ સંપૂર્ણ રીતે જાળવાઈ રહે તે માટે ઉત્ત્રવાસવાળી દેશી યા વિલાયતી દવા બેડે બનાવવા કે રાખવામાં આવતી નથી તથા ખરલ કાંટો, રૂપેચ્ચુલા, કાગળ, બરણીઓ, શીશી શુચ્છ એમ દરેકની સ્વચ્છતા પર ખૂબ ધ્યાન અપાય છે.

Bombay, 3rd Oct. 1928.

This is to certify that I have been using Biochemic preparation of Messrs Champaklal Maganlal & Co. and found them very efficacious. I recommend the public to give them a trial.

These medicines are taken by children as well as adults with pleasure and the cure is effected in a short time. My son had a fall from a staircase and had fever going upto 105° and the allopathic doctors, advised an operation to cut open the parts. We applied lotion Nos. 4 & 5 and within 24 hours, the inflammation and fever both subsided. No. 11 is a very good tonic and can be used by any one with great success. It would a great boon to the public if allopathic doctors would use these preparations for their patients.

Matubhai Kasonbhai
Solicitor

નીચે જણાવેલાં સ્થળોએ એક જ પ્રકારની શાસ્ત્રોક્ત રીતે તૈયાર થયેલી બાયોકેમીક દવાઓ મળે છે. પરંતુ વ્યવહારિક, અનુકૂળતાને લઈને દવા પરના લેખલો તથા નામ જુદા રાખવામાં આવ્યા છે. દવાનું સૂચિપત્ર મંગાવો :—

પ્રાણુલાલ ધર્મશ — ભાગાતબાવ, સુરત.

ચંપકલાલ મગનલાલ — કૃષ્ણનગર, ભાવનગર (સૌરાષ્ટ્ર).

પ્રાણુલાલ ધર્મશ — પરાણજર, રાજકોટ. (સૌરાષ્ટ્ર)

ટયુમર લોહીવાળા ૩.
 દબડાઈ જવું ૨, ૫. દાઝવું ૫, ૨,
 પેનકીઅસના વ્યાધિ ૧.
 બેઝડોનો વ્યાધિ ૯,
 મોચકાવું, લચક ૪.
 રક્તસ્રાવ ૪, ૫, ૬. રમોળી ૧, ૨
 લ્યુકીમીયા ૧૦, ૧, ૧૧, ૬, ૪.
 વાગવું (તાત્કાલિક) ૪.
 ,, પછીથી ૨.
 સખત થવું ૩. સુકાવું ૧, ૬.

ખાસીએત.

વધારે થયો:

અડકવાથી ૮
 અમુક નિયમિત સમયે ૯.
 અવાજથી ૬.
 આરામ લેવાથી ૬.
 ઋતુફેરથી ૧
 એકલો હોય ત્યારે ૬, ૭.
 કિવનાઈનથી ૯.
 ખાગ શાકથી ૧૧.
 ખુલી હવામાં ૧૨.
 ગતિથી ૫, ૪, ૧.
 ગરમ ઓરડામાં
 ચરબીવાળા ઓરાકથી ૫.
 જમણી બાજુએ (વેદનાનો) ૮.
 હડીથી ૧૨, ૧, ૮.
 હડી હવાથી ૬, ૮.
 ડાબે પડખે સુવાથી ૧૧.
 દરીઆની હવાથી ૯.
 પગ હંડા થવાથી ૧૨.
 પગનો પરસેવો સખી જવાથી ૧૨.

પાછલે પહોરે ૧૦.
 પાછલે પહોરે બેથી પાંચ સુધી ૬.
 પાણીથી ૧૧.
 પાણીમાં ન્હાવા ધોવાથી ૨, ૧૧.
 પૂર્ણિમાના અરસામાં ૧૨.
 બેઠેલા ઉભા થવાથી ૬.
 ભારે યોગકથી ૫.
 બીના થવાથી ૧.
 ભેજવાળી હવામાં ૧૧.
 મત્સ્યાહારથી ૧૧.
 મહેનતથી ૬. રાત્રે ૧૨.
 વર્ષાદેના વાવાઝોડામાં ૧૦.
 શિયાળામાં ૯.
 સવારે ૯. સાંજે ૭, ૧૦.
 સિલ્વર નાઈટ્રેટથી ૮.
 મુધારે થયો:
 ઋતુફેરથી ૧૧.
 ફાઈ સાથે રહેવાથી ૬.
 ખાવાથી ૬.
 ગરમ ઓરડામાં ૧૨.
 ગરમીથી ૧૨, ૮.
 ઘસવાથી ૮, ૩.
 હડીથી ૪, ૩.
 દાખવાથી ૮.
 બેવડા વળવાથી ૮.
 ભીની ગરમીથી ૧૨.
 માથું બાંધવાથી ૧૨.
 શીતલ ખુલ્લી હવાથી ૭
 શેક કરવાથી ૩.
 સહેજ ગતિથી ૬.
 સુકી ગરમ હવાથી ૧૧.
 સુવાથી ૧, ૯.

વિદ્યુતવેગે અસર કરતી જીવનરસાયન દવાઓ

લોકો અમારી જ દવાનો આગ્રહ રાખે છે કારણ કે અમારે ત્યાં શાસ્ત્રોક્ત પ્રદત્તિથી દવા બને છે. ઝડપી કામ આપે તે માટે દવાના અણુઓ સૂક્ષ્મ કરવા ખુબ ધ્યાન અપાય છે. દવાનો શુદ્ધ સંપૂર્ણ રીતે જળવાઈ રહે તે માટે ઉત્ત્રવાસવાળી દેશી યા ત્રિલાયતી દવા જોડે બનાવવા કે રાખવામાં આવતી નથી તથા ખરલ કાટો, રપેચુલા, કાગળ, બરણીઆ, શીશી બુચ એમ દરેકની સ્વચ્છતા પર ખૂબ ધ્યાન અપાય છે.

Bombay, 3rd Oct. 1928.

This is to certify that I have been using Biochemic preparation of Messrs Champaklal Maganlal & Co. and found them very efficacious. I recommend the public to give them a trial.

These medicines are taken by children as well as adults with pleasure and the cure is effected in a short time. My son had a fall from a staircase and had fever going upto 105° and the allopathic doctors, advised an operation to cut open the parts. We applied lotion Nos. 4 & 5 and within 24 hours, the inflammation and fever both subsided. No. 6 is a very good tonic and can be used by any one with great success. It would a great boon to the public if allopathic doctors would use these preparations for their patients.

Matubhai Kasonbhai
Solicitor

નીચે જણાવેલાં સ્થળોએ એક જ પ્રકારની શાસ્ત્રોક્ત રીતે તૈયાર થયેલી બાયોકેમીક દવાઓ મળે છે. પરંતુ વ્યવહારિક, અનુકુળતાને લઈને દવા પરના લેબલો તથા નામ જુદા રાખવામાં આવ્યા છે. દવાનું સૂચિપત્ર મંગાવો:—

પ્રાણુલાલ બ્રધર્સ — ભાગાતબાવ, સુરત.

ચંપકલાલ મગનલાલ — કૃષ્ણનગર, બાવનગર (સૌરાષ્ટ્ર).

પ્રાણુલાલ બ્રધર્સ — પરાજી, રાજકોટ. (સૌરાષ્ટ્ર)

ટયુમર લોહીવાળા ૩.

દબકાઈ જીવું ૨, ૫. દાઝીવું ૫, ૨,

પેનકીઅસના વ્યાધિ ૧.

બેઝડોનો વ્યાધિ ૯,

મોચકાવું, લગ્નક ૪.

રક્તસ્રાવ ૪, ૫, ૬. ગ્લેન્ડ ૧, ૨.

લ્યુકીમીઆ ૧૦, ૧, ૧૧, ૬, ૪

વાગવુ (તાત્કાલિક) ૪.

,, પછીથી ૨.

સખત થવુ ૩. સુકાવું ૧, ૬.

ખાસીએત.

પાછલે પહોરે ૧૦.

પાછલે પહોરે બેથી પાંચ મુઠી ૬.

પાણીથી ૧૧.

પાણીમાં ન્હાવા ધોવાથી ૨, ૧૧.

પૂર્ણિમાના અરસામાં ૧૨.

બેઠેલા ઊભા થવાથી ૬.

ભારે ખોગકથી ૫.

બીના થવાથી ૧.

બેજવાળી હવામાં ૧૧.

મત્સ્યાહારથી ૧૧.

મહેનતથી ૬. રાત્રે ૧૨.

વિદ્યુતવેગે અસર કરતી જીવનરસાયન દવાઓ

વેડો અમારી જ દવાનો આગ્રહ રાખે છે કારણ કે અમારે ત્યાં શાસ્ત્રોક્ત પદ્ધતિથી દવા બને છે. ઝડપી કામ આપે તે માટે દવાના અણુઓ સૂક્ષ્મ કરવા ખુબ ધ્યાન અપાય છે. દવાનો ગુણુ સંપૂર્ણ રીતે જળવાઈ રહે તે માટે ઉત્ત્રવાસવાળી દેશી યા વિલાયતી દવા બેડે બનાવવા કે રાખવામાં આવતી નથી તથા ખરલ કાંટો, સ્પેચ્યુલા, કાગળ, બરણીઓ, શીશી છુગ એમ દરેકની સ્વચ્છતા પર ખુબ ધ્યાન અપાય છે.

Bombay, 3rd Oct. 1928.

This is to certify that I have been using Biochemic preparation of Messrs Champaiah Maganlal & Co. and found them very efficacious. I recommend the public to give them a trial.

These medicines are taken by children as well as adults with pleasure and the cure is effected in a short time. My son had a fall from a staircase and had fever going upto 105° and the allopathic doctors, advised an operation to cut open the parts. We applied lotion Nos. 4 & 5 and within 24 hours, the inflammation and fever both subsided. No. 6 is a very good tonic and can be used by any one with great success. It would a great boon to the public if allopathic doctors would use these preparations for their patients.

Matubhai Kasonbhai
Solicitor

નીચે જણાવેલાં સ્થળોએ એક જ પ્રકારની શાસ્ત્રોક્ત રીતે તૈયાર થયેલી બાયોકેમીક દવાઓ મળે છે. પરંતુ વ્યવહારિક અનુકૂળતાને લઈને દવા પરના લેખલો તથા નામ જુદા રાખવામાં આવ્યા છે. દવાનું સૂચિપત્ર મંગાવો:—

પ્રાણુલાલ ઇર્ધર્સ — ભાગાતજાવ, સુરત.

ચંપકલાલ મગનલાલ — કૃષ્ણનગર, બાવનગર (સૌરાષ્ટ્ર).

પ્રાણુલાલ ઇર્ધર્સ — પરાખનગર, રાજકોટ. (સૌરાષ્ટ્ર)

સર્વોત્તમ છતાં સસ્તા ભાવે

ક્રીકેટ

ટેનીસ

વોલીબોલ

હોકી

— તથા —

અન્ય રમતના

સાધનો

— તથા —

બેન્ડનો સામાન

— તથા —

વિજ્ઞાનના સાધનો

ખરીદવા માટે.

— સૂચિપત્ર મંગાવો : —

પ્રાણુલાલ અધર્સ — પરાબજાર — રાજકોટ

ચંપકલાલ મગનલાલ — શરાદાબજાર, ભાવનગર,

પ્રાણુલાલ અધર્સ — ભાગાતળાવ, સુરત.

